

RAD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga V.

U ZAGREBU 1868.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Knjiga V.

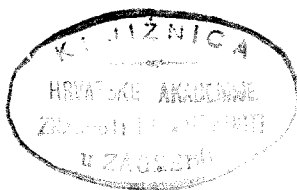
U ZAGREBU 1868.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

Štamparija Dragutina Albrehta u Zagrebu.

S A D R Ź A J.

	str.
O razvoju pravnih idea u obće i napose u području prava kaznenoga	
Od dr. P. Muhića	1
O kamenom uglju i ugljičnoj kiselini. Od Lj. Vukotinovića	30
Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358.	
Od S. Ljubića	44
Glavnije erbe obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku. Od	
dr. V. Bogišića	123
Nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena. Od V. Makuševa.	150
O prienosu tiela sv. Luke u Smederevo. Od I. Ruvarca	178
Svečana sjednica	
Besjeda predsjednikova	187
Izvještaj tajnikov	191
Izvod iz rasprave dr. J. Subotića o dramatičkoj umjetnosti i svjet-	
sko-historijskom životu naroda	202
Književne obznane	
Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Uredio I. Kukuljević Sakeinski.	
Knj. IX. Od dr. Fr. Račkoga	203
Novija djela Miklošićeva. Od V. Jagića	209
Cyrille et Méthode. Étude historique sur la conversion des Slaves	
au Christianisme; par L. Leger. Od dr. Fr. Račkoga	229
Drugi izvještaj o sabiranju narodnijeh pravnijeh običaja. Od dr.	
V. Bogišića X	233
Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ...	238

O razvoju pravnih idea u obće i napose u području prava kaznenoga.

Čitao u sjednici filosofičko-pravoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29 veljače 1868

PRAVI ČLAN DR. PAVAO MUHIĆ.

U najstarijih vremenih, do kojih dopire luč poviesti, nalazimo ljude s vrlo neznatnim iznimkama u manjih ili većih društvih, koja se obično države zovu. Bile ove po svojem nutarnjem ustroju kako mu drago različite, u tom se ipak sve slažu, da su pojedini njihovi članovi podvrženi fizičnoj sili, koju nad njimi vrši ili samo društvo ili pojedina koja fizična ili moralna osobnost. Za izvršivanje te vlasti postoje svagdje njeka pravila, da ih se drži ona osobnost, koja vlada i upravlja društvom bez razlike, da li su ta pravila posvećena i utvrđena običajem vladajućim od vjekova ili naročite ustanove i ukazi postojeće društvene vlasti.

U početku sdružuju se potomci zajedničkog praotca, patriarhe, u tješnji savez radi uzajamne sigurnosti i obrane proti neprijatelju t. j. svakomu, koj u njihovo pleme nespada. Države, koje se kasnije razvijati počmu, nisu drugo no sdruženje pojedinih, prije slobodnih i neodvisnih rodova, ili velikih porodica pod zajedničkim poglavicom, kao vladarom. Nu to nebijahu države i vladari u obliku današnjega vremena; zajednički poglavica, premda si je već nadjeo ime kralja, kneza, rex, basileus itd. nebijашe ipak drugo nego vodja u ratu i vrhovni sudac u razprah, koje se porode među plemenima, i djelatelj ošastne ili novostečene imovine. Starješinom pojedinih porodica ostala je prijašnja vlast netaknuta, a porodice skoro u svemu neodvisne, što nije spadalo na zajedničku obranu; one su vršile sudbenu vlast među svojima, dielile porodičko dobro u smislu i duhu postojećih običaja, a svaki je član štićen samobranom, koju su one još dugo poslije ustrojenja država neograničeno vršile.

Zakonâ u smislu našega vremena tu nije bilo. Zakon u tom smislu je tehnički pojam, za koj najstariji jezici ni izraza nemaju.

Nom os izvorno znači pridjeljenje, od nemein, pridieliti, a suum cuique tribuendo, kao što veli Cicero de legib. libro III, 6. — lex je značila svaku izreku, a zakon najprije običaj, navadu, vjeru, vjerezakon i napokon zakon u sadanjem smislu. Najstarije ustanove kod sjevernih slavjana zvale su se, ustav, sud, pravde.

U prvo doba nisu ni potrebni formalni zakoni; vladari, zajednički poglavice plemenâ, obavljaju svoje vladalačke poslove i vladaju svojom državom, kao što pojedine starješine upravljaju svojom kućom ili porodicom. Mjesto zakonâ ima nekih obćenitih pravila. Veći dio tih pravila teče iz naravi društvene zajednice, n. pr. da jedan drugoga nebijе, neplieni, neubija, ili inače zlostavlja, pače da jedan drugomu u svakoj nuždi i prigodi bratsku ruku pruži.

Ove zakone uči zdravi um, te se uzimlje, da ih svaki razborit čovjek poznaje; ako bi ih ipak koj član povriedio, znao ga je poglavica svojom rieči i svojim ugledom nvesti na pravi put; drugi dio onih pravila sadržava njeke obćenite ustanove, n. p. kako se ima dieliti zajednička imovina, nova stečevina, kako treba urediti zajedničku obranu, oboružanje i osobna prava pripadajuća pojedinim starješinama, koji su vladaru neposredno podređeni.

Sve se ovo osniva na međjusobnom sporazumku, rietko na zakonu; pa je zato valjanost tih naredaba odvisna od volje vladareve, i kao što bi sada mislili, nestalna i nesigurna.

Nu smjelo možemo tvrditi, da su te naredbe i sigurne bile i dugotrajne. Ona sdruženja rodila je nužda, nevolja, slabost pojedinih, osamljenih porodica; — da se štiti osoba i imetak od navale i nasilja drugih porodica prinudjeni su ljudi, da ostanu u onoj zadrugi, jer je nužda bila trajuća, kao što je neprestano prietila pogibelj od strane onih, koji nebijahu članovi te zadruge, s toga je i nužno bilo, da se u onih sdruženjih uvede i uzdrži strogi neuzkolebivi red; ovaj će se pako među sirovom svjetinom najlaglje i najsigurnije uzdržati moći dugotrajnim običajem, i zato će nastojati svaki vladar, da ne samo uzdrži neoskrvnjene urudbe, osnovane u naravi društvene zajednice, nego i sva ona zavedenja, koja su ustrojili njegovi predšastnici, znajući, da svaka promjena, dočim na jednoj strani povod daje novim, često obiestnim i neos-

novanim zavhtjeom, radja na drugoj nezadovoljstvo, odpor i razpre. Svaka promjena stavlja u pogibelj slogu, jer uništjuje i ruši dosadašnji običajni društveni red, i kao novota i samovolja potiče druge na takovo postupanje. Vlast i ugled vladara osniva se u onih vremenih najviše na ideji posvećenoj prastarim običajem, i nedira se laskomno i bezobzirno u naredbe, što ih je stvorila mudrost praotaca — na koju se još i danas pozivlju narodi — *mores maiorum*.

Značajno je kod sviju naroda primitivnih, t. j. stojećih na nizkom stepenu izobraženosti, da stari običaji i stare uredbe ostaju tečajem vjekova nepromijenjene; koj sad stupi u stanicu poglavice beduinskoga, kao da je stupio u stan (šator) Abrahamov, kako nam ga opisuje poviest staroga vjeka prije više tisuća godina.

Nameću nam se ovdje pitanja, kako su se razvijati počele već u najstarije doba pravne ideje? dali je čovjek vlastan podvrći fizičnoj sili čovjeka, koj mu je u bitnosti jednak, te zato uživa od naravi istovjetna prava? pod kojimi uvjeti mu to dopušća zakon uma, a možda i nalaže da tako radi? ili su zakoni pravni samo nasilni ukazi, koje jači nameće slabijemu; ili napakon okovi, kojimi su se ljudi sapeli, da se štite od međjusobne navale, ozliede i konačne propasti, jer se je žalibože često potvrdila stara poslovice: „*lupus homo homini est, non homo*.“

Nije mi ovdje namjera, da potanko i obširno razvijem znanstveni pojam prava, i teško bi bilo ugoditi slušaocem ili čitateljem u kratkoj razpravi, jer po različitosti filozofičkih sustava, koje sliede pojedini, različiti su i pojmovi, ili bolje rekuć, definicije prava, o kojemu veli Cicero: „*non a praetoris edicto, neque a 12 tabulis, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam puto*“.

Umstvujući o naravi čovječjoj, tvrdili su neki mudraci, da čovjek neima nutarnje slobode, ako razlozi, za kojimi se povodi, t. j. razlozi njegove odluke, da što radi ili propusti, leže u vanjskih uplivih, ako ga samoljublje, ili čuvstvenost, *sensualitas*, na to potiče — jer u tom slučaju je povod, koj mu voljom kreće, sasvim izvan njega. Samo onaj je slobodan, koj se bezuvjetno pokorava zakonu uma, i taj zakon u svakoj prigodi kao vrhovno pravilo svojega djelovanja sliedi i štjuje. Ova nauka nemože zadovoljiti misaonu čovjeku, na temelju njezinu neima moralne ubroživosti, i *imputacije*, jer ako čovjek neradi slobodno i svojevoljno,

kad unatoč zakonu uma sliedi nagone čuvstvenosti, t. j. pohote svoje tjelesne naravi, kako mu se može ubrojiti u grieh, što je bez slobode, dakle nehotice sagriješio?

Čovjek se može slobodno odlučiti, bio pod uplivom čuvstvenosti, ili pod vladom umnog zakona, jedno i drugo leži u njegovoj naravi; pa ako ga potiče njeka neodoljiva sila, dolazeća od predmetâ vanjskih, on ipak radi po nutarnjem nagonu i samovoljno, tražeć naime ugodnost, ili bježeć od neugodnosti i boli tjelesne. Da mu nebi moguće bilo svladati nagonâ čuvstvene naravi, onda bi bio bez svake krivnje, kao i bez svake moralne zasluge, ako bi se zakonu uma pokoriti morao iz neodoljive nužde.

Nutarnja sloboda čovječja sastoji se u subjektivnoj mogućnosti, da sliedi zakone uma, ili da ih povriedi, dali čovjek tu slobodnu volju ima, to je teško dokučiti, a još teže dokazati, on može samo istinom držati, t. j. vjerovati, što mu nutarnja svijest, usprkos najoštroumnijoj dialektici filozofičkih sustava, toli silno, postojano i nepobitno navješćuje; sretan, koj je viknuo taj nutarnji glas slušati i njemu se pokoravati. Nu drugo je pitanje, dali možemo od ostalih ljudi to nutarnje osvjedočenje, tu vjeru zahtijevati, možemo li ih suditi po onom istom subjektivnom mjerilu, kojega se sami držimo u razsudjivanju odnošajâ moralnoga svijeta, krivde i zasluge.

Ako je čovjek slobodan, nije mu bog podieliti mogao te slobode, da ju istodobno drugim zakonom neograniči, taj zakon mora si sam čovjek stvoriti, slobodnom ga voljom priznati, te mu se podvrći, on je po svojoj naravi podređen zakonom fizičnoga i moralnoga svijeta, i odatle potiču sve teškoće i prepone, koje se pokazuju u odgajanju pojedinih osoba i celoga roda čovječjeg. Umom svojim nadkriljuje on sve ostale stvorove ovoga svijeta, i u tom poznaje svoju prednost i visoko svoje dostojanstvo.

Kad čovjek žrtvuje zakon uma pohotam svoje tjelesne naravi, kao da se je iznevjerio svojem višjemu božanstvenomu porijeklu, te se pridružio bezumnoj životinji, koja, neimajući slobodne volje, stoji pod neodoljivim uplivom vanjskog nepoznatog si zakona, ili odmetnikom, gazeć zakon božji, u protuslovju sa samim sobom i svojim višjim odredjenjem. Dali je slobodno radio, odmetnuv se od zakona božjega i pogaziv svoje dostojanstvo? i da li je zaslužio kazan? toga neznam, to znade sam bog, kojemu su najskrovnije

misli odkrite, nu mislim, da je zaslužio kazan, i držim za istinu, što mi glas savjesti neprestano javlja.

Svaki moralno propali čovjek pobudjuje u nami groznu slutnju i bojazan, da bi i sami tako duboko pasti, a tim poniziti i osramotiti mogli vaskoliki rod čovječji, u koj spadamo. Odtud nastaje mržnja i preziranje i oduravanje samoga sebe, da li smo zaslužili kazan, toga neznamo, premda je ono preziranje samoga sebe, onaj crv duše, koj nikad nespava, dosta osjetljiva kazan, nu idea moralne kaznjivosti je nadmisaona — transcendentalna, zato umu čovječjemu nedohitna.

Onaj zakon, kojemu je zadaća, da našu volju i djelovanje naše u sklad dovede sa zakonom nutarnje slobode, zove se zakon ćudoredni u užjem smislu. On je ukaz, diktat, praktičnog uma, koj je ovdje sam zakonodavac, a ujedno, kao budna sviest, i sudac. O pojmu i načelih ovoga zakona mogu se ljudi prepirati, nu što nam on nalaže, što od nas zahtieva, o tom neima u izobraženom kršćanskom svijetu bitne razlikosti mnijenja. Bila načela teoretikâ koliko mu drago različita, oni napokon dolaze, rekli bismo, sretnom nedosljednošću, skoro uvijek do istih rezultata, i većom pogibelji priete čovječanstvu neiskrenost, prevrtljivost i himbenost mnijenja, nego što mu priete neosnovane i krive teorije filozofičkih sustava, pa i ona prevrtljivost ograničena je na pojedine osobe, ako izuzmeno gdje koj primjer, za kojim se slabi ljudi povadaju, čovjek može ostati krepostan u sred samih nevaljalih i opakih; u pojedinih ljudi, da i pojedinom krepostnom činu slavi zakon ćudoredni svoje neuvešlo slavje. (Sr. Rottek.)

Nu zakon pravni nemože se zadovoljiti ovim priznanjem i podvrgnućem pojedinih, on zahtieva i priznanje i podvrgnuće obćenito, jer gubi svoju krepost, ako se odrekne toga gospodstva. Što je pravo? na to pitanje očekuje svaki čovjek jasan i točan odgovor, pravo ima valjati za sve ljude, treba nam ga dakle tražiti u naravi čovječjoj, a ne u tamnih i vijugastih zakutih transcendentalne metafizike, „*natura iuris explicanda est nobis, ea que ab hominis repetenda natura.*“

Čovjek, biće umno i čuvstveno, stoji u tiesnom i neprekidnom odnošaju sa stvorovi, koji ga na ovom svijetu okružavaju, jer stranom djeluje on na nje, a stranom ćuti na sebi upliv i posljedice njihova djelovanja. Ovo vanjsko djelovanje raznih bića na čovjeka, stavlja njegovoj slobodi neprestane zapreke na put, ako

ove dolaze od bezumne životinje ili sila prirodnih, odstranjuje ih i uklanja, kako najbolje može i umije, u tom obziru neograničena mu je sloboda, jer nestoji s vanjskom prirodom i njezinimi silami u nikakvom pravnom odnošaju, njegova sloboda dotle siže, dokle mu sižu fizične sile, ako li pako tih zapreka odstraniti nemože, onda se napokon podvrgne nuždnosti i neodoljivoj sili, znajući da bi bezumno bilo, uzprotiviti se vječnim i nepromjenljivim zakonom prirode.

Nu sasvim je drugi odnošaj čovjeka naprama čovjeku, jer se svaki smatra kao biće slobodno, i s toga brani područje svoje slobode proti svakom nasrtaju i nasilju, koliko mu to dopuščaju sile i okolnosti. Među ljudmi postoji njeka uzajamna sveza, sloboda jednoga stoji često u izrazitoj opreci sa slobodom drugoga, niti su dovoljni naravski nagoni, niti ravnoteža tjelesnih sila, niti svetinja zakona čudorednog za to, da se uvede i učvrsti pravni red, kao što zdravi um silno zahtieva. Požude, strasti, želje njegove su neograničene, i ako bi svakomu slobodno bilo, zadovoljiti im bez obzira na ostale, koji su s njim u uzajamnom odnošaju, onda bi napokon u tolikoj borbi propasti morao čovječiji rod, ljudi bi se međjusobno utamanili i poklali, ili bi, ostavivši društvo pobjegli u divlje pustinje, jer je laglje čovjeku braniti se od divlje zvjeradi, nego od divljačtva i sirovosti ljudi, braće svoje.

Uvidjev zdravi um ove žalostne posljedice neograničene vanjske slobode, da toliku pogibelj odvрати, i sačuva rod čovječiji od skrajne propasti i međjusobnog uništenja, nalaže čovjeku svoj zakon, koj ovaj kao shodan i pravedan priznati mora: da si naime nitko u svojem vanjskomu djelovanju nesmiye prisvajati neograničene slobode, pošto u svakomu čovjeku priznati mora biće umno i sebi u svemu jednako; s toga je opredielio svakomu čovjeku pravno područje, nazvati bi ga mogli pravokrugom (*iuris sphaera*), dok se čovjek kreće u tom pravokrugu, vanjska mu je sloboda neograničena, samo što mu zakon čudoredni nalaže, da i u tom vlastitom pravokrugu radi vazda prama svojem višjemu dostojanstvu, kao čovjek. Čim tko te granice prekorači, već je uletio u tuđji pravokrug, i tim ovlastio svakoga pojedinoga i sve ukupno, da ga suzbiju i potjeraju u vlastito mu pravno područje, u kojem se izključivo podpunom slobodom kretati može. Kao što u meni neki nutarnji glas neprestano govori, ja hoću da budem slobodan, t. j. hoću da radim, ili da propustim, što mi je volja, u koliko me

zakoni fizični ili čudoredni u tom nebi priečili; tako moram priznati glede drugih, i ovi hoće da budu slobodni, t. j. hoće da rade, ili da propuste što im je volja. Nu svatko uvidja na prvi tren, da su ove dvie izreke u izravnom protuslovju, jer moja neograničena sloboda nemože postojati uz jednako neograničenu slobodu ostalih ljudi.

Dokinuće ovog protuslovja medju izrekami — ja sam slobodan, ti si slobodan, svi su ljudi slobodni, stavlja nam zdravi um kao zadaću, koju riešiti moramo, a riešenje te zadaće je pravo. Pojam prava osnovan je na prvobitnoj slobodi i jednakosti ljudi, ova jednakost nije fizična, jednakost vlasti, nego jednakost prava, jednakost pred zakonom, sudom.

Pravo se dakle uzeti može kao ukaz — *dictamen* — *zdravoga uma*, kojim se uzajamna djelavnost — *activitas* — ljudi u društvenih odnošajih ustanovljuje tako, da svikolici kao slobodna bića, kao osobe obstojati mogu, što dakle svaki raditi može i smije, da bude sloboda sviju ostalih obezbjedjena i nepovriedjena.

Svaki čovjek drži svoja prava nepovredivimi, mislio kako mu drago o svih drugih najuzvišenijih i najsvetijih stvarih ovoga svijeta, dapače i o tudjih pravih. Čovjek, koj sve ostalo slabo cieni, koj tudja prava nogama gazi, govorit će odvažno za svetinju svojih prava, ako bi komu na um palo, da ih povriedi. Ovo mnienje o nepovredivosti vlastitoga prava, ako ga svestrano uvažimo, i uvjete, na kojih se osniva, do skrajne konsekvencije promotrimo, sadržava u sebi, rekli bismo, njeku logičnu potrebu — nuždnost — da priznamo moralno odredjenje — *destinatio* — čovjeka, samostalnost njegova uma, slobodu njegove volje, providencijalnu upravu ovoga svijeta, i neumrlost duše. S ovom pomisli je nerazdruživo spojeno uvjerenje, da sve, što biva na svijetu, teži neprekidno na veću moralnu savršenost. Najveći razuzdanik i nasilnik, jer vjeruje bar na nepovredivost svojih prava, može biti intelektualno prisiljen, da vjeruje i na svetinju prava tudjih — na krepot, i na osvetu božju, koja će jednom postići svakoga zlotvora.

Dočim se pravni zakon zadovoljuje vanjskim skladom činā; zahtieva zakon čudoredni i nutarnje suglasje čovjeka sa samim sobom, i svojom savjesti. Onaj neuvažava nutarnjih razloga, poticaja, motiva ako je samo vanjska sloboda osigurana, ovaj pako hoće, da vrelo, iz kojega vanjski čini potiču, bude čisto, i ponašanje u svakom obziru neprikorno.

Narušenjem zakona pravnoga vriedja čovjek prava i dostojanstvo drugih ljudi, a narušenjem zakona čudorednoga ponizuje i osramoćuje samoga sebe, zato su pravni zakoni podvrženi vanjskoj sili, siljenju — ne pako zakoni čudoredni. Razpra o prvenstvu ovih zakona osniva se na nesporazumljenju i pometnji pojmova. Oba su zakona istodobna, i za čovjeka jednako važna. U ostalom priznati nam je, da je točno obdržavanje zakona čudorednih u nekome smislu odvisno od udjelotvorenja pravnog reda i zakona, ako prem je čovjeku absolutno moguće sačuvati nutarnju slobodu i u tamnici, u verigah, i na stratištu pod mačem krvnika:

— — Phalaris licet imperet ut sis

Falsus et admoto dictet perjuriam tauro.

Na ovom temelju i načelih, koja se iz njega razvijaju, osnovani su stavni zakoni sviju naroda, koji to ime zaslužuju, ako i jesu u pojedinostih manjkavi i nesavršeni. Ova nesavršenost ima se pripisati poznatoj nesavršenosti ljudi, koji zakone stvaraju, i koji ili nisu točno shvatili načelâ vječnog prava, ili ih nisu udesili prama okolnostim, ili su napokon, sljedeći vladajuće nazore, a možda i predsude svojega vremena, zabludili na stranputice. Rimsko pravo bilo je već u staro doba tako izvrstno, da još i sada služi uzorom stavnoga prava najizobraženijih naroda, pa i u njemu nalazimo ustanova, koje moramo bezuslovno osuditi, imenito ustanove glede robova — *mancipia servi* — protiv se u svemu nazorom naših vremena („*ad res se moventes referuntur iumenta et mancipia*“.)

Pozitivno pravo najstarijih naroda uređivalo je najprije odnošaje, koji u kazneno pravo spadaju. Uzrok tomu su okolnosti, u kojih su živjeli. Svi osebno pravni odnošaji onoga vremena bili su sasvim jednostavni, i nije trebalo mnogo zakona, da se valjano i postojano urede; tim je većom pogibelju prietila zla volja, pohlepa, nemosljljivost i u obće divlje strasti ljudi, koje su se ukrotiti i obuzdati morale. Neubijaj, nekradi, negovori krivo, nepoželi tuđe stvari, — *neminem laedere, suum cuique tribuere, honeste vivere*, to je bio glavni sadržaj najstarijih zakona.

Odnosaji čovječanstva smatrani u prvobitnom, ili tako zvanom stanju prirode (*status naturae*) stoje u vrlo uzkom savezu sa uređenji kasnije dobe, imenito uređenji — institucijami — što ih stvara država, da izvede i obistini — realizuje — one svrhe, koje su njenim prvim utemeljiteljem pred očima lebdile. Čovjek

neodvisan i slobodnom voljom nadaren, sledi doduše u prvom razvoju ponajviše nagon uzdržavanja samoga sebe, priznaje ipak, da mu sloboda nemože biti neograničena. Razmatranje kako su ljudi nastojali slobodu naravsku stegnuti u stanovite granice još prije sustavnog uredjenja državâ, predočit će nam njihove prvobitne odnošaje u svojem pravom obliku, i različitost pravnih i političkih potreba u raznih dobah narodnog života. Što nam sada država u svojim uredbah, zakonih, zavodih osigurava, to nadoknadjuje mnoge prvobitne uredbe iz djetinje dobe narodâ, koje nam se prikazuju kao neuputne, nepravedne i barbarske. Kazneno pravne uredbe izobraženijih naroda tako su sada usavršene, kako su se uslied okolnostî više ili manje povoljnih mogle usavršiti, zanimivo je ipak za motritelja iztraživati, kako su se one u prvom postanku razvijati počele. U svijetu moralnom, kao i u fizičnom tvori si priroda organe, kojimi na spoljašnost djeluje, ti su organi razvijeni i usavršeni prama potrebam, koje se ukazuju. Sretne su one države, u kojih se ovaj naravski razvoj neprieći i neosujećuje — paralizira — vanjskimi slučajnim preponami. One prelaze iz jedne dobe svojega organskoga života u drugu, bez silovite uzdrme, putem postupnih i prema okolnostim izvedenih reforma. Silovite pako preinake, ako i jesu, kao što neki tvrde, u takvih nenaravskih okolnostih neobhodno nužдне, djeluju ipak, sudeć po tisućogodišnjemu iskustvu, veoma nepovoljno na materijalno i moralno stanje čovječanstva — jer su i najumnije uredbe, i najizvrstniji zakoni, ako im narod nije dorasao, nenaravske stege, i rekao bih, gvozdena košulja, koja obustavlja svaki naravski razvoj živoga organizma, jer kao što se odrasao čovjek nemože kretati u djetinjoj haljinici, tako je ovo nespretno u odjeći odrasla čovjeka, jedno i drugo je kao postelja prokrustova.

Što bi se više protivilo nazorom naših vremena, što bi većma vriedjalo naše pojmove o čudoredju, razboritosti, čovječnosti i civilizaciji u naših društvenih odnošajih, kao što bi ih vriedjalo samosilje, samobrana, krvna osveta i dugotrajnim običajem utvrđeno mnijenje, da imade rodbina, obitelj, pleme vršiti dužnost, s tolikimi pogibelji i nepodobštinami skopčanu? Možda samo očišćenje od krivnje i kazni slučajnim pribiegom u mjesta posvećena, i hramove bogovâ, ili odkup krvi novcem, t. j. primanjem ucjene za usmrćenje roditeljâ, djece, rodbine, prijateljâ, ili zajedničko ujemćenje celoga plemena — sujamstvo? — Zar sve ovo nebi još

većma povriedilo i ponizilo čovjeka? pa se ipak posvjedočiti može nepobitnim dokazi, da su takve uredbe, kao da ih je sam bog ustanovio, bile ne samo spasonosne i naravske, nego da su u sebi sadržavale bitnu sastojinu današnjega prava, akoprem u obliku vrlo nesavršenom, sirovom i primitivnom.

Mnogi učenjaci novijega vremena pobijaju i to punim pravom, jednostrane teorije o t. z. stanju naravnom — *status naturae* — nu s druge strane usudili bismo se tvrditi, da i oni stvar pretjeravaju, te se tako iznevjeravaju istini, koji dokazuju, da su ljudi u prvom postanku društva živjeli u državi, jer nije svako sdruženje, koje ljudi među sobom sklope, država u pravom smislu rieči.

Ako još ili neima one državne sveze, ili ako ova nemože svojom vlašću ujamčiti svakomu članu podpune pravne sigurnosti i zaštite, ako dakle ono naravno stanje nije sasvim odstranjeno i zamienjeno državnimi uredbami; onda se obično javlja u pojedinih ozliedjenih, ili pogibelji izvrženih, samosilje, samobrana i osveta, uslied silnog svakomu čovjeku prirodjenog nagona, koj je providnost božja usadila u srdce njegovo, da naime svaku navalu, koja mu prieti, kako najbolje znade i može, sam odstrani, braneć svoju imovinu i osobnu slobodu. Ovakvo postupanje stožerni je temelj za obstanak i svaki daljnji razvitak društvenih odnošaja, u svakom se čovjeku uzbuđuje ravnim načinom ćut mržnje i gnjev proti napadniku, uvreditelju, i zato svaki misli, da će se ista ćut pobuditi u svih ostalih proti njemu, ako nebude štovao prava, koje svakomu čovjeku u ravnoj mjeri pripada.

Tako postaje osveta, koja uzastopce sledi za svakom ozljeđom i uvredom, obćenita zaštita, i stavljajuć pred oči posljedice nasilnog i nepravendnog postupanja, obrana proti zlim strastim sirovih i zlobnih ljudi. U navedenom stanju, i dok se ono bitno nepromieni valjanimi uredbami državne vlasti, ostati će samosilje i osveta obćenito, naravsko i neodtudjivo pravo čovječje, kao što je pravo rata među neodvisnimi narodi. Ovo je pravo jedina zaštita, koja nedopušća, da se uništi rod čovječji, a prirodjeni nagon za osvetom nije drugo nego nagon uzdržavanja samoga sebe, stimulus se conservandi.

U prvobitnih odnošajih neuredjenog društvenog života djeluje osveta kao liek proti boli, uzrokovanoj nepravdom protivnika „*laeso doloris remedium inimici dolor*“. U životu pako razvijenom na višjih moralnih ideah, tjera čovjeka na nju i pleme-

nitije čuvstvo, da naime brani svoju čast, osobnost i svetinju svojih nepovredivih prava, da uzpostavi jednakost, povriedjenu činom nezakonitim svojega protivnika, koj si nesmije prisvajati prava na drugoga, koje on sam drugomu proti sebi dopustiti nebi voljan bio.

To priznavaju još i danas pozitivni zakoni najizobraženijih naroda, i to u odnošajih međunarodnih, gdje neima sudca, koj bi vlastan bio riešiti nastavšu razpru, vazda, a medju pojedini u svakoj prigodi, gdje državna vlast ili u obće, ili u pojedinih izvanrednih slučajih, dovoljne i podpune zaštite dati nemože. Na ovom se imenito osniva pravo nuždne obranc proti nenadanom nasilju, *moderamen inculpatae tutelae*, ili *tutela inculpata*, koja nije drugo nego uporavljenje fizične sile za obranu prava, svojih ili tudjih, ako se zaštita nemože očekivati od vlasti državne; pozitivni zakoni, priznavajući to pravo, ustanovljuju samo granice u kojih se vršiti može.

Dok vlast državna članovom svojim te zaštite dati nemože, ostati će joj bezuspješni svi naponi, da odstrani samosilje i osvetu, kao što bi navesti mogli primjerâ iz najnovijih vremena, u državah, u kojih javne oblasti nisu imale dovoljne sile, ili ozbiljne volje, da štite slobodu i sigurnost pojedinih.

Tako je nastala krvna osveta; pojedini ljudi nisu imali u primitivnih odnošajih društvenoga života dovoljne sile, da se sami brane, i da si za nepravde pribave podpunu zadovoljštinu, čovjek nemože najveće ozljede svojih prava sam osvetiti; potreba zajedničke obrane, i čut rodbinske ljubavi radjaju razumirice, *Fehden*, a ove postaju zajednička dužnost obitelji, plemenâ i celih narodâ. Osveta, koju izvršuju bližji rodjaci usmrćenoga, zove se krvna osveta, *Blutrache*, u pravilu se vrši na samom ubojici, a kad se zametne razmirica, onda i na njegovoj porodici, dapače i na osobi najodličnijoj u plemenu protivničkom.

Stari germani priznali su vrhovnoj vlasti pravo, da im sudi u svih razprah, koje se porode glede nepokretne imovine, i pravâ s tom imovinom u savezu stojećih, nu osobu svoju nesmatrahu podvrženu vrhovnoj vlasti, a to ni pod silnom monarhijom franačkom, s toga nehtjedoše državi priznati kaznenoga prava, koje su vršili sami privatnom razmiricom, gdje se je god radilo o povredi pravâ osobnih. Kod naroda sirovih neima kaznene sudbenosti, izuzamši onu, koju vrše vjerovjestnici u ime božanstva.

Teško je bilo zahtijevati od sirova sina prirode, da se odrekne ratnoga prava proti svojemu neprijatelju, nu još je bilo teže, uraziti mu onaj višji nazor, da se to pravo može pretvoriti u državi u pravo kazneno. Nećemo zaći od istine, ako uztvrdimo, da se vaskoliki napredak čovječanstva u tom obziru ima pripisati uplivu vjerozakonskih idea, jer je sirovu čovjeku nedokučiva tajna, kako je moguće, da si čovjek nad čovjekom usvoji pravo kazneno. Kod germana imala se je porodica zauzeti za svoje članove, „*suscipere tam amicitias seu patris seu propinqui, quam inimicitias necesse est*“ veli Tacitus: „*de moribus germanorum.*“ Sabori ili narodni sastanci imali su posredovati, da izmire zavadjene stranke, i to, ako je pozvani ozljeditelj pristao i nije volio riješiti razpre privatnom razmiricom (Fehde) ta je razmirica bila uredjeni i u stanovite granice svedeni rat prućih se stranaka. Ona i njihovi privrženici rješavali su ju obično prisegami, ili sudom božjim (ordalia), kamo spadahu dvoboj, sud vode i željeza — *judicium aquae et ferri*.

Ako je u tih okolnostih krvna osveta možda i bila njeka nužnost, koja se nije mogla izbjeći, ostala je ipak pored najplemenitijih nazora pojedinih muževa, vrlo žalostno i nedostatno sredstvo, da se povriedjeno pravo uzpostavi, i osigura društvo proti prietećoj pogibelji. Strast, koja čovjekom zavlada, nemože se lahko stegnuti u naravske granice, nego prešavši ograde, koje joj zdravi um stavlja, razlegne se poput silovite rieke, razruši i upropasti sve, što na putu zateče — krvna osveta vodi na odmazdu, i tim na uništenje cijelih porodica i plemena. Sardinija, Korsika, Crna gora i druge južne pokrajine u Evropi i Aziji, tužni su svjedoci ove istine sve do najnovijeg vremena.

U djetinjoi dobi narodâ ostati će osveta uvijek čuvstvena, materijalna zadovoljština za povriedjeno materijalno čuvstvo — *laeso doloris remedium inimici dolor*, i ništa drugo. Uzbudjena strast izpričati će, dapače i proslaviti svaku ratnu varku, svako izdajstvo i vjerolomstvo, samo ako vode k ožudjenoj svrsi, a tim će nastati sirovo pravo jačega medju plemeni i narodi inače čestitimi i nepokvarenimi.

Bolji i plemenitiji nazori o krvnoj osveti razvijaju se kod narodâ, kada se počimlju naobražavati, biva to imenito prielazom iz djetinje dobe, u kojoj vlada čuvstvenost, u dobu doraslosti, na božnim uplivom vjerovjestnikâ; tu postaje osveta, mjesto da je

puki naravski nagon, spasonosnom zaštitom čovječnosti, dok se napokon u periodi više kulture nerazviju ideje prava umnoga. Muževi, koji su svojim suvremenikom prednjačili, znali su prama okolnostim djelovati na ublaženje čuvstvá, i oplemenjenje pravnih nazora i običaja svojega naroda, i podvréi čuvstvenost uzvišenijim ideam. Po Mojsijinoj pripoviesti postavio je bog već u prvom savezu sa rodom čovječjim krvnu osvetu kao svetu dužnost prama božanstvu, i ujamčio svetost, dostojanstvo i nepovredivost čovječjega života: „Osvetit ću krv tiela vašega na svoj životinji, i na svakom čovjeku, bratu njegovu“ — i na drugom mjestu veli Mojsija: „koj od njih proljeva krv, prolit će se i krv njegova, jer je bog stvorio čovjeka na sliku i priliku svoju“.

Čim se u državi uvede stalan red i na čelo uprave stupe muževi razboriti i odvažni, odmah im se nalaže pomisao, kako bi se mogle ukinuti žalostne pojave neuredjenog prvobitnog stanja, i ako se sasvim ukinuti nemogu, da se bar stegnu u tješnje granice samovolja i sirovo pravo jačega. — U mnogih velevažnih i životnih pitanjih prilagodili su se zakonodavci i vladari nazorom vladajućim u narodu, da ih tim sigurnije zaokružiti, ograničiti i napokon da ih boljimi naredbami zamieniti mogu, osvjedočeni da neradi doduše mudro, koj dieli vladajuće predsude i goji zloporabe, nu da i onaj nije našao kamena mudrosti, koj ih nezna štedjeti u vrijeme zgodno. U svijetu moralnom, kao i u fizičnom nastaju organske promjene polagano i postupno, i neide se skokom nego korakom, — non datur saltus in natura.

Prvi korak za ublaženje krvne osвете bijaše već u prastaro doba uvođenje utočišta, poznatih i narodom poganskim. Asylum kod rimljana bijaše: „locus inviolabilis, consecrationis lege tutus“. Krivac naime, ili okrivljenik, kojega je rodbina uvričđenoga progonila, pribjegao je u hram božji ili k ognjištu bogová. To je bila velika blagodat za ljude nevine, na koje pane sumnja počinjena zločinstva, da se uzmognu spasiti od prve, obično sliepé strasti svojega progonitelja.

Mojsija ustanovio je utočišta u šest levitskih gradova, buduć se nije mogao svatko spasiti pod zaštitu škrinje savezne, škrinje mira — bilo im je ono isto opredjeljenje, koje su imala utočišta srednjega vieka u svijetu kršćanskom; da se naime ozliedjenomu nakon savjestne iztrage podpuna zadovoljština dade. Zlobni ubojice bijahu obično predani osvetiteljem, a nevini šticeeni svetinjom mje-

sta, kojemu su se povjerili, napokon ubojice nehotinji ostali su u prognanstvu do smrti velikoga svećenika, i to jim je bila kazan.

Sličnu zaštitu uživali su nehotinji ubojice u grčkoj i u Rimu, ako su godinu danâ sprovedi u kojem ntočistu inostranom, te se tako očistili od krvnoga djela i odriešili od njegovih posljedica. Svuda su nastojali vjerovjestnici pomiriti krivce s bogovi, i svojim pomiriteljnim posredovanjem oteti ih čovječjoj osveti, jer je bilo obćenito mnijenje, da progonjeni i pokajani grješnici stoje pod osobitom zaštitom bogovâ.

Kršćanstvo ima neizmernih zasluga za čovječanstvo, i glede na njegovo vremenito blagostanje. Ono je ukrotilo divlju ćud narodâ, koji su početkom srednjega vieka srušili ostarjelo rimsko carstvo i njegovu iznemoglu kulturu, ono je tečajem vjekovâ bitno ublažilo nesnosno stanje najsiromašnije i najveće klase pućanstva, nastojeći udjelotvoriti uzvišenu ideu jednakosti, do koje se ni najslavniji muževi staroga svijeta nisu uzdići mogli.

Što se imenito tiče predmeta, o kojem govorim, napomenut ću samo uredbu, poznatu pod imenom mira božjega, *Trewa Dei*, ili *Treuga domini* (Gottesfriede). Ona je na to smjerala, da se krvna osveta i privatne razmirice sasvim ukinu, prvi korak u tu svrhu bila je naredba, kojom se na njeke dane tjedna zabranjuje svako nasilje, a to su bili dani, posvećeni uspomeni muke i smrti spasiteljeve (od četvrtka do ponedjeljka, u broj tih dana mira božjega uvršćen je kasnije i četvrtak, zatim i podulje dobe u godini, kao uskršno vrieme, duhovna nedjelja itd.). Tim se nije upravo dokinulo svako nasilje, ali se je u užje granice stegnulo, i tim znatno ublažilo.¹

Ovaj primjer slijedili su i svjetovni vladari srednjega vieka, odredivši, da je slobodno ubiti protivnika iz osvete, nu zabranili su napastovati ga u kući, u crkvi, idućega u crkvu i iz crkve, i koj bi taj mir narušio i čovjeka usmrtio, imao se je nagoditi sa 270 solida: „*faidosus pacem habeat in domo sua, in ecclesia, ad ecclesiam eundo, et de ecclesia redeundo, qui pacem effregerit, et hominem occiderit novies triginta solidis componat.*“

¹ Mir božji kao iznimku od obćenitog pravila nalazimo već kod starih Araba, naroda osobito nabožnoga, još prije Muhameda, imali su naime četiri mjeseca u godini, u kojih je krvna osveta bila strogo zabranjena, sada svaki 6, 16 i 21 dan mjeseca.

Znamenito je što u tom obziru ustanovljuje pravda ruska iz 11 vieka: „Ako ubije muž muža, neka osveti (msti) brat brata, otac sina, sin oca, bratučed i sestrin sin.“

Na ove osobe steže zakon dužnost i pravo krvne osvete, drugi ju vršiti nisu smjeli. Ovaj zakon naroda još sirovoga bio je prvo pisano pravo, zato je morao krvnu osvetu pridržati, u onih okolnostih nit je bilo moguće, a nit probitačno sasvim ju ukinuti.

Ovaj prvi korak, koj je dobrim plodom urodio, dao je povod i daljnim promjenam. Dočim je krvna osвета navedenim načinom ograničena, morala se je ostaloj rodbini druga zadovoljština dati, nadomjestiti šteta, nanesena usmrćenjem ili osakaćenjem rodjaka, ili ukućanina; umjesto krvne osvete stupila je naknada u novcu. Ako neima nikoga, nastavlja ruska pravda, koj bi usmrćenoga osvetio, onda neka plati krivac 40 grivana. (Polag Karamzina vriedila je grivna pol funte srebra, na jednu se je računalo u 13 vieku 17 kunina [Marderfelle] kao što piše Ewers: „das älteste Recht der Russen“.) Naknada ili krvarina zvala se je vira, virnoja. Tko je imao tu viru dobiti, o tom nenalazimo ništa izvjestnoga u napomenutoj pravdi, nu mislimo da je pripala onomu, koj je bio zločinom neposredno oštećen — kasniji zakoni ustanovljuju za usmrćenje ognjičanina 80 grivana, za ljude prostije manje, za mužika i roba samo pet.

Kod germana primala je obitelj krvarinu, *Wergeld*, *wirigilt*, za usmrćenoga, *suscipere inimicitias seu patris seu propinqui necesse est, nec implacabiles durant*, luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero recipitque satisfactionem universa domus. Tac. Ako zločinac nije mogao platiti krvarine, imala ju je mjesto njega namiriti porodica. Ovaj običaj poznat kod starih germana pod imenom *Chrenecrude*, ukinut je 6 vieka. Kod ostalih naroda ostao je i kasnije, kao što se iz njihovih zakona razabrati može, koji će se niže napomenuti. Primala se je krvarina i kod Araba, samo je nije smjela tražiti porodica usmrćenoga, ako li ponudjene nije prihvatila, onda je preostalo krivcu još nekoliko dana, da može pobjeći. Često su ciele porodice pedeset i više godina radi krvne osvete ostale u prognanstvu.

Čini se, da je pravo na rotu, porotu, nastalo iz dužnosti suplemenika, da namire krvarinu, ako ju sam krivac iz svojega imutka nebi platiti mogao; buduće su naime bližji rodjaci jamčili za krvarinu, zato jim je bilo dozvoljeno, da osvajane članove

porodice mogu opravdati prisegom, položenom za njihovu nevinost, i tako jih riešiti dužnosti, koja bi napokon na nje same pasti mogla. Porotnici, rotnici (*conjuratores, consacramentales, Eideshelfer*) zvali su se u obće ljudi, koji su, samo sudeći po prijašnjem životu okrivljenika prisizali, da je on prav, i pravo da je prisegao onaj, čiju su prisegu oni svojom prisegom potvrdili.

Dok je u narodih vladalo prosto, nu strogo ćudoredje, nije od tih prisega prietila opasnost budi javnoj, budi privatnoj sigurnosti, jer se nije moglo uzeti da će cijeli rod, inače neporočan htjeti krivo priseći. Nu stvar se je ova s vremenom na gorje promienila, i otvorena su širom vrata krivim prisegam. Da se tomu zlu po mogućnosti doskoči, određuju zakoni, da je tužitelj vlastan ili stanoviti broj, ili sve rotnike naznačiti, s kojima je tuženik imao prisegu položiti; nu ovom naredbom povriedjeno je, ili bar u pogibelj stavljeno pravo osvađenoga tuženika, s toga mu je dozvoljeno, da stanoviti, obično zakonom opredieljeni broj rotnika, koje tužitelj imenuje, odbaciti može; tim se dakako nije odstranila svaka opasnost i zloraba, jer je tužitelj mogao imenovati rotnike, koji su bili neprijatelji protivnika mu, te se nije moglo očekivati, da će htjeti položiti prisegu za nevinost njegovu.

Zakon salički napominje prisegu samo na dva mjesta, a) da se opravdana prisega (*Reinigungseid*) položiti može, ako na to pristane tužitelj, b) da se oni, koji bi krivu prisegu položili (krivrotnici), strogo kazne. U ostalom valja mi ovdje napomenuti, da se je krvarina plaćala i u onom slučaju, ako je okrivljenik osudu na vodu ili na željezo (*judicium aquae aut ferri*) odkupiti hotio — *redimere manum*.

Zakon allamanski najstrožije kazni umorstvo, *homicidium*, i dopušća prisegu sa četrdeset izabranih rotnika, *cum quadraginta medios electos* (sic) ili su osamdeset, koje si je našao sam okrivljenik (*cum octoginta, quales invenire poterit*). Ovaj veliki broj rotnika daje dovoljno jamstvo za privatnu i javnu sigurnost, ne samo tim, što bi mučno bilo naći osamdeset muževa, koji bi voljni bili krivo priseći, jer bi se napokon i takvih našlo, nego i iz drugih razloga, — staro naime pravo dopušća da se skoro svaki zločin odkupi novcem, koj je mogao platiti, taj se je od krivnje očistio, i od kazni oprostio, nu buduć su tako velike bile one vražde (ucjene, *Lösegeld*) da ih je i najbogatiji težko namirio, zato su se u ono doba više bojali globa, nego što

su se kasnije plašili tamnice, mača i vješalâ. Kod narodâ polubarskih srednjega vieka, bili su ne samo zločini, nego i opravdanje od njihovih posljedica, krivnje i kazni, novčana pitanja. Vara se, koj misli, da su rotnici prisizali samo istini i pravdi za ljubav, da naime svojom prisegom izbave nevino osvajene od kazni; a koja je bila ciena one prijateljske pomoći, mogli bi iz samih tih zakona velikom točnošću razabrati. Svaki rotnik, koj je krivo prisegao, pa mu se je to dokazalo, imao je platiti globu od 15 solida (šilinga), po prilici 15 forintih našega novca, dapače neki su zakoni još dalje išli, da krivorotnik plati globu od 12 solida, i da nadoknadi svukoliko štetu, koju je protivniku krivom prisegom počinio. „Si mendaciter jurat, componat illi, cuius causam abstulit, duodecim solidis, et ipsam causam restituat.“ Ovdje nam treba uvažiti okolnost, da je svota od 15 solida bila ogromna, jer su novci imali veliku cieniu; krivorotnik se je dakle izvrgao pogibelji, da veliku globu plati, s toga je i snubljenje rotnikâ bilo sa znatnim troškom skopčano; svaki od njih dobio je bar toliko, koliko bi imao platiti, ako svojom prisegom potvrdi neistinu. Na umorstvo stavljena je bila kaznan u deveterostrukom iznosu vražde, virigilti, a ova je ustanovljena po stališu usmrćenoga od 15—240 solida iznimice do 300 i 600.

Pravo iglavsko (jus iglaviense) od godine 1249 ustanovljuje glade umorstva u glavi 44, § 3: si quis autem pro homicidio accusatus fuerit, et se purgare voluerit, metseptimus (samo-sedmi, t. j. okrivljenik sa drugih šest svjedokâ) in cruce secum viris idoneis expurgabit hunc in modum. § 5, accusatus primus jurabit se esse innocentem, alii tres jurabunt, se vidisse innocentiam suam (nempe accusati), ultimi tres jurabunt, illos quatuor iuste juravisse.

Zakon vinodolski od g. 1280 ustanovljuje: od ubojstvâ, ako nisu svjedoci osvajeni od njega, ima se očistiti samo pedeset najduć svoji porotnici, kako najbolje vi i more (quales invenire potuerit) — ako porotniki nima, prisezi on sam, tolikokrat, volja za onih, ki mu manjkaju. i jošće, ako bi ki učinil silu ženi, porotnike žena najdi, kako bolje vi, ako porotniki nima, volja ih toliko nemore imiti, priseći je držana za onih, ki joj manjkaju . . . svi porotniki imaju biti žene.

Ako tko usmrti biskupa, kojega je postavio kralj, ili si izabrao puk za vrhovnog pastira, da ga plati kralju, puku, ili roditeljem polag ovoga ukaza; neka se napravi odora (tunica) iz oleva po njegovu stasu, i koliko bude ona teška, neka toliko zlata dade, koj ga je usmrtio, ako li zlata neima, u drugom novcu, robovih, zemljah, selih i štogod imade, dok nenamiri duga, i ako neima toliko novacâ, neka predade sama sebe i ženu i sinove onoj crkvi u robstvo, dok se nebude mogao izkupiti.

U zakonu cara Dušana postavljene su kazni na umorstvo, a krvarina, vražda — opredjeljena po stališu usmrćenoga:

„Ako ubije vlastelin sebra (t. j. čovjeka, koj nije vlastelin ni vlastelić, dakle čovjeka prosta, plebeium) da plati tisuću perper (perpera bila je vrst kovanoga novca najprije pol zatim jednu trećinu ondašnjega dukata. Daničić, Rječnik u književnih starina srpskih, dio II p. 285) ako li pako sebar vlastelina, da plati 300 perper, i da mu se obadvie ruke odsjeku.

„Tko se obrete ubiv svetitelja (episcopum) ili kaludjera ili popa, da se taj ubije i objesi. Tko se obrete ubiv oca ili mater, ili brata ili čedo svoje, da se taj ubojica sažeže na ognju.“

U statutu poljičkomu nalazimo u tom predmetu medju ostalimi ove ustanove:

„Gdje bi bila mrtva krv (pala) (t. j. gdje je počinjeno ubojstvo) hoće zakon stari, da je tomu cina libar 240 (libra bila je vrst novca mljetačkoga u vriednosti po prilici 21 novčića) toi se razumi, ako bi se tko s kim svadio, tere ubio jedan drugoga.

„Ako li bi ubio jedan drugoga zakonom ašašinskim (homicidum) vola iz privarke, ali mu zasiedši, (ex insidiis) ili za koju korist, ali ga odro (oplienio) ubivši: tomu je zakon, da ti imaju poiti vraždi, i ako bi se mogao takovi ašašin ali razbojnik uhititi, ima se obisiti ili razkvartati, ili bi poljičanin ili izvanjski.“

Zakon crnogorski odredjuje (§ 27), da se zločinac, koj usmrti brata svojega Crnogorca ili brdjanina, nepretrpiv prije nepravde kakve, i nebudući u nuždnoj obrani, nemože odkupiti nikakvim novcem, nego se ima ustrieliti čim se uhititi. Ako bi iz zemlje pobjegao, da se njegov dio kuće, dvora i ostalog imutka proda, a novci dobiveni, da se unesu u zemaljsku blagajnu. Ako se napokon u zemlju povрати, podvržen je kazni i on sam, i ovaj koj ga brani ili krije. Ako se ovi krivci gdjeod ili kadkod zateku, može ih svaki Crnogorac i brdjanin, a tako i brat usmrćenoga ustrieliti.

Ovim se načinom jedan s drugim naplati — kompenzuje — a nedužni netrpe za krivce.

Zakoni srednjega veka odredjuju krvarinu, ili vraždu — viru — vyplatu ne samo na umorstvo i ubojstvo, nego i na tjelesne ozljede i uvrede; u tom obziru opažujemo znamenitu suglasnost, i komu su poznate ustanove jednoga zakona, bit će mu poznate sve ostale. Za svako udo tiela čovječjeg od glave do pete opredjeljena je bila stanovita cijena, u razmjerju veće ili manje ozljede i po važnosti ozliedjenoga uda, i sastavljena točna tarifa, po kojoj su vlasti dopitale tužitelju naknadu. Mimoišav zakone barbarā (*leges barbarorum*) navesti ću ovdje njeke ustanove slavenskih plemena. U tom je pogledu osobito točan statut poljički:

„Ako bi se tko s kim svadio, tere se skubli, ali bili bez rane ali modrine, oni tko je počeo boj, plaća osud po zakonu libar 25.

Ako li je rana od oružja, ali po ini put, koju ranu pokriva svita, toj svaka rana nosi libar 25, ako li je rana na obrazu, ili na ruci, koju svita (odielo) nepokriva, toi nosi libar 50.

Ako li bi tko koga oklastio rukom, ter bi bio maganatan onom rukom ali nogom, ali tolikoe okom, svaki od tih nosi po ($\frac{1}{2}$) vražde, ča je libar 120 (jer je ciela vražda iznosila l. 240.)

palac nosi pó ruke, ča je l. 60, a ostali četiri po ruke — prsti nožni nose po ručnih, a takoe palac po, a svi drugi po ($\frac{1}{2}$) gdi bi pomanjkao zub od boo (boja) nosi osude 50 libar.

gdi bi odsječen nos, tada grede najpri za ranu po zakonu l. 50, a za ogrublenije obraza tolikoe neka a l. 100 — tako se ima razumiti od svakoga uda, ako bi bila grubota i rana itd.“

Statut otoka Krka od g. 1388. Ako bi gdo otsiekal njekomu ud, plati 50 cekinih zlatnih, ke se razdelite na pol, pol gospodie a pol onomu, ki je poražen — ako bi ne imel čim platit, imej se vložiti v pržun (zatvor). Pravda ruska: Ako bude krvav ili modar od bijenja, netreba tražiti tomu čovjeku svjedoka (*vidok*); ako li nebude nikakvoga znamenja, onda neka dojde svjedok, očevidac, ako li nemože, onda je tomu konac.

Ako ruka odpane, ili usahne — globa je 40 grivna, za koj goder prst 3 grivne, za bradu 12 grivana itd.

Zakon cara Dušana: Tko oskube bradu vlastelinu ili dobru človičku, da mu se ruka otsiečet, ašće se oskubut dva sebra, da est mehoskubina šest perper — (*muleta pro evulsa barba* — Daničić rječnik.)

Sve ove vražde bijahu ustanovljene u novcu, i pošto su ovi bili riedki, mogle su se i druge stvari mjesto novca dati, ako nisu naročito izuzete bile, u pravilu je sam zakon ustanovio, u koju se cieniu koja stvar primiti ima: „in compositionem würgildi volumus ut ea dentur, quae in lege continentur, excepto accipitre (sokol Falke) et spatha (mač), quia propter illa duo aliquoties perjurium committitur, quando maioris praetii, quam illa sint, esse jurantur. Capitulare Lud. l. IV. 21.

Usljed toga se je smatralo zločinom, ako je tko, primiv nagodu, ipak nastavio osvetu. Nu i onaj je kazni podvržen, koj nije hotio dati, ili primiti zakonom odredjene vražde — jer inače nebi bilo razmiricam kraja ni konca: „si faidosus quis fuerit, discutiatur, et tunc qui e duobus contrarius fuerit, pacatus fiat, et distringatur ad pacem, etiam si noluerit. Lex Longob.

Medju uredbe, kojima se je štitila sigurnost, spada i zajedničko jamčenje — sujamčenje, vjera i zaruka, společna ruka (Gesammbürgschaft), to jest obvezanost članová koje občine, da odgovaraju za zločine počinjene u njezinu kotaru, a kazan je sastojala u globi novčanoj — generalis venditio. (Vidi Jireček, über Eigenthumsverletzungen, i pravo Slovanské). Sujamčenje osnovano je ili na samoj naravi odnošaja postojećeg medju članovi porodice, ili na zakonu, ili napokon na ugovoru. Zajedničko jamčenje ciele porodice samo je ondje moguće, gdje su pojedini članovi u strogoj odvisnosti od porodične glave, što se je najdulje uzdržalo kod Slavenâ osobito na jugu: „Kto zlo učinit, brat ili sin ili rodim, koji su u jednoj kušći, sve da platit gospodar kušći, ili da dast, koj je zlo učinil.“ Zakon cara Stefana Dušana. Ugovor je sklopljen ili na stanovito vrijeme, ili za pojedine slučaje, ovo imenito, gdje se je o tom radilo, da se zločinu u trag udje; tu se je ujamčio jedan za drugoga, a koj nije mogao naći jamca, ostao je sumnjiv. Ova vrst sujamčenja još je i sada kod Srbaljâ (Vuk). — I u pravdi ruskoj nalazimo primjerâ.

Učestnici zadruga (Bürgschaftsgenossen) obvezali su se, da će vraždu za ubojstvo zajednički platiti. Za umorstvo imao ju je vazda platiti sam krvnik.

Bude li tko silovito navalio na koga bez svake svadje, onda za napadnika ljudi neplaćaju, nego samoga njega sa ženom i djecom

predadu na prognanstvo (potok) i zaglobu plienjenja — *confiscatio* — razgrablenie.

„Ože li tko nevložit v dikaju viru tomu ljudi nepomagajut, no sam platit“ t. j. ako tko neuloži u dikaju viru, tomu ljudi nepomažu, nego ju sam plaća.

Dikaja vira bila je ona krvarina, ili vražda, koja se je plaćala za ubojstvo počinjeno na mjestu osamljenu, gdje se za krivca nezna.

Nedopušća mi ograničeni prostor ove razprave, da obširnije govorim o kaznjenju zločinâ, kojima se vriedja sigurnost vlastništva; samo ću u toliko napomenuti krađu i lupežtvo, koliko je nužno, da se razjasne zakoni o ubojstvu i umorstvu.

Ako je tat ubijen pri samom djelu s predmetom krađe u ruci (*eum corpore delicti*), nije se plaćala vražda. Ovo strogo pravo ublaženo je ponješto tečajem vremena.

Zakon 12 dasaka — veli:

Si nox furtum sit, si im (eum) occisit, jure caesus esto, t. j. ako je tat ubijen obnoć, pravo je ubijen, t. j. neima o njemu daljnjege pogovora.

Ruska pravda ustanovljuje:

Ako ubiju ognjičanina, (t. j. posjednika, koj ima svoje ognjište, gospodara) u sobi, ili kod konjâ, ili govedâ ili u krađi kravâ, onda je ubijen kao pas, (to je ubit vo psa miesto,) — i dalje:

Ako tko ubije tata na svojem dvoru ili u svojoj sobi, ili u hlievu, onda je ubijen (*jure caesus est*), ako li ga pridrži do jutra (*svieta*) ima ga vodit na knežev dvor, ako li ga ubije, a ima ljudi, koji su ga vidjeli, onda se ima zanj platit (*vira*);

napokon, ako je tat ubijen, pa mu se noge nadju u dvorištu (*dvorje*, neki čitaju *dverje*=vrata) onda je ubijen (t. j. nema o njem pogovora), ako li su pako noge izvan dvorišta, onda se plaća *vira*.

Zakon vinodolski: „ako razbojnika svrhu moje škodi naidu v noći — — te njega živa nemogu jeti (uhvatiti) volja da ga neznam, da bim vidil od česa se tužit, a njega ubiju, u nijednoj riči (stvari) nemam se osudit, ni suprotiv nemozi nigdore mne poiti (tužiti) volja priti.“

Zakon crnogorski: Ako lupež pogine ali se rani idući u krađu, za njega pogovora nije, budući svi dogovorno rekosmo, da ga sva zemlja bije.

Izim naplate (vražde) koju je krivac imao dati rodbini usmrćenoga ili ozliedjenoga, plaćala se je još i globa za povriedjeni društveni mir, poznata u poviesti srednjega vjeka pod imenom *fredum*, *fredus* (*Friedensgeld*), *izmirnica*, *pomirnica*; — tu je globu plaćao krivac za obranu, koju mu je poglavarstvo, sud, ili gospodar one zemlje osigurao naprama privatnomu osvetitelju, ili u obće proti privatnoj osveti.

„Wenn die verletzende handlung zugleich den gemeinen frieden brach, eignete das volk sich einen theil der busse zu, der anfänglich in der vergeltung mitbegriffen, hernach von ihr gesondert, endlich die natur einer öffentlichen strafe annahm.“ Grim, *deutsche Rechtsalterthümer*, 5. buch.

Kod narodâ žestoke ćudi, kao što su skoro bez iznimke bili narodi, koji su zapremili razne pokrajine staro-rimskoga carstva, sastojala se je ova zaštita u tom, što je poglavarstvo prisililo osvetitelja, da primi zadovoljštinu zakonom odredjenu. Ima takvih ustanova ne samo u tako zvanih zakonih barbara srednjega vjeka, nego i u poznijih štatutih i uredbah naroda slavenskih na jugu i sjeveru, gdje su točno opredjeljeni slučajji, u kojih se ona zahtievati može. Ako naime rodbina nije vlastna bila vršiti osvete, onda se nije plaćala ona *izmirnica*. Obično je spadala na t. z. *uzgrednice*, *športule*, *sudacâ* ili *mjestnih poglavarâ*, ili *obćinâ*, koje su u njekih slučajjih imale plaćati za krivca *krvarinu*, ili napokon na dohodke gospodarâ dotične zemlje. „*Pars mulctae regi vel civitati, pars ipsi qui vindicatur, vel propinquis exsolvitur*“. Tacitus. — *Fredus tamen iudici, in cuius pago est, reservetur*. Chlotari II.

Zakon vinodolski: „i jošće, ako bi ki ubil nikoga kmeta, ili od roda kmet, da bi se nemogal jeti, padi u osud libar 100 bližikam (rodbini) a onoga grada, ki je ubijen, libri dvie, ta osud krivac plati. Ako ubigne, imaju njega bližike osud platiti pol, a pol njega redi itd.

i jošće ako bi ki učinil silu ženi, ima knezu platiti libar 50, a toj ženi tolikoje.“

Statut otoka Krka: „Ako bi nieki niekoga pestu udaril, ali skubal, i on ki bude se tužit, tere provati (dokazati) jednim dobrim človjekom, da plati tri cekina zlata . . . ke se razdilite na pol, pol gospode, a pol, ki bi bijen.“

U zagoniku ugarsko-hrvatskom: S. Stephani liber II C. XV. Si quis spontaneum commiserit homicidium, sciat se secundum senatus nostri decreta 110 pensas auri daturum, e quibus 50 ad fiscum regis deferantur, aliae 50 parentibus (occisi) dentur, 10 autem arbitris et mediatoribus condonentur.

Zakon grada Zagreba od g. 1245: Si quis cultello, gladio etc. alium vulneraverit, et vulneratus sine defectu membrorum resanatus fuerit, medico laesi satisfaciat, et laeso 25 pensas, 5 vero ad usus civitatis persolvat; — si vero... debilitatus fuerit, adversus civitatem duas marcas persolvat. Si quis vero hominem interfecerit et affugerit, duae partes rerum suarum cedantur parentibus occisi, pars tertia civitati. Arkiv za povjestnicu jugosl. knjiga I.

Davanje i primanje vražde obavljeno je svečanim pomirenjem, i potvrđeno prisegom, da se više neće narušiti mir, i povriediti društveni red, koj je zločinom bio poremećen; ta je prisega bila i kasnije u običaju, pošto je država kazneno pravo u svoje ruke preuzela; polag Caroline, zakonika Karla V, imali su ju položili odpušćeni kaznjenici.

Darovi i žrtve prinesene u znak pomirenja, izražavahu pokajanje i priznanje zločinca, da je njegov čin bio nepravda, koja sad na njega samoga pada. Ovo bijaše za cijelo prikladnije sredstvo, da se sramota, nanesena oštećenomu izbriše zadovoljštinom, nego što bijahu prijašnje dugotrajne i krvave razmirice, kojim je uspjeh većinom nesiguran, a posljedice često za obadvie stranke vrlo žalostne.

Primanje dakle ucjene, ili vražde nije bila prikorna prosta pohlepa za materijalnim dobitkom, kao da si je tko dao naplatiti život roditeljâ, djece, rodbine, razmjerno neznatnom novčanom svotom, jer ova nije činila sućnosti u cijeloj nagodbi — *compositio*, nego bijaše samo vanjski znak — simbol — da se je izmirenje vidionim načinom k svrsi privelo. I sam način, kako se je vražda plaćala, sjeća na žrtve prinašane bogovom u marvi, koja je bila prvi novac kod narodâ sirovih i siromašnih, odkud rimljani izvode rieč „*pecunia*“; — kod izraeličanâ bilo je zabranjeno primati nagodbu za umorstvo, u ostalom pako uzimala se je kao žrtva, kojom se je grješnik u očiju višnjega od krivnje i grieha očistio,

i uzpostavio u prijašnje odnošenje prema vrhovnomu gospodaru ; u toj žrtvi nije se gledalo na vrijednost dara, koj izčezava pred licem višnjega, nego na čisto i skrušeno srdce. Moralna kazan i pokora, koja se po obćenitom mnienju sa svakom fizičnom spaja, to je u kaznjenju važnije, nego sama fizična bol, koju kaznjenik čuti.

Po starodavnom običaju češkom imao se je krivac podvrći pokori, davajuć život svoj u vlast protivnika si, kao što je ovaj imao u svojoj ruci život usmrćenoga.

Obred te pokore opisan je u knjizi Tovačovskoga (Rechtsbuch des Herrn von Cimbürg) — krivac (vinnik) ima doći na pokoru bos, bez pojasa, i položiti se poprieko (križem) na grob usmrćenoga, a najbližnji prijatelj imao mu je staviti među pleća rât mača, i triput ga pitati: imam li u ruku život (hrdlo) tvoj, kao što si ti imao život brata ili prijatelja mojega? a kad je ovaj triput odgovorio — jiz (odma) ali te molim ostavi mi život, odvrati mu onaj: prašćam ti život (živim te) u ime gospodina boga; i tim ga je morao odpuštiti. Jireček, pravo slovanské.

Svi narodi strogo su branili osvetu proti osveti pravedno izvedenoj, u obće nije se smjelo postupati s krivcem, kao da je svojim zločinom svako čovječje pravo izgubio.

Krvnoj osveti srodna je, i obično se vrši š njom uzporedno tako zvana odmazda (Wiedervergeltung, retributio.) Dok još nije bilo jasnijih pojmova o krivnji i kazni, smatrali su jednu i drugu izključivo sa gledište materijalnoga, te su dosljedno uzimali za mjerilo materijalnu jednakost.

Nečovječna, okrutna i upravo barbarska odmazda, dušu za dušu, t. j. život za život, oko za oko, itd. mogla se je uzeti kao skrajna granica, do koje su ozliedjeni svoje pravo tjerati mogli, a nipošto kao pravedna, zakonom ustanovljena kazan, koja bi se imala pravilno i bezobzirno ovršiti; tako ju shvaćamo u zakonu rimskom „lege 12 tabularum“, koj ovako glasi: „si (quis) membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto“ t. j. ako tko drugomu ud slomi, pa se š njim nenagodi, neka bude odmazda; — prije dakle nego je ozliedjeni pokušao izravanjanje s protivnikom, nije bio vlastan, poslužiti se pravom odmazde, koje mu inače zakon dozvoljuje. Nu koliko mi je poznato, neima u rimskoj poviesti primjera, da bi se tko bio ovim pravom poslužio. Sudbena praksa i zakon pretorski postavili su mjesto odmazde tužbu ucjene, actionem aestimatoriam Cornelianam, po kojoj je pre-

tor za svaki pojedini slučaj ustanovio globu novčanu, primjernu veličini krivnje i povrede, tako, da ozliedjenomu bude podpuna zadovoljština.

Bila je doduše odmazda, kao ublaženje krvne osvete, osnovana na tamnih, stranom filozofičkih, stranom religioznih i poetičkih pojmovih o jednakosti i pravičnosti (*aequitas*), nu pošto su se razvile jasnije pomisli o krivnji i kazni, morala je napokon i ona izčeznuti iz kazneno-pravnoga sustava narodâ kulturnih, i samo je toliko od nje ostalo, koliko se po strogih načelih zdrave filozofije opravdati daje. Sućnost zločina više je duševna, nego materijalna, zla naime volja učinitelja u raznih postupnostih, preziranje zakona i veličina povriedjenih dužnosti, a ne materijalna slučajna šteta, zločinom nanesena, koja spada u područje civilnoga prava, a u odmazdi se uvažava samo ta šteta materijalna, kao temelj i mjerilo krivnje i kazni — *oculum pro oculo, dentem pro dente* — u ostalom treba ovdje još primjetiti, da je u mnogih slučajih pravno nemoguće ovršiti odmazdu, sa obzirom na prava trećih osoba, o kojih se upravo radi.

Sve dosad navedene primitivnom stanju staroga i srednjega veka prilično dolikujuće kazni, ili tako zvane kompozicije, mogle su ponešto zadovoljiti zahtjevu ondašnjega kulturnoga stanja narodâ, da ozliedjeni i pogibelji izvršeni neostanu bez svake zaštite, da se ukrote i obuzdaju divlje strasti uplivom nabožnih idea. Nu zadovoljiti nemogu zahtjevom zdravog uma i potrebam društva izobraženijega. Teško je bilo, i u mnogih slučajih skoro nemoguće postaviti mjesto starog običajnoga prava sasvim novo na umnih načelih filozofičkoga prava osnovano već radi velike privrženosti primitivnih narodâ prama svojem starijem pravu, koje bijaše stvorila mudrost praotacâ.

Do desetoga veka, po prilici do izumrća Karlovićâ (Karlina god. 987), sastojale su kazni u dosta blagoj zadovoljštini odkupnini (kod Slavanâ vyplati, vraždi, viri, virnoji,) da se uzpostavi povriedjeni pravni red i mir sa ozliedjenim i njegovom porodicom a tako i sa celim društvom. Svećenstvo je povrh toga zahtievalo, ako mu se je svidjelo zadovoljštinu za uvriedjeno božanstvo, izbrisanje sablazni počinjene narušenjem zakona čudorednoga, i poboljšanje grješnika.

Tečajem desetoga veka odstranjeno je po malo staro običajno pravo kazneno, navlastito nastojanjem romanistâ, koji su na

glasovitih sveučilištih u Bononiji, Parizu upili načelo rimskoga prava, smatrajući ovo uzorom savršenosti naprama barbarskim zakonom svojega vremena; tortura, koju su rimljani upotrebljavali samo kod robovâ, uvedena je s rimskimi zakonî u svih skoro pokrajinah carstva rimsko-njemačkoga, najprije za skitalice, a kasnije za sve državljane bez razlike stališa.

Glavna pomisao one žalostne dobe, koju nazivlje Daunou „l' age de fer du genre humain“, nije bila, kao što se vidi iz postupanja i prakse kriminalne, da se medju tužiteljem i tuženikom sudi po pravu i pravici, nego da se vodi užasan rat strahovanja (*Abschreckungskrieg*) proti pravim i tobožnjim krivcem, da se uhvaćeni stavi na muke bez injere i milosrdja, tobož drugim na spasonosan primjer, a državnomu društvu na korist.

Ova pomisao, strogo i dosljedno izvedena, mora napokon do tjerati do skrajne grozovitosti, kojom se je doista razvilo kazneno pravo u srednjem vieku, da nije moglo biti gorje u najžalostnijoj dobi orientalskoga despotisma. Makiavelizam slavio je svoje slavlje, te je svrha, koju su postići namjeravali, opravdati morala svako i najnepravednije sredstvo:

„Si maxime factum ipsum damnet, ex ipso scopo tamen, qui inde consequitur, idem ipsum excuset — nam bonus eventus, qui ex caede Remi secutus est, factum semper excusat, neque is, qui benefaciendi, sed qui malefaciendi causa vim infert, reprehensione dignus est.“ Macchiavelli disp. de Rep. l. I. cap. 9.¹ — Strašan opis kazni i njihovog svakdanjeg upotrebljavanja ostavio je Celdes (Pickel † 1508) „de poenis sontium“. Kao da su ljudi u ono doba izcerpli sve svoje oštroumje, da izumiju muke najgroznije ne samo za krivce, nego i za svakog nesretnika, na koga je pala

¹ Da mi se neprigovori, što u postupanju kaznenom srednjega vieka, prije Caroline, nazirem načela Macchiavellisma koj se je tobož pojavio u djelu Florentinca Nikole Macchiavelli „il principe“ godine 1515, moram očitovati, da sasvim temeljitim i nepobitnim smatram mnijenje Theodora Mundta, koj se je u tom obziru ovako izrazio, u djelu Macchiavelli, Leipzig 1853 zweite Auflage, „Der Macchiavellismus lag als historische Bedingung in der Zeit gegeben und vorgebildet, und N. Macchiavelli erschien mit seinem System nur als ein Actuarius, welcher den damaligen Thatbestand der europäischen Politik aufnahm. — — Der Macchiavellismus war bei weitem früher als M. selbst, dieser war blos der Theoretiker des Systems.“

sumnja počinjena zločina, muke, kojim bi se porieklo na dnu pakla tražiti moralo. Ljudska ćut i užas nedopuščaju mi, da ih izbrajam, dosta budi rečeno, da kolo, kolac, lomača nisu spadale medju najgroznije.

U to žalostno doba dodje narodom carstva rimsko-njemačkoga, kao ozeblim sunce, zakonik cara Karla petoga: *Kaiser Karls V und des heiligen römischen Reichs peinliche Gerichtsordnung*, poznat i pod imenom „*Constitutio criminalis Carolina*“ ili jednom rieči „*Carolina*“ — zakon strog, oštar i tvrd, kao što je bilo i njegovo vrijeme, nu odlikujući se medju svimi ondašnjimi zakoni ne samo pravednošću i strogom dosljednošću, nego upravo i čovječnošću. O njemu piše poznati njemački liberalac i pravoslovac C. J. Welcker: „svaki iskreni prijatelj domovine morao bi željeti, da noviji zakoni budu prama okolnostim naših vremena tako izvrstni i valjani, kao što je bila Karolina u svoje doba, i da bi tako prednjačili svojem vremenu, nutarnjom praktičnom vrlinom, i zdravom kaznenom teorijom u obrani pravde, slobode državljanske i čovječnosti. Neće nas nitko s nečednosti koriti, ako izjavimo želju, da u 19 vieku nenazadujemo“. I za cielo, bio je ovaj zakonik blažji i čovječniji, nego što su bili vladajući nazori, a to je najviše zapriečilo njegov blagotvoran upliv na suvremenike.

U najnovije doba razvija se zakonarstvo i na ovom toli važnom polju, jer i treba više promjenâ vremenu shodnih i narodnoj kulturi primjernih, nego što ih trebaju zakoni građanski.

Bilo bi za strukovnjaka vrlo zanimivo, motriti postupni razvoj zakonâ i uredabâ ovamo spadajućih, od Karoline do našega vremena, i kritičnom sudu podvrći teorije učenjakâ, koje su se na obzorju znanosti pojavile.

U svih skoro tih teorija opažujemo ozbiljnu i obćenitu težnju, da se kazneni zakoni po mogućnosti ublaže, a smrtna kazan da se ukine, koja se tobož niti s pravnoga niti s političkoga gledišta opravdati neda.

Akoprem nemožemo ovim plemenitim nastojanjem odreći velikog upliva na zakonarstvo, nisu ipak urodila onim plodom, koj se od njih možda očekiva, one teorije još nisu prodrle u svijest narodâ.

A zašto se nemogu narodi sprijateljiti sa mnijenji, nauci i najčovječnijimi ideami filantropâ? jer su u višjoj naobraženosti daleko za njimi zaostali; kao što zrake jutarnjega sunca najprije razsvjetljuju vrhunce visokih brda, dok nizke doline još gusta ma-

gla i noćna tama krije, tako se širi narodna prosvjeta, i razprostranjuju višje, plemenitije ideje čovječnosti stopram tečajem vjekovâ. U narodih još živi idea krvne osvete i odmazde; smrtnu kazan smatra čut narodna kao kazan, koja je stupila mjesto krvne osvete, i koja je prije uredjenja državnoga združenja svakomu pojedinomu pripadala, kao nedvojbeno i sveto pravo; duh napredujućeg vremena nije ju mogao sasvim iztribiti, čini se napokon grješno i nedosljedno, poštediti zlobnoga ubojicu, i priznati mu ono pravo, koje on sam u drugih priznati nije hotio.

Nije mi ovdje namjera, ga se upustim u znanstvenu i potanku razpravu o smrtnoj kazni i njezinoj pravednosti i shodnosti, koju su počamši od Beccarije do Mittermajera vodili, pa još i sada vode najglasovitiji učenjaci i prijatelji čovječanstva, zvijezde predhodnice na obzorju moderne znanosti; njihove su razprave učenomu svijetu poznate. Nu nemogu si odoljeti da bar nekoliko rieči neprosborim o tom predmetu, velevažnom i zanimivom na polju teorije i prakse pravoslovne.

U naše doba, gdje čovječnost svaku pretjeranu strogost u kaznjenju osuđuje, pa se ipak vrela zločinâ umnožavaju, gdje je razkalašenost materijalnih i bezbožnih načela poput strašne poplative zavládala u najnižjih razredih društva, u naše doba, gdje su skoro sve kazni ograničene na tamnicu, treba da ova stoji pod uplivom i vladavinom čudorednih idea, da učini koliko je moguće veći utisak, i višju ideu kaznenoga prava uzdrži u podpunoj svijesti i živahnosti. Ali toga žalibože neima, s jedne se strane tuže na teško, samovoljno i okrutno postupanje s kaznjenici, koje im zdravlje i život truje, a s druge strane kude ih radi tobož predobra uredjenja, kao da se država za kaznjenike brine više nego što bi se brinuti imala i smjela, da je njihovo materijalno stanje bolje nego što je mnogih poštenih i u svakom obziru bezporočnih državljana, koji si u znoju lica svojega pribavljaju kruh svakdanji. Pretjeranost je, kao što mislimo, na jednoj i na drugoj strani, ili bar jasan dokaz, da se prava sredstva, koja bi služila za kazan i poboljšanje zločinaca, još nisu pronašla.

Ako bi se jednom pronašao taj kamen mudrosti, onda bi se moglo za ukinuće smrtno kazni ozbiljno i odlučno govoriti, a tko i nebi govorio iz sve duše za ideu toli čovječnu, plemenitu i uzvišenu; ona će napokon, ako nas nevaraju sve nade bolje budućnosti, održati sjajnu pobjedu, i tielom će postati. Zar nije užasno

mrcvarenje, na koje se zločinac osudi, izvela se smrtna kazna mašinom, ili što je još strašnije, bez mašine, pa ju ipak mora i pravnik i državnik još za sada zagovarati, dok nebude druge shodne osвете za povriedjeno pravo, za zlobno smetanje pravnoga reda i mirovnog obstanaka u društvu čovječjem.

Ovu žrtvu doprinieti moramo vječnoj pravdi: koj ubija, da se ubije. — „Odrigni ga od žrtvenika moga, da umre“, govori Bog kod Mojsije.

Kazan smrtna i njezino ukinuće pitanje je vremena; sa obzirom na postojeće okolnosti može ona u jednoj državi biti pravedna, probitačna i upravo nuždna, dočim je u drugoj nepravedna, okrutna i nepolitična.

Načelo je naravske mudrosti pričekati, dok plod sazri, ako mu uzrašća pospješiti nemožemo, i onda će se ubrati i sačuvati moći čitav i neozliedjen, dočim onaj skoro uvijek promaši svrhu, koj ga prije vremena trga. — Vrieme je najveći reformator, ono tvori i raztvora neprestano, vrieme gradove gradi i razgradjuje, ali znade iz ruševinâ graditi nove tvorbe, koje će se održati u svakoj buri i nepogodi.

Repetamus stirpem juris a natura, qua duce aberrari nullo pacto potest. — Cicero.

0 kamenom uglju i ugljičnoj kiselini.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 21 ožujka 1867

PRAVI ČLAN LJ. VUKOTINović.

Dan danas u vieku lokomotivah i željeznicah zaslužuje kameno ugljevlje najveću pozornost.

Nepita se sada, kao što negda: imade li zlata u ovih ili onih gorah? — nego se pita: imade li ugljevlja? jer je golem uspjeh industrije, prometa i trgovine pokazao, da ondje, gdje ima ugljevlja, ima i zlata. Kada čovjek pobliže sve ono razmatra, što kod velikih narodah biva na polju industrije, kako se ljudi u mjesto blatnih i razrovanih cestah sada uz prkos nepogodam vremena voze velikom hitroćom po željeznicah, kako na moru ladje brode proti biesnim valom i olujam, kako pojedini strojevi velikom točnošću i brzinom obavljaju velike i mučne radnje, onda čovjek mora i nehotice priznati, da je onaj materijal, kojim se to proizvadj, od najveće važnosti.

Budući da i mi moramo težiti onamo, da u našem vieku, koj okolo nas sve to silnije napreduje, nezaostanemo, to nam valja sa najvećom marljivošću iztražiti našu zemlju i odkriti sve ono blago, koje se može rabiti za podignuće našega dobrostanja. U tom obziru držim, da je kameno ugljevlje jedno od najvrljih sredstvah.

Prije vjendar nego podjem na izbrajanje praktičnih u tom obziru do sad pronadjenih rezultatah, neka mi bude dozvoljeno okom na kratko svrnuti i na teoriju ovoga predmeta, to jest na to pitanje: šta je kameni ugljen i kako je postao?

Kameni je ugljen postao iz česticah bilinskih, te se je tečajem vremena pretvorio u proizvodninu mineralnu.

Sa kamenim ugljenom stoji u bitnom savezu ugljična kiselina. U vazduhu ili atmosfernem zraku nalazi se u količini od

2500 kubičnih stopah samo jedna kubična stopa ugljične kiseline. Ako čovjek ovu neznatnu količinu ugljične kiseline srauna sa mnoštvom biljakah, koje trebaju za svoj obstanak ugljične kiseline, onda se izračunati dade, da bi svekoliko bilje na zemlji potrošilo ovu količinu ugljične kiseline za dvadeset i dvie godine, pak bi tada izumrla sva vegetacija na svijetu. Nu divnim je zakonom ustanovljeno inače, jer sve biljke poslije izumrća svoga onu ugljičnu kiselinu, koju su iz zraka usisale, opet vraćaju zajamniku svomu, te se tako vrti kolo neprestano dajući jednom što uzimlje drugom rukom. Ali u tom postupku priroda se drži još i drugih načinah, — navlastito načina štednje, kojim ona vazda jedan dio ugljične kiseline čuva i kao ugljik (Kohlenstoff) spravlja u rezervu. U ovoj da reknem zalihii sadržana je znamenita količina ugljične kiseline, koja budući vezana na biline većom stranom pod vodom ili zemljom sakrite, nemože proći svojevrijeme u zrak, niti se u njem raztopiti u svoj živalj.

Imade bilinah vodenih, koje u barah, močvarah, po jezerih, u ribnjacih i poplavici izvrženih zemljištih u izobilju rastu; biline su ove većom stranom mašine, šasevi, sitine, trske i rogozi (*Filices*, *Caryces*, *junci*, *arundices* et *typhae*), koje na onom istom mjestu, gdje rastu, trunu, te se opet na podnožju svom iz truninah pomladjuju na novo, dok cijelu višeputa površinu vodenu nepokriju, kao da gusta mreža na njoj leži. Kad se ova, rekao bi nadvodna i mrežovita kora popuni, onda — propada svojom težinom pritisnuta na dno. S ovim mnoštvom bilinskih ostanakah pada na dno i vaskoliki ugljik, što ga drži žilje, korijenje i stablje u sastavu svome; ovaj ugljik sačuvan od uplivah izvanjskih pretvori se s vremenom — pronikav skroz i skroz sve stanice bilinske — u proizvodninu ugljevitu sa manje više vjendar izraženimi biljegami organskoga izvora svoga.

Kada se na razvalinah prvoga takoga poroda bilinskoga razvije druga generacija, počimlje klicati i rasti na novo bilje, svršiv svoj tečaj onako, kao što ga svrši prijašnje, onda doljnja steralj pritisnuta od gornje pada niže; a kada se taj postupak opetuje, onda naravski sliedi, da doljnje steralji sve to jače potisnute i sve se to većma takodjer sležu i sjedruju, ugljik sve potpunije da se spoji sa bilinskim ostancima, dok napokon više bezustrojnim nego li ustrojinim proizvodninam nepriliči. Ovako se promieni biljka — stvor organski — na rudu, na stvor anorganički. Ovakove promjene i

stvaranja ugljevitih ili pougljevljenih proizvodninah bivaju dan danas pred očima našima. — Najnoviji produkt naravnih ovih mekaničnih i kemičnih postupakah jeste: treset (Torf). Mnogo i premnogo godinah treba tomu, — da vjekovah — dok se ovakove močvari neizpune trunjavimi ostanci bilinah, dok se nakon višeputa ponovljena poroda i propasti celih vegetacijah tada na površini neustanovi ledina, koja bi nalik bila dobroj livadi, da nije kiselim biljem obrasla, i da neima na njoj mjestah močvarnih, blatnih i muljevitih; zemlja je ovdje rahla, podatna, da se pod stopami giblje i trese. Odtuda je i karakteristično ime: treset. Treset kao najmladji proizvod ugljeveni nosi takodjer podpuno izraz svoje mladosti — da reknem djetinjstva svoga na sebi. U tresetu neima one čvrstoće, one jedrosti, a niti one spoljašnjosti rudolične, kojom se označuju ini minerali. Treset je vazda spužvast, poput mrkih, crnkastih travah smotanih, pomiešanih i propletenih stabalacah; kadkada imade i zemljanih čestica u njem; mrkožutkast je, crnkast, ili škuromrk. Treset neima mnogo gorivosti; zauzima mnogo prostora a porazmjerno daje malo topline, negori plamenom, nego se dimi i jako vonja; da se zla ova svojstva tresetu oduzmu ili po mogućnosti umale, prešaju ga i tako što više svode na manji obseg; treba tada manje prostora, ugljik pako koncentruje se i daje nješto više topline. Surogat je međjutim samo; rabi se iz nužde, te spada onamo, kamo svi surogati, t. j. nemogu nadoknaditi ono, što im fali od pravosti svoje.

Sve proizvodnine ugljevene razpadaju se kada na otvorenom zraku leže; preokrenu se u pepeo, u zemljane čestice, u vodu; ugljik pako svoj povraćaju zraku, gdje se spojen sa kislikom pretvori u kiselinu ugljičnu. Ali budući da bi se tim načinom vrlo sporo naknadjivala ona kolikoća ugljične kiseline, koju bilje ugljenom postavše vazduhu njekoč oduze, te bi kroz to vegatacija stradati morala, to se priroda drži još i drugih načina, kojima daruje ono, što bi uzmanjkalo za uzčuvanje celosti i vječnoga reda, na kojem se osniva život svekoličke zemlje naše.

Imade pukotinah, špiljah i zvirištah, iz kojih prodire ugljična kiselina poput plina, te se nevidivim za nas načinom spaja sa atmosfernim zrakom. Spominjem ovdje samo na kratkom mineralne vode, kojih i u našoj domovini u izobilju imade; sumporne, solne, gorke i kisele vode, hladne, tople i vruće. Tko nije vidio n. p. kako se u toplicah varaždinskih, krapinskih i stubičkih na površju

mineralnih zvirištah mehuri dižu, koji kad se razplinu opet drugim mjesto ustupaju, a čestoputi tako silno prodiru, da izgledaju poput čisla iz zemlje dolazećega. Tko nezna kako se pjeni voda jamnička i rogatačka? Iz svih onih mehurah i iz pjene, koja ništa nije nego mnoštvo sitnih mehurićah, razvija se kiselina ugljična. Imade špiljah, kao što je poznato, takovih, u koje čovjek unići nemože bez pogibelji, da bez očite smrti svoje, i to upravo poradi mnoštva ugljične kiseline. Velike ove kolikoće ugljične kiseline prolaze u vazduh, pak se tako neporemećuje nikad ono razinjerje pravo, koje treba da postoji u dobrom gospodarstvu medju dohodkom i potroškom.

Biljka treba ugljične kiseline za svoj obstanak, a čovjeku je i u obće životinji smrtonosna. Čovjek i biljka u protuslovju stoje. Čovjek n. p. treba za svoj život bezuvjetno kislika (oxygen, Sauerstoff), izdahuje pako kiselinu ugljičnu; biljka protiva tomu upija kiselinu ugljičnu a iz sebe odlučuje kislik. Iz toga uzroka lahka su čovjeku prsa, te mu se lahko diše u zelenoj šumi, na livadah, u vrtovih, gdje ina mnogo friška i zdrava bilja; dočim su iz druge strane čovjeku tiesna prsa tamo, gdje je zrak napunjen dimom, parom od ugljevlja, sapom od množine ljudih, — jer u prvom slučaju prevažan je u zraku kislik, u drugom pako kiselina ugljična, te je s prvim skopčan život sa potonjim pako smrt.

Osim treseta ima i drugih još proizvođaah ugljevitih, koji su postali takodjer u novije doba.

Potoci i riecke sutiću se, ulivaju se u nizine, u drage, u korita, te tako na mnogih mjestih polažu neizmjernu množinu bilja; njegove različne odlomke, stabla naime celih drvetah, grane, svrži i lišće; prigodom većih vodah i silnijih poplavax dolazi s vodom zemlja i piesak, te poput namuljine sakrije sve što voda sa sobom ponese; utaložena na one ostanke namuljina zakopa sve i brani pristup zraka, ugljik se sve to većina spoji sa ostanci biljinskim i tako se pod spoljašnjim vidom drvoličnoga proizvoda stvori ugljevita tvarina, koju nazivljemo ugljevito drievo (Lignit). U lignitih diluvialne formacije pozna se sasvim očevidno značaj bilinski, niti će tko dvojiti, da ono što pred očima imamo, nije drievo.

Treseta imade kod nas na više mjesta; u Podravini imenito u močvarnih ravninah okolo Žabnika; i dalje prema Varaždinu; zatim kod Trakošćana i Bednje; kod Jamnice u okolici blizu Kupe i zvirišta kisele vode; lignitah pako imade kod Stubice i na više

mjestah u Zagorju među brežuljci mladjih namuljinah; nu budući da mladi ovi ligniti slabu ili nikakovu tehničku vrijednost neimaju, nezaslužuju kod nas obzira, tim manje, jer su šume naše još dosti bujne, niti se nemoramo sada jošte služiti tako lošimi surogati.

U ono doba, kad se je more odlučilo od kopna i u svojih se granicah ustanovilo, počimlje veliki treći odsjek na zemlji našoj, počimlje treća tvorba, znamenita ona bistrija perioda, koja se nazivlje imenom: Eocen, t. j. zorom novoga svijeta. U ovoj se je eocenoj periodi u velikoj mjeri razvio život animadni, najvećma sisavacah. Bilo je tada na kopnu puno listanoga drjevlja a uz to i češernjačah, (igljenjačah, strobilaceah, coniferah) kao što su: Pinus Larix, P. Abies, P. Strobilus, P. Sylvestris, Juniperus (arišah, jelah, smrekvah, borah) itd. Nu ova vegetacija prvobitna povodom prodorah basalta, melaphyra, phonolita i trachyta te povodom š njimi skopčanih užasnih kolebanjah i potresah propade tečajem vremena; ona bi sasvim uništena i pokopana. Usljed ovih revolucijah elementarnih, stranom mjestnih, stranom na dalje razprostranjenih strovaljeni i nagomilani ležaje ostanci prabitnih ovih šumah pod namuljinami i steraljmi gline i pjeska, pak se kašnje nadkriti još većimi novijimi taložinami stisnuše u čvrsta jedra tjelesa kamenolika, u kojih ugljik ostao sačuvan, a osim toga i znakovi organskoga ustroja. Istina je, da se organski ustroj ovaj vidi većom stranom samo kroz sitnozor, nu opaziti se može i prostim okom tamo, gdje je spoljašnost ugljevlja savršenije obastala.

U treću tvorbu spada ono mnoštvo kamenoga ugljevlja, koje se u obće nazivlje mrkim ili smeđim kamenim ugljevljem i starijim lignitom (Braunkohlen und ältere Lignite). Nu budući da imade i u trećoj tvorbi više, inenito tri razdjela geognostička: eocen, pliocen i miocen, kako se naime životinje i vegetacije približuju sve to većma sada živućim na zemlji stvorom, — to imade i kod ugljevlja razlika među starijim i novijim. Usljed toga možemo praktično razdieliti mrko ugljevlje na starije i mlađe, kako se inenito u njem vidi manje ili više savršen ustroj organski i kako pripada starijoj ili mlađoj tvorbi.

Priroda je međjutim blagodarnom rukom razporedila mrko ugljevlje po zemlji, te se ovo nalazi u mnogo većoj mjeri, nego što se od prije sudilo. Imade u svakoj mal da ne pokrajini ove vrsti ugljevlja u izobilju, samo da nije jedne te iste svigdje vrline.

Ali s jedne strane umjetnost, s druge strane glavna učiteljica potreboća — naučila je, a naučit će još bolje shodnu porabu ovoga u zemlji zakopanoga blaga. U onih stranah svijeta, gdje industrija cvate, tamo se ljudi služe mrkim ugljenvljem, lignitom, da istim tretetom, tamo se štede šume, znajući dobro, da se drevio može trošiti na koristnije svrhe, nego li da se bezobzirce šnjime loži vatra i kure peći. — Pitat će tkogod, da li i kod nas imade mrkoga ugljenvlja? Imade ga podosti. Navodim ovdje samo najpoznatija mjesta. Imade ugljenvlja u okolici krapinskoj kod Lupinjaka i Radoboja. Izkapano je mrko ugljenvlje kod Lupinjaka, osobito kod Radoboja, gdje se je mnogo godina upotrebljavalo za taljenje sumpora, nu odkad je vlada radobojske sumporne rude zapustila i prodala, počiva ugljenvlje u miru. Imade vrlo dobra ugljenvlja na Veternici, gdje su ga gospoda Ladislav Kukuljević i Koloman Bedeković svojim troškom otkriti i odkopati dala, — nu i ovaj ugljen leži rad pomanjkanja kupacah bezkoristno u zemlji. Imade ugljenvlja u Ivancu, gdje se rabi u tamošnjoj talionici Galmaja ili Cink-baryta (kalamina) kojega ondje izkapa i proizvadjja rudarsko jedno društvo. Ovaj mrki ugljen veoma je liep, nu budući da je obližnja okolica ivanečka kašnjim prodorom Diorita (zelenika, Grünstein) dignuta iz prvobitnoga položaja svoga, to su i slojevi ugljenvni raztrgani, te tako izkapanje ugljenvlja mučnije. Imade ugljenvlja kod varaždinskih toplicah u Drenovcu; kopalo se je ondje opetovano, nu ne u drugu svrhu, van da se žeže vapno. Kod takove radnje neizplaća se ni trošak; zaspala je dakle i u Drenovcu ruda ugljenvna. Imade ugljenvlja nadalje u gori zagrebačkoj kod Kašine u onom predjelu, koj se zove: Planina. Budući da rečeni predjel spada na biskupa zagrebačkoga, to je u ono vrijeme, dok je ugljenvlje bilo svojinom dotičnih posjednikah i vlastnikah zemaljskih, dao blagopokojni biskup Verhovac ondje izkapat i ugljenvlje, ali takodjer samo u tu svrhu, da žeže vapno. Rudari su kod Planine sve razrovali i robili su upravo; t. j. bez svake sisteme, kopali su gdje im šta pod ruke dojde, samo da bude brže i laglje. Koliko sam suditi mogao, leži još mnogo ugljenvlja u dubljini, nego bojati se, da nisu i ovdje, kao što u Ivancu, slojevi raztrgani, jerbo bližnji diorit gore zagrebačke nije jamačno ostao bez upliva na prvobitni položaj terciarnih bregovah u Planini. — Imade ugljenvlja na više mjestah u Pakigori izmedju Križevacah i Varaždina, u Apatovcu ne daleko od Glovovnice i u Lepavini blizu Sokolovca.

Sve ovo dosad izbrojeno ugljevlje spada u red starijih mrkih ugljenah, i jedne te iste je tvorbe, što se sa sigurnošću odtuda može zaključiti, jer vapnici, škrljevci i pjeskari, koji sprovadjaju ugljevene ove slojeve, jednolike imaju karaktere te onoj istoj pripadaju vrsti.

U Slavoniji imade blizu Požege veoma liepa i dobra ugljena kojega je velikim trudom odkrio g. Jos. Popović; ako se nevaram, kopa se i sada ugljevlje tamo i izvaža na Savu društvu parobrodarskomu.

Starijih lignitah ili mladjih mrko-ugljevnihi slojevah imade kod Kravarskoga, gdje su po meni otkrila četiri sloja, u kojih imade u dubljini od 11 hvatih preko dva hvata moćna ugljena. Brežuljci u kojih ugljevlje leži, spadaju na mio ceni razred. Ovamo spadaju ligniti iz Moslavine kod Cigljenice; iz Pile kod Bistre, iz Stubice, Samobora, iz Petrinje i više drugih mjestah koja ću dole niže navesti.

Valjanost se ugljevlja opredjeljuje u obće polag sastavinah njegovih, polag čistoće njegove, dosljedno dakle polag gorivosti njegove. Ako ugljen sadržava u sebi mnogo sumporne kiseline, mnogo šljunka (Kies), mnogo zemljanihi čestica, mnogo vodika, onda dobro negori, neugodno vonja, mnogo pepela ostavlja, i mnogo pare razvija.

Od najboljega mrkoga ugljevlja ide 11, 10 do 9 centih na jedan hvat, a najlošije vrsti 15, 16 centih na hvat.

Premda imade u Hrvatskoj i Slavoniji sada već otkrivena mrkoga ugljevlja u izobilju, ipak neima nijedne rude ugljevene, koja bi se na veliko obradjivala. Moramo sa žalošću konstatirati, da željeznice naše, da isti paromlin zagrebački iz Štajerske uvažava ugljen za porabu svoju, i to zato jer domaći nemogu konkurovati.

Nu mahnimo se za sad sličnih opazakah, — pak idemo iz treće tvorbe natrag na starija ona vremena, gdje ćemo naći jošte mnogo ljepši i mnogo bolji ugljen, koj se nazivlje pravi kameni ugljen, ili crni kameni ugljen (Echte Steinkohle; Schwarzkohle). Imade na zemlji oštro označena tvorba, koja se odlikuje osobitom faunom i florom, t. j. takovimi životinjami i biljkami, kojim danas samo srodnih ili samo naličnih možemo naći; tvorba ova dolazi u velikih dimenzijah, u velikoj moćnosti ne samo u Europi nego u Americi i Aziji; zato se svojim posebnim nazivlje imenom kao: tvorba ugljevna (Steinkohlen-Formation), koja u zemljioslovju velevažno mjesto zauzimalje.

Mnoštvo crnoga ugljvlja, koje se u slojevih ove formacije nalazi, povodom služi pomisliti na to, kakova da bijaše količina rastlinah, iz kojih se stvori crno ugljvlje?

Neima dvojbe, da za tako jedro, sasvim kamenoliko ugljvlje, kao što je crni ugljen, trebaše neizmjereno mnogo materijala, a trebaše i mnogo vremena, jer tu nije više ni traga organskim česticam. Vegetacija bijaše u ono doba sasvim druga od one u trećoj tvorbi. Dočim su u periodi Eocene listane biline i češernjače vladale, u formaciji ugljevnoj bijahu glavnim faktorom rastline tajnocvjetne (Cryptogami) i jednolaticе t. j. Monocotyledoni. Biline ovovrstne imadu mekana i mesnata stabla, bujno lišće i perje, pak se je iz njih moglo lahko stvarati ugljvlje puno ugljika, kao što ga i biline mesnate u većoj mjeri posjeduju od bilinah drevnastih.

Da je tomu tako, to se može dokazati iz bilinskih ostanakah, koji su našasti stranom u slojevih samih crnoga ugljvlja, stranom medju slojevi u kamenju, koje sprovadja crno ugljvlje. Medju ovimi bilinami karakteristične su sljedeće: Paprati (Stelle, Filices, Farrenbäume) kao što su: Neuropteris, Sphenopteris i drugo: Preslice (voščike; Equisetaceae; Schachtelhalme) kao što su: Lepidodendron, Calamites, Annularia i Sigillaria. Izmedju nižih životinjah vidimo osobito okamine Corallitah, kao što su: Woodocrini, Platycrini, Hexacrini i Actinocrini. Od mekušacah (Mollusci, Weichthiere) dolaze osobito: Nautilus, Goniatites, imade i nekoliko ribah, kao što su: Amblypterus i Palaeoniscus. U ovoj formaciji nalazi se također prvi trag orijaškim gušterom, kojih u kasnijih tvorbah u izobilju imade. Zanimiva je i ta okolnost da se u formaciji ugljevnoj nalaze još i prvi tragovi sladke vode i ljušturah u njoj živućih. Tako n. p. Cyclas i Cypris. Najdjene su istom tako u ovoj formaciji prviput i zarezi (Insecti) kao što su: Scorpioni, stjenice, mravi i skakavci.

Ugljvlje, koje se u ovoj formaciji dobiva, najbolje je, što ga na svietu imade. Njegova čistoća je najsavršenija i gorivost najveća. Računa se 5, 6 do 7 centih na hvat drvah.

Ugljevu formaciju vidimo po Europi najvećma razširenu u Englezkoj, koja sama na godinu proizvadj a t. j. izkapa i potroši do 1200 mil. centih. Za njom dolazi Pruska, Westfalia, Šlesija, Belgija i Saksonija. U velikoj inače bogatoj Ruskoj vlada u tom obziru siromaštvo.

U izvaneuropejskih stranah svijeta prva je u toj struci sjeverna Amerika; u južnoj Americi kao što i u Novoj Holandezkoj otkrita je takodjer formacija ugljevna, a u Kitaju rabi se ugljen već od starodavnih vremenah.

Što se Austrije tiče imade crnoga ugljevlja u Českoj i Moravskoj a osim toga i u Ugarskoj, u županiji krašovskoj blizu Oravice kod Steierdorfa.

Znamenito je u ostalom to, da imade na više mjestah ugljevene formacije a neima ugljevlja. Imade n. p. gorah, koje se sastoje iz kamenja, što no spada očito na ovu formaciju, koje je označeno okaminami iz ove formacije, pak zato ipak ugljevlju neima traga. Nemože se upravo tvrditi, da li zbilja neima ugljevlja, da li tako duboko leži, da se nemože do njega doći?

Naša domovina u tom pogledu spada upravo u red onih zemaljah, koje dokazom služe za ono, što sam rekao. Ni u jednoj okolici, koje sam prošo, nisam mogao opaziti crnoga ugljevlja. U Lici medjutim na podnožju Velebita kod Brušanah, Trnovca i kod Počitelja ušao sam u trag formaciji ugljevnoj, jer sam tamo vidio vapnike ugljevne i pjeskare, označene okaminami (Encriniti) koji u ovu formaciju spadaju. Osim toga našao sam kod Počitelja takodjer na crnom ugljevitom škriljevcu (Schiefer) otisakah bilinskih, koji naliče prabitnim papratom. Nu budući da sam, došav doma, hotio dotični po meni nadjeni komad oprati, da ga bolje razsudim, stavio sam ga u zdjelu vode, — na moje čudo, počelo je nješto u vodi praskati; moj kamen se razpadne i u mahu pretvori u blato. Tumačio sam si taj pojav tako, da je u Glini iz koje se sastojашe taj kamen, pomiešan bio bolus (jedna vrst zemlje), a ovaj kad se u vodu baci, odmah se raztopi. Tako ostah praznih rukuh.

U mojem me medjutim nazoru utvrdi ona okolnost što sam blizu Trnovca našao mjesto jedno u sivom pjeskaru, gdje se pomalja crnu ugljenu nalična tvarina; ali budući da je pjeskar vrlo čvrst, nemogoh bez rudara dalje uspjeti. Vriedno je svakako, da se ova okolnost točnije iztraži, jer bi od neizmjerne koristi bilo, kad bi se tamo otkrilo crno ugljevlje. Od Trnovca preko Brušanah i Oštarijah vodi liepa cesta u Bag i na more; ugljevlje u Bag doveženo moglo bi se natjecati sa ugljevljem englezkim, istom tako bilo bi otkriće ovo od goleme važnosti za one željeznice, koje će se danas sutra za gornju krajinu i za posestrimu našu Dalmaciju osnovati.

Prirodoslovci naši, ako kojega sreća tamo ponese, neka si na um uzmu točku ovu.

Neka mi bude ovdje dopušteno mimogred napomenuti jednu okolnost, o kojoj čestoputah osobito u novije doba novine pišu, — a to su one nezgode, koje se događaju kod kopanja ugljevlja. Žrtvom ovih nezgodah postaju rudari, koji u prokopih i stotinu hvatih dubokih jamah ugljen izkapaju te tamo usljed iznenada se pojavivših katastrofah život svoj gube. Novo izkopano ili novo odkrito kameno ugljevlje izapljuje ugljični vodik (Kohlenwasserstoff), iz ovoga se razvije plin (Gas), ako se ovomu plinu približi plamen, onda se plin upali i što je još tamo živo, bude ili usmrćeno ili ranjeno. — Imade takodjer ugljevlja, u kojemu je šljunak (Schwefelkies) pomiešan; ovakovo se ugljevlje samo od sebe rado upaljuje, čim šljunak sa kislikom atmosferskim u doticaj dodje. Kada se takovim načinom ugljevlje zapali, onda se teško ngasiti daje, te više putah gori tako dugo, dok cieli sloj neizgori.

Premda su rudarom ove okolnosti dobro poznate, oni ipak dovoljno nepaze, pak tada i skupo plaćaju nebriznost svoju.

Medju ugljevite proizvode spada nadalje: Anthracit t. j. jedna vrst kamenoga ugljevlja, koje je u svojoj spoljašnjosti sasvim nalik crnomu ugljenu, samo što je tvrdje i što se sjaje i cakli poput kovna. Anthracit se daje uljastiti i klesati kao granit i mramor, te se iz njega izradjuju narukvice, dugmeta i druga ukusna roba, koju pod imenom: Trauerschmuck poznamo. Anthracit slabo il nikako negori, jer je uplivom vulkanskih prodorah, koji su okolo njega bivali, izlapio svoj ugljik, i tako izgubio svoju gorivost. Anthracit dolazi samo u starijih gorah.

Tu ha (Graphit) takodjer spada medju proizvodnine ugljevite. Tuha spada u razred onih ugljevitih mineralah, koji nisu amorph, t. j. nisu bez lika, imadu kristalnu formu. Tuha kristalizira te imade kristalni oblik od šestostrane dvostruke pyramide, nu često putah dolazi takodjer i u neglatnom stanju. Tuha je crnosiva, ili sasvim crna, mekana i ponješto mastna. Ona dolazi najvećma u prvobitnih gorah medju kamenjem plutonskim, kao što su: Granit (zrn timer); žulja (Gneiss), pravapnik (Urkalk ili pravi mramor). Od graphita se prave najfinije olovke; rabi se takodjer u ljekarstvu. Tuha se sastoji iz ugljika i željeza.

U Hrvatskoj neima osim Moslavine nigdje ni granita ni gneisa ni kristalnih vapnikah, zato neće ni Tuhe biti. — Prigodom vendar

jednog pohoda moga u gore moslavačke našao sam u potočiću Jelenska među žagrom i koturinami jednu rudu, koju držim za tuhu; neima doduše na tom komadu nigdje traga glasnu obliku, jer ga je upravo vodom odplavljen te otrt među koturinami izgubiti mogao, ali ostala mu svojstva svjedoče, da nije drugo, nego tuha; gdje mu je međjutim pravo ležište, to nisam pronaći mogao.

O pakleni (zemaljskoj smoli, kamenom ulju ili naphti) neću obširnije sada navoditi, jer sam stvar spomenuo prigodom onom, kad sam o granitu moslavačkom govorio. Mogu samo pridati to, da zvirišta i slojevi paklene ili naphte moslavačke ne stoje osamljeni nego su u savezu s onimi, koji dolaze u Slavoniji po imence: kod Bačindola blizu Cernika i kod Petrovasela u pukovnji gradiškoj.

Namjera moja bijaše da govoreći o biću i glavnih svojstvih kamenoga ugljevlja izbrojim ona mjesta, u kojih imade ugljevlja u našoj zemlji, i opišem one geognostičke odnošaje u kojih se nalazi ugljevlje. Ovo i jedno i drugo stoji u savezu, jer pomoću teorije laglje je tumačenje u djelu.

Ja ću ipak ovdje, premda izvan okvira, koj bi imao označiti obseg razprave moje, napomenuti jošte jedan proizvod ugljični, jedan proizvod u red mrkih, i crnih, nečistih čadjavih ugljenah spadajući, jedan proizvod sjajan i svijetao, nad svjemi visoko cijenjen i jako obljubljen. Navesti ću ga zato, da se pokaže, kakova je umjetnica priroda, koja iz jednoga te istoga življa, bića dakle najjednostavnijega, tolikovrstne, da i sebi rekao bi protivne i u ničem slične proizvodnine stvarati znade. Proizvodnina ta jest: Demant. Poznata je demantova tvrdoća, koja nadilazi tvrdoću svekolikih mineralah, poznata je njegova svjetlost i divno ono blistanje i prelievanje bojah, — pak sve ovo blistanje, sva ova tvrdoća i postojanost u svih promjenah zraka, sva ova krasota ništa drugo nije van puki čisti ugljik. Nepoznat je dosad jošte način i postupak, po kojem je ugljik došao do forme demantova kristala (Oktaëder), nu toliko je pošlo za rukom novijoj znanosti dokazati, da demant u jakoj vatri izgori, i da neostane od njega ništa, nego ugljik i nešto pepeonaste tvarine. Stari su njegda prirodoslovci držali demant za bjelutak (Quarz oder Kieselgestein), nu glasoviti francezki kemik Lavoisier pronašao je, da se demant sažgati i potpuno izpaliti može, vatrom električnom, ili u ognjištu vatrostakalah, pak da nepreostane ništa nego ugljik i nešto — kao

što rekoh — pepela. Nemiran duh čovjeka, koj uvijek misli, kombinira i radi, namislio je i ovdje, nebi li može biti iz tvarinah ugljikom punijih čovjek mogao proizvoditi demante? Pitanje je liepo, korist za onoga, koj bi ga riešiti znao, još bi ljepša bila; nu do sad još nije za rukom pošlo, valjda ni neće; kao što nije ni alchymistom pošlo za rukom sastaviti zlato; naše znanosti mnogo napreduju, a naročito nas je kemija mnogo toga naučila, što od prije neznadosmo, — nu onu oživljujuću snagu, kojom se priroda služi, kada produkte svoje proizvadj, jošte nismo našli. Može se čovjeku reći — ne bez temelja — da on više toga razstaviti, nego sastaviti znade.

Ako se u račun uzme veliko mnoštvo ugljevlja, koje zakonano leži u zemlji, ako se uzmu one znatne količine mineralnih vodah, i inih rudah, onda se može dokučiti koliko da ima u ugljlju, u mineralnih vodah i inih rudah sadržana ugljika. Ugljik ovaj svezan sa drugimi anorganičkim tjeseli priroda čuva, te ga samo porazmjerno troši. Kada ugljvlje na zrak dojde kada izgori il inače izlapom se promieni, onda se oprosteu iz njega ugljik pridruži kisliku u zraku te se pretvori u kiselinu ugljičnu. Tim načinom, da kako, da se mnogo troši ugljika, jer su svi elementi u neprekinutu gibanju i podpunu životu, radeći vazda; u svemu se medjutim vrvenju toga života pravo razmjerje medju dobittkom i potroškom poremetiti nesmije, jer svako takovo poremećenje nosi sa sobom katastrofu, — kako ih i mi često vidimo — nu to biva samo mjestimice, jer kad bi se sbilo u obće, onda bi propao svijet.

Početkom sam ove razprave spomenuo, da sada pred očima našima biva treset, da silne vode kod izlieva velikih riekah u more, da i druge mjestne poplavine i oluje u neizmjernom broju nanašaju u nizine i ravnice drevlje, lišće i inih česticah bilinskih; sve što bude ovako nanešeno, pokrije mulj i piesak, te tako ugljik u bilinah sadržan naspravlja se i čuva se za daljnu budućnost.

Kazao sam gore više, da je priroda blagotvornom rukom porazredila ugljvlje, te ga zbilja i u našoj domovini dovoljno imade. Sve mrko ugljvlje spada kod nas u Hrvatskoj i Slavoniji u treću tvorbu; naročito u eocen i miocen; a ono što je mlađe spada u pliocen i u diluvijalnu periodu. Krupni vapnik, litavski vapnik (Grobkalk, Leithakalk) zatim manje više krupno ili sitnozrnati pjeskari, zatim lapori, i sivi glinoviti škrljevcu sa Congeriami i Cerithi označuju osobite one steralji, u kojih leže slo-

jevi ugljeglja; ovi isti odnošaji vide se kod Krapine, Radoboja i kod Ivanca, nu isto tako i u Drenoveu kod varaždinskih toplica, kao što i kod Požege. Gorenska ova formacija sa mrkim ugljegljem mnogo je kod nas razprostranjena te se je nadati, da će s vremenom sve više se jošte otkriti ugljeglja, dok samo industrija i trgovina to zahtjevala bude. Mladje vrsti ugljeglje leži sa lapoporom i sitnozrnatimi sipkimi pjeskari u brežuljcih srednje visine nu sa duboko urezanimi dolinama i strmimi vododerinama. Ima i tu u pjeskaru Cerithial, Paludinah i Congerijah, nu nisu čvrsto okamenjene nego su im ljušture uvapnjene, niti su s kamenom srasle, nego prosto leže u pjeskaru. Takove odnošaje vidimo u Kravarskoj i u Cigljenici kod Moslavine.

Ja sam u tečaju ove razprave samo njekoja mjesta naveo, koja su mi glede predležćega predmeta bila najinteresantnija, sada ću još i druga mjesta nabrojiti, gdje se kod nas kopa ugljeglje, ili gdje se bar znade, da ga ima. Izvadio sam tomu potrebite podatke iz statističkoga nacrtu trojedne kraljevine, kojega je velikom pomnjom sastavio g. profesor i pravi član jugosl. akademije Petar Matković; koj je tiskan u izvješću o prvoj izložbi hrv.-slav. dahnatinskoj god. 1864.

Slojevah mrkoga ili smeđjega ugljeglja imade kod doljnjega Cerja u županiji varaždinskoj; imovina su A. Rotthammera u Varaždinu. Rude dotične sastoje se iz četiri sloja 2 do 4 stope moćna. Ugljeglje je čvrsto i bez sumpora, voze ga za porabu parnoga mlina u Varaždin i Čakovac.

Onaj stariji lignit, koj se dobiva u Cigljenici u gori moslavačkoj iza gračanskoga brda, svojina Martina Hermanna, proteže se dalje sve do Kutinje; otkrit je jedan sloj u šumi Zbegovači; od ovuda ide dalje do Cernika, gdje se kopa i rabi za destilaciju kamena ulja u tvornici E. Mückera et Compagnie.

Napomenuti mi je ovdje još jedanput požeško ugljeglje, koje se nahodi blizu Požege u šumi Mejdan zvanoj. Sloj je do 8 hvatih moćan, a ugljeglje je najbolje, što ga ima u trojednoj kraljevini. Uzrok tomu valja tražiti u crvenih onih porfirih, koji dolaze okolo Požege. Porfiri ovi, kada su prodrli zemlju i gori se podigli, ugrijali su velikom vrućinom svojom svekoliko okolo sebe ležeće zemljište, te se je tako i ondje utaloženo ugljeglje razvrućilo na toliko, da je iz njega izlapilo mnogo vodenih čestica, a kroz to je naravski postalo mnogo čistijim i boljim. Vlastnici ovih ru-

dah jesu osim Jos. Popovića, Fr. Steiner u Zagrebu i Fr. Angeli u Veroni.

Blizu sela Gradišće nedaleko od Bekteža izpod Krndije dolazi lignit i mrko ugljevlje, kopa ga ovo isto društvo.

Kraj Topuska u satniji vranovinskoj prve banske regimente tik željezne talione dolazi 15 do 17 stopa moćni sloj lignita, koj se rabi u dotičnoj talioni. Imovina je društva rudarskoga od Petrove gore.

Ne daleko od Petrinje na desnoj obali Kupe dva su sloja lignita od 14 do 17 stopa, nu za sada se tamo nekopa.

I u drugoj banskoj ima više tražnjah tako i izpod Okića, nu za sada i ove rude jošte spavaju.

Izvažalo se je syega skupa:

U Hrvatskoj 60.286 cent.

„ Slavoniji 5.000 „

„ hrv. slav. krajini . . . 98.602 „

Ukupno . 163.870 cent. u vriedn. 20.880 for.

Kada se ova dakako, malena svotica sravna sa velikimi svotami, koje dosiže produkcija drugih pokrajinah bogatijih u tom obziru, onda moramo priznati, da smo jošte daleko zaostali, da naša obrtnost jošte duboko leži. Glavno mjerilo za razsudjivanje radnosti, prometa i trgovine daje nam dan danas potrošak ugljevlja; gdje se troši mnogo ugljevlja, tamo imade i mnogo tvornicah, imade mnogo željeznicah. Naše okolnosti žalibože nisu tako ugodne i povoljne, da bi to isto već sada mogli kazati o zemlji svojoj. Nu s druge strane tješi nas temeljita nada, da ćemo poslje mnogih gorkih iskustvah putem napredka stupati dalje.

Jamče nam zato izvrstna svojstva našega dobroga naroda, jamči naša čvrsta volja, — te ćemo danas sutra moći kazati, da se i u našoj domovini srećnijoj kopa i troši na sve strane kameno ugljevlje, te time da se radja ljepša materijalna i duševna budućnost; duh treba materije, a bez duha nevalja materija.

Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358.

Čitao u sjednici historičko-filološkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28 veljače 1868

PRAVI ČLAN SIME LJUBIĆ.

U koliko se razvidjeti dade, medju dubrovačkimi spisateljji dva su navlastito dokazati nastojali upravnim putem, da njihova otačbina nije nikada podložna bila mletačkoj republici, a to su Sevastian Sladić (Dolci) Dubrovčanin i Franjo Appendini rodom Italijanac, u Dubrovniku dugo nastanjen; akoprem medju njimi ni jednoga neima, koj bi to ma na koj način izpovjedio. Sladić nam je o tom predmetu ostavio u rukopisu podugu razpravu s naslovom: „Ragusinae perpetuae libertatis adversus Venetos vinditiae“¹.

Ta je radnja na trinaest glava razdieljena, ali je tako nespretno i nekritično napisana, da bi ju teško i književnik, komu u čitanju takovih djela do istine i točnosti najviše stoji, do konca premetnuo. Često se poriče, krivo svodi; što tvrdi, nedokazuje. Sve svoje oružje baca a lomi jedino na Dandula i Sabelika, te vidjet je, da o drugih mletačkih povjestnicih i mnogo starijih historičkih izvorih niti neznađe. Dopušta, da je Dubrovnik do god. 1122 imao mletačke plemiće za svoje načelnike, ali u isto doba pridodaje, da jih je isti grad po svojoj volji kući odpremao, da oni nisu ni najmanju vlast, krom same izvanjske izpraznosti državnoga načelnika, u istom gradu uživali. U tom pako toli pretjeruje, da i to tvrdi, da uvjeti, što su Dubrovčani s Mletčani sklapali, „omnino nullius fuere roboris“, a da prisege, koje je uza svaku promjenu kneza njihov grad mletačkoj vladi položiti morao, nisu davale Mletčanom nikojega prava na državnu upravu, pošto su bile prosti čin počašćenja a ne drugo.

¹ U knjižnici viteza Cicogne u Mletcih pod br. 2919.

Otac Franjo Appendini, vjerni sljedbenik Sladićev, u prvom svezku svoga djela: „Notizie storico-critiche“, u kom razglaba političku povjest dubrovačku, i gdje je čudnu smješu utukao samo da blazni uši onoga izdišućega aristokratizma¹, istomu je predmetu posvetio drugu glavu prvoga odsjeka (str. 152—171), a opet je u istom svezku mnogo k tomu pridodao u kronologičkom pregledu poglavitijih zgoda tiućih se one slavne republike. Veli, da je Dandulo, okrunjeni mletački kronista, jedini mu dakako suparnik na ovom polju, u zabludu sveo slavne povjestničare našega Lucia, Muratoria Italijanca i sve druge inostrane, koji su u svojih spisih odnošaje obstojeće medju mletačkom i dubrovačkom republikom koliko toliko taknuli. Obično nikada, što tvrdi, nedokazuje. Ono malo spomenika, što iznosi, ili su dvojbene ili nijedne vrijednosti; od nekotjih spominje samo godine, u kojih su sastavljeni, no ti nipošto nevriede za doba, o kojih besjedi, ili upravo neobstoje; svojimi izmišljotinami izkića basnovite predaje dubrovačkih kronista, od kojih možda nijedan nepredlazi šestnaesti viek; a u obće s takovima se dokazi služi, koji bi nam istim načinom dokazati mogli, da tja do petnaestoga vieka nigdje po našem primorju nije bilo pravoga mletačkoga vladanja.

Zabluda Sladićeva i Appendinijeva po našem mnienju i s toga je navlastito potekla, što su krivo shvatili rieč *dominium*, gospodovanje, koja u ondašnja doba nije jamačno u politici vrijedila ono što danas, dočim onda gradovi, akoprem su se vladali po svojih zakonih te uživali prevelike municipalne slobode, ipak su se držali i smatrali kao podložni gospodovanju koga drugoga istom čim su s ovim u zadrugi živjeli po pogodbi, koja je uzdržavala

¹ Da se nebi ni najmanje pomislilo, da je ova razprava potekla iz koje god sebične svrhe, nego uprav iz ljubavi prama historičkoj istini, spisatelj smije reći, da jamačno malo koj i od samih Dubrovčana toliko se u svom životu zabavio koliko on s proučenjem dubrovačke prošlosti; da je sve dubrovačke latinske povelje, sada u bečkom arhivu, sam prepisao, te će jih i objelodaniti; i da je u arhivu mletačkom i kudgod mu se prilika ukazala bez štednje truda i troška pobirao spomenike kao što dalmatinske isto tako i dubrovačke, pošto nije si činio nikoje razlike medju gradovi, koji sada sastavljaju Dalmaciju njegovu otačbinu, koje istim načinom ljubi i štuje; radeć samo s namjerom pripomoći u koliko mu moguće, da naša narodna povjest jednom se otrese zasjena, koje ju pritiskuju, i pravom svjetlosti prosine, a puklo kud puklo.

uvjete ako i slabe a ono zadostive, da se bar označi njeki njegov neposredni upliv na gradsku upravu, naime gospodovanje.

Odlučili smo sada ponješto razjasniti taj velevažni dio naše narodne povjesti, a to ponajviše na temelju nedvojbenih spomenika, koji se danas u izvorniku čuvaju stranom u bečkom a stranom u mletačkom arhivu, upotrebljavu u isto vrijeme mletačke i dubrovačke kroniste i druge spisatelje onoliko samo, koliko treba da se što većma razjasni naš predmet¹.

I.

Ustanovljenje Dubrovnika.

Najstariji spisatelj, koj spominje Dubrovnik, jest zemljopisac Ravenatski, koj je početkom devetoga vjeka živio. Piše on: „*attamen Dalmatiae plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, quae ponuntur per litus maris, id est Burzumi, Aleta, Saluntum, Butua, Decadaron, Bicinium, Rucinium, Epitaurum id est Ragusium, Asamom*“ itd. (Geogr. Raven. ex MS. Lugdun. supp. Lugd. Batav. 1696 str. 63). Dubrovnik se dakle onda smatrao kao dalmatinski grad. Porfirogenit pako, koj je desetim vjekom u Carigradu vladao, prvi pruža nam najstarije i najvjernije viesti o postanku i o prvom razvijanju Dubrovnika. „*Urbs Ragusium*“, veli on, „*non appellatur Rausium graeca lingua, sed quia in locis praeruptis posita est; praecipitium graece vocatur λῥῶ, unde inhabitantes nuncupati sunt Lausaci, id est praecipitium insidentes. Communis vero usus, qui saepe literarum commutatione nomina corrumpit, commutato nomine Rauseos appellavit. Atque*

¹ Vele je zanimivo, što je o tom djelu pisao Iv. Luka Volanti, tajnik republike dubrovačke, još prije nego je bieli svijet ugledalo. U poslanici od 4 kol. 1801 na Coletia u Mletcih veli: „*La principal mira dell' Autore è il confutare contro il sentimento degli stessi scrittori Ragusei quanto Ella ha detto circa la Primazia della Dalmazia. Dal prospetto, che ha pubblicato, sembra, che tutta l' opera dovrà essere un' ammasso delle più vili e nauseose adulazioni. Quando sarà pubblicata mi darò tutta la premura di farglie: ne avere una copia, acciò Ella in risposta possa dire il fatto suo*“. A u drugoj od 15 travnja 1803, s kojom mu slao prvu knjigu Appendinievu, dodaje: „*il buono è dell' Ab. Giorgi, di cui lo Scolopio ha comprati i noti Mss., le inezie poi sono tutte dell' Autore*“ (rukopis u knjižnici Cicogne u Mletcih br. 1605).

hi ipsi Rausei olim tenuerunt urbem Epidaurum nuncupatam: et postea cum reliquae urbes expugnatae essent a Sclavis, qui in hoc themate sunt, haec etiam urbs ab ipsis capta fuit; et civium alii quidem interfecti fuere, alii vero in vinculis abducti. Qui autem fuga salutem invenire potuerunt, loca praerupta inhabitaverunt, ubi nunc urbs est, primo exiguum illam aedificantes, et postea maiorem, mox rursus et quartum paulatim aucta multitudine pomeria protulerunt. Ex iis autem, qui aliunde demigrarunt Ragusium, hi sunt: Gregorius, Arsaphinus, Victorinus, Vitalius, Valentinus archidiaconus, Banentinus pater protospatharii Stephani“ (Constant. Porphy. de Admin. Imp. Bonnac 1840, III cap. 29). Odkud će Coleti (Illyr. sacr. VI 3): „Haec civitas (sc. Epidaurus) eodem quo Salona fato, et eadem barbaricorum armorum incursione impetuque eversa funditus corruit“; a malo kašnje (str. 6) pridodaje: „anno 639 idem qui Salonae urbi celeberrimae, Epidauro etiam supremum exitium attulit; iidem barbari, iidem Avars et Slavi e regionibus trans Danubium in Dalmatiam infestis agminibus profecti, qui Salonam, Epidaurum quoque funditus everterunt“. I Toma arcidjakon spljetski iz trinaestoga vjeka, koj je dakle mnogo stariji od dubrovačkih kronista, u poglavju VIII odprto izpovijeda, da je Epidaur u isto doba kad i Solin propao, te još tvrdi, da se je to sbilo za pape Ivana IV. Toma primećuje i to, da su se bje-gunci Solinjani, kojim ipak epidaursku propast krivo pripisuje, umah s Epidauriđani tako skladno sjedinili, da „facti sunt populus unus, aedificaverunt Ragusium, et habitaverunt in eo“. Ta sveza, tako naprećac stisnuta, očito kaže, da se gori oznaćena pogrješka u riećih arcidjakonovih mora pripisati bolje prepisaoću njegova spisa, nego li njemu samu; jer drugako nebi znali raztumaćiti, kako se mogla na brzo te onako tiesno i iskreno ona zadruga medju Epidauriđani i Solinjani dokonćati.

God. 639, u kojoj po Coletiu propade Solin i Epidaur, mogla bi se sliedećim razabranjem opravdati. Po Porfirogenitu Solin bi razoren po Obrih za cara istoćnoga Eraklija, koj je vladao od g. 610 do 641 (V Idus martias). Arcidjakon pako veli, da se je to dogodilo za Ivana IV pape, rodod Dalmatinca, koj je od g. 639 do 641 (IV Idus octobris) katolićkom crkvom upravljao. Znamo uza to, da je Ivan god. 640 odaslao u Dalmaciju i u Istru opata Martina s nalogom, neka odkupi kršćane od barbara zasuznjene i ostanke svetih mućenika pobere. S toga nebi se jamaćno mnogo

od istine odalečio, tko bi tvrdio, da se je propast onih gradova g. 639 ili malo prije dogodila.

Dubrovački spisatelj, kao što mal da ne u svem što se tiče starijega doba njihova grada, tako i u ovoj su stvari mnogo zalutali. Po Lukariću, Orbiniću, Banduriću itd. Goti bili bi već trećega vieka poslije Isukarsta Epidaur srušili, te još tada Dubrovnik se podigao. Razzi tvrdi, da su ga Saracini sicilijanski g. 454 razorili, a da je g. 526 bosanski vladar Pavlimir Dubrovnik sa- zidao. Rastić epidaursku nesreću pripisuje Slavenom za god. 650, te da su bjegunci nješto kasnije Dubrovnik podigli. Appendini meće tu propast u god. 656 i on po Saracinih; dočim Ban veli, da su bjegunci Epidaurićani upravo te godine sazidali Dubrovnik, a da su njegovo pučanstvo uz množili Solinjani tek g. 691, po razsulu naime njihove otačbine.

II.

Jezik i ustav novo sazidanoga grada.

Kad sruše Obri Solin i Epidaur, umah se podigne Dubrovnik složnim učestvovanjem bjegunaca epidaurskih i solinskih vrh njeke hridine do onda puste a tako po naravi jake, da su se stanovnici mogli lasno ondje održati proti navalam nadošlih Hrvata njihovih osvetitelja i Srba; koje su dakako dotle trajale, dok si ovi narodi neprirediše stalno svoje stanove.

Po Porfirogenitu i Rastiću Dubrovnik je dobio svoje prvo ime uprav s one strme hridine (λζῷ), na kojoj se je začeo. S tim suglasno pjeva Meletius Dubrovčanin iz trinaestoga stoljeća:

„Hoc castrum vocitat Epidaurica lingua Labusa,
Namque ripa sonat hoc idiomata Labus.“

Coletti (Illyr. Sac. VI 22) ovako nam pako naznačuje promjene, koje su postupno nastale u nazivu ovoga grada: „Lausium, Rausium, Ragusium, Ragusia, Rhacusa“. No Ragusium čisto se nalazi kod zemljopisca Ravenatskoga; u Porfirogenita i Cedrena Πρωστὶον i Ραχούσιον; u Zonare Ραχούσιον, u Lukarića Lausa, u Razzia Lavusa, a u Bana iz lay, lays, Lausa, Lahusa. U listini pape Benedikta VIII od 17 rujna 1023, po svoj prilici pričinjena, dolazi Labusedi, po Colettii pro Labusedenti. Engel s druge strane izvodi onaj naziv od rieči italijanske rocca naime tvrđja, a odovud Rocchusa i Rachusa; ili od rieči chiusa naime zatvorena, te Rachiusa, Ragusa. Ovo je dakako dosta smiešno.

Izhod Dubrovnika većom stranom iz staroga grčkoga grada Epidaura, te i navedeno posvjedočenje Melecijeve mogli bi nas na to mnijenje navesti, da se je iz prva u Dubrovniku govorio grčki jezik. No znamo i to iz starih pisatelja i iz nadpisa u epidaurskih razvalinah izkopanih, da se je za rana u Epidauru, gradu jamačno grčkoga izvora i porijekla, rimska naselbina ugniezdila, koja je sobom rimski jezik doniela. S toga se za stalno držati može, da su prvi Dubrovčani oba ta jezika govorili, a više latinski nego grčki svakojako, pošto i nadošli Solinjani ponajviše latinski su govorili, i pošto upliv grčki na ovih stranah već od sedmoga vieka postupno je slabio a latinski jačao. Vilelmo, biskup tirski, koj je XI vieka Dalmacijom proputovao, i u Spljetu se podugo zadržavao, pripovieda (II 29), da oni, „*qui in oris maritimis habitant, ab aliis et moribus et lingua dissimiles, latinum habent idioma*“; odakud Bandurić izvodi (Constant. Porphy. Bona 1840, III 336): „*et quidem Ragusini cives ad undecimum seculum usque lingua latina utebantur; postmodum vero, quia multae familiae Sclavorum Ragusium commigrarunt, cives Ragusini paulatim patria lingua posthabita, Sclava uti coeperunt*“. Gebhardi (Gesch. d. Freyst. Ragusa str. 500) pripovieda, da su za Kolomana, pošto udjoše Slavjani u Dubrovnik, grčki i latinski jezik, koji su ondje do tada vladali, većinom izčeznuli: „*da ihre Anzahl fast die der ältern Bürger, die bisher die romanische und griechische Sprache geredet hatten, übertraf, so ward die slawakische Sprache die allgemeine Muttersprache der Ragusaner, und die bisherige griechische Stadt wandelte sich in einen slawakischen Freystadt*“. A tako će i Engel (Gesch. der Freyst. Rag. str. 49): „*Die ersten Einwohner, und die zuerst nachgekommenen Pflanzbürger von Ragusa waren sämtlich Römisch-Italiänischen Geblüts, und diese gaben für die nachfolgenden Jahrhunderte den Ton an. In Ragusa ward bis zum 11. Jahrh. vorzüglich Italienisch gesprochen. Erst später konnten hinzu gekommene zahlreiche serbisch-slavische Pflanzbürger die Ital. Sprache überwältigen, und ein Simultaneum der Ital. und Slav. Sprache, wie es noch jetzt in Ragusa Statt hat, einführen*“. A sve se to daje bjelodano dokazati starimi listinami, koje nam ostaju od onoga doba. Toga su jošte mnijenja i kroniste dubrovački, te neka nam bude dosta navesti samo, što o tom veli Lukarević (str. 28): „*e perchè in questi tempi*“ (naime u XI stol.) „*entrarono molte famiglie degli Sclavi ad abitare in Ragusa e nel suo distretto, si co-*

minciò a perdere e spegner la lingua romana, che gli antichi nostri dalla nascita della città ritennero, insegnandola di mano in mano i padri a figlioli, e s' introdusse la slava, come avvenne alli Goti occidentali in Spagna nel 764, i quali abbandonata la lingua materna, appresero un' altra, che naque dalla romana". Na isti se način izrazuju naš Zavorić Šibeničanin (Stor. di Dalm. ruk. kod nas od g. 1603, str. 92), Ivan Lucius Trogiranin (De Reg. Dalm. Croat.), Eus. Salverte (De la Civil. Rag. Paris 1835 cap. V) itd.

Ali ne tako brzo, kao što bi se činilo po navedenih spisateljih, latinski živalj u Dubrovniku oslabi. Neposredni upliv mletačkoga gospodovanja u tom gradu, o kom ćemo dalje govoriti, za dugo je zaustavljao razvoj slavenskoga, koj dakako nije propušćao prigode, da se ondje stalno udomaći. Toga radi nalazimo u starijih dubrovačkih listinah, gdje se Dubrovčani kao Latinjani razlučuju od Slavena, koji su uz njihovu granicu pribivali. U jednoj od XI stoljeća (Far. Illyr. Sacr. VI), kojom Latovist, sin Zahumskoga kneza, obdaruje lokrumskoga opata crkvom u Babinoj Pali na Mljetu, ustanovljeno je, da se uporabljenu one crkve nesmije nitko oprieti, „neque a Raguseis, neque a Stagnensibus, neque ab aliis quibuscumque Latinis vel Sclavis“. U drugoj (1216-22) Stjepana, velikoga kneza srbskoga, štije se ovako: „et ut sclavus non apprehendat raguseum sine iudicio“. U povelji Stjepana Dušana cara srbskoga i grčkoga od g. 1349 (Miklošić str. 146 spomen. 43) ima: и кѣди прии латининѣ сръбнина, да да латининѣ сръбнинѣ полокнинѣ латинѣ а полокнинѣ сръблѣ сведоке, такожде и сръбнинѣ кѣди прии латинина itd. Toga radi nalazimo medju dubrovačkim spomenici onoga doba, u bečkom arkivu sačuvanimi, nještoje latinskim govorom i od slavenskih vladara upravljene na Dubrovčane, do čim nam je sasvim izvjestno poznato, da su Dubrovčani š njimi za prvih stoljeća samo latinski dopisivali. Kašnje su dapače izvorne medjusobne pogodbe često u oba jezika sastavljali. U Dubrovniku osobiti državni tumači prevadjali su umah, čim bi došle, srbske važnije poslanice na latinski jezik, te od nje kojih neimamo danas drugo do jedinoga prijevoda. Onim pako od manje važnosti obćinski kancelar običavao je straga primetnuti kratki sadržaj u latinskom a kašnje u italijanskom jeziku. Na pr. na povelji dubrovačkoj od 26 ožujka 1326, koja se čuva u bečkom arkivu, stoji pisano straga od suvremenite ruke ovako: „Questa povela est per . . . de marchadanti de Raguxi in Schiavonia overo per rotura barcha in

terra . . . che passo la chontrada . . . fo Guno . . . as . . . Guno Dersa et Guno de Luch . . . in lo tempo de misser lo rex Stefano, filio de lo rex Uros Milotin, in MCCCXXVI^a. I prvi tragovi javnoga podučavanja u Dubrovniku bilježe nam prednost latinsko-italijanskoga jezika u onom gradu, pošto najstariji nam poznati ondješnji učitelji bjehu rodom iz Italije (Gledaj: Engel str. 124 itd.).

Uzprkos tomu treba ipak dozvoliti, da i slavjanski živalj, ako ne prije, a ono barem koncem XI vieka prokriči si put u Dubrovnik. Po Engelu (str. 55) ondje se prvi put nekoliko Srba nastanilo pri koncu IX vieka, kadno Pavlimir, bosanski vladar, bježeć izpred Borisa († 885) bugarskoga cara, u Dubrovnik se na uzdano ukloni. Dubrovčani, grčkom i rimskom prosvjetom podosta opojeni, a često od svojih još surovih susjeda uznemireni, do tada su jih tvrdo od sebe odbijali. Ali veledušje, kojim se izkazala Dubrovnik za nesreće Pavlimirove, ne samo stavi konac nasrtanju susjeda, nego položi čvrst temelj prijateljskoj svezi, koja se u naprieda učini sve tješnja, navlastito iz trgovačkih razloga. S toga nalazimo, gdje se već od XII vieka mnogo bosanskih katolika u Dubrovnik seli, da okrutnosti krivovjerstva, koje je na onu stranu silno bjesnilo, izbjegne. Tako posta ovaj grad pravim utočištem ne samo okrunjenih glava nego i svakojakoga stališa. Medjusobni pako uvjeti trgovački, koji su se medjutim s pobliznjimi vladari sklapali, uspješe napokon do takove zajednice, da se je do mala občinska blagajna dubrovačka obratila u uredovnu pokladnicu ne samo za iste vladare nego jošte i za imućnije njim podložnike. Tim se sve to više udomači i ojači živalj slavenski u Dubrovniku; a s izčeznućem mljetačkoga gospodovanja g. 1358, koje mu je na put stajalo, tako se razvi, da si je već koncem XIV vieka nad latinsko-italijanskim prevagu zadobio. Sljedećim viekom pako Dubrovnik posta napokon mal da ne sasvim slavenskim gradom. Veli Engel: „Als die Slavische Sprache damals auch schon in den Gerichten überhand nahm, gab der Senat 1472 ein Gesetz: dass wenigstens die Deliberationen und Beschlüsse des Senats in Italienischer Sprache gehalten und abgefasst werden sollen.“

U ostavših nam do sada poznatih spomenicah dubrovačkih nemamo jasnih dokaza, po kojih bi se dala točno izraziti slika gradske ustanove, što su si pokrojili prvi Dubrovčani. Ako si na um stavimo, da su prvi ondješnji naseljenici potekli iz Epidaura i iz Solina, gdje su rimski zakoni i običaji vladali, da je ponajveći

njih dio na plemićki stališ spadao, a da sve, što ob onom vremenu znamo, uočuje nam ondje rimski život i prosvjetu, mogli bismo zaključiti, da je prvi ustav dubrovački bio aristokratski. Po Engelu (str. 49): „Die alte römische Unterscheidung unter den Equitibus et Plebejis, Rittern und Gemeinen, scheint schon lange in Epidaurus, und von daher in Ragusa einheimisch gewesen zu seyn. So scheint also das Patriciat eine uralte Einrichtung in Ragusa gewesen zu sein“. I Appendini, sliedeć njekoje dubrovačke kroniste, isto tvrdi (dio I, str. 161), da su se Dubrovčani prvo aristokratski vladali, te si u tom traži podpore u Ivana Bodina, koj u svom djelu „De Republica“ govoreć o Dubrovniku ovako piše: „Certe quidem haec Republica, quas accepimus, purissimam et ab omni populari temperatione remotissimam aristocratiam colit“; ali teško zabludjuje kad hoće da to po spomenicima dokaže. Istina je, da se u njekojih od tih prikazuje na čelu vladavine dubrovačke samo jedna glava, a uz nju pako plemići i puk; no, osim što bi i po tih istih spomenicima sam puk u vladanje kao glavni factor ravno uz plemiće učestvovao, moramo još i to primjetiti, da su ti Appendinijevi spomenici, koji se udaljuju najmanje pet stoljeća od utemeljenja Dubrovnika, većinom barem neistiniti, dočim nam s druge strane ostaje mnogo više istodobnih podpune vjerovnosti, koji nam predstavljaju ondješnje vladanje kao sasvim pučko. U pogodbi, što su 3 svibnja 1169 Dubrovčani s Pisancima utanačili, ovi jim nude mir ovako: „vobis consulibus Ragusii Vitali et Lucaro et Lampridio et Felicio et Michatio et Dabraslavo et universo populo supradictae civitatis Ragusii“ itd. U drugoj pogodbi, ugovorenoj 20 rujna 1181 medju Dubrovnikom i Kotorom, kaže se odprto, da Trifun, knez kotorski, sklapa mir „cum Wascono et tota communitate Ragusina“. Coletti (Illyr. Sacr. VI 69) donosi povelju od 29 lipnja 1197, u kojoj se čita; „actum est coram praesentia domini comitis Lucari et omnium Raguseorum in Ecclesia sanctae Mariae“. Razzi tvrdi, da se je g. 744 dubrovačko stanovništvo razdijelilo na tri stališa, naime plemićki, građanski i pučki, a tim nam predočuje, da se barem do tada držalo demokratičkoga načela. Isto tako i Rastić (prievod Pucićev str. 4): kako su se Epidauranci preselili u Dubrovnik, nisu bili ustanovili novu narodnu vladu, koja je bila kako u Epidauri tako i u sviem staro-ilirskiem mjestima pukovlastnoga obraza; ali s vremenom uvidiše, da poradi novieh okolnosti njima se je htjela njeka čvršća prilika vladanja,

i zato godine 743 osnovaše jedno vieće, pred kiem bi ciela vlast ostajala, a viećnici su im zvala vlastela staro-pidauritanski građani i najslavniji priseoci s susjednih zemalja, i tako počne te godine ono vlastostvo, kojeg su poslije umnožali najodličniji građani i najplemenitiji srbski knezovi, i koje je do svrhe prošastog vieka sahranilo slobodu svoju i postalo najčišća dika naroda slovinskoga. Knez Antun Sorkočević, predstaviv Appendinjevo mnijenje, ovako se izrazuje (str. 7): „L' ancienne république de Raguse, fondée par les colons romains d' Epidaure et de Salone, fut, dès son origine une aristo-démocratie; elle se modifia plus tard en aristocratie pure comme celle de Venise, enfin, comme tous le maux empirent en vieillissent, cette aristocratie finit avec le temps par devenir une véritable oligarchie“.

Uz sve to evo i našega mnijenja. U obće je dobro poznato, da za carstva rimskoga aristokratizam, kao što u samom Rimu, tako i posvuda, gdje se sterela rimska vlast, ustupi mjesto, ako i polagano, demokratizmu. Samo kašnje, poklem se doseljeni narodi stalno preustrojše, opet se s više uzroka začu dizati korak po korak i dakako uz neprestanu borbu aristokratizam, te se napokon stare vlasti dohvati. Tako se je i u našem primorju dogodilo, i ne bez mletačkoga upliva. U Dubrovniku ona se borba dokončala g. 1272 ustanovljenjem gradskoga zakonika, što se izvelo tadašnjim mletačkim knezom u Dubrovniku Markom Justiniani. S toga lasno je dokučiti, da je ta knjiga ništa drugo van odsiev tadašnje istovrstne mletačke. I sbilja Dubrovnik, koj s primanjem mletačkoga gospodovanja, ne samo u javnom nego i u privatnom životu toliko si prisvojio mletačke forme, da su ga i kašnje zvali malimi Mletci, bit će si rado prisvojio i zakone po mletačkom slogu, izuzam dakako ono malo, što se pobliže osobnosti a ne upravnih načela tiče.

III.

Dubrovnik pod bizantinskom vladom.

Za propasti Solina i Epidaura sva iztočna obala jadranskoga mora, te i Dubrovnik, osta u vlasti bizantinskoga carstva, a pod nadzorničtvom Ravenatskoga eksarke. I sami slavenski narodi, koji se bjehu medju tim ovamo doselili, naime Hrvati i Srbi, pripoznavahu vrhovnost istoga dvora. Dümmler (Ueber die ält. Gesch.

der Slaw. in Dalm. Wien 1856, str. 21) u malo redaka a na temelju povjestničkih izvora točno označi nam političke okolnosti, u kojih su se onda naši primorski gradovi nalazili. „Die oberste Civil- und Militärverwaltung des römischen Dalmatiens lag in den Händen eines byzantinischen Statthalters, der unter dem Titel eines Proconsuls oder Strategen in Zara seinen gewöhnlichen Sitz hatte. Wie man Dalmatien stets als einen Theil Italiens betrachtete, so stand der Stratege dieser Provinz ohne Zweifel auch unter dem Exarchen von Ravenna, so lange dies nicht in die Herrschaft der Longobarden und Franken übergegangen war. Die Abhängigkeit der Dalmatier von dem Kaiser in Konstantinopel, der ihnen gegen ihre Feinde ohnehin sehr ungenügende Hilfe gewährte, beschränkte sich wohl auf die Zahlung eines jährlichen Tributes, und das Aufbringen von Schiffen und Matrosen, wenn diese für einen Krieg erfordert wurden, während in ihren inneren Angelegenheiten die Städte nach einer freien Municipalverfassung, in der Art Venedigs, sich selbst regierten.“

God. 752 Longobardi srušise Ravenatski eksarkat, i tim sasvim otriebiše gornju Italiju od Grka. Ovi dakako višekrat pokušашe na novo se ondje ugniezditi, ali jim svi naponi uzalud biše, te jim u ovih stranah ostadoše samo njeke točke uz iztočnu obalu jadranskoga mora. Carica Irena za borbe medju Franci i Longobardi, uz tu zgodnu priliku još se jednom stavi, da se gornje Italije dohvati; a kad se uvjeri, da nemože do uspjeha, svu pomnju na to obrati, da si u Karla Velikoga pomoć izposluje. No dočim je pri franačkom dvoru o tom nastojala, bude prijestola lišena od Nikifora, koj se umah pobrine, da se s Karlom glede medjusobnih granica poravna (803). Primorski dalmatinski gradovi, koji po Dandulu (str. 151) „in devotione imperii (sc. orientalis) illibate persisterant“, po dotičnoj pogodbi ostaju iztočnomu carstvu (Egin. in vita Car. Mag.). Grci dakle, sada sasvim bez nade opet se dokopati gornje Italije, povuku svoje brodove u Carigrad iz mora jadranskoga, koje ostaje gusarom izloženo. Dalmatinci, da si ono more radi trgovine, s koje su ponajveće živjeli, osjeguraju, uz nehajstvo iztočnoga prisiljeni su uteći se pomoći franačkoga dvora. Tom viesću zadrman Nikifor, šalje na novo svoje brodove u naše strane. Medju tim i Franci, pokušavši zaman mletačke močvare pridobiti, zajedre put Dalmacije, ali udare nazad čim dočuju, da jim Pavao, predstojnik kefalenski, s grčkim brodovi na susret do-

lazi. Nova pogodba na temelju prednje u Čahu utanačena (listopada 810) povratu mir (Dümmeler str. 37).

Malo godina kasnije za vladanja odveć slaboga Mihajla Balba (24 pros. 820—21 list 829) Saracini udare na Siciliju, onda teško razdvojenju, te ju na kratko predobiju. U isto doba Hrvati, srušivši nasilni franački jaram, na prirodnu se slobodu povrate. Takovi primjeri obodre i dalmatinske primorske gradove, te se i ovi, odkazavši svaku podložnost iztočnomu carstvu, slobodnimi proglaše, i čvrst temelj svomu municipalnomu ustavu udare. To nam svjedoči Porfirogenit pišući o njim: „sui juris facti, neque Romano imperatori, neque cuiquam alteri subiecti“ a malo kasnije: „per imperantium ignaviam atque socordiam retro lapsae sunt res romanorum, ac incolae oppidorum Dalmatiae sui juris facti, neque Romano imperatori, neque cuiquam alteri paruerunt“ (cap. 29, V Combesianus str. 52. Banduri in Porf).

Za doba, što smo sada nacrtali, nemamo ni koje viesti o Dubrovniku ni kod grčkih ni kod mletačkih spisatelja. Samo se Zadar za onda pomalja, i to kao grad, u kom je stanovao načelnik grčki, koj je na carevo ime, navlastito iza propasti ravenaskoga eksarkata, ovimi stranami vladao. Čini se dakle, da se je medju tim i Dubrovnik kao što Spljet i ostali primorski gradovi skoro utemeljeni, materialno dizao i duševno razvijao, malo po malo dakako i po načelih, što je u tom providnost božja svakomu čovječanskomu stvoru opredielila. Vjere nezaslužuje, što dubrovački ljetopisci stavljaju u to doba, kako je bosanski Pavlimir, koj je kasnije živio, koje šta učinio na korist njihova grada, što govore još o pomorskih pobjedah dubrovačkih nad gusari, u što ipak čisto spoviedaju, da su se onda s Neretljani savezno držali; što slave njihove i na kopnu ondašnje pobjede nad vladari tribunjskim i zahumskim, kojih se zemljište mal da ne ticalo dubrovačkih zidina; što slave ondašnje njihove podhvate trgovačke itd. Ove pripoviesti samo u toliko su istinite, u koliko se je Dubrovnik morao za njeko vrijeme neprestano boriti sa susjednimi narodi slaven-skimi, koji su jamačno priekim okom gledali, gdje se ta šačica ljudi grčko-latinskoga poriekla njihovim uštrbom slobodno razvijala na neznatnoj točki zemlje, koja je zasiecala u njihovu obalu. Porfirogenit (pag. 30) potvrđuje ovo naše mnijenje, u što opažuje, da je iztočni car Vasilije (24 ruj. 867, 1 ožuj. 886), predobiv naše primorske gradove, najprije o tom nastojao, da jih smiri sa pogra-

ničnima narodi, te da jim je u tu svrhu dopustio, neka onaj danak, što su izručiti morali njegovu namjestniku kao znak podložnosti, u naprieda njim izplate: „itaque imperator auctor fuit, ut ea omnia, quae praetori solvebant, Sclavis darent pacis causa, et praetori exiguum aliquid penderent, ad ostendendam dumtaxat Romanis Imperatoribus et ipsorum praetori debitam subiectionem ac servitutem; atque ex illo tempore omnes istae urbes Sclavorum tributariae pacta ipsis solvunt, Aspalathus quidem urbs numismata ducenta, Tetragurium numismata centum, Diodora centum et decem, Opsara centum, Arba centum, Becla centum, ita ut universim essent numismata septingenta et decem, excepto vino et ceteris speciebus diversis, quas praeter praedictam numismatum summam exhibebant. ceterum Ragusium urbs medium jacet inter has duas regiones, inter Zaclumorum regionem Terbuniamque, et habent Ragusini cives in utraque hac regione etiam vineas suas, penduntque Zachlumorum quidem principi numismata triginta sex, Terbuniae vero principi totidem“. Appendini veli, da dubrovački danak razmjerno bješe sasvim neznatan; ali po nas nadilazio je sve ostale u našem primorju, jer dočim su ostali gradovi svoje stare kotare u svoju vlast pridržali i uživali, Dubrovniku su skoro za granicu bile same gradske zidine; dapače Porfirogenit svjedoči, da još za njegova doba nisu si stekli bili Dubrovčani ni kakoga zemljišta (pag. 33, 34 V. Salverte pag. IV). S druge strane susjednim knezovom srbskim razmjerno plaćali manje danka, u tom slučaju bila bi za njih ostala povećća svota za grčkoga predstojnika; a može se i to u račun staviti, da važnost krune hrvatske bila je onda daleko veća od knezova Zahumlja i Trebinja, te zato i danak primjeran.

Medjutim Mletčani, mudrimi zakoni utvrdivši svoju vlast nad močvarami, nastojahu razgranati sve više svoju pomorsku silu. Pruživši pomoć Grkom proti Saracinom, koji su navalami neprestano Siciliju uznemirivali, sami su Neretljane silili, neka se okane gusarenja po jadranskom moru, kuda je prolazila sva njihova trgovina. To mletačko osvajanje pomorskoga prava valjda povede Hrvate, da si ustroje pomorsku silu; ali uz prvi zamah budu prisiljeni od dužda Petra Pradonika na dosta povoljni mir (838). Uz njeku mletačku nesreću Saracini provale u jadransko more, i ruše Osor i Jakin. Dužd, nemogav te sramote pregorjeti, sdružuje se u savez sa pobliznjimi gradovi italijanskimi, ležećimi pri jadranskoj obali, kojim je isto do toga stajalo, da more bude slobodno i

sigurno. Sad svi hode Saracenom u susret, koji se medju tim opet usudjuju sve naokolo do Istre harati i plieniti. Kod Sansega sretnu jih saveznici, no lošom srećom, jer su svestrano potučeni (Sagor. Pertz VII. str. 18). Oslabljenje mletačko osmjeli Hrvate, da na novo pokušaju svoje si pravo na jadransko more izvojevati. Uzlete sa svojim brodovi tja do Kaorla, predgradja mletačkoga, te ga bez odpora opustoše. Sagorninska kronika, pripoviedajući te događaje, o Dubrovniku veli samo: „fertur quoque tunc Ragusiensem civitatem maris et venti impetu maxima ex parte cecidisse.“ Bilo to istinito ili ne, ovo je ipak jamačno, da su se Dubrovčani malo kasnije u stanju nalazili odoljeti saracinskoj sili, koja se iznova razlila bješe po naših obalah, te više gradova porobila i popalila. O tom ovako piše Porfirogenit u pag. 29: „Post aliquod vero temporis, preclaro illo ac semper memorando Basilio frena imperii moderante, venientes ab Africa Saraceni cum Soldano Saba et Colphone, navibusque 36 applicuerunt in Dalmatia, atque urbes Butoba, Rosa et inferius Decatera expugnaverunt. inde adversus Ragusium profecti, eam urbem obsidione cinctam quindecim tenuere menses. tunc Ragusini cives in angustias adducti, Basilio semper memorando Romanorum imperatori id significarunt, hisce verbis: miserere nostri, neve nos permittas ab infidelibus pessundari. eaque re imperator motus, Nicetam patricium mittit, drungarium rei navalis, Orypham cognominatum, cum chelandiis centum. at Saracini ubi affuturum mox cum classe patricium rei navalis drungarium resciverunt, ab obsidione Ragusinae urbis discesserunt, et in Longobardiam traicientes, urbem Barium obsidione cinxerunt, expugnaruntque. tunc soldanus, extractis ibi palatiis, Longobardiam omnem Romam usque annos quadraginta tenuit. hac itaque de causa imperator ad Ludovicum Franciae regem et ad Papam Romanum legatos misit petitum, ut exercitui a se misso auxilium ferant; qui uterque petitioni eius obsequentes cum magna manu iungunt se copii ipsius una cum Chrobatis, Serviis, Zachlumis, Terbuniotis, Canalitīs et Ragusinis, cunctisque Dalmatiae oppidorum incolis (nam hi omnes ex imperatoris mandato aderant); qui in Longobardiam traicientes, urbem Barin obsederunt, expugnaruntque (871). Sciendum autem est, quod Chrobatos reliquosque Sclavorum Principes Ragusini cives suis navibus in Longobardiam transmiserint“ (de Adm. Imp. Bonnae 1840, III 126). Isti Porfirogenit ove iste stvari na kratko opetuje u životu cara Vasilija (br. 53), odakle je Cedren

ercpao, i u djelu *De thematibus* (1 c. III 61), gdje veli, da je ova obsjeda Dubrovnika još trajala kad se Vasilije dohvati prijestola (24 rujna 867): „cum legati (sc. Ragusienses) ad regiam venissent, invenerunt Basilium praeclarum illum imperatorem dei numine iam imperatoris dignitate ornatum“. Zonaras isti nam dogodjaj ovako opisuje: „Carthaginenses enim Agareni, classe instructa, multisque oppidulis captis, Ragusium obsident. Ragusinis per legatos auxilia petentibus, Basilius centum naves bellicas subsidio mittit, quas contra se ire Agareni ubi cognoverunt, soluta obsidione, Longobardiam invasere, captaque Bari urbe, ejusque tuto receptu usi, totam Longobardiam occuparunt. Ceterae quoque gentes, quae ab Agarenis premebantur, cum audissent, quod Ragusii accidisset, et ut hostes reformidatis auxiliis, ab obsidione destitissent: auxilia et ipsae petunt, se Romano imperio subjicientes“ (Joan. Zonare monachi Annales. Parisiis 1687, 169). Grčki bi dakle spisatelji složno tvrdili, da se to obsjedanje dubrovačko dogodilo g. 867, naime u što je Vasilije zasjeo iztočni prijestol. Dubrovački kroniste i ovdje se nesložno i pogrješno izrazuju. Dümmler (l. c. str. 48) je pako za g. 840, jer se naslanja na svjedočenja italijanskih kronika, koje složno tvrde, da su Saracini oko 30 godina (a i po samom Porfirogenitu do 40) grad Bari u svoju vlast pridržali. Svakojako je izvjestno, da su Saracini uprav veljače god. 871 iz Bara proćerani (Sagoru. str. 29 Chronic. Casin. gl. IV, str. 223 itd.).

Ovdje nam treba nješto malo primjetiti. Jamačno je, da su Mletčani učestvovali u predobiću Bara, i da su dapače u golemoj bitki na moru u zaljevu tarentinskom saracinsko brodovlje pobiedili i razagnali (Benedicti Chronicon. Rer. Ital. III. Germ. hist. str. 712; Cedren. hist. comp. str. 453 u knj. VIII Byz. scrip. ed. ven. V. Romanin I. 190); a Porfirogenit o tom šuti. S druge strane nemože se nipošto za istinito primiti, što on kaže o Dubrovčanih, naime da su na svojih brodovih prevezli sve slavenske čete u južnu Italiju na pomoć Baru. Nijedan od grčkih ni od italijanskih spisatelja suvremenih o tom ni slovca ne veli. Znamo pako iz vjerodostojne kronike sagorninske, da su baš u to doba Hrvati bili dosta silni na moru, Mletčane višeputa razbili, i tja do njihovih močvara robili i palili. Sam Porfirogenit višekrat čisto spovieda, da su onda Hrvati i Neretljani silnu pomorsku moć posjedovali. Na pr. u pog. 31 govoreć o toj njihovoj sili od Trpimira tja do

Krešimira I, dodaje: „Exibetque equitum sexaginta milia, peditum centum milia, et sagenas octoginta, conduras centum; et sagenae quidem quadraginta viros habent, condurae vero viginti, nempe quae maiores: nam minores decem viros tantum habent;“ a inudje: „sed hujusmodi navigiis Chrobati, qui mercatus frequentant, ad emporia proficiscuntur, oppidatim circumeuntes Paganiam et sinum Dalmatiae Venetias usque“. A kašnje, besjedeć o Poganskoj (naime o Neretljanih), veli, da ove dvie županije, koje su ju sastavljale, ležeće pri obali, t. j. raztočka i mokručka, i one sagenas habent. Slaveni dakle primorja dalmatinskoga, Hrvati i Srbi imali su u ono doba toliko pomorske sile, da jim jamačno za prijevoz nije trebovalo nikoje pomoći.

Za duždevanja Pet. Kandiana (17 trav. 887—8) započese borbe medju Mletčani i Neretljani o vlastitosti jadranskoga mora, te se nastaviše za cielo stoljeće i više raznom srećom, a napokon se okončaše s neretljanskom propasti. Prva mletačka navala na Neretljane bi po Mletčane nesrećna. Skoči zatim sam dužd Kandian na osvete, ali ga Neretljani razbiju i smaknu. Ta pobjeda osmjeli tako Neretljane, da su se smatrali kao gospodari mora, te Dubrovčani po Appendinu bili bi s njimi u savez stupili, da se tako ograde proti nalavam susjednih naroda i Mletčana, a pomorsko trgovanje sve bolje razviju. Isti spisatelj pripovieda, da se je u to doba pri dvoru neretljanskoga župana Mujise bavio Dubrovčanin Vito Bobalić, politici te vojevanju budi po moru budi po kopnu čudno vješt, i da je župan njemu pripisivao vas uspjeh u ratu proti Mletčanom, te da je toga radi Dubrovčane više nego svoje njegovao i milovao. I sbilja pogodbe savezne ostavše nam do danas, što su Dubrovčani i kašnje sklapali s onimi okrutnimi gusari, sjećaju nas na te njihove starije za obje strane isto koristne i prijateljske ako i sramotne sveze.

Mletčani, teško zabavljeni ratovi sa pobliznjimi gradovi u Italiji, nisu si mogli umah osvete proti Neretljanom izvojevati. Ali čim jim za rukom podje čvrst temelj svojim granicam udariti, nisu jamačno kasnili na njih se svaliti. Za šeste godine Kandiana III (948) mletački brodovi nazvani gumbarie odjedriše k Neretvi; no i tada po izpoviedi njihova kroniste (Sagor. str. 24) „absque effectu reversi sunt“, a to već znači, da su se razbijene glave kući povratili. Malo kašnje opet povećom silom pokušaju, bi li bar u čem uspjeli, ali i tada bez dvojbe lošom srećom, jer isti

kronista piše: „quae (sc. naves), federe firmato, ad propria redierunt“. Bi dakle mir utanačen, ne jamačno škodom neretljanskom, jer mletački kronista nebi bio to nikako pomučao, da je taj mir za Mletčane koristno glasio. Bez dvojbe tom prilikom Mletčani su se obvezali Neretljanom plaćati godišnji danak, jer o tom danku kao o davnom običaju govori isti mletački kronista te i sam Andrija Dandolo ondje, gdje pišu o Orseolevu putovanju po Dalmaciji (998).

Došli smo na doba, u koje nam sami dubrovački kroniste bilježe prve odnošaje njihova grada sa Mletčani. No pošto je Appendini sve iz njih pobrao: toga radi biti će zadosta, ako se samo s njim razkrstimo. Veli on: Mletčani otevši istočnomu carstvu mnogo otoka u egejskom moru (?) i nekoliko država na kopnu (?), nisu si mogli dati mira, što su Neretljanom morali ipak plaćati godišnji danak, i priznati za neretljanske saveznike Dubrovčane, koji su se sve više trgovinom i slobodom razvijali. No videći, da bi odprtom navalom jamačno stradali, upotrebe lukavost. G. 971 odprave dakle u dubrovačko more pregolemo brodovlje (po Razzio str. 19 do 112 jedara), koje se stranom pod Lokrum blizu grada a stranom u Gružu usidra. Pomorski vodja, izkrcav se u grad, prospe glas, da kani put istoka; te si vode i brašna nabavlja za poputinu. Dubrovčani, akoprem nisu ni o čem sumnjali, te ga liepo primili i pošteno za nekoliko dana gostili i dvorili, no ipak pozorno motre sve mletačke korake. Kad u oči dana od vodje opredjeljena za navalu na grad eto jim glasa od nekoga svećenika imenom Stojka, predstojnika crkve sv. Stjepana, neka stoje na oprezu, jer da će jih Mletčani noću naskočiti. Na tu viest svi će na noge, te se priprave na poštenu doček. Mletčani, nimalo nedvojeći o pobjedi, približe se k gradu s brodovi, vojsku izkrcaju, naslone ljestvice na zidine i udare, ali budu on čas strašno poraženi i na bieг prisiljeni. I vojsci, dolazećoj iz Gruža, izadju Dubrovčani na susret, te ju mal da ne svu pod mač okrenu. A pošto je Stojko tvrdio, da je stvar doznao po objavi sv. Vlaha, dubrovačko vieće bilo bi toga sveca odabralo za svoga obranitelja, sjajni mu hram sagradilo, i njegovom slikom državni pečat i zastavu ukrasilo.

Engel str. 58 zabaci tu pripoviest dubrovačkih kronista medju basne, i pravo. O tom događaju oni ti znadu kazati još sijaset drugih sitnarija, dočim tako obširnomu pripoviedanju nema traga ni u spisih najizobraženijih naroda onoga doba za čine, koji su

celim svijetom uždrnali, te su od najgolemiije važnosti za sveobću poviest. Uza to ima tu mnogo anakronizma, a porečja do sitosti. S druge strane neostaje nam ni kakvoga spomenika, koj bi tu stvar tek samo dotaknuo. Suvremeni kronista mletački, koj nam, kao što smo i vidjeli, istom iskrenosti i slavna i nesrećna ili ponižljiva djela svoje vlade pripovieda, čega radi svi ga današnji povjestničari podpuno cienne te do sloveca izpisuju, o tom poduzeću nema ni sloveca. Izključuju ga i ondašnje okolnosti političke dobro poznate iz suvremenih nedvojbenih izvora. Za ono doba nalazimo Mletčane, s Neretljani smirene, već ogromno na moru ojačane, s trgovačkimi poslovima svestrano zabavljene, a u Siriji i u Africi navlastito; dapače iztočno carstvo, da sustavi njihovo trgovanje na oružje i na les u iztoku, one iste godine 971 slalo je poslaničtvo u Mletke, da se proti takovu ponašanju tuži i prosvjeduje, s groznom jošte, da kad bi na njegovu dakako štetu tim putem uznapredovali, bilo bi prisiljeno izdati zapovied, da se svi njihovi brodovi, koji bi se sreli u iztočnom moru teretom oružja i bojne sprave, spale. S toga dužd, pozvav narod u vieće, i dokazav mu pravičnost toga zahtjeva, nakloni ga onomu zahtjevu zadovoljiti, i tim učuvati prijateljski odnošaj s iztočnim dvorom (V. povelju od srpnja 971. Tafel-Thomas I 25). Dubrovnik, kao što i svi ostali dalmatinski gradovi, u to doba priznavao je vrhovnost iztočne krune. Da su ga Mletčani tada i tek upeknuli, poslanici iztočni nebi to bili jamačno pomučali, dali svećano i proti tomu prosvjedovali.

Pomenuti Appendini navodi još jedan drugi događaj. Crpe ga dakako iz istih vrela, naime iz dubrovačkih kronika, ali mu svojevrijedno mienja doba, te i obasiplje ga izmišljenimi pridatci, da ga tako barem izlično istinitim svijetu prikaže. Veli dakle, da su se Mletčani, sve većma ljubomorni radi napredujuće sjajnosti Dubrovnika na trgovini, usudili zapliieniti njeku dubrovačku plav trgovinom natovarenu za 25.000 dukata vrijednosti, i da su taj grabež ozakoniti tražili naredbom na sve brodove jedreće po jadranskom moru, po kojoj sva ovomorska trgovina morala se je u Mletke svoziti. Dubrovački su prosvjedi u Mletcih odbačeni, a oni će sada molbom na iztočni dvor, da jih brani. Ovaj prima rado njihove tužbe, i poslanicom na vieće dubrovačko utvrđuje svoje obećanje, da će jim zadovoljštinu izvojesti. Mletčani, na tu viest poplašeni, brže bolje odprave poslanike u Dubrovnik s molbom,

da jim bude oprošćeno, što su nekoliko godina prije na onaj grad napali, i što su mu sada ladju zaplienili, i s obećanjem, da će mu ovu povratiti, te tiesnim se savezom s njim sdružiti na međusobnu korist ako se riješe iztočnoga saveza. Ali će na to Dubrovčani: da su prekasnili; a da jih ipak savjetuju ladju s teretom natrag dati. Ovdje Appendini potanko navodi i same govore tom prilikom s jedne i druge strane izrečene (I 249). Medjutim eto iztočnoga brodovlja pod zapoviedi nekoga Božidara. Dubrovčani oskrbe ga brašnom i vodiči, te pridružuju mu kao viećnike dva svoja građanina. Grci odjedre k Puli, gdje nalaze tri mletačka poslanika od dužda ondje bielim listom upravljena, da svakako mir i prijateljstvo izprose. Božidar, iz takova poniženja izvodeć mletačku slabost, neće ni da jih čuje; no u vieću glas dubrovački odlučuje, te bude mir utanačen pod sljedećimi uvjeti: da Mletčani povrate caru sve gradove i druge zemlje, što su mu oveli u Arcipelagu i inudje; da mu izruče dvanaest plemića u jamstvo dok se sve pogodbe neizpune, a medju njimi da bude Moric duždev sin; da umah izplate 500.000 dukata za bojne troškove a Dubrovčanom 25.000 dukata kao iznos zaplijenjene trgovine. Dodaje isti Appendini, da su Mletčani on čas Božidara namirili, te da se je on umah u iztok povratio; a glede Dubrovčana, da su ovi primili samo neki dio one svote, što su jih Mletčani po pogodbi izplatiti morali.

Ovako Appendini, po kom sve ovo se dogodilo g. 983—4. Lukarić, najbolji dubrovački kronista, i tu pripoviest kao što i predjašnju zabaci. Razzi donosi samo posljednju, ali ju sasvim drugako bojadisa. Evo kako. Dubrovčani, kad jim Mletčani zarobe onu plav, on čas za osvetu prisile svoje trgovce, da se Mletaka okane, a da trguju s Apuljom i Sicilijom. Mletčani, videći da jim s toga trgovina jako propada, odašlju svoje poslanike u Dubrovnik, a ovi će obnoviti mir po sljedećih uvjetih: Dubrovčani će svake godine davati Mletčanom tri bačve malvasije i tri ribole, dva biela konja, a za rata galiju na svoje troškove oružanu; a Mletčani će jim vratiti ono 120.000 dukata, što su jim oveli, i svake godine davati četrnaest lakata crvena sukna, dva divlja vola, i za rata jednu oboružanu galiju; te dodaje Razzi, da se to medju njimi utvrdilo god. 999. Iz ove Razzieve Appendini osnova još treću bajku, te ukrašenu namjesti medju god. 1000—1001.

Da vidimo, što o tom kažu suvremeni povjestnički izvori. Tribun Memmo dohvati se duždeva stolice g. 979, kada se uprav

dogodilo ono vele nesrečno poduzeće cara njemačkoga Otona II proti Grkom u Kalabriji. Mletčani su u tom ratu pomagali iztočnomu caru, kao što nam jasno dokazuje nedvojbeni spomenik od god. 991 (Tafel-Thomas I 36). Toga radi Oton silno se zagrozi Mletčanom, u Veroni uzkrati jim potvrditi njihove stare povelje (Romanin I 260), i kasnije, podboden od izgnanih Kaloprina, stade jih javno napadati. Jedino to i nutrnje mletačke zavade bilježe nam mletačke kronike opisujući vladanje Memmovo, koj umrie g. 991. Gori spomenuti krisobulj, što su ove iste godine carevi iztočni Vasilije i Konstantin izručili duždu Petru Orseolu II, i od Dandula napomenut (str. 223), prejasno potvrđuje, da od g. 979 sve do onda nije se ni najmanje pokvario bio prijateljski odnošaj medju Mletci i Carigradom (Romanin I 267). Dandulo dapače dodaje, da je ta sloga trajala i dalje, čim piše, da god. 997 dužd Orseol: „Joannem filium, requisitus a Basilio et Constantino Imperatoribus, misit Constantinopolim, qui honore et muneribus ab eis decoratus ad patrem rediit“. Godinu kasnije isti Orseol, pozvan od Dalmatinaca proti Hrvatom i Neretljanom, usliša jih samo „cum permissione Basili et Constantini Imperatorum Constantinopolitanorum“ (str. 264); te jedino radi toga prijaznoga saveza Mletčani g. 1004 brašnom oskrbiše Bari i Saracine razbiše, a carevi iztočni uz druge usluge i tu jim učiniše, da su svoju nećakinju s Ivanom, dužddevim sinom, zaručili, i imenovali ga bizantinskim patricijem (V. Romanin I. c.).

Ove zgrade, te i to, što su svi kroniste i povjestničari grčki, mletački i dalmatinski, a dielom i sami dubrovački dubokim mukom mimoišli one pripoviesti Appendinie, dosta su jasan dokaz, da ne stoje na historičkom osnovu. A mi smo jih naveli s toga samo, da opomenemo spisatelje dubrovačke poviesti, da izbace sve, što se u Dubrovniku skovalo petnaestim stoljećem i kasnije samo s toga, da se i ma čim ukrasi i kolievka ovoga grada, koj se bješe u to doba već liepo razevao.

Dubrovnik do konca desetoga vieka isti je udes dielio s ostalini primorskim gradovi, u strogo domaćem i odveć tiesnom okrugu se razvijao pod ako i slabim vladanjem iztočnoga cara, koj je za naše primorske strane samo u Zadru, kao osrednjem gradu, svoje namjestnike držao, kojim se i Dubrovnik pokoravao.

IV.

Prvo podloženje Dubrovnika mletačkoj republici, god. 998.

Na odmaku desetoga vieka primorska Dalmacija, sve više pritisnuta od Hrvata i Srba, koji su je sve naokolo opasivali, te željni s njezinim osvojenjem svoju državu za veću sjegurnost morem obklopiti, videći da joj nije nipošto čekati spasa od bizantinskoga dvora, isto tako s barbarskih navala teško oslabljena i nutarnjimi bludjama neprestano uzkolebana, obrati se za pomoć k Mletčanom, koji silno ojačeni, već su se gospodari gradili jadranskoga mora. Oni prime rado dalmatinsko poslaničtvo, te svibnja 998 odprave put Dalmacije svu svoju pomorsku silu pod samim duždom Petrom Orseolom II. Cres i Osor, a zatim i Zadar uz svečani doček otvaraju vrata novomu gospodaru; a Krk i Rab šalju mu poklisare, da mu svoju podložnost na ime njih izkažu. Orseol, da zateče još nepripravne na boj Hrvate i Neretljane, koji se na prvu viest njegova dolazka stali bjehu dogovarati o savezu, diže se iz Zadra, i odpraviv nekoliko brodova naprvo, da zarobe njeku plav dolazeću iz Apulije, na kojoj bješe do četrnaest najodličnijih Neretljana, sam krene k Biogradu, ondašnjemu središtu naše kraljevine, te pokoriv samo pobliznje otoke, nastavi put k Trogiru i Spljetu, gdje ga građani urnebeskim uzklikom pozdrave. Neretljani, tako iznenada i na blizu stisnuti, prisiljeni su zaprositi mir; a dužd jim ga dade pod uvjetom, da više danka ne traži od Mletčana, i da se morskoga gusarstva sasvim okane. Iz Spljeta pohiti sada Orseol napried do Korčule i Lastova, koje mu se moralo uz sav junački odpor napokon pokoriti. „*Quo peracto, victor princeps Sancti Maximi ecclesiam reciprocavit. Illic Ragusiensis archiepiscopus cum suis conveniens, eidem principi sacramenta omnes facientes, obsequia multa detulerunt. Inde praedictas civitates repetendo, remeans ad Veneciam cum tali triumpho tandem regressus est*“ (Johan. Diac. Chron. Ven. Pertz. Mon. Germ. Hist. VII 31). Treba ovdje napomenuti, da je Ivan Diakon, nazvan Sagorninski, koj tako jasno pripovieda ondašnje podloženje Dubrovnika mletačkoj republici, dopisao svoju kroniku još g. 1008, naime deset godina po dogodjaju, i da je dapače on sam na onom putu stajao uz dužda kao tajnik. Namjera je dakle duždeva bila, tjerati napried do Dubrovnika, neretljanskoga saveznika; no Dubrovčani, dočuvši neretljanske i lastovske nesreće, odprave mu poslaničtvo na susret, te mu se prisegom na vjernost i poslušnost obvežu.

Imamo još drugih uspomena o tom putovanju Orseolovu u naše strane, koje su dakako puno starije od dubrovačkih kronika. Njeko kratko izvješće uvršćeno u prvoj knjizi sbirke listina tako zvane *Commemoriali* mletačkoga arkiva (str. 13), pisano koncem XIII stoljeća, ovako spominje onaj Orseolov dolazak u Dalmaciju: „Dux ipse, vocatus ab illis partibus, in Dalmatiam grandi galearum apparatu profectus est, primoque Jadram attigit, ubi integra obediencia ac voluntaria fidelitate recepta, deinde Sibinicum, Tragurium, Spalatum, Abserum, Chersum, Arbam, Veglam, Faram, Dalmissam, Curzolam, Ragusium in eandem fidelitatem habuit; omnesque ducem ipsum et eius successores sibi in veros dominos assumpserunt. His gestis, totaque subacta Dalmatia, ducali titulo additum est acque Dalmatiae dux“. I Andrija Dandulo, okrunjeni kronista (1342—54), poviedav, da je Orseol dozvolom iztočnih careva pristao na molbu dalmatinskih gradova, da jih je svečano pohodio i pod svoju vlast primio, i da je Neretljane na mir natjerao, nadodaje: „Hoc peracto victor Princeps sancti Maximi Ecclesiam recepit. Illuc Ragusiensis Episcopus cum suis conveniens, eidem Principi sacramenta omnes facientes, obsequia multa detulerunt“. Uz ove redke Dandulove na starom rukopisu Ambrozianske knjižnice u Milanu sa strane čita se i ovo: „Tunc missi praefecti ex Venetis in urbes Dalmatiae, videlicet: Otto Urzeolus Spalatum, alibi Ragusium¹, et Spalatum eius filius“ (And. Dand. Chron. Murat. R. J. Scrip. XII 230). A Lovrinac de Monacis, koj je svoje djelo napisao na odmaku XIV stoljeća, i broji se razložito medju najboljimi povjestničkim izvorima onoga doba, pokle i on nješto natuknuo o napadanjih Hrvata i Neretljana na primorske gradove dalmatinske, veli: „unde Dalmatae, cernentes non valere se suis defendere viribus, vocaverunt Venetos ad defensionem, submiseruntque se eis deditione spontanea de consensu Basili et Constantini imperatorum. Huius primae deditionis historiam antiquissimam ponam sicut in Venetorum Graecorumque invenitur codicibus“. Te izpripoviedav duždjev dolazak u naše strane i dotične zgode, dodaje, da pokle je dužd grad Hvar (u Sagornina Lastovo) silom predobio: „dat victor pacem victis, et prosterni mandat civitatem,

¹ V. Sabellico Decad. I. lib. 4. — Zavorco St. della Dalm. (rukopis kod nas od g. 1603) list 89 stavlja za kneza u Dubrovniku Otu Orso, i opazuje ovako: „li Ragusei però sono contrari alle cose di sopra dette di loro.“

revertiturque ad Ecclesiam sancti Maximi. Ibi Ragusinus Episcopus, civesque se duci cum fidelitatis juramento subjiunt“ (Laurentii de Monacis Veneti, Cretae Cancellarii Chronicon de Rebus Venetis ab V. C. ad an. MCCCLIV. Venetiis 1758 lib. III. p. 54—6).

Izostavljajući sada dalmatinske povjestničke izvore, koji se u ovoj pripoviesti s mletačkim sasvim slažu, prigledajmo malko, kako o tom misle dubrovački kroniste, pošto u njih o spomenicima nema ni traga. Lukarić, jedan od najstarijih, pripovijeda, da je dužd Orseol god. 987, potukav Neretljane onda po nalogu cara Vasilija osamljene, prošao na Korčulu, i da mu je ondje došao na susret nadbiskup dubrovački sa nekoliko plemića, i to samo, da traži dvie plavi, što jim Mletčani bjehu zaplieni, u što su se iz Apulije vraćale. Isto tako Razzi itd. I Rastić kaže, da su Dubrovčani tom prigodom izaslali k duždu svoga nadbiskupa, da zašite onu trgovinu, što su jim bili Mletčani pohvatili, te dodaje, da je taj zahtjev ostao bez uspjeha. Nastavlja ipak isti Rastić, zbijajući ovdje i ono, što drugi kroniste dubrovački među prije, naima da godinu dana po ovom ratu Mletčani, opaziv „koliko jim je bilo od štete, što su se Dubrovčani obratili drugdje s njihovom trgovinom, za taj uzrok poslaše god. 1001 poklisare Ottona i Orsa u Dubrovnik, po ciem putu stisnuše dogovor, da Dubrovčani dadu svako godište Mletčićem tri barjela vina ribolskoga i dva konja goluba, i kad bi Mletčići podigli vojsku pomorsku, da jim se Dubrovčani pridruže s jednom oboružanom galijom; a da Mletčići dadu svako godište Dubrovčanima četrnaest lakata skerleta crljenoga, dva divlja bika, i jednu galiju oboružanu kad bi digli Dubrovčani silu pomorsku“. Appendini (I. 162), koj po običaju u snop veže sve što njegovi predjašnjici o tom predmetu bjehu zabilježili, povijeda, da je dužd, u što se pod Neretvom zadržavao, dao od svojih brodova zaplieni na sinjem moru njeke trgovačke ladje Neretljana i njihovih saveznika Dubrovčana; da su Dubrovčani toga radi odpravili k Orseolu svoga nadbiskupa (?) i tri plemića sa zahtjevom, neka jim povrati, što je njihova nepravедно zarobio, ako mu je stalo do prijateljstva istočnoga carstva; da jih je dužd odbio, ali da su se oni obratili na iztočni dvor, koj jim je pako podpunu zadovoljštinu izvojštio. Na str. 249 opetuje istu stvar, no sasvim drugčije. Tu kaže, da su Dubrovčani po zarobljenju svojih plavi odpravili u Mletke dva svoja poslanika, koji, od vieća odbijeni, bili bi na javnom trgu prosvjedovali i otišli; da su kašnje poku-

šali, nebi li Mletčane na pravičnost sklonili, s pošiljanjem svoga nadbiskupa k duždu u Lastovo, no badava; te da su napokon morali prekinuti svaki trgovački odnošaj sa Mletci, a da je to pako navelo Mletčane odpraviti svoje poslanike u Dubrovnik, da sklope pogodbu mira, po kojoj, kliče on, „Ragusa fu alfine riconosciuta come Potenza dai Veneziani.“

Sagornin, suvremeni pisac, veli odrično, da brod (jedan sami, a ne više njih), od Mletčana na sinjem moru zaplijenjen, bješe neretljanski, i da je doveden u Trogir malo prije duždeva dolazka u taj grad, gdje ga je sam pisac vidio. O dubrovačkih ladjah, trgovcih i trgovini tu nema ni riječi; a s druge strane Neretljani nisu sbilja u to doba ni trebali dubrovačke šajke za provoz. Piše Sagornin: „Tunc (naime pokle je dužd u Zadru odbio ponude mira hrvatskoga kralja Držislava) quorandam relatione didicit, quadraginta Narentanorum nobilium de Apuleis partibus, peractis negociis, ad propriam velle reverti. Decem naves hominibus oneratae ad insulam, quae vocatur Caza, sub omni festinatione destinavit. Qui dum irent, facili certamine eosdem comprehendens, Traorensem ad urbem accelerare volucrunt. Dominus namque dux sexto die praedictam urbem relinquens (sc. Jatarensem), ad quandam non longo a Belgradense urbe insulam advenit“, te preobladav pobliznje obale i otoke, „cumque Traorensem urbem peteret, inibi suos, quos antea ex Jaterensi civitate misisse diximus, victores reperit“. Opazit nam je ovdje i to, da rieči peractis negotiis, dosta nas osvjedočuju, da je trgovina, kojom je zarobljena plav nakrcana bila, izključivo Neretljanom pripadala, te da o dubrovačkoj nemože biti ni govora. Iz Trogira prodje dužd u Spljet. „Narentanorum quidem princeps“, nastavlja Sagornin, „quadraginta suorum in captivitatem mancipatos expertus est. Qui suis internuntiis dominum ducem continua prece, sibi illos reddi, imploravit: hoc videlicet pacto, quo priusquam ipse dux de illis exiret finibus, tam ille Narentanorum princeps, quam omnes sui maiores sibi ad satisfaciendum pro suis votis convenirent, et nec census praedictum aliquo modo exigere, neque quempiam iterantem Venetiam molestare deberet. Tunc dux captivos reddere iubens, sex tantum illorum, ne ipse pacem violasset, retentos secum reservavit. Eis definitis, ad alios illius regionis subiugandos gressum tendere coepit“, te krene ka Korčuli da tjera dalje. Ovdje se izrično kaže, da sve zarobljeno od Mletčana na moru bješe samo Neretljana;

da se je mir s Neretljani u Spljetu sklopio, te da dužd nije ni vidio Neretve, niti se s Neretljani tukao, a da jim je po sklopljenom miru sve povratio krom šest velikaša, koje je samo kao taoce pridržao.

Iz ovoga jasno izilazi sve većma neistinitost starih dubrovačkih predaja. Dubrovčani morali su se ovom prigodom pokoriti mletačkoj vladi isto onako kao što i ostali primorski gradovi dalmatinski; a prvi uzrok tomu sami nam njihovi kroniste predočuju. Oni pripoznavaju, da su Mletčani g. 971 kanili Dubrovčane za to kazniti, što su s Neretljani zadružno radili. Ovo se pristoji bolje g. 998, za koju se isto od njih kaže, da je njihov grad i tada s Neretljani u savezu bio. Dubrovčani, čuvši, da su se Neretljani s Mletčani smirili, te da su tako osamljeni, a da sva sila mletačka već ide na njih (ad alios illius regionis subiugandos gressum tendere coepit, veli Sagornin), klonuvši duhom, da se spasu, nije jim se drugako moglo, nego uputiti poslanike na dužda, te mu se dobrovoljno predati, da pogodba, kojom bi to ovršili, bude za njih što više moguće korisna i dična. Vjerovno je, da su se tada Dubrovčani obvezali primati Mletčanina za kneza i godišnji danak Mletčanom plaćati. Toga su mnienja jošte Engel i Gebhardi¹. Dandul i de Monacis u tom se slažu sa Sagorninom, a svi su pako poduprti pomenutim izvješćem u svezku sbirke *Commemoriali* arkiva mletačkoga. S druge strane ostale pojedinosti, koje navodi Appendini, a navlastito sliedeće: da su dubrovački poslanici svečano na mletačkom trgu prosvjedovali, da su Dubrovčani s prekinućem trgovačke sveze natjerali Mletčane na uprošenje mira itd., same se sobom oprovrjavaju, ako se pomisli, da su u ono doba Mletci, predobivši Saracine i Neretljane, gospodovali jadranskim morem, što jim je priznavao i sam iztočni dvor, komu je onda samo do toga stajalo, da mu ostanu prijatelji i saveznici, a to radi gibanja, koja su se zbijala u Italiji, i po kojih lasno se moglo

¹ Engel veli: čini se da se nemože tajiti, da je onda Dubrovnik Mletčanom plaćao danak. A još jasnije Gebhardi (*Gesch. des Freyst. Rag.* str. 494): „Einige Städte widersetzten sich wiewohl vergeblich; andere aber, und unter diesen Ragusa, liessen sich freywillig in ein ungleiches Bündniß mit Venedig ein, huldigten dem venetianischen Herzoge als kaiserlichen Statthalter, und erkannten ihn als Herzog von Dalmatien. Ragusa nahm sogar einen Comes oder Rector von dem Herzoge an, und der Bischof unterwarf sich dem Herzoge gleichfalls.“ V. Le Bret. *Staatsgesch. der Rep. Ven.* I. 244 itd.

slučiti, da Grci budu iz nje sasvim protjerani. U nestašici dubrovačkih suvremenih spomenika, Appendini traži si pomoći u njekojih kašnjega doba, i pošto mu se čini, da u tih nema ni traga mletačkomu vladanju u Dubrovniku, hoće da izvodi njegovu i ondašnju neodvisnost. Ali najprije valja na to primjetiti, da se politički odnošaji često mienjaju u tren oka. U ostalom pako on ne iznosi same spomenike, nego jedino označuje godine, u kojih bi napisani bili; te moglo bi biti, da su ove godine nametnute, jer tih spomenika sada nema; a godine od ostalih, ako su i istinite, oni sami su pako bez dvojbe potvoreni, kao što su jamačno najstarija dva, naime od g. 1123 i 1044, koje Coleti objelodanio u VI svezku djela *Illyricum Sacrum*.

V.

Dubrovčani, nagibajući k iztočnom dvoru, ostaju ipak u podložnosti mletačkoj tja do g. 1171.

Poslije g. 998, u kojoj se za prvi put Dubrovnik Mletčanom podčinio, za mnogo vremena nemamo ni koje viesti o njem u suvremenih spisih. Prijateljski odnošaji, koji su trajali medju Mletčani i Grci, kašnje utvrđjeni ženidbom Ivana sina dužda Orseola sa Marijom kćerom patricija Argira i careve sestre (Cedren. hist. comp. str. 551. Stor. Biz. T. VIII. ed. ven., i Dand. str. 233), koja se uprav zato obavila, što su Mletčani iskreno pomagali Grkom proti Saracinom, koji na novo obkružili bjehu Bari u Apuliji; te uztrajnost mletačka u odbijanju Hrvata uvijek spremnih, da si pridobiju dalmatinske gradove, uvjeravaju nas, da su Mletčani napredovali mirno uživati i dubrovački grad.

U tom se pojave silne prepirke u samom krilu republike mletačke; a nisu joj mira davali ni poblizji italijanski gradovi, onda medju sobom ratom zapleteni. I Mihajlo Paflagonac, čim se dohvatio iztočnoga prijestola (11 trav. 1034), stavio se bješe, da južnu Italiju osvoji. Uz te povoljne okolnosti lasno je bilo dalmatinskim gradovom sa sebe sbaciti kao što bizantinski tako i mletački jaram. A malo kašnje nemogući se ukloniti svjetlosti, koja prosja s hrvatskoga prijestola, rado joj se pokloniše, uslied čega Petar Krešimir Veliki prozva se i dalmatinskim kraljem.

Da se je i Dubrovnik uz tu priliku riešio mletačkoga gospodovanja to nam nekažu nigdje ni stari spomenici ni mletačke kro-

nike. Lucius (II. 9) navodi stavke Cedrenove, iz kojih se uvidjeti daje, da su se Dubrovčani još god. 1033 izkazivali nakloni iztočnomu dvoru: „Saracenos, qui grassationibus et incendiis ora vexabant Illirici, Indic. XV. anno Mundi 6540. Christi 1033 a Ragusinis et a Nicephoro Patricio Naupli Praefecto Carateni filio mali mulctatos maiorem navium partem amisisse, et domum redeuntes naufragio in Siculo mari periisse.“ Engel (str. 67) na temelju dubrovačkih kronika pripovijeda, da je dužd mletački Dominik Kontarini pošao s jakom silom u Dubrovnik, i ondje na blizu tražio saizidati tvrđinu na nekome grebenu, da si po njoj vlast nad gradom osjigura, ali da su mu Dubrovčani račune pokvarili naprešnim podignućem tvrđave sv. Lovrinca. Lukarić o tom šuti. Rastić i Appendini među ovo Kontarinievo poduzeće u godinu 1038 za obsjedanja Zadra, koj se predao bješe hrvatskoj kruni; i dodaju, da su Dubrovčani po uhodah doznali duždevu namjere, te ga pretekli sagradjenjem sv. Lovrinca. Najprije treba opaziti, da Dominik Kontarini stoprv je počeo vladati g. 1043 (Romanin I. 304). Dandul pako, pripovijedajuć iznevjerenje dalmatinskih gradova na korist hrvatske krune za Krešimira Velikoga, koj je stupio na prijestol jedva god. 1050, kaže, da čim Kontarini Hrvatima preote Zadar, umah „ex Dalmatinis aliqui ducis praesentiam recognoscen-tes, ad exhibendam subiectionem solitam accesserunt“ (str. 244). Kontarini nije se dakle tom prigodom latio drugoga posla van zadarskoga i to barem jedno 13 godina kasnije nego što kažu dubrovački kroniste. De Monacis jasnije se izrazuje, dočim veli (str. 77), da su svi Dalmatinci u to doba pripoznali mletačku vlast: „Dominicus Contareno dux, ducatus sui anno VII egressus cum potenti classe, favore quorundam ex incolis civitatem (naime Zadar) recuperavit. Ejus praesentia multum profuit ad firmandam fidelitatem aliorum Dalmatarum.“ Ako bi se dakle i to dopustilo, da se Dubrovnik otresao bješe mletačkoga jarma nješto prije ili kad i nje koji drugi dalmatinski gradovi, to se ipak dozvoliti mora, da je i on bio među onima, koji su poslije predaje Zadra gospodstvo mletačko opet pripoznali. Sam nije jamačno u stanju bio održati se pram mletačkoj sili, kojoj se morao uz svu hrvatsku pri-pomoć pokloniti i sam Zadar onda od Dubrovnika daleko čvršći i znatniji. Pomoći nije mu moglo biti ni od kuda, ni od samoga iz-točnoga dvora, s kojim se Kontarini vrlo liepo gledao pošto ga Konstantin IX Monomak ukrasio bješe odličnim naslovom carskoga

patricija i protosebasta, valjda kao naknada za usluge, što mu Mletčani izkazali bjehu u borbah s neprijatelji, koji su s više strana na njegovo carstvo neprestano napadali, ili da si ga tim što tješnje priveže. (Romanin I 305).

Medjutim Normani bacaju u bieg Niemce Lavom IX predvodjene na kopnu kod Civitelle (18 lip. 1053) a Grke na moru; te u što se Robert Guiscardo proglašuje apuljskim i kalabrejskim vojvodom, brat mu Rugjer otimlje Arapom Siciliju, i svoje oči k iztoku upire. Ti događaji, isto opasni za Bizantinca i za Mletčane, sile jih na sve to tješnju svezu međjusobne obrane proti obćemu dušmaninu. Istočnomu dvoru mnogo je stajalo do mletačke pomoći, jer su se u to doba Mletčani oglasili bili kao prva pomorska sila u svijetu. Dohvativ se duždeve stolice Dominik Silvio (1071), već suprug bizantinske kneginje (a tada je rodstvo nešto vrijedilo kod okrunjenih glava), bude umah ukrašen naslovom carskoga protopetra. Ali usprkos tomu savezu Normani, pobjedami oduševljeni, tjeraju napried do jadranskoga mora. Medjutim se u nas po Krešimirovoj smrti porodila bješe golema smutnja, te se na škodu zakonitoga nasljednika do prijestola protisnuo neki Slaviša. Dalmatinci, tim osamljeni a Normanom izloženi, da se uteku propasti, koja jim se na blizu grozila, nemogu drugako nego jim se u naručaj baciti, te jim svoje luke otvoriti. A to je valjda bilo poglavitim uzrokom, što je Normanom lasno pošlo za rukom potući nespravna Slavišu i zaslužjiti. Mletčani, čim to dočuju, on čas udare na njih, te jih pobiede, a naše gradove na prednju podložnost navrate. Ovako će o tom Andrija Dandolo (str. 248): „in quo tempore Dalmatinorum fines Normanni invadunt et destruunt. Dux igitur (sc. Dominicus Sylvius) egressus, eos abire coëgit, et ab incolis solitam fidelitatem cum promissione non adducendi Normannos in Dalmatiam suscepit.“ Ovo nam zasvjedočuje stara povelja, kojom se tom prigodom obvezaše njekoji dalmatinski gradovi duždu Silviju, da neće više nikada primiti Normane: „ut ab hac die in antea, quarum nullus nostrorum civium audeat adducere Nortmannos aut axtraneos in Dalmatiam, aut per se ipsum vel quovis ingenio“¹. Vjerovno je da je i Dubrovnik, kao što i ostali

¹ U rukopisu tako zvanom Trevisano kod viteza Cicogne godina ove povelje stoji slovi napisana ovako: „millesimo septuagesimo secundo mensis Februarii die octava. Indictione XV.“ Isto tako i u rukopisu Trevisano tajnoga arkiva bečkoga. S druge strane u

naši gradovi onom prilikom pripoznao normansku vlast. A pošto u pomenutoj povelji, kojom se obnovilo gospodstvo mletačko u Dalmaciji, dolaze napomenuti samo načelnici grada Spljeta, Trogira, Zadra i Biograda, moglo bi se misliti, da je Dubrovnik ili na dalje ostao pod normanskom zaštitom ili *sui juris*.

X Smutnje carigradske i seljucidska napadanja na bizantinske zemlje u Aziji bodrili su međjutim Roberta Guiskarda na predobiće Epira. Izlikom, da će pomoći Mihajla Parapinaka proti Aleksiju Komnencu, koj se dohvaćio bješe bizantinskoga prijestolja (ož. 1081), iz Brindiza odputuje sa 180 brodova, i predobiv Krk, tvrdo obsieda Drač. U toj pogibelji Aleksije se obraća Mletčanom za pomoć, obećajući jim, ako mu je pruže, liepih povlastica uz zlatnu bulu, ma kakav bio uspjeh. Mletčani prihvate ponudu, zapišu uvjete, pod svojim duždom Silvijem lete do Drača i dušmana tjeraju. Ali Robert, čim dočuje, da su se Mletčani kući povratili, opet se vraća pod Drač, i razbiv Grke na kopnu, sili napokon grad na predaju uz prilične uvjete, te sniva preobladanje ciele Grčke. Aleksije, dobro uvidjajući, da toli golemu i tako srećnomu neprijatelju dorasao nije, opet se obraća k Mletčanom za obrećenu pomoć, a ovi ga čuju, među se silno na more, sretnu neprijatelja kod Kasopa, i u dvie ga bitke svestrano tuku i na bieг sile. Robert ipak, ne zato nadvladan, sa ono malo ostavše mu vojske iznenada se navraća na Mletčane, i zatekav jih gdje bezmisleno blude uz arbanasku obalu, lomim jim ponajbolje snage. Mletčani na tu viest teško streseni, bacaju svu krivnju na dužda Silvija, s prijestola ga skidaju, i za zamjenika mu daju Vitala Faliera (1085). Aleksije sada sve više Normani pritisnut, a bez snage i odvažnosti, nezna si kako pomoći, te napokon zaklinje Mletčane, da skoče na svoje i njegove osvete. A da jih na to što prije i odlučnije odvaži, uručuje jim za naknadu već pretrpljenih škoda svećani krisobolj, kojim jim ustupao svako pravo svoje krune nad Dalmacijom i Hrvatskom, a dužda jim resio naslovom carskoga protosebasta (Dandolo str. 249. De Monacis str. 80). Takovimi darovi obodreni, kreću Mletčani nove brodove u more, te blizu Krfa i Butrintoa srećno si sjajnu pobjedu izvojuju. Robert, oporaviv se do mala

rukopisu Trevisano knjižnice sv. Marka (Cl. X. cod. LXXXI fol. 113) bilježena je arapskim brojevima ovako: 1075 a odatle su crpili Romanin I, 391 i Tafel-Thomas I, 41. Indikcija XV ipak odgovara g. 1077.

nadošlom si pomoćju iz Sicilije, kuša da Krf pridobije, ali ga u odlučnom trenutku nemila smrt kosi (srpnja 1085). Tim Normani bez glave, klonu duhom, te se kući vraćaju. Sad će opet mir, a Aleksije sa novim krisobuljom uz zlatnu bulu priznaje sve povlastice i slobode od prije Mletčanom podijeljene (Romanin knj. I dio 3).

Mletački kroniste i grčki povjestničari onoga doba niti ne spominju Dubrovnik a opisujući ove zgode. Dubrovčani nasuprot znaju kazati, da je njihov grad tom prilikom Robertu dva broda dao. Dopustimo li, da su Dubrovčani, pobjavši se Normanaca poslije Robertove pobjede nad Grci po kopnu i nad Mletčani po moru, odpravili dvie ladje, nakrcane dakako živežem a ne drugako, Robertu da mu se prijaznimi izkažu; što bi napokon vrijedilo? Smrću Robertovom i slava normanska potamnje, a mletačka to većma ogranu s Aleksijeva dara, u kom se i Dubrovnik, kao dio ondašnje Dalmacije, bez sumnje brojio. Kroniste mletački kažu a stari spomenici naši potvrđuju, da kad su Mletčani kao krstaši g. 1097 u istok putovali, posjete naše gradove: „in Dalmatiam veniunt, et ab eis sumpta fidelitate, ex ipsis secum assumunt, et Rodum navigant“ (Dandul str. 256. De Monacis str. 83).

Novoga zatočnika što se Dalmacije ticalo do mala dobili su Mletčani u Kolomana ugarsko-hrvatskoga kralja. Koloman, proglasiv se i hrvatskim kraljem, s prva se s Mletčani prijateljski držao, kao što nam jasno svjedoči njegovo pismo na dužda Vitala Michela, kojim mu savez proti Normanom ponudi. U tom pismu molio ga Koloman, da mu raztumači, po kom se pravu mletački dužd zove dalmatinskim i hrvatskim vojvodom (Cod. Trevis. str. 113). Valjda se to tada razjasnilo bez prigovora, jer savez bude utanačen, te u njem po De Monacis-u (str. 93) Mletčanom osjegan mirni posjed Dalmacije: „in foederibus autem unionis praedictae inter caetera sancitum fuit, quod nec Rex nec successores possint se ullo tempore intromittere in aliqua terra Dalmatiae.“ Uslijed toga saveza poduzeće hrvatsko-mletačko u Apuliji srećno se ovršilo. Malo kašnje Koloman privoljenjem naroda primiv svečano u Biogradu hrvatsku krunu, nadjenu si ime i dalmatinskoga kralja; a da to ne bude puki naslov, stade umah snovati, kako da si nakloni primorske gradove. To mu za rukom podje navlastito obdarivanjem, te se nakon toga u Ugarsku povratio. No do mala vidjev Mletčane teško zabavljene na istoku, opet se vratio u primorje, i sve si ondješnje gradove predobi.

Mletčani, dočuvši nevjeru Kolomanovu, pošto jim ondašnje okolnosti nisu nikako dopušćale odmaknuti brodove iz istoka, stave se odvažno, da si kod kuće nove sile priprave, i pozovu Aleksija, da jim po ugovorih na pomoć priteče. Dovršiv priprave, dužd Ordelaſ Falier odjedri put Dalmacije, i u kratko vrijeme svu ju osvoji. Naši, kojim je mnogo stajalo do onih gradova, traže si na novo prokrciti put u njih, ali ne kasni Falier doletjeti na odpor, „Henrici Imperatoris atque Alexii Constantinopolitani suffultus auxilliis“ (de Monacis str. 103); ali mu sada loša sreća! bude potučen i smaknut (1118). Uzprkos tomu porazu Zadar, Trogir i Spljet i na dalje ostadoše u mletačkih ruku. Dominik Michiel, dohvativ se duždeva prijestola, najprije se postara sa Stjepanom ugarsko-hrvatskim kraljem utanačiti primirje na pet godina, te se sa svom silom odputi u Palestinu. Dok se on tano odvažno latio kršćanske stvari, Stjepan pokuša, da mu Dalmaciju preotme, te sišav jakom silom u primorje, dobi Spljet i Trogir. Na brzo doleti dužd, te ne samo ustavi ga u daljnjem osvajanju, nego mu nepusti niti se u predobivenih zemljah utvrditi. Spljet i Trogir do mala budu prisiljeni opet se pokoriti Mletčanom, a slavni Biograd, onda naše stolno mjesto, bude iz temelja srušen.

Za ovih velevažnih zgoda nema nigdje uspomene o Dubrovniku. Ne daje se ni pomisliti, da su se u to doba Dubrovčani Mletčanom iznevjerili. Tadašnje navale ugarsko-hrvatske bile su ograničene samo na zapadnu Dalmaciju; događale su se, kad se jezgra mletačke snage nalazila daleko u istoku, i prekršanjem zapriješanih međjusobnih pogodaba; no ipak napokon suzbijene uz prvo pojavljenje Markove zastave. Da su se Dubrovčani kroz te borbe osmjelili uz same se svoje sile Mletčanom iznevjeriti, jer jim Hrvatska bila na daleko a susjedni knezovi među sobom u zavadi, bili bi se dakako na skoro pokajali, pošto se iz do sada pripoviedanoga jasno vidi, da su u to doba Mletčani svestrano na jadranskom moru gospodovali. Za dokaz neprekidne podložnosti Dubrovnika mletačkoj vladi uz cjelovito pomanjkanje ondašnjih spomenika moglo bi bar nešto vrijediti i to, što su g. 1115 ili malo kasnije Dubrovčani za svoga biskupa izabrali Dominika iz Mletaka (Illyr. Sac. VI 60), koj je šest godina onom crkvom vladao. U ostavših nam pogodbah, što su kasnije Dubrovčani sklapali sa Mletčani, ovo je glavni uvjet bio, naime da si Dubrovčani izaberu za crkvenoga poglavara jednoga iz mletačkoga svećenstva. Iz

poslanica, što je papa Kalist II upravio Gerardu, Dominikovu nasljedniku, vidjet je, da je Paskal II (1099—1118) najprije istomu Dominiku kao stalno odaslao prvostolničku oramenicu (pallium); a vjerovno je, da je republika mletačka pribavila tada taj ures dubrovačkoj stolici kod rimskoga dvora, kao što malo kasnije i Zadru, te da je s toga poslije poteklo ono živo nastojanje mletačko, da i nadbiskup dubrovački pripozna vrhovnost Gradskoga patriarhe. Ostalih nadbiskupa dubrovačkih onoga doba neznana se otačbina, a to uprav daje misliti, da su bili Mletčani, i da se je ondje valjda i umjetno njihovo prezime i rod zatajalo.

No ako bi se i dozvolilo, da su se Dubrovčani za tek opisanih ratova medju ugarsko-hrvatskim kraljem i mletačkom republikom nezavisnima učinili, ovo je ipak bezdvojbeno, da su na skoro, naime g. 1122 opet vrhovnost mletačku pripoznavali. Sami dubrovački kroniste ne smiju to zatajiti, no vele, da upliv mletački bješe tada sasvim izličan. Razzi spovjeda, da su u to doba Dubrovčani, bojeći se nasilniku podpasti, svoje poslanike u Mletke odpravili, da jim bude za kneza mletački plemić s uvjetom, da ne smie ništa odrediti bez dozvole gradskoga vieća; da su Mletčani rado na to privolili; ali da se tako radilo samo za trideset godina a ne više, te da su se tim načinom Dubrovčani građanskomu vladanju naučili. Dodaje još, da su Dubrovčani g. 1150, nalazeći se u ratu s bosanskim banom, od Mletčana izprosili vojničku pomoć, naime 500 najamnika, ali da su se ti najamnici uz kneževu zaštitu silno i razpustno vladali, te da su se napokon Dubrovčani, bojeći se i za svoju slobodu, našli prisiljeni ne samo vojnike nego i samoga kneza u Mletke odpraviti. I sam Sevastian Sladić (Libertas etc. pag. IV) odrpto veli, da su njegovi sugrađani g. 1122 izprosili kneza od mletačke vlade; te spominje dapače četiri njih, naime Marka Dandula, Kristiana Pontestorta, Jakova Dosodura i Petra Molina; dodav napokon, da zadnji bi g. 1152 s liepimi darovi u Mletke odpravljen. Uza to primeće Sladić i sljedeći komad iz njeke, veli, stare kronike dubrovačke: „oltre che questi Conti cominciato avevano a tiranneggiare, essendo allora Ragusa coi Bosnesi in guerra, 500 soldati, che in nostro ajuto da Venezia vennero, violentarono le nostre donne, e mille furti facevano. Per liberarsi la città da medemi in tal posto dell' esercito gli pose, che restarono tutti amazzati (?). Ciò seguito, rimandarono anco a Venezia il Rettor Veneziano.“ Rastić i Appendini sve to su dakako

dubokim mukom mimoišli. — Dva sama spomenika zasvjedočuju nam tadašnje mletačko gospodovanje u Dubrovniku. U pogodbi, što su siečnja 1141 Mletci utanačili sa gradom italijanskim Fano (Cod. Trevis. Cicogna br. 2558 str. 119. Romanin II, 55), medju uvjeti dolazi i sljedeća dužnost Fanjana napram Mletčanom: „et quandocumque hostem feceritis a Ragusio usque in Ravennam, cum una galea armata hominibus cum nostro expendio vos adjuvabimus“. To isto se veli u pogodbi, sklopljenoj pros. 1145 medju Mletci i Koprom u Istri (Tafel-Thomas I, 106): „Verum si dux vel eius missus iverit per commune ad praeliandum de Venetiis usque ad Ragusium, nos cum eis in servitium ire debemus“; naime Koprani su se tada obvezivali pomagati Mletčane medju granicama njihove države, koje Dubrovnik bješe najskrajnija točka na dalmatinskoj obali. Zato piše Dandolo (str. 281): „Ducis (sc. Petri Polani) igitur anno XVI. Justinopolitanus populus cum Insulano, qui antiquitus ducibus fuerant tributarii, nunc fideles effecti, duci cum stolo XV galearum a Ragusio supra mittere unam galeam, et a Ragusio infra pro rata hominum mittere, Venetosque ubilibet immunes habere perpetualiter, promiserunt.“ Tako i De Monacis (str. 119).

Kako kažu pomenuti Dubrovčani njihov grad bio bi g. 1152 ukinuo svezu, koja ga s Mletčani spajala. Za dobro ocieniti tu viest, treba nam malko razjasniti položaj, u kom se tada nalazila mletačka republika, da vidimo, jeda li je to Dubrovnik upravo učiniti mogao. U vrijeme križarske vojne Ludvika VII francezkoga i Korada III njemačkoga Mletčani su opremili svoje galije za prebrodjenje krstaša u istok, ali su u isto doba držali dosta pomorske sile na jadranskom moru navlastito uz arbanasku obalu, da pazi na gusare i na Rugjera Sicilijanskoga, koj je budno vrebao na ovostrane zemlje (Romanin II 60). Manuil, istočni car (8 trav. 1143, 24 ruj. 1180), bojeći se Normanaca, koji već bjehu napali na njegove predjele, obrati se Mletčanom za pomoć, a ovi mu ju neuzkratiše uz naknadu dakako novih povlastica (list 1148). Na malejskom predbrežju Mletčani sretoše Normance, i tako jih potukoše, da su umah i Krk, zadnji ostanak njihovih prekomorskih osvajanja, ostaviti morali. Rugjer, s tih nesreća zadržan, malo kasnije preminu, ostaviv krunu sinu si Vilelmu (1154). Medjutim drugi odjel mletačkih galija uništuje gusare na jadranskom moru, otimlje jim Pulu, njihovo gnijezdo poglavito, i sili ostale istarske gradove,

da stare obveze napram Mletkām obnove. God. 1152 isto se zbilo s onimi gusari, koji iz Jakina uznemirivali brodarenje na jadranskom moru. Ovi događaji jasno nam svjedoče ne samo, da su i prije i za god. 1152 Mletčani po silnom svom brodovlju na našem moru gospodarili, nego jošte da se jedino po njih spaslo naše primorje i samo istočno carstvo. Toga radi nevjerovno je sasvim, što kažu dubrovački kroniste, da su njihovi djedovi uprav te godine kući odpravili mletačkoga kneza, te se na slobodu stavili. Mletčani nebi jamačno bili takovu uvredu za živu glavu pregorjeli, niti se tada Dubrovčani to učiniti, dobro znajući, da nisu u stanju a niti da će biti u naprieda, mletačkoj se pretežnosti ukloniti. I sbilja dvie uspomene od onoga doba to naše mnijenje ukriepljuju. God. 1153 Dubrovčani izabraše si za nadbiskupa jednoga Mletčanina, Tribuna Michiela; dapače po Mansi-u (*Animad. ad Tom. III. Lod. Thomas de Vet. et Nov. Eccl. discipl.*) i Ughelli-u (V. 1226), Tribun bio bi svoju crkvu podvrgao patriarhu Gradskomu. S toga piše de Monacis: „postea lapsu temporis hortatu Vitalis Michaelis, Henricus Patriarca Gradensis Romam accessit, et confirmata approbatione Patriarchalis Sedis in Grado, obtinuit ab Adriano Papa super Jadratinum Episcopum ejusque suffraganeos jus primatis, sibi traditione pallii reservata, ut sicut populus ab antiquis temporibus Venetorum duci obtemperabat, ita Clerus eorum Patriarchae pariter obediret. Archiepiscopus etiam Ragusinus, consentiente Clero et populo, contentus fuit subjicere suam Ecclesiam Patriarchae Gradensi, si Papa consenserit.“ Zadnja stavka predmnjeva, da je već tada obstojala njeka pogodba medju Mletčani i Dubrovnikom, pošto ovo podčinjenje nadbiskupa dubrovačkog mletačkomu Patriarhi dolazi nam kao glavni uvjet svih pogodaba, što su kašnje Mletčani sa Dubrovčani sklapali, i koje nam do danas u izvorniku ostaju.

Po smrti Rugjera sicilijanskoga, Mletčani i Normanci, dugom borbom oslabljeni, prignuše na mir (1154). O tom ovako piše And. Dandolo (str. 286): „Dux (sc. Dominicus Mauroceno) postea pacis fervidus, cum Guilhelmo rege ad pacem devenit, terrasque Venetorum a Ragusio infra et eos similiter, exceptis illis, quos in favorem Constantinopolitani Imperatoris inveniret, securos reddit, et immunitates plurimas in suo regno negotiatoribus indulsit.“ Po toj pogodbi Dubrovnik osta i nadalje u mletačkih ruku.

VI.

Dubrovnik odpade prvi put od Mletaka, al jim se odmah pokori god. 1171. — Dubrovnik odpade drugi put, te se najprije baca u naručaj Normanom a kašnje Bizantincem (1186—1204).

Po smrti Adrijana IV razkolništvo zaokupi samu katoličku crkvu, narinuv se dva pape, Aleksandro III i Vitor IV. Tada Guelfi i Gibelinci započеше onu znamenitu borbu, koja izcerplja poviest onoga doba, i koju su predvodile dvie najglavnije osobe onoga doba, naime Aleksandro III i Fridrik Švabski car njemački. Mletčani, papini pomagači, te s toga izloženi napadanju carevaca, predobićem Milana jako osiljenih, nemogući sami odoljeti pretežnomu neprijatelju, stupiše u savez s Manuilom istočnim carem i s Vilelmom sicilijanskim kraljem, a u isto doba vrlo oprezno i mudro nastojaše u gornjoj Italiji proti Fridriku ustanoviti sveobće sporazumljenje dobro poznato u poviesti pod imenom: lombardski savez (1 pros. 1167). Manuil odpravi sbilja liepu brodarnicu u jadransko more, s namjerom ipak, da mu ju Mletčani skupo izplate. Dokle se naime starao, Genuveze i Pizance naklonjene si pridržati, s druge je strane od Mletčana tražio, da mu za naknadu pruže ruku proti Vilelmu sicilijanskomu. Mletčani odrešito odbiše te zahtjeve, a on, da jim se osveti, stade kudgod mu prilike i ma kojim sredstvom bilo, propast jim snovati, i dalmatinske gradove otimati. Veli de Monacis (str. 104): „subjugavit Spalaturn, Tragurium et Ragusium, et nonnulla alia loca Dalmatiae“, sve tri dakle do onda mletačke varoši. Toga radi Mletčani prekinuše svako obćenje s istočnim carstvom. Manuil, koj je proti Mletčanom osobitu mržnju gojio radi njeke povrede, što ovi još za dračkoga obsjedanja učinili bjehu njegovoj vojsci, stavi se sada, da svoju osvetu proti njim što lukavije izvede. Pod izlikom, da mu taj prestanak trgovačkoga obćenja teško škodi, sve načine upotrebi, da Mletčane na mir prigne, a to mu napokon i podje za rukom. Sada kad narinu Mletčani golemim blagom u njegove zemlje, da prednje sveze obnove, Manuil iznenada tajnim putem naloži svim namjestnikom po carstvu, da istodobno, naime 12 svibnja 1171, pozatvoraju sve Mletčane i njihova imanja uzapte. Kaže Engel (str. 83), da su uz tu prigodu Dubrovčani sve, štu su mogli, radili, neka se ta vatra što veće raznese. Mletčani, čim dočuše kletu izdaju Manuilovu, umah sve sile skupiše, i pod samim duždom Vitalom Michielom u istok na

osvetu odpraviše. Suvremeni kronista Altinatski ovako piše o tom putu: „Cum exercitus iste Venetorum a Venecia egressus fuisset, et de Jadera et aliis locis Dalmatiae decem galeae obviam ei exissent, atque sagittae plurimae hinc inde ad servitium exercitus venissent, stetissentque omnes in servitio Veneciae cum ipso exercitu: Ragusci, qui, ut ceteri, domino duci juramento fidelitatis tenebantur, ei obviam exire noluerunt; imo, quasi insultantes exercitui, de civitate omnes armati exierant. Quapropter irati omnes de exercitu, contra Raguseos exierunt, et eos usque ad portas civitatis persequentes, tanta virtute, ipso eodem die, cum nona hora esset, civitatem caeperunt expugnare, quod multi ex civibus ceciderunt, ut, muros civitatis occupantes, quasdam turres ceperunt, ducis vexillum desuper ponentes, et usque ad noctem civitatem ipsam viriliter debellantes. Cumque altera die, summo mane, homines et machinae pararentur ad bellum, egrediens Tribunus Michael, archiepiscopus Raguseorum de civitate et clerici et nobiles viri cum crucibus, ad pedes ducis se prostraverunt, veniam sibi et ceteris postulantes, et se et civitatem sine tenore duci reddentes. Dux vero serenus et providus, pietate commotus, de consilio suorum recepit eos, et intrantes omnes civitatem, laudes ducis cantaverunt, fidelitatem omnes a duodecimo anno et supra ei et successoribus eius iurantes. Insuper etiam pecuniam et vinum cuique galeae dederunt, et secundum mandatum ducis, partem murorum civitatis destruentes, quamdam turrim, quae Imperatori erat deputata, dejecerunt. Juraverunt quoque subponere archiepiscopatum suum patriarchatui Gradensi, domino Papa concedente. His itaque gestis, statuit dux vicecomitem ibi Raynerium Joanne, juvenem egregium; et recedens inde cum suo exercitu, intravit Romaniam“ (kronika mletačka, nazvana Altinatska, od nepoznatoga, koj je živio oko g. 1200 knj. V. str. 154. V. Arch. Stor. Ital. Firenze 1845 VIII). S ovim se posvema slaže i Andrija Dandulo. I on pripovijeda, da, kad se ustručavahu Mletčani pomagati Manuilu proti Vilemu sicilijanskomu, Manuil za osvetu ote jim mal da ne čitavu Dalmaciju: „Emanueli itaque Spalatum, Tragurium et Ragusium, ac paene tota Dalmatia subjugatur.“ Spominje zatim izlično smirenje Manuilovo, pa njegovu izdaju, te ustanak mletački na osvete i odpravljenje ciele pomorske sile pram istoku, i napokon nastavlja: „dux autem cum reliqua stoli parte ultra procedens, Ragusinos, pollicitae fidelitatis immemores, sibi rebelles fore invenit. Erexe-

rant similiter Imperialia vexilla in turribus et muris suis, contem-
nentes non solum Deum, quem sibi ab antiquis temporibus in
dominum elegerant honorare, sed ut sibi aemulo armata manu re-
sistere praesumpserunt. Dux hoc indigne ferens, bellicis instrumentis
urbem impugnari jussit. Veneti autem, quod jussum fuerat, audac-
ter exequentes, continuis insultibus eodem die quasdam turres ascen-
derunt, et depositis Imperialibus, beati Marci Evangelistae effigiem
desuper posuerunt. Cumque altera die ad reiterandos insultus Ve-
neti pararentur, communicato consilio egrediens Tribunus Michael
archiepiscopus Ragusis, Clerus et Populus universus, praemissis
Crucibus, de commissis veniam postularunt. Qua obtenta, dux
cum hymnis et laudibus Civitatem intravit, et consuetae fidelitatis
sacramenta renovavit, quamdamque turrin, quae Imperatori serva-
batur, cum maritimis muris dirui fecit, et Archiepiscopus, consen-
tientibus clero et populo, contentus fuit suam Ecclesiam subicere
Gradensi Patriarchae, si hoc a Papa poterit obtineri; quibus Dux
Raynerium Zane dedit in comitem. Postea ex eis secum assumtis,
iter proseguens, Nigropontem pervenit“ (Lib. IX cap. 15. 292).
Malo ne istimi se riećui izrazuje i često pohvaljeni de Monacis
(knj. VI str. 104): „Accedens (sc. Dux) autem Ragusium, oppug-
nat civitatem bellicis instrumentis; tandem Veneti oppugnando ascen-
derunt quasdam turres, et depositis signis imperialibus, reposuerunt
insignia sancti Marci. Dumque altera die Veneti se accingerent ad
iterandam oppugnationem, Tribunus Michael Archiepiscopus Ra-
gusii, Clerus et Populus, praelatis Crucibus, egredientes, veniam
impetraverunt. Dux instans, refirmit sacramenta fidelitatis, fecitque
dirui quamdam turrin cum muris maritimis, quae Imperatoris prae-
sidio tenebatur, fuitque contentus Archiepiscopus subicere Eccle-
siam Gradensi Patriarchatui“; a na str. 123 dodaje da dužd Mi-
chiel, predobiv Trogir, „subjicit inde Ragusinos, ausos in muris
erigere vexilla Imperatoris, subvertitque quamdam turrin cum mu-
ris maritimis, Imperatoris detentam praesidio, dimissoque ibi co-
mite Rainerio Zane, assumptisque secum aliquibus ex civibus Ra-
gusii, applicuit ad insulam Nigropontis.“

Evo nam jednolične slike ob ovom velevažnom predobiću
Dubrovnika i o nasljednom ustrojstvu istoga grada, što nam daju
tri spisatelja, jedan suvremeni, a dva ne vele mladja, akoprem
dosta starija od najstarijega dubrovačkoga, i za koje je jasno do-
kazano, da su za temelj svojih predavanja imali službene spise i

povelje. S druge strane dubrovački kroniste jednoglasno vele, da su se tom prigodom njihovi pradjedovi slavno održali, te se mlitave carigradske obrane odrekli, a stavili pod onu sicilijanskoga kralja. Od njih nek nam bude dosta ovdje navesti rieči Rastićeve. Ovaj, spomenuv priearu Manuilovu, primećuje: „druge godine (1171) izidje iz Mletaka dužd Živko Michiel s velikom brodnicom, preuzme Istriu i Zadar, poplieni Trogir, i na svrhu rujna dodje pod Dubrovnik, i udari jurišem nanj nebi li ga osvojio. Ali Dubrovčani koji su i onako bili na oprezu poradi Dušanovih nasrtaja, snažno jih dočekaše i slavno jih odbaciše od zidova; pa videći u isto doba na kakvu ih je nepriliku bila dovela zaštita grčkoga carstva, i kako će oni biti svedj poradi nje u neprestanoj borbi sa Mletčićima, bez da bi ih mogao slabi i daleki car kako braniti, izvukoše se izpod careve zaštite, i g. 1172 udvoriše se kod Viljelma kralja sicilijanskoga, i odabraše toga viteškoga gospodara, da bi mu se dali pod zaštitu.“ (Prevod Pučićev str. 21). Appendini pako dodaje, da u dubrovačkih spomenicima onoga doba nema ni riečice o gospodovanju mletačkom u Dubrovniku; ali je morao bar nješto od takovih navesti, a ne spomenuti jedino njeke od g. 1193—7, koji se više od 20 godina udaljuju. Zove na pomoć Crevića, koj je sve, što kaže, pobrao samo iz dubrovačkih kronika. Tvrdi uza to, da su se sljedeće godine Dubrovčani, da ne uvriede ni Grke ni Mletčane medju sobom zavadjenc, stavili pod obranu Vilelma sicilijanskoga, a da jim se ovaj podvezao braniti jih proti svakomu njihovu dušmaninu, te kliče: „il trattato è tuttora esistente ed ostensibile“. Napokon bijedeć mletačke spisatelje (od kojih nepoznaje starije), što se samo drže površja stvarih, našem Luciu i Bonfiniu, koji se s onimi slažu, protustavlja Iv. Krst. Veria iz Padove, s toga samo, što u svom djelu o mletačkim stvarih taj čin niti nenapominje. Pogodbe, koju spominje, nema ni u tajnom arhivu bečkom, niti u dubrovačkom (Kukulj. arkiv IV 326). Samo o kašnjem gospodovanju normanskom u Dubrovniku svjedoče nam tri spomenika njegda dubrovačkoga a sada žalibože bečkoga arkiva. Prvi je od 27 rujna 1186, a u njem se veli, da je napisan bio u Dubrovniku: „in curia domini gloriosissimi regis W(ilelmi).“ Ostala dva od 3 veljače i 17 lipnja 1190 imaju sljedeću izreku: „salvo sacramento domini nostri regis Tancredi“. Ovi spomenici, mlađji jedno 15 do 19 godina od gori pomenuta događaja, ne dokazuju uprav ništa; a kad bismo i to dopustili, da su se Dubrovčani g.

1172 Vilelmu podčinili, tim nebi se izključilo, da su jih godinu prije Mletčani predobili, a oni se sada uz domaća mletačka kolebanja opet iznevjerili, te se u vlast predali Vilelmu, koj po Engelu (str. 83) stavi normansku posadu u njihov grad, što jim Mletčani nikada neučiniše. I sbilja g. 1172 bješe teško nesrećna za Mletčane. Mletačka sila, pod duždom odpravljena u istok, bude kugom satrta, te s toga okrivljeni vođa javno umoren (28 svibnja 1172). Nasljednik mu Sevastian Zani, pokušav zahuman skloniti Manuila na mir, bi prisiljen rujna 1175 sklopiti pogodbu na 20 godina sa Vilelmom sicilijanskim, u kojoj Vilelmo obećavaše duždu, da neće više napadati zemlje mletačke od Dubrovnika do Mletaka: „nos non invademus“, veli Vilelmo, „auferre terras, quae sunt de tenimento ducis Venetiae et Veneticorum, scilicet a ragusia usque venetias (ark. mlet. Pactorum II 117. Liber Blancus fol. 267). Ovo nam pako jasno svjedoči, da je još te godine Dubrovnik pripoznao mletačko a nikako normansko gospodstvo.

Medjutim napreduje rat medju Mletčani i Grci. Malo kasnije iza smrti Manuilove (1180), sin mu Aleksije pada žrtvom svoga skrbnika Andronika, koj sve Latinjane, kao privrženike prednjih careva, smaknuti daje. Toga radi Vilelmo sicilijanski silnom vojском udara na Epir, te otima Drač i Solun, a dokle smiera napasti na sam Carigrad, kroz pobunu, koja se u ovom gradu diže, smaknut je Andronik, a hvaća se prijestola Isak Angjeo Komnenac, komu gre srećno za rukom, Normane u bieg baciti te prisiliti, da se kući povrate. U početku te borbe Mletčani su po obстоjećem savezu pružali Vilelmu u pomoć do 40 brodova; ali strovaljenjem Andronika mienja se i njihovo ponašanje. Šalju Aleksiju poklisare, da obnove mir, a ovaj jim izručuje tri krisobulja (velj. 1187), kojimi potvrđuje sve povlastice podieljene jim od njegovih predjašnika Aleksije i Ivana, uzmnožene kasnije po Manuilu, te i gospodstvo nad Dalmacijom: „et omnia tenumenta, quae habebant tempore super eos provenientis irae semper memorandi Imperatoris patrum Imperii mei, domini Manuelis Comneni“ (Tafel-Thomas I, 257); te određuje, kako da se nagradi republika radi škoda nepravo pretrpljenih. U toj pogodbi Mletčani su si ipak pridržavali pravo ostati s Vilelmom u savezu, dok ne izteče za to opredieljeni rok: „salva conventione inter Veneticos et nobilissimum regem Siciliae Viliellmum facta, quae protenditur usque in annos septem et menses novem;“ no ipak u slučaju, da bi Vilelmo bez uzroka napao iztočno

carstvo i za toga doba, Mletčani su morali u četiri mjeseca po urednom pozivu dvora bizantinskoga ovomu sa petnaest galija u pomoć priskočiti.

Za ovih ratova Dalmacija najprije pade u ruke Manuilove, a po njegovoj smrti u one Bele III ugar.-hrvatskoga kralja. O Spljetu imamo tomu dokaza u arcidjakona Tome i u spljetskih poveljah Bele od g. 1180; o Zadru u povelji od velj. 1181 kod Lucija; a Trogir, koj se g. 1171 povratio bješe u mletačku vlast, g. 1182 prikazuje nam se opet i on kao udo ugar.-hrvatske krune. No čim se Mletčani s Grci umiriše, stadoše umah priprave činiti na preobladanje Dalmacije. God. 1187, pobrav kroz narod u tu svrhu silni novac kao zajam, digoše i k Zadru odpraviše golemo brodovlje. Ali se Zadrani, hrvatskom posadom obskrbljeni, ne daju. Medjutim stolica rimska Mletčane neprestano bodrila, da se s križari sdruže, a oni se napokon na to sklone, te s ugar.-hrvatskim kraljem ugovore dvogodišnje primirje, koje se poslije produži tja do godine 1192. Tada i kašnje višekrat pokuša Enrik Dandolo, dužd mletački, Dalmaciju osvojiti; ali mu za dugo svi naponi badava, te jedva g. 1202 uspije, i to samo uz rešivu pripomoć križarske prokletstvom udarene vojske.

Ovi događaji, akoprem pregledno izraženi, mogu nas prilično obavijestiti, kada su Dubrovčani od Mletčana odpali. Dokle su Mletčani složno s Vilelmom sicilijanskim ratovali proti Grkom, Dubrovnik osta u mletačkoj vlasti, jer je nevjerovno, da bi bio Vilelmo pod svoju zaštitu primio ovaj grad svojim saveznicom podčinjen. No kad se sporazumješe Mletčani s Bizantinci, dotadašnje prijateljstvo medju Mletčani i Normanci umah popusti, kao što se vidi iz starih mletačkih kronika, jer je to trlo namjere Vilelmove u istoku. Dubrovčani, koji su uslied pogodbe medju Grci i Mletčani utanačene morali pod mletačkom vlasti ostati, bit će zamolili te i dobili normansku zaštitu. Niti se smije reći, da su se Dubrovčani, prije nego Normancem, Grkom podložili. Mletčani do Manuilove smrti sami su jadranskim morem gospodovali; a poslije one smrti nastavše smutnje carigradske svu su carevu skrb prisvojavale. Jedino g. 1181 Dubrovčani su kušali, da se Mletčana rieše, ali jim sve badava.

Prvi tragovi normanskoga gospodstva u Dubrovniku, kao što smo spomenuli, stoprv se pojavljaju u spomeniku od 27 ruj. 1186, koj donosi pogodbu utanačenu medju Stjepanom Nemanićem veli-

kim knezom srbskim i Dubrovčani u samom Dubrovniku; „in curia domini gloriosissimi Regis W(ilielmi)“, u kom se od strane dubrovačke primaju uvjeti utanačeni: „salva tamen iussione et ordinatione gloriosissimi regis“; a to ne označuje dakako zaštitu, nego stvarnu podložnost. Čini se, da je Vilelmo stavio za kneza u Dubrovniku nekoga Gervasija, jerbo u jednom spomeniku od 3 veljače 1190 ovaj knez prisegom potvrđuje s omiškimi Kačići sklopljenu pogodbu „salvo iuramento domini sui“; a u drugom spomeniku od 17 lipnja 1190 obećaje isti knez knezu Miroslavu, da će se vjerno držati pogodbe s njim utanačene: „salvo iuramento domini nostri regis Tancredi“, koj je Vilelma na sicilijanskom prijestolu nasliedio.

Malo poslije smrti Vilelmove, budući se velike smutnje untrnje podigle u njegovoj kraljevini nasljedstva radi, Dubrovčani odbiše normansko, a priuzeše bizantinsko gospodstvo. I ta povreda pogodbe tada postojeće medju istočnim carstvom i Mletčani pružila je kasnije jedan razlog više duždu Enriku Dandolu, da križare na strovaljenje istoga istočnoga carstva upotriebi (1203).

VII.

Dubrovčani se povraćaju pod gospodstvo mletačko g. 1205.

Rekli smo, da po smrti Vilelma sicilijanskoga, golem nered zavlada onom državom, kroz koj stupi na prijestol Tankredi, naravni sin Rugjerov, a to dakako na štetu zakonite baštinitice Vilelmove kćeri Kostance, žene cara njemačkoga Enrika VI. Ali do mala svrgnut bi Tankredi po Papi Celestinu III, a Dubrovčani, lišeni tim svoga gospodara, a s druge strane mletačkoj osveti izloženi, odašlju u Carigrad tri svoja poslanika, neka bi izprosili od Isaka Angjela istočnoga cara, da jih primi u svoju vlast. Isak pristaje na molbu, te se tako opet na nekoliko godina vijala bizantinska zastava na dubrovačkih zidinah.

God. 1202 započe četvrta križarska vojna nazvana mletačka, jer su u njoj Mletčani ponajviše djelovali, te se i njom najviše okoristili. Enrik Dandul dužd mletački, duša toga poduzeća, šegavimi načini zavede krstaše najprije na predobiće Zadra, a poslije Carigrada. Strovaliv prijestol Komnenaca u istoku, Mletčani si prisvojše tri osmine onoga carstva. Dubrovčani sada opet bez gospodara, ostaju sasvim izloženi prohtienju mletačkih brodova, koji, pomno-

ženi kao što nikada prije, svagdano su brodili naše more, da prođu u istok. Već jim se i ostali gradovi dahnatinski bjehu podložili; a Dubrovčani osamljeni nisu jamačno ni mogli za dugo uz same svoje sile svoju neodvisnost učuvati. Toga radi do mala nalazimo jih opet pod mletačkom vlasti. Andrija Dandolo piše o tom ovako (str. 332): „Thomas igitur Mauroceno, ab Innocentio Patriarcha (sc. Constantinopolis) effectus, cum litteris Papae Venetias accedit, et cum parato stolo portum exit, et Ragusinae Urbi, quae Graecorum instinctu jam diu Venetis rebellaverat, bellum intulit; illique de Graecorum diffisi favore, civitatem Venetis reddiderunt.“ Papinske listine, po kojih Mauroceno bi carigradskim patriarhom potvrđen, jesu od 21. sieč. 1305 (Tafel-Thomas I 524). Dne 30 ožujka iste godine Mauroceno još se u Rimu nalazio, a stoprv 15 svib. i g. u Mletcih (l. c.)

U njekoj sbirei iz 16. stoljeća, gdje se navadjaju iz prastarih kronika ulomci odnoseći se na Dandolovu obitelj, a koja se čuva u knjižnici moga prijatelja viteza Cicogne u Mletcih (rukop. 2919 str. 55), nalazi se i sljedeći:

„Lo aquistar de Ragusi.

„Amor in suo tempo (naine Enrika Dandula, koj umrie 14 lip. 1205) la cittade de Ragusi revela, non vogliando esser sotto fideltade de Veneziani; per la qual cosa fo mandato là molto nobel armada, e fo Capitano el Venerabil Padre M. Tomaso Moresini Patriarca, el qual senza battaglia per la sua prudenzia lui la rquistà, mettendo el ditto Ragusi sotto la Dogal Signoria di Venezia; e questo fo nel mille dusero e cinque.“ U istom rukopisu na strani 331 čita se ulomak iz stare knjige *Campidoglio Aleksandra Cappellaria*, koj ovako glasi: „1204. Carlo Dandolo nel 1204 fu governatore di galera sotto il generalato di Tomaso Moresini contro li Ragusei ribelli“. I de Monacis piše o toj stvari: „Thomas Mauroceno Patriarcha confirmatus a Summo Pontifice, revertens cum classe armata, virtute bellica recuperavit civitatem Ragusii, quae instinctu Graecorum diu Venetis rebellaverat“; a nema mletačkoga ni strana kroniste ili povjestničara, koj, pišući o naših stvarih, nebi se isto tako izrazio.

Da vidimo sada, kako nam taj događaj opisuju dubrovački kroniste. Da rečem o njih u obće, oni se u glavnom smjeru svoje pripoviesti dakako slažu, ali u pojedinostih jedan od drugoga u mnogom se razlikuju, što jih već dosta kaže sumnjive vjere. Sve

posebice navesti sasvim je suvišno. Neka nam dosta bude Rastića, koj je jamačno među njimi najbolji. Piše on dakle, da neki Damian Juda knez dubrovački, dokončav svojih šest mjeseca knežtva, nehtje se svoje časti i vlasti odreći, nego, ustrojiv si dobru stražu, svoje si otačbine nasilnikom nastavi. Plemići, nemogavši to pregorjeti, s Petrom Benešića na glavi osnuju urotu; a pošto nije jim bilo nikoje pomoći očekivati od Carigrada, onda radi nutrnjih smetnja preslaba, ni od pobliznjih slavenskih vladara radi straha, da jih ne podjarme, odluče obratiti se k Mletčanom. „Benešić“, nastavlja Rastić, „potvrdi taj svjet govoreći, da i tako Dubrovčani imadu s njimi i obćinska i posebna snošenja; obćinska, jerbo se upravljaju istom republikanskom prilikom vladanja kako i oni; a posebna, jerbo su najveće dubrovački trgovci nosili Slovincem i drugim istočnim narodom mletačku trgovinu i rukotvorije; da je zato mletačka pomoć manje pogibeljna Dubrovniku nego ičija druga, i da je sila moliti Mletčane, da dodju osloboditi republiku; a kad to učine, da će Dubrovčani primiti jednoga njihovog vlastelina za svojega kneza, a s takimi uvjeti, da nemože upropastiti slobodu narodnu, kako se je to činilo i od drugih talianskih gradova, kao Firenze i Pize i od samih dalmatinskih obćina, koje bi često (?) imale kakvog Dubrovčanina za poglavara, a nebi se tim pokorile Dubrovniku“. Bude dakle Benešić tim tajnim napatkom odpravljen u Mletke. Mletčani rado prihvate tu ponudu, s Benešićem zaključe ugovor, i nalože Tomi Morozinu, koj je tada odlazio u Carigrad da patriarsku stolicu posjede, neka uz put pristane u Dubrovnik i od nasilja ga oslobodi. Morozini došav u Dubrovnik, bude gospodski primljen od kneza Jude. Benešić će sada skloniti Judu, da izprati gosta do broda. Kad družba plavi na blizu, Mletčani umole Judu, neka uzadje u galiju, da vidi darove, što su oni nosili Balduinu, bizantinskomu caru. Juda uzadje, a Mletčani ga u okove metnu i odjedre. Juda, dosjetiv se prievari, udri glavom o krmilo broda i umre; a Dubrovčani si prime za kneza Lovrinca Quirinia pod uvjetom: „da će“, rieči su Rastićeve, „svoj držati dobro vladanje i vjerno braniti cjelinu dubrovačke vlasti, da će bdjeti za spasenje grada i braniti stare običaje republike, i da će po njih upravljati svaku osudu; da mletački knez bude samo načelnikom republike, ali da sam neuzima nijednoga gospodarstva nad Dubrovčani, nego da republika bude vladana i unaprieda od svoje vlastele, i da sudovi budu po domaćih zakonih“.

Vidjeli smo gore, da stare kronike mletačke, a Dandolo i de Monacis navlastito, tvrde, da su Mletčani, gospodari mal da ne celoga ovostranoga primorja, bili već sami zaključili i silom si pokoriti iznevjerene Dubrovčane; a da je pako Morozinu pošlo za rukom tu stvar bezkrvno izvršiti. Može se dakle primiti za istinito, što dubrovački kroniste kažu o knezu Judi¹; ali isto se tako istinom priznati mora, što nam puno stariji od njih izvori mletački o istoj stvari kažu. Sile nisu sbilja Mletčani upotriebili, jer jim se Dubrovnik sam preda. Medjusobna pogodba ustanovila je tada odnošaje medju Mletci i Dubrovnikom, te po njoj Mletčani dozvoliše Dubrovčanom uživanje onih slobodština, kojimi su oni u ono doba isto tako i rado nadarivali mal da ne sve gradove dalmatinske, koji bi dragovoljno njihovu vrhovnost pripoznavali. Za sada nije nam moguće sve uvjete te pogodbe točno označiti, jer se još danas nje izvornik krije. U tajnom arhivu bečkom, gdje su za Meternichove vladavine premještene bile najvažnije listine arkiva dubrovačkoga, nema je, kao što ni u arhivu dubrovačkom (Kukulj. arkiv IV) ni mletačkom. No mi ćemo potražiti njekeje barem od tih uvjeta u spomenicima, koji nam ostaju od onoga doba. Prvo po Rastiću, Dubrovčani su se tada obvezali uzeti vlastelina mletačkoga za svoga kneza i na neopredjeljeni rok, koj bi gradom upravljao po gradskih zakonih i po volji gradjanstva bez ikoga upliva mletačke vlade. Po Appendiniu morao se mienjati svake treće godine, a vlast mu bješe zakonom ograničena. Prvi knez mletački od sada već neprekidnoga reda do god. 1358 u Dubrovniku bješe Lovro Quirini. S tim se svi spisatelji slažu. U knjizi Aleksandra Cappellari pod naslovom: *Il Campidoglio* (rukop. u Marciani i kod Cicogne str. 334), gdje se popisuje Dandulova loza, dolaze Ivan i Marko, sinovi Jakova Dandula, kao knezovi dubrovački za

¹ Do sada nije bilo po suvremenih spomenicima dokazano, da je Damian Juda pravo historička osoba. Ali ga nalazimo imenovana u dva spomenika. U jednom arkiva bečkoga (Carrara. Arch. Capit. di Spal. str. 73) od g. 1221—3, koj sastoji u poslanici dubrovačkoga na spljetskoga kneza, kaže se, da pošto su oba ova grada sada pod oblast mletačke vlade, treba, da si bez zaloga izmjenice dade pravdu, kao braća; „omnibus quippe patet, quod et vobis non est occultum, quoniam Judas olim ragusensis comes nec vobis nec suis civibus iustitiam facere voluit“. U drugom spomeniku arkiva mletačkoga (*Libro communis* list 45 br. 375) od g. 1226 travnja stoji imenovan medju drugima Dubrovčani i „graj filius comitis zude“.

g. 1209, možda kad je jedan drugoga naslijedio. I u Cicogninu rukopisu loze Marka Barbara ova se braća spominju kao dubrovački knezovi. Črević kaže, da je Ivan Dandulo knezovao za šestnaest godina, a po Engelu od g. 1216 do 1230. I Appendini veli, da je Ivan ostavio Dubrovnik g. 1230; a po njekoj ustanovi dubrovačkih stolara od g. 1289 primećuje, da su prije njega još dva druga Mletčanina kao knezovi onim gradom upravljali. U spomeniku od 1216—22 arkiva bečkoga, na ime u prisezi Stjepana velikoga kneza srbskoga, veli se ovako: „juro comiti Ragusii Johanni Dandulo et toti comuni Ragusine civitatis“ (Vidi jošte Illyr. Sacr. VI, 92, 95 itd.). Iz jednoga spomenika, u Mletcih sastavljena (Liber communis list 42, br. 348) izilazi, da 1 rujna 1225 Ivan se nalazio u Mletcih, jer se u njem veli: „et ibi presens erat comes Johanes Dandulus de Ragusia“. U drugom spomeniku arkiva bečkoga od 15 studenoga 1231 dolazi kao tadašnji knez dubrovački isti Ivan, pošto je tu pisano: „coram presentia domini Johannis Danduli militis, Ragusii comitis“. Vjerovno je pako, da je među god. 1221—3 knezovao u Dubrovniku neki valjda Mletčanin imenom Zellovellus. U ostavšoj nam njegovoj poslanici na Velcina spljetskoga načelnika (Carrara l. c. str. 12. 73) on sam si kaže; „dei et incliti ducis venetiarum gratia ragusiensis comes“, te spovijeda, da je Dubrovnik sastavina mletačke države: „nunc autem quia gratia dei civitas ragusiensis de confinibus venetiarum habetur“; a da pošto je tako, nije treba više međjusobnih jamčenja, nego će se i bez njih, kao među braćom i prijatelji, na izmjenu pravica dieliti.

Drugi uvjet one pogodbe među Mletčani i Dubrovčani bješe to, da su Dubrovčani morali duždu plaćati godišnji danak. Rastić i svi kroniste dubrovački o tom duboko šute, ali imamo nedvojbeni dokaz u zavjernici (Promissio) dužda Jakova Teupola od 6 ožujka 1229, koju je prisegom zajamčio kad se na prijestol popeo (V: Romanin II, 437 i rukopis DLI razdiel VII ital. u Marciani). U njoj se čita: „et habere debemus regalia tam Chersi et Auseri, quam comitatus Arbe et Ragusii et Sansegi, et honorificencias omnes Histrie, ut habuerunt predecessores nostri“¹. Ovo nam po-

¹ I u zavjernici dužda Marina Morozinia od 13 lipnja 1249, koju je C. Foucard (Venezia 1853) izdao iz pergamenae nalazeće se u mletačkom arkivu, isto se čita o Dubrovniku: „et habere debemus libras denariorum Veneciarum septingentas de redditu comitatus Absari

tvrdjuje jedan još nješto stariji spomenik arkiva mletačkoga, naime od 6 rujna 1225 (*Liber communis* list 43, br. 349), u kom se veli, da Marin Geno jamči duždu mletačkomu za Ivana Dandula kneza dubrovačkoga: „*librarum CCCC venecialium, quas communi veneciarum debebat ipse Johannes comes pro solutione comitatus eius*“. Ob ovom godišnjem danku govori Dandulo (str. 347) itd.

Čini se, da je još bio kao treći uvjet one pogodbe izabiranje Mletčanina za dubrovačkoga nadbiskupa, i podčinjenje crkve dubrovačke Gradskomu patriarhi. I sbilja po Coletiu (*Illyr. Sac. VI* 91) Bernarda II g. 1203 izbjegavša iz Dubrovnika nasliedi Leonardo iz Mletaka, koj je kao nadbiskup ondje živio do g. 1217.

Vidjet je i to, da su se tada Dubrovčani u svojih pomorskih putovanjih i u trgovačkih stvarih ravnati morali po mletačkih propisih. God. 1226 pošto se mislilo, da će biti na skoro rat sa Muslimani, Mletčani, da zaprieče voženje oružja u istok, izdadoše zapovied na sve svoje podložnike, da nitko nesmije putovati u Siriju i u Egipat; a tko se drugamo u istok vozio, morao se na ono prisegom obvezati (*V. Romanin II* 204). Ta zapovied vriedila je i za Dubrovčane, kao što svjedoči slijedeća obveza: „1224 die XVI, intrante julio. Promisit Johannes verero de Ragusia domino duci ad partem comunis Veneciarum sub pena tocius heris eius et sue persone, quod in hoc viatico, quod facturus est cum suo panzono, in terra Alesandrie vel egipti non ibit, et ita juravit per sancta dei evangelia se observaturum, et isti alii similiter hoc idem fecerunt sacramentum, silicet petrus novelo nauclerus dicti patizoni, qui petrus venetus est, et paulus de ragusia, et dominicus raguseo.

omni anno, quas dare et solvere tenentur nostro communi Veneciarum nobiles viri Johannes Teupulus comes Absari et Laurencius Teupulus comes Vegle, filii domini Jacobi Teupuli nostri predecessoris sicut in eorum promissionibus, quas fecerunt dicto nostro predecessori et communi Veneciarum, continetur. Et habere debemus Regalia tam de Kerso et Absaro, quam de comitatu Arbe et Ragusii et Šansegi, et de monasterio sancti Petri de Absero, et redditus et proventus Colli et Arbe comitatus Arbe, et omnes honorificentias et redditus Istre, ut habuerunt predecessores nostri“. Tako u zavjernici dužda Rajneria Geno od 17 velj. 1253: „item debet habere regaliā de Arbe et Ragusio, scilicet libras XX minus soldos IV de Arbe omni anno in festo s. Georgii, et alias libras XX minus sol. IV a communi Ragusii omni anno in festo omnium sanctorum“ (carska knjižnica bečka. Sbirka Foskarinieva).

presentes fuerunt Jo. michael consiliarius et dominicus vengro" (*Liber communis* list 13, br. 86). Što se tiče trgovine, bilo je zabranjeno Dubrovčanom voziti trgovinu iz naših strana u Mletke pod kakan od 40 po % kad bi na dolazku to očitovali a dvostruko kad nebi, dočim „de aliis latis aliunde“ plaćali su u Mletci samo „quintum simplum“ (zaključak od 25 trav. 1226. *Liber communis* list 45. br. 373). Vidjet je ipak, da Dubrovčani nisu strogo obsluživali mletačke zapoviedi, te sjećajući se stare svezce, što su imali s omiškimi gusari, da su jim i sada pri ruci bili na pomorskom lovu. To Mletčani nisu dakako trpjeti mogli, te travnja 1226 zagroziv se Dubrovčanom, koji su se po poslanicima u Mletke odpravljenih tražili od te ljage očistiti, zahtijevao od njih, da kao taoce pošalju u Mletke do 20 od ponajboljih njihovih gradjana, i sve sprave bojne, te da ni malo ne obće niti nipošto trgovu s onimi gusari. Dodajemo ovaj spomenik arkiva mletačkoga u cielosti, jer je od rješive važnosti za nas, pošto čisto označuje ondašnje odnošaje Dubrovnika napram Mletkom:

„1226. In mense aprilis, indic. XIV. Recordationem facimus de litteris illis, quas mandavimus comiti Ragusino et populo universo, quarum tenor talis est. P. Ziani de gratia Veneciarum, Dalmacie atque Chroacie dux, dominus quarte partis et dimidie totius imperii Romanie. Viro egregio Jo. Dandulo propinquo suo dilecto comiti, viris quoque nobilebus, iudicibus et toti populo Ragusino et cunctis suis fidelibus, salutem et dilectionis affectum. Litteras, quas nobis nuper misistis, et missos recipientes, quod littere ipse continuerint, et missi iisdem exprimere voluerint, intelleximus, ad que sane, si pro meritis vobis respondere voluissemus, ea que vestratum apud nos fuerint reperta, omnia intromissemus, cum de obsidibus et ceteris, que fieri nobis et transmitti expetivimus, nihil veritis adimplere. At cum missi vestri instanter assererent, vos paratos esse ad obsides nobis destinandos, et, ut de nostro mandato est, inimicos nostros verius et non fecte pro inimicis habere, ac contra cecihios id totum facere, quod Jadra et cetera insule nostre proinde facerent ex nostro precepto secundum rata seu rationem et quantitatem possibilitatis; Ragusine civitati a gravedine vestra retraximus manum, actis ipsis fidem adhibentes. Qua de causa mandamus vobis precipiendo, quatenus, que dicta sunt, adimplere studiosius debeatis, ita quod de . . . fides ipsos, quorum nomina inferius scripta sunt, nobis adimplere. hinc ad proximum festum

sanctorum apostolorum Petri et Pauli mitatis, sic ut tunc sint in Veneciis. Nam vos scire volumus quorum si alterius aliquis vel aliqua vestrorum ad Venecias habuerit accessum, de hiis rebus, que de terra illa secum detulerit, quadragesimum, et de hiis, que ex aliis omnibus partibus aduxerint quod sibi faciemus auferri, omni conditione semota. Verum sic atencius que dicta servare debeatis, ut dampno predicto percelli non possitis. hec autem sunt nomina obsidum, quos nobis dirigi hic ad festum s. Petri postulamus: filius Jacobi de Corro, qui dicitur Nicoliza, Grobissa de Bailsclava, Grai filius comitis Zude, gener de Bubdagna qui dicitur Susinus, Stefanus filius comitis Lucaro, filius Laurencii de Pisino, filius de Damiano de Gondola, filius de Domegna de Ragno, filius Nicole de Moroza, filius de Damiano de Bucego, filius Todari Grosso, filius Mathei de Bodaza, filius de Baglaza, Kalendus de Cerneca, filius de Benzola de Bodaza, unus ex illis de Gaglopa, unus ex illis de Ostigle, filius de Damitro de Rustis, Blasius gener de Jacobo, de Cerra filius Petri de Morexa. Volumus quoque et mandamus, ut omnia vestra balista, que habetis, sine omni dilatione nobis dirigatis. Item vobis scripimus et mandamus, ut in terra inimicorum nostrorum non pergatis, nec cum inimicis nostris faciatis mercatum“ (Liber communis seu Plegiorum list 45. br. 375). Opet 10 listopada iste godine isto tako se nalagalo Dubrovčanom za druga 24 taoca (l. c. list 80. br. 552). Izreke mandamus vobis precipiendo i volumus et mandamus tako nam jasno izrazuju ondašnje odnošaje Dubrovnika napram Mletka, da bi svako tumačenje postalo sasvim suvišno.

VIII.

Dubrovčani iza kratkoga odpadnuća opet pripoznavaju mletačku vlast, te pod njom ostaju tja do g. 1358.

God. 1232 nastaju doba od doondašnjih mnogo izvjestnija i jasnija, jer sve to veća obilnost spomenika pruža nam i sve to boljih i važnijih podataka za razsvjetljenje našega predmeta. Već od god. 1205 pa tja do god. 1358 imamo podpuni red knezova mletačkih u Dubrovniku, svake druge godine izabranih u vicu mletačkom a ne drugako, i za to samo, da mjesto dužda onim gradom upravljaju. Rekli smo ne drugako, jer je u našem primorju i mnogo kašnje bilo više gradova, koji su i za mletačkoga vladanja veće slobode uživali od Dubrovnika, pošto su imali i to

pravo izabirati si za kneza jednoga iz mletačkih plemića po volji. Po Kandleru onaj čin sami, i kad bi drugih dokaza nestajalo, već bi dovoljno zasvjedočio, da je Dubrovnik Mletčanom podložan bio. Istina bo Dubrovčani tražili su za ovo doba tri puta razvesti uze, koje su jih s Mletčani spajale, ali je to bila munjevna iskrica ndunuta tek uz prvo zarikanje krilata lava.

Koncem god. 1231, kad su Mletčani zabavljeni bili kandin-skim prevratom, Dubrovčani odpraviše kući svoga kneza Ivana Dandula. Podpuna samostalnost dubrovačka trajala je tada ne više od nekoliko dana. U jednoj povelji arkiva bečkoga, ondje prinosenoj iz dubrovačkoga, dolazi pomenuti knez još u službi 15 studenoga 1231: „in civitate Ragusii, coram presentia domini Johannis Danduli militis, Ragusii comitis;“ a pogodba, po kojoj opet se Dubrovnik vrati u mletačku vlast, bi pisana u Mletcih još svibnja 1232. Andrija Dandulo spominje taj događaj, pišući, da četvrte godine vladanja Jakova Teupula: „Ragusini, qui Graecorum et Sclavorum suggestionem Venetis huc usque rebellaverant, missis nunciis, ad subjectionem redeunt, et annuale tributum et subjectionem Ecclesiae suae Patriarchae Gradensi, si hoc a Papa poterit obtineri, et piratis ac Venetorum aemulis inimicari, fideliter promittunt (str. 347).

Appendini (I 167), da oprovrgne Dandulove viesti dakako po dubrovačkih kronistah, nakitio je svoju pripoviest ob ovom činu čudnimi sgodami. Veli on, da buduć godine 1230 Ivan Vatace carigradski car složno s Gjenuvezi Mletčanom naviestio rat i toga radi svoje brodovlje odpravio u jadransko more, Dubrovčani, nezadovoljni sa svojim knezom Ivanom Dandulom, nakloniše ga odputiti se u Mletke, neka bi jih tim načinom oslobodio od opasnosti, koju bi jim kroz taj rat njegova prisutnost u gradu prouzrokovati mogla; ali malo kasnije da su ga uz mletačke prijetnje i da nebi s toga bilo povoda novim borbam i oštetam u trgovanju, natrag pozvali. Pridodaje, da su u tu svrhu Dubrovčani odpravili u Mletke dva plemića, te da su ovi tom prigodom utanačili s Mletčani pogodbu, koja podje kasnije vatrom uništena. No ipak uvažujući Appendini otu pogodbu, po Nani-u na svjetlo izvedenu u sastavku: „De duobus Imperatorum Russiae nummis“, iz nje vadi jedino tri uvjeta, kažući naime, da su se Dubrovčani po njoj obvezali: iz Mletčana odabrati si nadbiskupa, koj bi uz privalu rimske stolice pripoznao vrhovnost patriarhe Gradskoga kao

svoga prvostolnika; pjevati duždeve i patriarhove hvale uz tri godišnje svečanosti; i za svoga kneza primati mletačkoga vlastelina po duždu i mletačkom vieću za tu čast odredjena. Bilježi pako, da su god. 1238 Dubrovčani za svoga nadbiskupa izabrali Ivana rodom Mletčanina; ali da poslije Ivana nije više nijedan Mletčanin te časti dobio, kao što bi zasvjedočio sam Coleti (Illyr. Sac. VI), a da nadbiskup dubrovački nije nikada ni najmanjim činom pripoznao patriarhu Gradskoga za svoga načelnika; da se iz starih spomenika nedaje nipošto dokazati, da su se i ma kada u dubrovačkih crkvah uz svečanosti pjevale hvale na čast dužda i patriarhe; i napokon, da je u srednja doba sveobći običaj vladao u gradovih uzimati inostrana za kneza, kao što su činili i Dubrovčani, nikada dakako nikomu podložni.

Ali za opovrgnuće ove pripoviesti dovoljno je navesti sljedeće primjetbe. Vatač nije stolovao u Carigradu, gdje su onda Latinjani vladali, nego u Nikeji, niti je g. 1230 složno sa Gjenuvezi imao rata sa Mletčani, te nije ni mogao svoje brodove u jadransko more odpraviti. Samo je podpaljivao u to doba Kandijance na prevrat, i njim u pomoć odaslao nekoliko ladja, koje su malo kasnije od oluje većinom stradale. Čudno je pako, što Appendini, koj ipak veli, da je dubrovačke arkive točno pregledao, pripovieda o pomenutoj pogodbi, da je naime požarom izginula. Ona se u izvorniku sada čuva u tajnom arhivu bečkom, gdje je iz dubrovačkoga g. 1819 premještena. U njoj nisu samo tri uvjeta, nego mnogo više i od rešive važnosti.

Što se tiče nadbiskupa, Dubrovčani su se obvezali ne samo da će ga izabrati iz mletačkoga svećenstva, nego da će se izabrani i Rimom potvrđeni predstaviti patriarhu Gradskom, „consecrationem de manu sua accipiet, facietque ei fidelitatem, reverentiam et obedientiam debitam ei exhibere promittens“; a osim toga i duždu mletačkomu prisegu vjernosti položiti: „jurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis; et sic facient omnes archiepiscopi, qui in perpetuum erunt in Ragusina sede“. Niti Ivan, koj god. 1238 nasliedi Arengaria, bi jedini nadbiskup rodom Mletčanin u Dubrovniku. Čudnovato je, što Appendini, navodeć njeke nadbiskupe dubrovačke, uzete iz drugih gradova italijanskih bezdvojbeno dozvolom mletačkoga vieća¹, izostavlja nadbiskupe ro-

¹ Vieće mletačko 11 pros. 1337 zaključí ovako: „Quod justa supplicationem factam per litteras . . . comitis, iudicum, consiliariorum

dom Mletčane. Uprav po istom Coletiu, na koga se on samo naslanja, osim Ivana III (1238—52), bješe i Ivan IV mletački gradjanin, protjeran pako iz Dubrovnika uprav zato, što je kanio svoju podčiniti stolici patriarhe Gradskog (Illyr. Sac. VI 106). Engel, spominjuć taj događaj, kaže ali nedokazuje, da su Dubrovčani dobili tada od Pape dozvolu izabirati si za nadbiskupa i nerodjena Mletčanina; a i to bi sve većma dokazalo i obvezu i običaj do onda izabirati ga iz Mletčana. Medju pomenutimi Ivanom III i IV bješe nadbiskupom dubrovačkim neki Jakov (1253—7). Coleti nebilježi mu roda ni plemena (VI 105), dočim Appendini (I 168) odprto kaže a nedokazuje, da je gjenuvez bio. Bez dvojbe bio je Mletčanin, jer malo prije njegova imenovanja s obnovom stare pogodbe (ožujka 1252) opet su se Dubrovčani kleli, da će odabrati za tu čast Mletčanina. Ivana IV nasliedi Aleardo (1258 do 1268), komu se isto nezna otačbine. Nasljednik mu Andrija III rodi se u Mletih od kuće Gausonove, koja je i prije bila dala Dubrovniku jednoga biskupa (god. 1197). Sljede zatim dva nadbiskupa do god. 1279, naime Luka i Salvio II, za kojih se nezna, odkud su bili; po tom dolazi „Marcus de Venetiis, in quem“, veli Coleti, „suffragia totius capituli consenserant“, itd.

Što se tiče dužnosti Dubrovčana uz njeke godišnje crkvene svečanosti pjevati hvale u čast dužda i patriarhe, imamo više spomenika, koji dokazuju, da se to u Dubrovniku jamačno obsluživalo. Evo nam jednoga samoga: „1285. die penultimo maij. Cum in instrumento Pactorum seu fidelitatis, quod habent Ragusini Nobiscum, quod Clerus ter in anno, in Nativitate Domini, in Pasqua Resurrectionis, et in festo sancti Blasii, laudem cantabunt in maiori Ecclesia solempniter Domino Duci, Domino Patriarchae, Archiepiscopo suo et Comiti omni anno, propter quam benedictionem recipient ypperpera tres, unum a Nobis Duce, alterum ab Archiepiscopo et tertium a Comite. Et per statuta Ragusii seu consuetudinem Comes debeat dare Canonicis in Nativitate domini duos ypperperos de suo proprio, unum pro Domino Duce, et alium pro se; et in die sancti Blasii debeat dare dictus Comes cisdem Canonicis ypperperum unum. Capta fuit pars, quod sicut Capitulum Ragusii

et communis Ragusii scribatur domino summo Pontifici in favorem domini Gratie episcopi Dulcignensis, electi archiepiscopi Ragusii, que favoris littere suo nuncio concedantur“ (Misti XVII. list 90).

debet recipere ypperperos tres secundum Pacta pro benedictione dictarum laudum, ita debet amodo annuatim de gratia ypperperos quattuor secundum consuetudinem et statuta Ragusii (Maius Consilium. Luna-Zaneta list 152. V. Engel Gesch. des Freyst. Rag. str. 302) itd. Ako se kaptolu dubrovačkomu povećao dar upravo za to pjevanje, bezdvojbeno stoji, da se je u Dubrovniku uredno i točno obdržavalo.

Glede pako treće, naime zadnje točke, koju još vadi Appendini iz pogodbe od god. 1232, to jest da su Dubrovčani uzimali iz Mletaka svoga kneza samo po običaju onoga doba, kao što su n. p. činili medju sobom italijanski gradovi, te i naši primorski, koji su često dobivali knezove iz Dubrovnika, a da to ništa ne dokazuje, pošto niti su knezovi po sebi uživali ma koje vlasti, niti su ma u čem zavisili od rodnoga grada, možemo mu bez oklievanja odgovori, da se u tom ljuto vara. Nema primjera u našoj povjesti, da su ma kada za mletačkoga vladanja naši primorski gradovi uzeli kneza iz drugoga grada osim iz Mletaka. To se radilo samo za ugars.-hrvatske vlade, jer jim je ova i to pravo pripuščala. Italijanski pako gradovi istina uzimali su odkud su htjeli svoje knezove, jer su se domaćega nasilstva bojali. Tu nije bilo nikakove međusobne obveze, sve je teklo po volji; ali je sasvim drugo kada se radi o dužnosti, koja proiztiče iz prisežena ugovora. Nema pako dokaza, da su Dubrovčani od god. 1205 do g. 1358 imali kneza od kuda god van iz Mletaka; i tako je moralo biti, jer u onoj pogodbi stoji izrično: „habebunt quoque Ragusini semper comitem et comites de Veneciis, quem vel quales dominus dux cum maiori parte sui consilii eis dare voluerit, qui iurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis“, a ne nimalo obćini dubrovačkoj, kao što Appendini tvrdi.

Ali nam je sada bar pregledno naznačiti još i ostale uvjete, koji se nalaze u onoj pogodbi od god. 1232, i koje je Appendini, kao što smo rekli, mukom mimoišao, a to su:

1. Svi Dubrovčani „a tredecim annis et supra“ morali su svaku deset godina priseći vjernost duždu, a isto tako i svakomu knezu kad bi se dohvatio krmila, ali što se kneza tiče „salva fidelitate domini ducis.“

2. U slučaju, da bi dužd ili njegovi namjestnici došli u Dubrovnik, Dubrovčani morali su jih primiti honorifice, duždu

dati za stan palaču nadbiskupsku ili odličnu kuću kako bi mu po volji bilo, a namjestniku priličnu kuću.

3. Kad bi se zaratili Mletčani s kiem do Drača i Brindisa, Dubrovčani bili su dužni primjerno pružiti jim toliko sile, koliko bi sami Mletčani upotriebili: „sicut Venetia faciet, sic facient Ragusini secundum numerum virorum suorum“; ako bi se rat protegnuo preko onih granica, onda su Dubrovčani obvezani bili samo na trideseti dio mletačke sile.

4. Daće za inostance kakove u Mletcih tako da budu i u Dubrovniku, a njihov dohodak podieljen pro rata na kneza, nadbiskupa i obćinu.

5. Mletački neprijatelji morali su biti i dubrovački, te isto tako i prijatelji, ali ne obratno; s toga zabranjeno Dubrovčanom svako sporazumljenje i obćenje sa Kadčiči i Omišani i drugimi gusari, dapače naloženo jim, da jih progone.

6. Svake godine morali su izplatiti: „domino duci pro regalia yperperos duodecim, et communi Venetiarum yperperos aureos veteres recti ponderis centum“, osim plaće i drugih dohodaka knezu po obićaju.

7. Šest od najodličnijih Dubrovčana kao taoci morali su stalno prebivati u Mletcih.

8. Uz sve ovo napokon se odredjivalo, koliko će Dubrovčani plaćati u Mletcih daće za trgovinu, što bi ondje dovezli; a za rata da nesmiju trgovati s onimi zemljama, s kojima nemogu ni sami Mletčani.

Ovi uvjeti tako jasno dokazuju dubrovačku podložnost napram Mletkom, da bi suvišna bila jamačno svaka primjetba.

Ali Dubrovčani nisu se s prva priučiti mogli takovu gospodovanju. Još početkom god. 1235, kad su Mletčani zabavljeni bili u istoku kao carigradski saveznici s Grei i Bugari, odprave svoga mletačkoga kneza a načine si domaću vladu pod zaštitom Fridrika cara njemačkoga i kralja sicilijanskoga. To nam svjedoči listina Coletieva od 13 travnja 1235 (Illyr. Sac. VI 96), i još dvie druge, jedna od 17 ožujka 1235 a druga od 1 kolovoza 1235, iz arkiva dubrovačkoga prinesene u bečki. Nego i ova pobuna malo je trajala, jer još lipnja 1236 poslanici dubrovački obnoviše u Mletcih prijašnju pogodbu od god. 1232 s primjetbami, te se izvornik i ove druge čuva sada u bečkom arkivu. Ob ovoj pobuni dubrovačkoj Dandolo nema ni slovca, ali bilježi jednu od god. 1251,

koja je bila treća i zadnja. Veli on (str. 360) „eodem anno (sc. tertio Ducis Marini Maurocceni) Ragusini, qui Duci aliquiditer rebellaverant, missis nuntiis, a Duce ad pristinam subjectionem pie recepti sunt“. Potvrđuje ovu viest Dandulovu sama pogodba od ožujka 1252, po kojoj Dubrovčani iza kratka odpadnuća opet su se bacili u mletački naručaj, obnovivši prednje uvjete od g. 1232 i 1236. To nam zasnjeđočuju jošte dva ondašnja spomenika, naime poslanica od 24 veljače 1252, koju upravi Ivan III dubrovački nadbiskup iz Perugje u Toskani na ona četiri poslanika došavša tada u Mletke, da otu pogodbu svoje podložnosti utanače (Illyr. Sac. VI 103), i zaključak vieća mletačkoga od 16 ožujka 1252 glede iste pogodbe te i povlastice Dubrovčanom podieljene, da u Mletcih, što se daća tiče, imaju ista prava kao što i sami Mletčani (Liber Communis B str. 119).

Moglo bi se dakako reći, da su jamačno svake vjere dostojne one tri pogodbe od god. 1232, 1236 i 1252, i da su se Dubrovčani bili sbilja na njih obvezali, ali da su i znali tako se napram njim vladati, da su već u začetku ostale samo mrtva slova na bicloj hartiji. Nedvojbeni spomenici, što nam ostaju do danas o upravi mletačkoj u Dubrovniku (da mukom minojdemo dubrovački zakonik, koj bi nam mogao pružiti dokaza u izobilju), jasno dokazuju, da su Mletčani isto tako, ako ne strožije, upravljali Dubrovnikom kao što i drugim gradovi dalmatinskimi, i to tja do god. 1358, kadno sve primorje od Karnera do Draća prodje u vlastitost ugar-hrvatske krune.

Da pogodbe od god. 1232, 1236 i 1252 nisu bile puka šala nego ozbiljna istina, vidi se iz toga, što su se Mletčani u riešenjih, koja su se Dubrovčana ticala, često na njih pozivali. Evo primjera. Dne 6 srpnja 1290 bi riešeno u vieću mletačkom, da, akoprem Dubrovčani „debeant venire secundum formam pactorum cum mercationibus cum quatuor navisiolis in anno“ u Mletke, ništanemanje radi obstojećih okolnosti sada jim dopušteno doći i s velikimi brodovi (Maius Consil. Zaneta-Pilosus str. 361). Za god. 1293 pisano je: „Graviter fuit scriptum Raguseis de eo, quod non armarunt lignum ut teneantur per pacta, et satisfaciant“ (Misti. Index. 4). O istom predmetu veli se 14 sicčnja 1294: „Cum Ragusei teneantur per pactum armare lignum unum de hominibus 150“, a pošto to učiniti nisu, „capta fuit pars, quod ipsi Ragusei solvere debeant pecuniam pro tempore, quo non armaverunt“ (M. C. Zaneta-Pilosus l. 457) itd.

Vidjeli smo gore, da su sbilja Dubrovčani obično svoga nadbiskupa izabirali među mletačkim svećenici, a kad i kada i inudje uz dozvolu mletačkoga vieća. Sada nam je поближе označiti položaj, u kom se nalazio mletački knez u Dubrovniku napram Mletkom i dubrovačkoj obćini, te kolika je pravo bila ondje njegova vlast. Knezovi dubrovački uvijek su se izabirali u mletačkom vieću istim načinom, kao što i knezovi za druge Mletkom podložene gradove; dapače bili bi kadgod izabrani za ono mjesto još dvie godine prije nego bi ga posjeli. Tako 25 veljače 1316 bi odabran Ivan Dandolo za kneza dubrovačkoga, ali s uvjetom, da ne smije onamo poći prije nego izteku dvie godine, za kojih je drugi već opredieljen bio. Isto tako 12 ožujka 1318 Ivan Dolfin (Maius Cons. Clericus list 70. 244) itd. Knez, odredjen za Dubrovnik, prije svoga odlazka primao je od vieća mletačkoga naputak (commissio), po kom se u svom vladanju ravnati morao. U zaključku vieća mletačkoga od 2 lipnja 1276 spominje se izrično taj naputak; a isto tako u drugom od 16 srpnja 1300, koj ovako počima: „Cum in commissione comitis Ragusii etc.“ (Liber Communis E str. 187. — Maius Cons. Capricornus list 27), itd. Taj naputak s vremenom se uzimnožavao pridodateci od strane mletačkoga vieća. Na pr. riešenje istoga vieća od 12 kolovoza 1305 počimalo je: „quod iniungatur in commissione comitis nostri Ragusii nunc ituri“ etc. (Maius Cons. Magnus-Capricornus list 221). Tako u zaključku od 5 studenoga 1305: „et hoc addatur in commissionibus omnium rectorum“ (ib. list 238); tako u drugom od 8 srpnja 1312: „quod ponatur in commissione comitis Ragusii“ etc. (Presbiter I. 140); tako u trećem od 1 listopada 1338: „et hoc addatur in commissione comitum Ragusii“ (Misti XVII 108) itd. Knez je vodio sobom iz Mletaka najprije jednoga a poslije i dva sudruga te i kancelara, da mu pomažu u obavljanju državnih posala. Na pr. 28 svibnja 1256 bi primljeno u mletačkom vieću: „quod comes Ragusii habeat duos socios Venetos“ mjesto jednoga (Liber Communis E str. 187). Na prosvjedu Dubrovnika proti Kotoru od 30 listopada 1285 nalazi se podpisan: „Thomasius de Saverie sacri palatii et ducali auctoritate notarius venetus et Ragusii scriba interfui et rogatus scripsi et roboravi“ (izvornik u tajnom arhivu bečkom). Knez dubrovački neposredno je podlozan bio vieću mletačkomu. Na pr. 20 travnja 1274 vieće mletačko dozvoli Nikoli Quirinu, da dodje u Mletke (Rubric. Mai. Cons.); 8 srpnja

1274 prista, da knez može privolom vieća dubrovačkoga svaki treći mjesec za četiri dana izaći iz grada za svoje, a za obćinske poslove koliko bude volja istomu vieću (l. c. i Liber Communis list 116); 2 lipnja 1276 dopusti mu, „quod possit ire ad parlamentum extra districtum Ragusii“ (Liber Communis E list 187) itd. Obratno knez dubrovački priznavao je, da mu sva vlast potiče od mletačke vlade. Njegove poslanice na dužda isto su onako glasile, kao što one ostalih dalmatinskih gradova. Na pr. poslanica od 18 srpnja 1304 ovako poćima: „Magnifico et Excelso domino suo et tanquam Patri etc. Marinus Badoarius de suo mandato comes Ragusii“ etc. te veli u njoj duždu: „restat dare dominus M. Dandulo comuni vestro de Ragusio“ etc. (Comem. I 57). Tako ona od 22 siećnja 1326: „Illustri et Magnifico Domino suo, Domino Joanni Superancio Dei gratia Veneciarum Dal. atque Cro. Duci etc. Paulus Trevisanus de suo mandato Comes Ragusii, Iudices, consilium et commune eiusdem, vestri subditi et fideles“ etc. (Comem. II 185. III 167) itd. I u dopisivanju s inostranimi gradovi knez dubrovački izpovieda se kao namjestnik mletačke vlade u Dubrovniku. Pogodba mira, što su Dubrovćani 5 lipnja 1279 utanaćili s Kotorom onda pod srbskom zaštitom, poćima ovako: „Nos Marcus Geno de mandato Incliti domini Ducis Veneciarum comes Ragusii“; te se u njoj veli i ovo: da ako Kotoranin kupi što u Dubrovniku od inostranca, neka izplati daće, a „si emerit a Veneto, tunc nihil solvat“, jer su se Mletćani ondje smatrali kao domaći (izvornik u arhivu bećkom). Isto tako glasi poslanica, koju 2 lipnja 1288 upravi knez i obćina dubrovaćka gradu Firmu u Italiji: „Nicolaus Quirinus de mandato Illustr. domini ducis Venetiarum comes Ragusii, iudices, consilium et comune eiusdem“ etc. (Izvornik u arhivu bećkom). Knez pako mletački u Dubrovniku nije bio napram obćini puka sjena, nego je dapaće uživao pregolemu vlast, taku naime, da je mogao i u obće zabraniti Dubrovćanom obćenje sa izvanjskim pokrajinami. To jasno izilazi iz zaključka sastavljena u vieću mletaćkom 22 lipnja 1286, koj ovako glasi: „quando Comes Ragusii constringet omnes homines de Ragusio, qui non vadant in terras Regum Rasciae et Reginac matris eorum, possit constringere homines de Venetiis et nostros fideles mercatores, qui essent Ragusii ad voluntatem Domini Ducis, qui non debeant ire in dictas partes“ (Maius Cons. Luna-Zaneta I. 204. V. Engel str. 303).

Mletačka je vlada branila i zaštićala pred izvanjskim dvorovi Dubrovčane i njihove stvari, i to obično uz same njihove molbe i zahtjeve. U naputku mletačkim viećem podijeljeno god. 1290 svomu poslaniku na kralja sicilijanskoga naglago mu se i to, da zahtieva, neka bude izplaćen Marin de Magnoco Dubrovčanin „noster fidelis“ za ladju, što mu u Tunizu oteli bjehu neki Sicilijanci u vriednosti „uncie auri mille“ (Cod. Trevisanus knjiž. Cicog. br. 2558 str. 323). Dne 4 rujna 1301 bi zaključeno u mletačkom vieću: „cum homines de Ragusia molestantur a rege Orosio multum, ita quod oportet, quod in hoc provideatur, capta fuit pars in Maiori Consilio, quod per Dominum Ducem et consiliarios cum consilio Rogatorum et de Quadraginta possit fieri super id quicquid fuerit opportunum“ etc. (Mai. Cons. Magnus-Capric. l. 55), te bi napokon odpravljen u Srbiju osobiti poslanik mletački, da mir ugovori (l. c. list 88). Tako g. 1313 u vieću mletačkom: „firmatum fuit, quod super requisitionibus ambasatoris Raguse mittatur ad regem Urosium.“ Kad poplienise Srbi dubrovački kotar, Dubrovčani se obraćaju na mletačko vieće, a ovo 10 srpnja 1317 odlučuje, neka se pošalje osobit poklisar u Srbiju, da se tuži kralju: „quod ipse novit, quod Ragusini sunt nostri subditi et fideles, et sua gravamina nos gravant et nostra reputamus“ (l. c. Clericus l. 196). Ljudi od Savone god. 1325 porobe njeke Dubrovčane, a ovi se utiču pismom mletačkomu vieću: „ut vestra interveniente potencia eis (t. j. okradenikom) prout aliis fidelibus vestris satisfiat“ (Comem. II 285). Za borbe, koju su imali Dubrovčani g. 1326—8 sa srbskim kraljem, opet su Mletčani uz prošnje dubrovačkih poslanika za njih se odvažno zauzimali pred srbskim dvorom (Misti Index.). Od istoga dvora Nikola Gjorgje poslanik mletački zahtievaše, da Dubrovčanom drži povlastice a škode doknadi (Misti XXV 7), i napokon ugovori mir za Dubrovčane (izvornik u bečkom arkivu. Miklošić Mon. Serb. 146). Dne 17 veljače 1340 vieće mletačko podieli nalog svomu poslaniku u Carigradu, neka zahtieva od onoga dvora, da povрати stvari, koje su pripadale nekome ondje umrvšemu Dubrovčaninu (Misti XVIII 90), itd.

Vieće je mletačko kao prizivni sud rješavalo razpređujuće se medju knezom i dubrovačkom obćinom. Na pr. knez dubrovački imao je pravo na neki dio novćanih kazna; a tomu se sada protivila obćina, koja toga radi po-

traži konačni sud u Mletcih, gdje bude riješeno 23 ožujka 1294, da obćina namiri kneza radi odštete, što bi tako on imao, a da si sve globe uzme (Maius Cons. Zaneta-Pilosus l. 461). Rješavalo je i razpre među Dubrovčani i drugim gradovi mletačkimi. Na pr. u zapisniku arkiya mletačkoga (Misti. Index) za god. 1328 stoji bilježeno: „capitula definita de questionibus vertentibus inter comunia Jadre et Ragusii“. U razpri među Dubrovčani i knezom korčulanskim vieće mletačko 6 listopada 1337 korilo je kneza ovako: „et si jus credit habere contra eos, poterat ad nos mittere, et suam consequi rationem“ (Misti XVII 86), te na zahtjev Dubrovčana uz prisutnost stranaka 18 ožujka 1338 tu je prepirku glede otoka Mljeta rješavalo na korist Dubrovčana, itd. Vieće mletačko izdavalo je naredbe kao što za ostale naše primorske gradove, tako i za Dubrovnik. Na pr. 9 prosinca 1288 bi riješeno u mletačkom vieću: „quod nullus homo de Venetiis nec in Venetiis, nec in Ragusi possit facere credentiam de aliquo mercato alicui homini de Cattaro“ (Mai. Cons. Zaneta-Pilosus l. 307); a 10 listopada 1313 i ovo: „quod mittatur precipiendo comiti et universitati Ragusii, quod teneantur et debeant infra unum mensem a receptione presentium suum procuratorem et nuncium cum plena commissione misisse Venetias ad respondendum tam super eo, quod retinuerunt frumentum, quam super eo, quod non attenderunt praecepta Domini Ducis eis missa; et applicante dicto nuncio Venetias, procedatur contra eos, sicut eorum offensio et inhobedientia requirit; et si ipsum nuncium seu procuratorem non mitterent ad ipsum terminum, procedetur nihilominus contra eos ac si essent presentes“ (Mai Cons. Magnus-Capr. l. 144); a punomoćnici pridoše u vrijeme, te „suam excusationem dixerunt“, i stvar bi gotova (22 velj. 1304 l. c. 158). Dne 8 srpnja 1236 mletačka vlada naloži Dubrovniku, neka prognanstvom kazni M. Lukarića i njegove drugove, ubojice nekoga E. Marcina (l. c. list 275). Otok Lastovo, obterećen danci preko njegovih sila po knezu dubrovačkom i njegovu namjestniku na istom otoku, uteče se vieću mletačkomu kao vrhovnomu sudu, a ovo 10 kolovoza 1308 rieši, da od sada u naprieda Lastovo izplati knezu svake godine samo „libras VIII grossorum et solidos XV grossorum“, a namjestniku njegovu 50 perpera, a to neka traje „ad beneplacitum Domini Ducis“ (Avogaria del Comun l. 71). Dužd, dajući 9 veljače 1310 neki nalog knezu dubrovačkomu, ovako se izjavljuje: „per nos et nostrum consilium

precipiendo mandamus“ (Lettere. Collegio IV. str. 69). Dne 6 srpn. 1312 vieće mletačko, pogledom na tadašnje okolnosti, učini milost Dubrovčanom, što se usudili bjehu raditi proti zakonu, po kom je utvrđeno bilo: „quod non possunt navigare nisi cum navigiis a 60 milliaribus infra“ (Presbiter l. 319). Dolazi u zapisnicih i ovakova izreka: „Mandatum factum Ragusinis, quod procedant contra illos de bucca de Stagno“ (Misti Index.). Dne 14 studenoga 1336 naloženo knezu dubrovačkomu, da utjera globe od nekotjih ondješnjih kriomčara (Misti XVII 67); a 12 srpnja 1343 bi riešena u Mletcih razpra onda obstojeća medju Dubrovnikom i Lastovom uz prisutnost oboje stranke (Misti XXI. 46), itd.

Vieće mletačko utjecalo je često i u samu nutrnju upravu grada Dubrovnika, te mu popravljalo zakone ili sasvim brisalo. U zapisnicih arkiva mletačkoga nalazim ovakove bilješke za god. 1325: „Capitula responsionis facte ad ambassatam Raguse, et emendatio quorundam pravorum statutorum suorum“ (Misti Index.). Valjda se na to proteže slijedeći velevažni i znameniti dopis kneza dubrovačkoga od 15 lipnja 1326: „Illustri et Magnifico domino suo Johanni Superancio dei gratia Venetiarum Dalmacie et Croatiae Duci etc. Paulus Trevisanus de suo mandato comes Ragusii, iudices, consilarii et comune eiusdem, vestri subditi et fideles cum recommendatione se ipsos. Quamvis nostrorum merita nobis collatis serviciis a ducali dominio temporibus retroactis eque correspondere non possent, tamen semper eidem parati detulimus cum promptitudine animorum. Et ideo ne ab hac regula devocionis et fidelitatis antiquae videamus omne discordes, et de invicto nobis beneficio presentis gratie muniis recognitionis appareat, volumus unanimes, quod ea scilicet condiciones, modificationes, correctiones et pacta, que per Johannem Calgerrinum Ducalis aule notarium ex parte vestra nobis declarata fuerunt, effectui totaliter mandarentur, considerantes, quod ex inde premium honoris et profitus civitatis vestre Ragusii redundabit, et eisdem vestris fidelibus et dilectis etc.“ (Comem. III. 20). Tako je 1 lipnja 1340 isto mletačko vieće rješavalo: „quod ad supplicationem nobis factam per litteras Comitum nostri, comunis, iudicum et hominum Ragusii concedatur, quod quidam Lotarius, qui est Florentinus, possit in ipsa civitate manere et stare“ (Misti XIX. 16.) Dne pako 1 srpnja iste godine u istom vieću bi zaključeno i to glede Dubrovnika: „assignantes eis terminum, quod dictas suas consuetu-

dines et statuta corrigere et reformare debeant, et nostras requisitiones predictas adimplere usque ad s. Michaellem proximum“ etc. (Misti XIX. 24); a 29 travnja 1348 bi dozvoljeno, da Dubrovčani, kada se u odsudali ne radi o smrtnoj kazni, „possint providere, disponere, facere sicut eis videbitur tam in mitigando solutionem ipsarum condemnationum per terminos, quam in remittendo eas in toto et parte, non obstante commissione comitis“ (Misti XXIV. 73). Dakle okrug obćinskog upliva i djelovanja u karnih stvarih bješe do onda na sasvim uske granice stegnut.

Mletačko vieće ne samo je Dubrovčane na red pozivalo, nego jih i često oštro korilo, te jim se i kaznomo grozilo. U zapisnicih mletačkoga arkiva za god. 1329 štije se: „Scribatur comiti, iudicibus, consiliariis et comuni Ragusii graviter super relaxatione captivorum“ (Misti. Index.); a za sljedeću godinu: „gracia, misericordia et absolutio plena facta fuit Raguscis, cognoscentibus suum errorem“ (l. c.), itd.

S druge strane Mletčani su u Dubrovniku, kao u svojem gradu držali glavno skladište bojne sprave, ondje oružali svoje galije, za nje momčad dizali, te Dubrovčanom prodavali često prazne galije i brodove ili davali za to samo, da jih svojimi ljudmi obskrbe za vojnu. Dne 11 veljače 1272 bi odlučeno u vieću mletačkom, da se Dubrovčanom dade za prikladni novac jedno tielo galijino (Lib. Com.); 22 lipnja 1286, da jim se izruči galija i brod, „quam et quod debeant tenere pro nobis ad offensionem Almissanorum et aliorum malefactorum“ (Mai. Cons. Luna-Zaneta l. 204); a god. 1312 da izplate galiju, što su primili, „sub debito juramenti, quo nobis tenemini“ (Cod. Trevis. l. 364). God. 1328 sam kancelar dubrovački upravljao je ondješnjim skladištem mletačkim bojne sprave, a kasnije višekrat bi u toj službi potvrđen (Misti. Index.). God. 1329 bi naloženo „comiti et Raguse, quod faciant fieri talem arsenatum, in quo galee et ligna, illuc missa, conserventur“ (l. c.); te 8 svibnja 1337 bi naloženo kapetanu T. Viadru, da se u Dubrovnik svrati, i ondje svoje galije opravi. U vrijeme rata isto se radilo sa Dubrovnikom glede naoružanja kao što s ostalimi gradovi u Dalmaciji. Dne 22 studenoga 1335 bude riješeno u mletačkom vieću, da se oboružaju tri galije u Slavoniji (naime u Dalmaciji), „una scilicet in Ragusio, et una in Sibenico, et una in Tragurio, Spalato et Liesne“ (Misti XVII 36); 16 rujna 1339, da se u Dubrovniku dokonča naoruža-

nje jedne galijske s ljudmi od ondjeka, a da se uz to još i druga dogotovi (Misti XVIII 66); a 12 kolovoza 1343, da osim obične galijske, što je po uvjetih morao dati Dubrovnik, još jednu s momčadi obskrbi (Misti XXI 56), itd.

Svi ovi do sada navedeni primjeri, crpeni iz izvornih rukopisa, zapisnika i drugih listina arkiva mletačkoga i bečkoga, pravo dubrovačkoga, koji bi se mogli do potrebe daleko pomnožiti i razsvietliti, jasno i nedvojbeno dokazuju, da vlast mletačka u Dubrovniku nije bila izlična, puka sjena, nego upravo faktična, i po duhu onoga vremena sasvim podpuna; te da nije historičko, što dubrovački kroniste kažu o dubrovačkoj samostalnosti barem do druge polovice XIV stoljeća¹. O kakoj god samostalnosti dubro-

¹ Kako su Dubrovčani zatajati nastojali svoju nekadašnju podložnost mletačkoj republici, bjelodano dokazuje i ono, što se radilo s njihove strane sa Coletijem, rodnom iz Mletaka, kad ovaj dubrovačkomu vieću ponudi posvetu VI knjige djela „*Illyricum Sacrum*“, gdje je upravo govor o crkvi dubrovačkoj. Ponuda Coletijeva, donesena u vieće na pretres, jednim glasom većine propade (29 stud. 1791). Iv. Luka Volanti, državni tajnik, 16 sieč. 1792 javi Coletiju, da je njegova ponuda zabačena, pošto su protivnici kazali: „che l' opera poteva contenere delle cose, che ai nostri riguardi politici sarebbero contrarie“; ali ga ipak bodrio, da se opet listom obrati na vieće, obvezujući se, da će mu poslati rukopis na razgledanje, te da će sve ono izbrisati, što se nebude vieću dopadalo. Coleti na to pristao, a vieće primi posvetu i doznači spisatelju 100 cekina mletačkih u dar, ali uz sljedeći uvjet: „Ma perchè Ella stessa saviamente riflette, che senza avvedersene potrebbero esserle sfuggite nella tessitura della sua Storia delle cose impossibili con quelle mire, che da noi non possono essere in alcun modo transcurate, brama perciò il Senato, che Ella di mano in mano che anderà stampando i fogli di essa; si contenti mandarli qui, e che prima di stampare la dedica, la spedisca qui manoscritta, acciò e gli uni e l' altra possano essere siveduti“ (19 ožuj. 1793). Sada Volanti opazi Coletiu 11 travnja 1793: „che il Farlati ne' Prolegomeni abbia detto, che in illo tempore l' Arcivescovo ed il Rettore di Ragusa sieno sino al Porto usciti in contro al Rettore Veneziano per soggettarsi intieramente al Dominio Veneto: cosa che si pretende falsa o almeno sospetta. Qui sarebbe cosa assai grata, che Ella incastrasse in qualche luogo della sua opera la falsità, o almeno il dubio di un tal fatto, sul quale le darà molto lume (?) una dissertazione mss. del nostro P. Dolci intitolata: *Perpetuae Ragusinae Libertatis ab omni jure Veneti dominii Vindiciae*, che le spedirò tosto che sarà copiata con prima occasione, che si presenterà.“ Coleti se toga naputka držao. Dne pako 16 pro-

vačke obćine jedva se što god daje govoriti po god. 1358. Kad se obnovi god. 1355 rat medju Mletčani i Ljudevitom Velikim ugar.-hrvatskim kraljem, Dubrovčani, valjda nezadovoljni s Mletčani, čim opaze, da se bojna sreća okrenula na Ljudevitovu stranu, umah se k njemu naklone, i š njim se puste u tajne dogovore, da si tiem napokon od drugih naših gradova povoljnije uvjete izposluju. Mir bude na to utanačen (18 veljače 1358), te Dubrovčani u Višegradu 27 svibnja i. g. dobiju si podosta koristnu povelju. Ali i u istoj povelji htjeli su oni sami tvrdo upečatiti nedvojbeni dokaz svoje doondašnje prave podložnosti mletačkoj vladi, pošto su i ondje svečano izpoviedali, da su Mletčani već od 120 godina s njihovim gradom gospodarili: „sed ab annis circiter centum viginti sub certis pactis et condicionibus sub regimine extiterit venetorum“ (izvornik u arkivu bečkom).

sinca 1793 isti Volanti opominjaše ga, da nije više treba da šalje u Dubrovnik tabak po tabak svoga djela na razvidjenje, da nastavi tiskanje po volji, pošto, „fissata una volta nel primo terno la verginità della libertà Ragusea, non vi sarà più pericolo di nulla, e tanto di ciò ne sono certo, che mi faccio mallevadore per tutte quelle spese, che le potrebbeno occorrere, in caso si volesse fare qualche cambiamento.“ A vieće dubrovačko, pokle se dokonča štampanje one knjige, izjavi dakako Coletiju svoje podpuno zadovoljstvo, veleć mu u listu od 12 rujna 1800 i to, da njegove radnje: „hanno totalmente superata la comune aspettazione, che non rimane altro a desiderare ad un lavoro condotto, come questo, all' ultima perfezione“.

P r i l o z i.

A.

Imenik knezova mletačkih u Dubrovniku od god. 998—1358.

Do sada samo dva Dubrovčanina pokušase sastaviti imenik mletačkih knezova, koji su Dubrovnikom upravljali; a to su Serafin Razzi i Sevastijan Sladić. Otac Razzi u prvoj knjizi svoje dubrovačke povjesti navodi popis mletačkih knezova, koji su od god. 1260—1358 vladali onim gradom, erpuć ga iz spisa nekoga nepoznata spisatelja. Taj Razzijev popis Engel je pridodao k svojoj dubrovačkoj povjesti. Sevastijan Sladić u svojoj razpravi još neizdanoj pod naslovom: „*Ragusinac pertetuae libertatis adversus Venetos Scriptores Vindiciae*“ (knjiž. Cicogne u Mletcih, rukop. 2919) iznosi od Razzijeva obilatije kazalo onih knezova, pošto njegovo počima godinom 1232. Upotriebi najprije njeku ustanovu god. 1286 sastavljenju po Bonaventuri iz Parme, nadbiskupu dubrovačkom, ali bez brojnih bilježaka, te jih sam Sladić svojevoljno pridoda; a da nastavi red tih knezova do god. 1358, pregleda gradski zakonik, te njegovom pomoću ovrší posao. Ali Sladić nije sve, što se o tom predmetu u onoj ustanovi nalazilo, na svjetlo dao, jer po Appendiniju bila su u njoj zabilježena još tri druga kneza za god. 1205—1232 (I. 169). Treba pako i to opaziti, da Appendini daje toj ustanovi god. 1289. Sladić u poglavlju IV spominje još četiri mletačka kneza, koja su se na čelu dubrovačke uprave nalazila od god. 1122—1152.

Na temelju dakle Razzijeva i Sladićeva imenika i spomenika naših iz arkiva mletačkoga i bečkoga evo sada i ovoga bar nešto izvjestnijega i potpunijega. Žalostno je, da uprav sada, kadno su vrata arkiva dubrovačkoga svakomu otvorena, malo se tko i od samih Dubrovčana s njim bavi. Bezdvoybeno ondje leži jošte neotkopano neprocijenjeno blago za povjest celoga jugoslavenstva. Po njem *bi se dakako lasno dalo popuniti i ovo kazalo.

Nek nam bude ovdje dopušteno još jednu dodati. U Dubrovniku, čudne li stvari, nema sada nijednoga javnoga zavoda za promak znanosti i umjetnosti; dočim bi i tim mogao mnogim našim gradovom daleko prednjačiti. S čega toliko nemara? Reći, da je umno vrelo ondje presahnulo, to bi jamačno neistinito bilo, pošto i sada u svom krilu goji krasnu kitu čuvenih pjesnika i učenjaka. No ne tražimo tomu uzroka, bodrimo samo na rad. Arkiv dubrovačke republike, koj već sada nema nijedne službene vrijednosti, pošto je sasvim prešao u znanstveno područje, morao bi se odieipiti od okružnoga polit. i sudb. ureda, te pridruživ mu Čulićevu knjižnicu i valjda još koju crkvenu ili privatnu, iz svega toga neka postane javna knjižnica za obću porabu a Dubrovčana navlastito. K tomu bi se pridružio i sav plien, što je Metternich u onom arkivu učinio na korist nejaka bečkoga; jer nije nipošto pravedno, da Dubrovčanin mora u Beč, ako želi šta izvjestna znati o svojoj prošlosti. Tim bi opet ogranulo sunce stare slave nad našom Atiuom, te se razpršala ona magla, koja joj je potamnila lica; sve na golemu korist ne samo njenu nego i svih jugoslavena.

Knezovi dubrovački od god. 1358.

998. — Otto Urzeolus (Murat. R. J. S. XII. 230).

1012 (oko). — Vitalis Veteranus (Engel).

1023 kolovoza. — Lampredius Praeses Civitatis. Spomenik dvojbene vrijednosti (Illyricum Sacrum knj. VI. str. 44).

1144 19 veljače. — Petrus, cognominatus Slaba, Prior. Spomenik dvojbene vrijednosti (Illyr. Sacr. VI 53. Murat. Ant. Ital. dis. 52. Tom. IV).

1122—1152. — Marko Dandolo, Kristijan Pontestorto, Jakov de Dosedori, Petar Molino. Sevastjan Sladić u svom sastavku „Libertas perpetua etc.“ spominje ova četiri Mletčanina, koji su za ovo doba upravljali Dubrovnikom, a to naslanjajući se na njeku staru kroniku.

1153—4. — P U knjizi VI str. 65 djela „Illyricum Sacrum“ nalazi se poslanica pape Anastasija IV upravljena dubrovačkomu nadbiskupu A. et dilectis filiis P. comiti itd.

1171. — Raynerius Zane. Altinatska kronika (lib. V 154) zove ga Vice-Comes, a Dandolo (Murat. XII 294) i De Monacis (str. 123) Comes. Dužd ga je postavio za mjesto-kneza, jer pravo naimenovanja za kneza spadalo je na više mletačko, koje ga je kasnije u onoj časti potvrdilo.

1181 20 rujna. — Wasconus. Dolazi u našem spomeniku, u kom se kaže, da je knez kotorski došao u Dubrovnik, i tu utanačio mir „cum Wascono et tota communitate ragusina.“

1186 27 rujna — 1190 17 lipnja. — Gervasius. Četiri spomenika naša i jedan Coletijev (Illyr. Sacr. VI 83) za ovo doba spominju Gervasija kao kneza dubrovačkoga.

1197 29 lipnja. — Dominus Comes Lucari. Spomenik kod Coletija VI 69; a pominje toga kneza i jedan naš od travnja 1226.

1202—1205. Damian Juda. Njeki kroniste dubrovački stavljaju ga šestdeset godina kasnije. Spomenut je u našoj listini od g. 1221—3, i u drugoj od travnja 1226 kao njегда knez dubrovački. Meletius, o kom se veli, da je svoje stihove napisao početkom trinaestoga vieka, spominje Damiana Judu kao kneza, ali pogriješno za nadbiskupa dubrovačkoga Leonarda rodom Mletčanina. Ovaj dobi tu stolicu po smrti Jude, kad se Dubrovnik opet pod vlast mletačku povratio.

1205—1216. — Lovro Quirini. Po Engelu od god. 1203, a po Appendiniju od god. 1204 u naprieda. Opazit nam je, da u djelu Aleksandra Cappellarija pod naslovom: „Il Campidoglio“ (u knjižnici viteza Cicogne u Mletcih rukop. 2919 str. 331) navodi se loza obitelji Dandolo, iz koje se vidi, da su Ivan i Marko, sinovi Jakova Dandola, bili knezovi dubrovački. Daje jim se godina 1209, valjda kada su jedan drugoga u onoj časti naslijedili. I u rukopisu Cicogninu Marka Barbara dolaze isti Ivan i Marko kao njегда knezovi dubrovački.

1216—1231. — Ivan Dandolo. Crević (Arengarius Archiepiscopus) tvrdi, da je Ivan za četrnaest godina občinom dubrovačkom upravljao. Engel veli, da je knezovao od g. 1216—30. Appendini piše, da je otišao

iz Duhrovnika god. 1230, opazujuć uz to po nekoj stolarskoj ustanovi, da su prije njega onim gradom upravljala dva druga Mletčanina.

1221—1223. — Zellovellus u našem spomeniku zove se „ragusensis comes“. Jamačno je bio Mletčanin, jer piše: „nunc autem quia gratia dei civitas ragusiensis de confinibus venetiarum habetur.“ Ivan Dandolo obnašao je svakojako istu čast i prije i poslie Zelovela, jer ga nalazimo kao takova u našem spomeniku od god. 1216—22 i kod Coletija za godinu 1221 (Illyr. Sac. VI 92, 95), te opet u naših spomenicima od 1 ruj. 1225—15 stud. 1231. Dne 13 sieč. 1232 Dubrovnik bješe bez kneza, kao što svjedoči punomoćje onaj dan ustupljeno poslanikom odredjenim, da podju u Mletke i podlože grad mletačkoj vladi. Tu su podpisi samo sudaca i viećnika, koji su tada obćinom upravljali.

1232. — Ivan Dandolo, po spomeniku kod Coletija (Illyr. Sac. VI 100). Pogodba, po kojoj je Dubrovnik opet pripoznao vrhovnost mletačku, bi pisana u Mletih svibnja 1232. Dandolo bio bi se dakle povratio na svoje mjesto iza kratkoga odsuća.

1232. — Zenus, po Sevastjanu Sladiću.

1234. — Laurentius Quirinus, po istom Sladiću. God. 1235 nema mletačkoga kneza u Dubrovniku. U našem spomeniku od 17 ožujka i g. neki Petar Balislava podpisuje pogodbu s Omišem utanačenu na ime Dubrovnika kao „Vice-comes“. I u drugoj listini u vieću dubrovačkom sastavljenoj 13 travnja 1235 dolazi isti Balislava kao „Vice-comes“. Ali u pogodbi, koju je Dubrovnik 1 kol. i g. utanačio sa gradom Rimini, prikazuju se dva kao gradska načelnika, naime: Theodorus Cresii et Petrus Ballislave. Punomoćje pako, sastavljeno 2 sieč. 1236 u istom vieću za poslanike, koji su u Mletke odlazili, da na novo Mletčanom podlože grad, nosi podpise od 4 sudaca i od 6 viećnika. Dotična pogodba bi u Mletih utanačena lipnja 1236, po kojoj opet se prikazuju mletački knezovi.

1236. — Ivan Dandolo, po Sev. Sladiću. Nalazi se i u našem spomeniku, sastavljenu za Vladislava kralja srbskoga (1234—38). V. Miklos. Mon. Serb. str. 22, 24.

1237. — Ivan Teupolo, u spomeniku od 30 listopada i g. kod Coletija (Illyr. Sac. VI 70). Po Sev. Sladiću god. 1238.

1238—40. Nikola Tonisto. Po Sev. Sladiću god. 1240. Spominju ga dva naša spomenika, naime od 22 stud. 1238 i od 22 ožuj. 1240. V. Miklos. Mon. Serb. str. 21.

1242. — Stjepan Justiniano, po Sev. Sladiću.

1243 14 kolovoza. — Ivan Michiel, po našem spomeniku. Sladić mu daje g. 1244, i dodaje: „dictus Claudus“. V. Mikl. M. Serb. str. 30, 41.

1246. — Marin Baduario, po Sladiću.

1248. — Ivan Quirino, po Sladiću.

1249 ožujka. — Jakov Dolfino, po našem spomeniku, i Miklošićevu str. 32.

1250. — Ivan Justiniano po Sladiću. Dne 15 pros. 1251 nije bilo kneza, jer se taj dan sastavilo u dubrovačkom vieću punomoćje za poslanike iduće u Mletke, da grad iznova Mletčanom podčine, a pod njim su

podpisana tri sudca i občinski viećnici. Dotična pako pogodba bi u Mletcih sastavljena ožujka 1252, te se po njoj mletački knezovi povratili.

1252. — Jakov Dolfino, po Sladiću.

1253. — Marsilius Georgio, po našem spomeniku od 15 lipnja i. g. V. Miklos. str. 35, 40. Andrija Dandolo spominje ga na str. 363: „Secundo ducis (sc. Rainerii Geno, izabran za dužda g. 1252) anno Marsilius Georgio pro Venetis Comes Ragusii“. Po Sladiću upravljao je g. 1254. Vidjet je, da je pogriješno naznačen kod Miklosića str. 40, 42 kao Marcel.

1254 - 56. — Andrija Dauro, po naših spomenicima od 23 kolovoza 1254 i 29 ožuj. 1256. V. Miklos. 45, 47. Sladić mu nedaje godine.

1257 23 ožujka. — Jakov Contareno, po našem spomeniku. Kod Sladića nema godine.

1259. — Egidius Quirino. Po Sladiću upravljao je poslije Jakova Contarino.

1260 (oko). — Marko Dandolo, po Engelu i Razziju.

1262. — Filip Contareno, po naših spomenicima od 14 srpnja i 29 rujna i. g. I Sladić ga spominje.

1262. — Ivan Teupolo, po Engelu i Razziju.

1263. — Apronius Mauroceno, po Sladiću, ali mu nedaje godine.

1265. — Ivan Quirino. Dolazi u tri naša spomenika ove godine, zadnji od 19 listopada.

1265. — Ivan Storlato. Po manjoj kronici Dandolovoj (Cicogna. Cod. 263. 133) upravljao je Dubrovnikom trinaeste godine duždovanja Raineria Zena (25 ožuj. 1253 — 7 srp. 1268). I kronika Canal piše, da je bio dubrovačkim knezom za Raineria Zena (cap. 231). V. Mikl. str. 70.

1266. — Jakov Dandolo, po Sladiću. U izvornom zapisniku arhiva mletačkoga stoji zaključak od 23 ožuj. 1274, gdje se kaže, da je Jakov Dandolo bio njегда „Comes Ragusii“.

1266. — Tristan Ponte Storto, po Engelu, dočim Razzi stavlja ga u godinu 1244.

1268. — Petar Lovrinca Tiepola, po Engelu i Razziju.

1269. — Marin Contarini, po Engelu, a po Razziju god. 1266.

1270. — Jakov d'Osso d'Oro, po Engelu i Razziju.

1271. — Marko Justiniano, po Sladiću. Engel i Razzi pripisuju mu god. 1272; i te je godine uprav u red stavio dubrovački zakonik.

1273. — Nikula Quirino, po Sladiću. Pomenuti zapisnik mletačkoga arhiva spominje zaključak od 20 trav. 1274, po kom mu je vieće mletačko dopuščalo, da se ostavi uprave i da se u Mletke vrati. Po Engelu i Razziju god. 1273 bješe knezom dubrovačkim Marin Badoero.

1274. — Petar Teupolo, po našem spomeniku od 8 srpnja i. g. U zaključku vieća mletačkoga od 15 svibnja 1274 kaže se, da je već otišao u Dubrovnik. Kronika Canal (cap. 341) i Andrija Dandolo (str. 391) spominju kao kneza dubrovačkoga za smrti dužda Lovrinca Tiepola, njegovoga oca († 15 kolov. 1275). Nalazi se i kod Razzija, Sladića i Engela.

1278. — Marin Justiniano. U izirazi povedenoj ožujka 1278 u Mletcima glade škoda počinjenih od bizantinaca podložnikom mletačkim veli se, da je njeki Gervazije pokrađen bio, kao što izlazi iz poslanice „Ma-

rini Justiniani Comitiss Ragusii“ (autograf kod Cicogne). — Sladić spominje za godinu 1277 Marka Justiniana. — Razzi i Engel godini 1277 pripisuju Andriju Veniera, a godini 1278 Marka Justiniana.

1279. — Marko Geno, po našem spomeniku od 5 lipnja. Isto po Sladiću, Razziju i Engelu.

1281. — Nikola Mauroceno, po Sladiću, Razziju i Engelu. V. Mikl. str. 54. Razzi i Engel spominju još za ovu godinu i Egidija Quirino.

1283. — Ivan Giorgio, po Sladiću, Razziju i Engelu. Dolazi i u spomeniku od 17 listopada i. g. (Illyr. Sacr. VI 117). — Razzi i Engel za ovu istu godinu imaju jošte Jakova Vittori. — U našem spomeniku od 30 listop. 1285 stoji Mihovil Mauroceno, a i kod Sladića za ovu godinu.

1286. — Nikola Quirino, po Razziju i Engelu. U spomeniku našem od 2 lipnja 1288 navedena je njegova poslanica, koju napisao nješto prije kao dubrovački knez. Spomenut je kao njegda knez dubrovački u naših spomenicima od 9 pros. 1288 i od 6 rujna 1306.

1288. — Marin Giorgio (Zorzi), po našem spomeniku od 3 kol., koj ovako bilježi: „iturus Comes Ragusium“. I u drugih naših spomenicima bez datuma imenovan je kao knez dubrovački; a u jednom od 6 rujna 1306 veli se, da je njegda tu čast obnašao. Sladić mu daje god. 1287.

1291. — Andrija Dandolo, po spomeniku od 11 srpnja kod Colletija (Illyr. Sacr. VI 119), te i po Sladiću, Razziju i Engelu. Imenuju ga naši spomenici od 4 lipnja i 20 rujna 1292.

1292. — Marin Baduario, po Sladiću, Razziju i Engelu.

1295. — Nikola Justiniano, po Sladiću.

1296. — Marin Mauroceno po Sladiću, Razziju i Engelu. I u našem se spomeniku od 16 srpnja 1300 veli, da je već bio dubrovačkim knezom.

1298. — Marin Baduario, po Sladiću; a Razzi i Engel zovu ga: Marinus Gendivi.

1299. — Andrija Dauro, po Razziju i Engelu. Sladić mu daje godinu 1300; a u našem spomeniku od 6 rujna 1306 kaže se, da je već bio dubrovačkim knezom.

1301. — Marko Cornaro, po Razziju i Engelu.

1302. — Marko Dandolo, po Sladiću; a po našem spomeniku od 18 srpnja 1304, da je već za cijele dvie godine kneževu čast obnašao.

1302. — Jakov Condalmier, po Razziju i Engelu.

1304. — Marin Baduario, po naših spomenicima od 18 svibnja i 18 srpnja (V. Mikl. str. 67), i po Sladiću. Razzi i Engel daju mu god. 1302.

1305. — Andrija Dauro, po Razziju i Engelu. U našem spomeniku 12 kolov. 1305 čita se ovako o njem: „ituro comiti Ragusii“.

1306. — Benedikt Faletro, po Sladiću, Engelu i Razziju (V. Lucio. Mem. di Traù 514, gdje se spominje još Ivan Teupolus kao Benediktov predjašnjik).

1308. — Andrija Dauro, po Sladiću, Engelu i Razziju. Po Luciu (Mem. di Traù str. 514) upravljao je Dubrovnikom već 9 travnja 1308. Dolazi u naših spomenicima od 9 veljače i 24 lipnja 1310, te 10 siječnja

1310 Indik. VIII u Lastovskom zakoniku sastavljenju, kad je on u Dubrovniku knezovao (Archiv. Jahrg. 1849 II Bd. 1 Hft. s. 43).

1311. — Petar Michiel, po Sladiću, Razziju i Engelu. U našem spomeniku od 7 rujna 1311 o njem se veli ovako: „iturus Comes Ragusii“.

1312. — Bartul Gradonico, po Sladiću, Razziju i Engelu. Po našem spomeniku od 8 srpnja stvara se njeka naredba za kneza dubrovačkoga, o kom se tada radilo da bude imenovan. Zaključkom pako od 27 pros. 1313 činila se milost istomu Bartulu, da se može u Mletke povratiti, čim mu dodje zamjenik, komu se nalagalo, da tečajem siečnja mora odlaziti.

1314. — Petar Geno. U našem spomeniku od 11 travnja veli se o njem: „iturus Comes Ragusii“, a po drugom od 3 listopada zna se, da je tada svoju službu obnašao. Isto po Razziju i Engelu, a po Sladiću zvao se Petar Dauro.

1316. — Pavao Mauroceno, po zakoniku Lastovskom lipnja i 7 listopada (cap. 31), te i po Sladiću, Razziju i Engelu. U našem spomeniku od 25 veljače 1316 dolazi kao izabran za dubrovačkoga kneza Ivan Dandolo s pravom, da može svoju službu preuzeti poslie dvie godine, valjda jer je tada kojom drugom zapriečen bio. U drugom pako od 9 ožujka imenuje se Pavao Mauroceno kao „iturus Comes“.

1318. — Ugolin Justiniano, po Sladiću, Razziju i Engelu; ali u našem spomeniku od 12 ožujka i. g. zabilježeno je, da je izabran bio za kneza dubrovačkoga Ivan Dolfino s pravom, da može onamo otići poslie dvie godine.

1320. — Bartul Gradonico, po Sladiću, Razziju i Engelu.

1321. — Pavao Trevisano, po Sladiću.

1322. — Ludovik Mauroceno, po Sladiću, Razziju i Engelu.

1324. — Pavao Mauroceno. Zaključak u Lastovskom zakoniku od 20 studenoga i. g.

1324. — Ugolin Justiniano, po Sladiću; po Razziju i Engelu god. 1325; a po našem od 22 sieč. 1326 upravljaše dubrovačkom občinom kolovoza 1325.

1326. — Pavao Trevisano, po naših spomenicih od 22 siečnja i 15 lipnja o. g. U drugom od 20 lipnja 1340 kaže se, da je već bio knezom dubrovačkim. Razzi i Engel daju mu god. 1325.

1326. Blasius Zeno po Sladiću; po Razziju i Engelu god. 1327; a po Misti-Index arkiva mletačkoga god. 1328.

1328. — Balduin Delfino po Sladiću, Razziju i Engelu.

1331. — Ludovik Mauroceno po Sladiću, Razziju i Engelu. U našem spomeniku od 30 list. 1332 spominje se njegov povratak u domovinu; a na drugom od 23 list. i. g. kaže bilježnik, da ga je sastavio za kneza Maurocena. Razzi i Engel poslie Maurocena za istu god. 1331 stavljaju Nikolu Faliera.

1333. — Marin Justiniano po Sladiću, Razziju i Engelu. Po našem spomeniku od 21 rujna 1334, koj ga zove Markom, podjeljuje mu se dozvola, da se može kući povratiti.

1334. — Nikola Falier. U našem spomeniku od 1 listopada kaže se, da je odabran bio za kneza dubrovačkoga, te mu dopušćuje, da putuje

javnim brodom, kamo se nalaže, da na povratku ukrea ondješnjega kneza Marka Justiniana; a u spomeniku našem od 29 rujna 1336 dozvoljava mu se, da se u Mletke vrati. Spomenik pako od 20 lip. 1340 kaže ga kao njegda kneza dubrovačkoga. Dolazi imenovan u zaključku od 20 list. 1336 zakonika lastovskoga. Sladić mu pripisuje god. 1335, a Razzi i Engel god. 1334.

1337. — Krsto Geno po Razziju i Engelu; a oni sami i Sladić za njim i za istu godinu stavljaju jošte Jakova Građenico.

1339. — Mih. Filip Belegno po Sladiću, Razziju i Engelu. U našem spomeniku od 8 pros. 1338 spomenut je kao „iturus Comes Ragusii“, a u drugom od 1 rujna 1339 prikazuje se kao knez.

1341. — Mih. Ivan Foscari. U našem spomeniku od 8 sieč. naznačen je kao „iturus Comes Ragusii“. Po Sladiću upravljao je god. 1342.

1342. — Ugolin Justiniano, po Razziju i Engelu, te po istih za istu godinu jošte Ivan Foscari.

1343. — Leonard Mauroceno, po Razziju i Engelu. U našem spomeniku od 12 srpnja o. g. dolazi Marko Mauroceno, komu Razzi i Engel pripisuje god. 1344.

1344. — Mihovil Marij Mauroceno po Sladiću.

1346. — Leonard Mocenigo po Sladiću, Razzi-u i Engelu.

1347. — Filip Horio. U našem spomeniku od 27 svibnja 1347 spominje se Filip kao „iturus Comes Ragusii“, a u drugom od 6 travnja. 1348 kao knez dubrovački. Razzi i Engel daju mu god. 1346, a Sladić g. 1348.

1348. — Filip Belegno po Razziju i Engelu.

1350. — Petar Justiniano po Sladiću, a po Razziju i Engelu još god. 1348.

1352. Marko Superancio po Sladiću. Razzi i Engel drže se ovoga reda, ali mu ne pripisuju godine.

1354. Nikola Volpe po Sladiću. Isto Razzi i Engel ali bez datuma.

1355. Nikola Barbadico po Sladiću. Tako Razzi i Engel, no bez godine. U našem spomeniku od 14 ožujka 1356 bana bosanskoga Tvrtka imenuje se Vitalius Barbadico; a po drugo već je knezovao 24 ožuj. 1355.

1358. — Marko Superancio po Sladiću, koj veli, da se je okanio časti početkom ove godine. Tako po Razziju i Engelu. U našem spomeniku od 17 ožujka 1358 veli se, da je bio knezom dubrovačkim.

B.

Pogodba svibnja 1232 utanačena u Mletcih medju dubrovačkom i mletačkom obćinom.

In nomine Domini nostri Jesu Christi. Amen. Anno Domini millesimo ducentesimo trigesimo secundo, mense Madij, quinte Indictionis. Cum Binzola Bobatie et Gervasius Naimerij viri nobiles nuntii et procuratores civitatis Ragusii ad presentiam Illustrissimi Domini Jacobi Teupuli Dei gratia veneciarum Dalmatie atque Chroacie ducis quarte partis et dimidie totius imperii Romanie dominatoris accessissent nomine et vice eiusdem civitatis

Ragusii, petentes comordiam, pactum et reconciliationem domino duci et Comuni Veneciarum, ostendentes commissionem, quam habuerant super hoc in hunc modum. Anno incarnationis domini millesimo ducentesimo tricesimo secundo, Indictione quinta, mensis Januarii tercie decimo die intrante. Nos quidem iurati Iudices Ragusii civitatis: Johannes Gandule, Gervasius Marini, Andreas Dabrane, Matheus Bobacie, Bubanna Petri. Et nos consiliarii: Damianus Bocinoli, Balatia Gervasii, Petrus Ballislave, Thomas Pezane, Johannes Lampri, et cunctus populus Ragusii. Committentes commitimus namque vobis Binzole Bobacie et Gervasio Naymerii nobilibus viris concivibus et nuntiis nostris et plenam virtutem et comissionem et potestatem vobis damus, ut totum ordinem et pactum, que pro nobis et nostra civitate Ragusii feceritis cum domino nostro Jacobo Theupulo magnifico duce Veneciarum firma habebimus imperpetuum. Hec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Ego autem presbiter Pascalis et comunis notarius juratus¹ ex consensu et laudatione prescriptorum iudicum et consiliariorum et cuncti populi Ragusini scripsi, complevi, et roboravi hoc. Quare dictus dominus dux ad petitionem eorum condescendit, et concordiam et pactum usque ad tres annos et tantum plus, quantum voluntas domini ducis Veneciarum fuerit, inter utramque partem initum est et firmatum in hunc modum: Nos Ragusanorum nuntii iamdieti pro comune² civitatis nostre transmissi, a quo fuit provida deliberatione inventum³ pro eo quod terre nostre videtur plurimum fructuosum, quod Veneciarum Domino subderemus. Petimus, ut nobis ad voluntatem vestram comitem concedatis. Hec enim, que continentur inferius, vult terra nostra Ragusii observare. Ragusini semper archiepiscopum eligunt⁴ de Veneciis et habebunt, a Gradu videlicet usque Caputaggeris. Et si dominus dux a domino papa poterit optinere, quod archiepiscopatus Ragusii Gradensi ecclesie supponatur, eius electionem presentabunt, domino patriarche Gradensi confirmationem electionis postulantes. Et confirmatione facta, veniet electus ad sedem patriarchalem, et consecrationem de manu sua accipiet, facietque ei fidelitatem, reverantiam et obedientiam debitam ei exhibere promittens. Preterea statuimus, quod idem archiepiscopus iurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis nisi pro eis remanserit, et sic facient omnes archiepiscopi, qui imperpetuum erunt in Ragusina sede ducibus, qui per tempora erunt. Clerus autem ter in anno, in nativitate domini et in pascha resurrectionis et in festo sancti Blasii, laudes cantabunt in maiori ecclesia sollempniter domino duci, domino patriarche, archiepiscopo suo et comiti omni anno. Propter quod benedictio-

¹ Tafel i Thomas čitaše »jure et consensu«, a u opazki primjetiše: »an legendum juratus ex consensu coll. p. 329?« Ovo potvrđuje naš izvor-
nik, u kom je ovako: »jur ex consensu.« — Arkiv bečki I. 279 ima
»jurium«; IV. 246 »juratus ex consensu«. — Arkiv mletački IV. 101.
»juratus ex consensu«.

² Tafel i Thomas čitali su »pro communi«. — Arkiv bečki II. 27 »pro
communes«; arkiv mletački IV. 101 »per communes«.

³ Tako arkiv bečki II. 27, IV. 246, i arkiv mletački IV. 101; a Tafel i
Thomas ipak imaju »iniunctum«.

⁴ Ovako se nalazi u prepisih arkiva bečkoga i mletačkoga, a T. i Th. čita-
taju »eligunt«, meću u zaporu (eligen?)

nem recipiet yperperos tres, unum a nobis ¹, alterum ab archiepiscopo, tercium a comite. Habebunt quoque Ragusini semper comitem et comites de Veneciis, quem vel quales dominus dux cum maiori parte sui consilii eis dare voluerit. Qui iurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis, et sic facient omnes comites, qui erunt per tempora ², ducibus, qui erunt per tempora imperpetuum. Jurabunt autem et omnis homines comitatus a tredecim annis et supra fidelitatem domino duci et successoribus suis, ipsa fidelitatis sacramenta renovabunt singulis annis decem. Jurabunt quoque fidelitatem comiti omnes et comitibus omnibus futuris imperpetuum, salva fidelitate domini ducis ad honorem Veneciarum et salutem Ragusii, cum bono et honore ac salvatione Veneciarum. Et si forte contigerit, dominum ducem vel successores suos Ragusium applicare, recipient eum honorifice ac illum procurabunt et nuntios suos similiter. Et si dominus dux voluerit hospitare in domo archiepiscopali, habebit eam ad sui ³ honorificentiam et voluntatem. Sin autem, dabitur ei domus honorabilis usque dum steterit ibi, et nuntiis suis decentem domum pro hospicio assignabunt. Et quotiens fecerit Venecia exercitum usque Durachium et a Durachio et infra et usque Brundusium et a Brundusio et infra, sicut Venecia faciet, sic facient Ragusini secundum numerum virorum suorum. Si vero exercitum fecerit a triginta lignis armatis et supra, que debeant transire Durachium et Brundusium, facient inde Ragusini tricesimam partem, et stabunt in servicio Veneciarum usque dum steterit exercitus Veneciarum. Tollent Ragusini de omnibus navibus extraneorum, que illuc applicuerint ad portum faciendum, illam rationem, quam Venecia tollit ⁴ extraneorum navibus, dividuntque illam in tres partes, de quibus unam dabunt archiepiscopo, aliam comiti et tertia sit communis Ragusii. Omnes, qui erunt amici Veneciarum, Ragusini illos pro amicis habebunt, et omnes, qui erunt inimici Veneciarum, Ragusini illos pro inimicis habebunt. Et non recipient Cacichios et Dalmesanos vel alios grossarios ⁵ et predatores sive rubatores in civitate Ragusii vel eius districtu, neque eis dabunt aliqua victualia. Et si Venecia miserit contra Cacichios et Dalmesanos gallicas ad offendendum eos, Ragusini similiter tunc mittent ad offendendum eos lignum quinquaginta hominum decenter armatos ⁶. Et omnibus aliis grossariis et predatoribus sive raubatoribus maris facient werram ⁷, et eos offendent bona fide sine fraude a Durachio et infra usque Venecias. Dabunt quoque Ragusini omni anno in festo omnium sanctorum domino duci pro regalia yperperos duodecim et communi Veneciarum yperperos aureos veteros ⁸ recti ponderis centum. Et

¹ Kod Tafela i Thomasa »a nobis duce«.

² Tafel i Thomas nemaju izreke: »ducibus, qui erunt per tempora«.

³ Tafel i Thomas i arkiv mletački imaju »suam«.

⁴ Tako i arkiv mletački, docim Tafel i Thomas: »de extraneorum navibus«.

⁵ Tafel i Thomas: »Dalmesanos vel alios crosarios«, a u bilježki »corsarios«. Arkiv mlet. IV. 101 i arkiv bečki IV. 246 imaju: »Dalmaceos vel alios grossarios«.

⁶ »armatum« nalazi se kod Tafela i Th., te i u prepisih arkiva bečkoga i mletačkoga.

⁷ »guerram« kod Tafela i Th., i u arkivu bečkom i mletačkom.

⁸ Tafel i Thomas citali su: »et communi Veneciarum in Veneciis yperperos auri veteres«; tako i arkiv mletački, samo mjesto »veteres« ima »veteros«.

comiti suo in eodem termino ypperperos CCCC de suo comuni, et omnes alios introitus et honorificentias comitatus consueta expecto introitu salis. Obsides autem dabunt Ragusini duodecim de duodecim parentatibus nobiliorum illius terre moraturos semper sex obsides in Venecia ad expendum Ragusinorum in medio anno, et alios sex in medio anno in cambio¹. Et si eorum aliquis moreretur vel fugerit, dabunt alium in loco eius. Jurabunt autem comes Ragusii et antepositi in aliquo officio civitatis, et unusquisque insuper pro suo capite se sic omnia servaturos, nisi remanserit per dominum ducem et maiorem partem sui consilii. Et fideles erunt domino Jacobo Teupulo inclito Veneciarum duci² usque dum vixerit in ducatu. Et hec sacramenta renovabunt Ragusini quisque pro suo capite in omnibus suprascriptis singulis annis decem. Preterea Ragusini de mercibus Romanie, quas Venecias apportaverint, dabunt in Veneciis comuni Veneciarum quinque pro centenario³, et de mercibus ultramarinis et terre Egypti, Tonissi⁴ et Barbarie solvent quintum. Et de mercibus regni Sicilie⁵ solvent quadragesimum comuni Veneciarum⁶, et de mercibus vero Sclavonie in Veneciis nichil solvere debent. Et tantummodo cum quatuor navigiis a septuaginta miliaris infra debeant Ragusini Venecias venire per annum. Et si aliter Ragusini Venecias venerint, solvent quintum de omnibus mercibus Romanie, quas Venecias apportabunt. Et tam per verram quam per pacem licitum est Ragusinis ire ad mercandum a culfo Coranti infra. In aliis vero partibus⁷ vetitis per dominum ducem Veneciarum ire non debeant Ragusini nisi secundum quod fecerint Veneti⁸. In

¹ Tafel i Thomas, i arkiv mletački kažu „concambio“.

² Tafel i Th. štiju: „Marino Mauroceno inclito Venecie duces“. Tako i mletački arkiv; samo mjesto „duces“ veli „duci“. Treba ipak opaziti, da od 6 ožujk. 1229 do 20 svib. 1249 bješe mletačkim duždom Jakov Teupolo (V. Romanin II. 212—248).

³ Tako arkiv mlet. IV. 101 i arkiv bečki IV. 246; a Tafel i Thomas imaju „per centenario“.

⁴ Arkiv bečki IV. 246: „Tonissi“; arkiv mletački IV. 101: „tunixii“; a Tafel i Thomas „Tunixii“.

⁵ Tafel i Th., i arkiv mletački imaju: „Sicilie et Apulie“.

⁶ Tafel i Thomas na ovom mjestu dodaju još ovo: „salvo quod homines Ragusii non debeant ire in Regnum Sicilie et Apulie, si prohibitum fuerit hominibus Venetie ne vadant in dictum regnum Sicilie et Apulie; et quod homines Ragusii de mercibus, quas detulerint Venetiam de regno Sicilie et Apulie, illud datium comuni Venetie in Venetia dare et solvere debeant et teneantur, quod constitutum est, vel de cetero fuerit constitutum per dominum ducem et comune Venetie solvendi ab hominibus Venetie in Venetia comuni Venetie pro dacio dictorum mercimoniurum, quas Veneti Venetiam apportarent de regno Sicilie et Apulie. Et hoc sane intelligatur, si datium constitutum plus fuerit, quam Quadragesimum, quam superius contineatur, quod homines Ragusii de mercibus Regni Sicilie et Apulie debeant solvere quadragesimum comuni Venetie.“ Ovak o u arkivu mletačkom II. 22, ali u IV. 101 nalazi se ovaj komad iz druge ruke napisan na koncu spomenika s pozivnicom.

⁷ Tako u arkivu beč. i mlet., ali kod Tafela i Thomasa: „portibus“.

⁸ Ovdje Tafel i Th. umecu sliedeću izreku: „Item ab Ancona istac per totam riveriam ipsi Ragusini non facient portum, nisi occasione acci-

Veneciis vero non debent facere Ragusini mercatum cum foristeriis. Et hec concordia et pactum amodo usque ad tres annos expletos firmatum est, et ab utraque parte debet firmiter observari, et tantum plus, quantum placuerit domino duci Veneciarum. Insuper nos iamdicti Binzola Bobacie et Gervasius Naimerii¹ nuntii et procuratores Civitatis Ragusii per nos et dictum commune Ragusii juramus² ad sancta dei evangelia supra animas nostras et omnium hominum Ragusii hanc concordiam et pactum, ut dictum est superius, firmum et ratum habere, et nullamodo contravenire. In huius autem rei testimonium, et ut hec magis robur optineat firmitatis presens pactum et concordiam iussit iamdictus dominus dux sui sigilli munimine roborari. Datum Veneciis in palatio ducatus per manum Gabrielis scribani ducatus aule Veneciarum scribe³.

Izvornik na prgameni s pečatom otrgnutim u arhivu bečkom, gdje bi prenesen iz dubrovačkoga. Priobćili su ga, ali s velikimi promjenami: Bernard Nani (De duobus Imperatorum Rassiæ numis. ed. altera 1752. str. 78); Engel (Gesch. des Freyst. Rag. str. 289); i Tafel i Thomas (Fontes Rerum Austriacarum. Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. II. Theil. Wien 1856 str. 307, iz Liber Pactorum II. str. 27—29 arhiva bečkoga, gdje ipak se nalazi stranom u Liber Pact. I. 279, a ciel u Liber. Pact. IV. 246, i dosta različno.

C.

Pogodba lipnja 1236 utanačena u Mletcih medju dubrovačkom i mletačkom obćinom.

In nomine domini nostri Jesu Christi. Amen. Anno domini millesimo ducentesimo trigesimo sexto, mense iunio, none Indictionis. Cum Matheus Bobacie et Cerna Vitacie viri nobiles, nuntii et procuratores civitatis Ragusii ad presentiam illustrissimi domini Jacobi Teupuli dei gracia Veneciarum, Dalmacie atque Chroatie ducis, quartæ partis et dimidiæ totius imperii Romanie dominatoris, accessissent nomine et vice eiusdem civitatis Ragusii petentes concordiam, pactum et reconciliationem domino duci et comuni Veneciarum, ostendentes comissionem, quam habuerant super hec in hunc modum. Anno incarnationis domini millesimo ducentesimo tricesimo sexto, mensis ianuarii secundo die intrante, Indictione nona. Nos quidem iurati

piendi victualia causa ducendi Venetiam». Tako i arhiv bečki II. 27, ali IV. 246 ima; »Item ab Ancona istuc per totam riveriam et a Pulmentario istac per totam riveriam ipsi Ragusini« etc. Kako ova zadnja takova je i dotična izreka u arhivu mletačkom IV. 101, ali tu stoji izpod spomenika, od druge ruke napisana, te s pozivnicom.

¹ Tako i u arhivu bečkom IV. 246. Tafel i Thomas imaju po II. 27: »Dobrane de Lampredio, Cerne de Vitana, Theodorus Bobacie et Goislavus Theodorii Grossi«; ali bi se to sprotivilo punomoćju gori navedenu na čelu spomenika.

² Tafel i Thomas: »juravimus«.

³ Tako u arhivu bečkom IV. 246. Tafel i Thomas naproti čitaju: »Datum Venetiis in palatio ducatus in Rivoalto urbe felici per manum Gabrielis Paulini notarii nostreque curie cancellarii feliciter. Amen.«

indices Ragusii civitatis: Bogdanus Goyslavi, Nicolaus Maurus, Gervasius Mariui, Petrus Ballislave, et nos consilarii: Grubessa Gundul, Martinusius Gervasii quondam comitis, Clemens Sersii, Paulus Damiani Bocinoli, Michæ Petri Malussi, Andreas Domane Rapane, et cunctus populus Ragusii ordinata curia cum sonitu campane. Committentes committimus vobis namque Matheo Bobatie et Cerne Vitatie, nobilibus viris, dilectis concivibus et nuntiis nostris, et plenam virtutem et comissionem et potestatem vobis damus, ut totum ordinem et pactum, que pro nobis et pro nostra civitate Ragusii feceritis cum domino nostro Jacobo Teapulo, magnifico duce Veneciarum, firmum habebimus imperpetuum. Hec autem carta nullo testimonio rumpi possit. Ego autem presbiter Pascalis, et comunis notarius juratus ex consensu et laudatione prescriptorum iudicum et consiliariorum et cuncti populi Ragusii scripsi, complevi et roboravi hoc, solitoque signo signavi. Idem dominus dux cum eisdem nuntiis super predictis tractare fecit secundum modum inferius denotatum; propter quod cum dictus Matheus Bobatie reddisset Ragusium ostendendum comiti, iudicibus, consiliariis et populo Ragusii formam et ordinem pacti predicti inferius denotati, et ad faciendam voluntatem ipsorum, placuit eis formam et ordinem pacti iamdieti et firmum habere et tenere ordinem et pactum inferius specificatum volebant, sicut per litteras dictorum comitis, iudicum, consiliariorum et populi eiusdem civitatis domino duci ac prefato Cerne Vitane eorum nuncio et procuratore transmissas clarius videbatur. Quare prefatus Dominus Dux ad petitionem eorum condescendit, et concordiam et pactum usque ad tres annos et tantum plus, quantum voluntas domini ducis Veneciarum fuerit, inter utrumque partem initum est et firmatum in hunc modum. Nos Ragusinorum nuntii iamdieti per comune civitatis nostre transmissi, a quo fuit provida deliberatione inventam pro eo quod terre nostre videtur plurimum fructuosum, quod Veneciarum domino subderemus: Petimus ut nobis ad voluntatem vestram comitem concedatis. Hec autem, que continentur inferius, vult terra nostra Ragusii observare. Ragusini semper archiepiscopum eligent de Veneciis, et habebunt a Gradu videlicet usque Caput aggeris. Et si dominus dux a domino papa poterit obtinere, quod archiepiscopatus Ragusii Gradensi Ecclesie subponatur, eius electionem presentabunt domino patriarche gradensi, confirmationem electionis postulantes. Et confirmatione facta, veniet electus ad sedem patriarchalem, et consecrationem de manu sua accipiet, facietque ei fidelitatem, reverentiam et obedientiam ei exhibere promittens. Preterea statuimus, quod idem archiepiscopus iurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis, nisi pro eis remanserit, et sic facient omnes archiepiscopi, qui in perpetuum erunt in Ragusina sede, ducibus, qui per tempora erunt. Clerus autem ter in anno, in nativitate domini et in pascha resurrectionis et in festo sancti Blasii, laudes contabit in maiori ecclesia sollempniter domino duci, domino patriarche, archiepiscopo suo et comiti omni anno, propter quod benedictionem recipient yperperos tres, unum a nobis, alterum ab archiepiscopo, tertium a comite. Habebit quoque Ragusium semper comitem et comites de Veneciis, quem vel quales dominus dux cum maiori parte sui consilii eis dare voluerit, qui iurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis, et sic fa-

cient omnes comites, qui erunt per tempora ducibus, qui erunt per tempora in perpetuum. Jurabunt autem et omnes homines comitatus a tredecim annis et supra fidelitatem domino duci et successoribus suis, et ipsa fidelitatis sacramenta renovabunt singulis annis decem. Jurabunt quoque fidelitatem comiti omnes et comitibus omnibus futuris in perpetuum, salva fidelitate domini ducis ad honorem Veneciarum et salu tem Ragusii cum bono et honore ac salvatione Veneciarum. Et si forte contigerit, dominum ducem vel successores suos Ragusium applicare, recipient cum bonorifice, ac illum procurabunt et nuntios suos similiter. Et si dominus dux voluerit hospitari in domo archiepiscopali, habebit eam ad suam honorificentiam et voluntatem. Sin autem, dabitur ei domus honorabilis usque dum steterit ibi, et nuntiis suis decentem domum pro hospitio assignabunt. Et quociens fecerit Venecia exercitum usque Durachium, et a Durachio et infra usque Brundusium, et a Brundusio et infra, sicut Venecia, facient Ragusini secundum numerum virorum suorum. Si vero exercitum fecerit a triginta lignis armatis et supra, que debeant transire Durachium et Brundusium, facient inde Ragusini tricesimam partem, et stabunt in servitio Veneciarum usque dum steterit exercitus Veneciarum. Tollent Ragusini de omnibus navibus extraneorum, que illuc applicuerint ad portum faciendum illam rationem quam Venecia tollit extraneorum navibus, dividuntque illam in tres partes, de quibus unam dabunt archiepiscopo, aliam comiti, et tertia sit comunis Ragusii. Omnes, qui erunt amici Veneciarum, Ragusini illos pro amicis habebunt, et omnes, qui erunt inimici Veneciarum, Ragusini illos pro inimicis habebunt. Et non recipient Cacichios neque Dalmesianos vel alios grossarios et predatores sive rubatores in civitate Ragusii vel elus districtu, neque eis dabunt aliqua victuaria. Et si Venecia miserit contra Cacichios, Dalmesianos galleas ad offendendum eos, Ragusini similiter tunc mittent ad offendendum eos lignum quinquaginta hominum decenter armatos. Item omnibus aliis grossariis et predicatoribus sive raubatoribus maris facient verram, et eos offendent bona fide sine fraude a Durachio et infra usque Venecias. Dabunt quoque Ragusini omni anno in festo omnium sanctorum domino duci pro regalia yperperos duodecim, et comuni Veneciarum in Veneciis yperperos auros Venetos recti ponderis centum, et comiti suo in eodem termino yperperos CCCC de suo comuni, et omnes alios introitus et honorificentias comitatus consuetas, excepto introitu salis. Obsides autem dabunt Ragusini duodecim de duodecim parentatibus nobiliorum illius terre, moraturos semper sex obsides in Veneciis ad expendium Ragusinorum in medio anno, et alios sex in medio anno in cambio. Et si eorum aliquis moveretur vel fugeret, dabunt in loco ejus. Jurabunt autem comes Ragusii et antepositi in aliquo officio civitatis, et unusquisque insuper pro suo capite se sic omnia servaturos nisi remanserit per dominum ducem et maiorem partem sui consilii. Et fideles erunt domino Jacobo Teupolo inclito Veneciarum duci usque dum viveret in ducatu. Et hec sacramenta renovabunt Ragusini quisque pro suo capite in omnibus suprascriptis singulis annis decem. Preterea Ragusini de mercibus Romanie, quas Venecias apportaverint, dabunt in Veneciis comuni Veneciarum quinque pro centenario, et de mercibus ultramarinis et terre Egypti, Tunissi et Barbarie sol-

vent quintum. Item de mercibus regni Sicilie solvent quadragesimam comuni Veneciarum. De mercibus vero Slavonie in Veneciis nihilolvere debent. Et tantummodo cum quatuor navigiis a septuaginta miliaris infra debeant Ragusini Venecias venire per annum. Et si aliter Ragusini Venecias venerint, solvant cuncta de omnibus mercibus Romanie, quas Venecias apportabunt. Et tam per werram quam per pacem licitum est Ragusinis ire ad mercandum a culfo Coranti infra. In aliis vero partibus vetitis per dominum ducem Veneciarum ire non debeant Ragusini, nisi secundum quod fecerint Veneti. Item ab Ancona istac per totam riveriam, et a Polinentaria istac per totam riveriam ipsi Ragusini non facient portum, nisi per occasionem tollendi victualia ducendi Venecias. In Veneciis vero non debent facere Ragusini mercatum cum foristeriis. Et hec concordia et pactum amodo usque ad tres annos expletos firmatum est, et ab utraque parte debet firmiter observari, et tantum plus, quantum placue it domino duci Veneciarum. Insuper ego iam dictus Cerna Vitane, nuntius et procurator civitatis Ragusii, per me et dictum comune Ragusii juro ad sancta dei evangelia supra animam meam et animas omnium hominum Ragusii hanc concordiam et pactum, ut dictum est superius, firmum et ratum habere, et nullo modo contravenire. In huius autem rei testimonium et ut hec magis robor obtineant firmitatis presens pactum et concordiam iussit iam dictus dominus dux sui sigilli munimine roborari. Data Veneciis in palatio ducatus per manum Gabriellis ducalis aule Veneciarum scribe.

Izvornik na pergameni s pečatom otrgnutim u bečkom arkivu, gdje bi primešen iz dubrovačkoga. Priobćili su ga Tafel i Thomas (Font. Rer. Aust. Urkund. zur älter. Hand- und Staatsgesch. der Rep. Vened. II. Th. Wien 1856 str. 328) iz Liber Pactorum IV. 252 arkiva bečkoga sa raznim promjenami. U mletačkom arkivu ima ga u Liber Pactorum IV. 103 Engel ga spominje.

D.

Pogodba ožujka 1252 utanačena u Mletih medju dubrovačkom i mletačkom obćinom.

In nomine Dei eterni, Amen. Anno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi millesimo ducentesimo quinquagesimo secundo, mense Martii, decime indictionis.

Cum nobiles viri Dobrane de Lampredio, Cerna de Vitana, Theodorus de Bobatia, et Goislavus Theodori Crosii, nuntii et procuratores civitatis Ragusii ad presentiam illustrissimi domini Marini Mauroceni dei gratia Veneciarum, Dalmatie atque Chroatie ducis, domini quarte partis et dimidie totius imperii Romanie, accessissent nomine et vice ejusdem civitatis Ragusii, petentes concordiam et pactum et reconciliationem domino duci et comuni Venetiarum, ostendentes commissionem, quam habebant super hoc in tunc modum:

Anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo quinquagesimo primo, mense decembris, quintodecimo die intrante, indictione decima, in civitate Ragusii, ordinata curia cum sonitu campanae. Nos quidem jurati

judices Ragusii Grubessa Gundule, Michael Pezane et Pasqua Joannis de Grade, et nos consiliarii de parvo et magno consilio, Veleius Bladimiri, Petrus Balislave, Bubanna Petri, Petrus Srette, Mangatia Lampri, Călanda Triphonis, Lampremo, Calenda Cernete, Dommana Guerraerii, Michael Burzole, Mathias Balatie, Paschalis Theodori, Petrus Mathei, Joannes Pecurarius, Velcassus Joannis, Lucarus Calende, Andreas Zreve, Petrus Joannis Bogdani, Petrana de Bonda, Marinus Binzole, Dimitrius de Menze, Sersus Clementis, Mattheus Veresti, Andreas Benesse, Proculus Michael, et ceteri consiliarii, et nos universum commune Ragusine civitatis committentes committimus vobis namque nobilibus viris Dobrane de Lampredio, Cerne de Vitana, Theodoro de Bobatia et Goislavo Theodori Crossii, dilectis concivibus et nuntiis nostris, et plenam commissionem vobis facimus, plenamque virtutem et potestatem vobis damus, ut, quicquid vos dixeritis vel feceritis vel statueritis seu firmaveritis cum domino nostro duce Venetiarum et suo consilio, et nos habebimus firmum et ratum. Et ad hoc, quod, quicquid vos prenominati nuntii nostri dixeritis vel feceritis vel statueritis seu firmaveritis cum domino nostro duce Venetiarum et suo consilio Venetiarum, nos prenominati judices, consiliarii et universum commune Ragusine civitatis firmum et ratum habeamus.

Marcholus de Ursatio, juratus vicarius noster, super animas nostras et omnium hominum Ragusii, et super suam animam per nostram voluntatem ad sacrosancta Dei evangelia juravit et affirmavit hoc.

Hec autem carta commissionis et potestatis in sua firmitate permaneat, et nullo testimonio rumpi possit. Ego presbyter Paschalis et communis Ragusii notarius juratus, scriptor sum et testis, scripsi, complevi et roboravi, solitoque signo signavi.

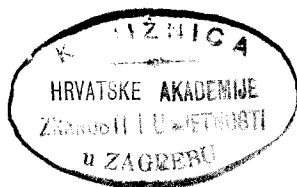
Item dominus dux ad petitionem eorum condescendit, et concordia et pactum usque ad tres annos, et tantum plus, quantum voluntas domini ducis Venetiarum fuerit, inter utramque partem initum est et firmatum in hunc modum. Nos Ragusinorum nuntii iam dicti, per commune nostre civitatis transmissi, a quo fuit provida deliberatione inventum pro eo, quod terre nostre videtur plurimum fructuosum, quod Venetiarum domino subderemus, petimus, ut nobis ad voluntatem vestram comitem concedatis. Hec enim, que continentur inferius, vult terra nostra Ragusii observare. Ragusini semper archiepiscopum eligent de Venetiis et habebant, a Gradu videlicet usque Caput Aggeris. Et si dominus dux a domino Papa poterit obtinere, quod archiepiscopatus Ragusii Gradensi ecclesie subponatur, ejus electionem presentabunt domino patriarche Gradensi, confirmationem electionis postulantes, et confirmatione facta, veniet electus ad sedem patriarchalem, et consecrationem de manu sua accipiet, facietque ei fidelitatem, reverentiam et obedientiam debitam ei exhibere promittens. Preterea statuimus, quod idem archiepiscopus jurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis, nisi pro eis remanserit; et sic facient omnes archiepiscopi, qui in perpetuum erunt in Ragusina sede, ducibus, qui per tempora erunt. Clerus autem ter in anno, in nativitate domini, in Pascha resurrectionis et in festo st. Blasii laudes cantabunt in maiori ecclesia solempniter domino duci, domino patriarche, archiepiscopo suo et comiti omni anno; propter

quod benedictionem recipient hyperperos tres, unum a nobis duce, alterum ab archiepiscopo et tertium a comite. Habebunt quoque Ragusini semper comitem et comites de Venetiis, quem vel quales dominus dux cum maiori parte sui consilii eis dare voluerit, qui iurabit fidelitatem domino duci et successoribus suis; et sic facient omnes comites, qui erunt per tempora, in perpetuum. Jurabunt quoque fidelitatem comiti omnes et comitibus omnibus futuris in perpetuum, salva fidelitate domini ducis, ad honorem Venetiarum et salutem Ragusii, cum bono et honore ac salvatione Venetiarum. Et si forte contigerit, dominum ducem vel successores suos Ragusium applicare, recipiunt eum honorifice, ac illum procurabunt, et nuntios suos similiter. Et si dominus dux voluerit hospitari in domo archiepiscopali, habebit eam ad suam honorificentiam et voluntatem; sin autem, dabitur ei domus honorabilis usque dum steterit ibi, et nuntiis suis decentem domum pro hospitio assignabunt. Et quotiens fecerit Venetia exercitum usque Dyrachium et a Dyrachio et infra usque Brundisium, et a Brundusio et infra, sicut Venecia faciet, sic facient Ragusini secundum numerum virorum suorum. Si vero exercitum fecerit a triginta lignis armatis et supra, que debeant transire Dyrachium et Brundisium, facient inde Ragusini tricesimam partem, et stabunt in servitio Venetiarum usque dum steterit exercitus Venetiarum. Tollent namque Ragusini de omnibus navibus extraneorum, que illic applicerint ad portum faciendum, illam rationem, quam Venetia tollit extraneorum navibus, dividuntque illam in tres partes; de quibus unam dabunt archiepiscopo, aliam comiti et tertia sit communis Ragusii. Omnes, qui erunt amici Venetiarum, Ragusini illos pro amicis habebunt; et omnes, qui erunt inimici Venetiarum, Ragusini illos pro inimicis habebunt. Et non recipient Cacichios neque Dalmesanos vel alios grossarios et predatores sive rubatores in civitate Ragusii vel ejus districtu, neque eis dabunt aliqua victualia. Et si Venetia miserit contra Cacichios et Dalmesanos galeas ad offendendum eos, Ragusini similiter tunc mittent ad offendendum eos lignum quinquaginta hominum, decenter armatum. Et omnibus aliis grossariis et predatoribus sive raubatoribus maris facient guerram, et eos offendent bona fide sine fraude a Dyrachio et infra usque Venetias. Dabunt quoque Ragusini omni anno in festo omnium sanctorum domino duci pro regalia hyperperos duodecim, et communi Venetiarum in Venetiis hyperperos auri veteros recti ponderis centum, et comiti suo in eodem termino hyperperos quadringentos de suo communi et omnes alios introitus et honorificentias comitatus consuetas, excepto introitu salis. Obsides autem dabunt Ragusini duodecim de duodecim parentatibus nobiliorum illius terre, moraturos semper sex obsides in Venetiis ad expendium Ragusinorum in medio anno, et alios semper in medio anno in concambio. Et si aliquis eorum moreretur vel fugerit, dabunt alium in loco ejus. Jurabunt autem comes Ragusii et antepositi in aliquo officio civitatis, et unusquisque insuper pro suo capite, se sic omnia servaturos, nisi remanserit per dominum ducem et maiorem partem sui consilii. Et fideles erunt domino Marino Mauroceno, inelyto Venetiarum duci, usque dum vixerit in ducatu. Et hec sacramenta renovabunt Ragusini, quisque pro suo capite, in omnibus scriptis singulis annis decem. Preterea Ragusini de mercibus Romanie,

quas Venetias apportaverint, dabunt in Venetiis communi Venetiarum quinque pro centenario, et de mercibus ultramarinis et terre Aegypti, Tunixi et Barbarie solvent quintum; et de mercibus regni Sicilie et Apulie solvent quadragesimum communi Venetiarum: salvo, quod homines Ragusii non debeant ire in regnum Sicilie et Apulie, si prohibitum fuerit hominibus Venetiarum, ne vadant in regnum Sicilie et Apulie; et quod homines Ragusii de mercibus, quas detulerint Venetias de regno Sicilie et Apulie, illud datum communi Venetiarum in Venetiis dare et solvere debeant et teneantur, quod constitutum est, vel de cetero fuerit constitutum per dominum ducem et commune Venetiarum pro datio dictarum mercimoniarum, quas Veneti Venetias apportarent de regno Sicilie et Apulie, et hoc sane intelligatur, si datum constitutum plus fuerit quam quadragesimum, cum superius contineatur, quod homines Ragusii de mercibus regni Sicilie et Apulie debeant solvere quadragesimum communi Venetiarum. De mercibus vero Slavonic in Venetiis nihil solvere debeant. Et tantummodo cum quatuor navigiis a septuaginta milliariis et infra debeant Ragusini Venetias venire per annum; et si aliter Ragusini Venetias venerint, solvent quintum de omnibus mercibus Romanie, quas Venetias apportabunt. Et tam per gueram, quam per pacem licitum est Ragusinis ire ad mercandum a culfo Coranti infra. In aliis vero partibus vetitis per dominum ducem Venetiarum ire non debeant Ragusini, nisi secundum quod fecerint Veneti. Item ab Ancona istac per totam riveriam, et a Palmentaria istac per totam riveriam ipsi Ragusini non facient portum, nisi occasione accipiendi victualia causa ducendi Venetias. In Venetiis vero non debent facere Ragusini mercatum cum foristeriis. Et hec concordia et pactum amodo usque ad tres annos completos firmatum est, et ab utraque parte debet firmiter observari, et tantum plus, quantum placuerit domino duci Venetiarum. Insuper nos jam dicti Dobrane de Lampredio, Cerne de Vitana, Theodorus Bobatie, et Goislavus Theodori Grossii, nuntii et procuratores civitatis Ragusii, per nos et dictum commune Ragusii iuramus ad sancta Dei evangelia super animas nostras et animas omnium hominum Ragusii hanc concordiam et pactum, ut dictum est superius, firmum et ratum habere, et nullo modo contravenire, et quod dabunt operam, quod hec omnia observentur. In huius autem testimonium, et ut hec magis robor obtineat firmitatis, presens pactum et concordiam iussit dictus dominus dux sui sigilli munimine roborari.

Data Venetiis in palatio ducatus in Rivoalto, urbe felici, per manum Gabrielis Paulini notarii nostreeque curie cancellarii feliciter. Amen.

Tafel i Thomas (Font. Rer. Austr. Urk. zur ält. Hand- u. Staatsg. der Rep. Ven. II. Th. Wien 1856. str. 464) iz Liber Pactorum IV. 256 arkiva bečkoga. Andrija Dandolo i Engel spominju ovu pogodbu, ali izvor nika nema u arkivu bečkom; valjda je u Dubrovačkom ostao. Nalazi se prepis u arkivu mletačkom: Liber Pactorum IV. 105.

Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku.

Napisao

PRAVI ČLAN DR. V. BOGIŠIĆ.

Čitano u sjednici filozofičko-pravoslavnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 16 srpnja 1868.

„Jakim jest ród, takim bywa naród, tudzież jego prava; pravo rodowe, więc charakteryzując naród, zwierciadłem oraz jest jego obyczajowej strony.“

Pravilo, koje prvo u ovoj izreci našega vrloga starine Mačejovskoga dolazi, koliko je god i od pravnik a i od drugih mislonih ljudi pripoznato neoborivim za pravo svakoga naroda, mi držimo da dolikuje još više slavenskomu pravu napose. Za to po našem mišljenju, poštovani pisac nije ni mogao bolje da počne odsjek o pravu slovenske familije¹, nego kako što učini s navedenom izrekom.

Dočim su u pravnoj sistemi azijskih naroda i osobe i obitelji apsorbovane državnim vladavcem, vidimo naprotiv na zapadu osobu, gdje se ispinje na vrh vrha cijele pravne zgrade. U slovenskom pravu opažamo uprav sredinu tih krajnosti i nalazimo, da je familija i njezini odnošaji najbogatija strana njegova, a uz to i središte cijeloj sistemi narodnoga prava.

Po tomu lako je pojmiti, da budući ovdje obitelj temelj cijeline, ko god hoće da se spozna sa unutrašnjom naravi slovenskoga prava, treba mu svakako da s familijom započne, i da je sa svake strane duboko prouči. Toga radi mi želeći progovoriti koju o pravu male ali klasične slovenske zemlje, nije se čuditi, što uprav obiteljske odnošaje odabراسmo: jer ako za ikoju drugu državu, to je svakako za nekadanji Dubrovnik na mjestu što Cicero o fami-

¹ Historia prawodawstw słowińskich. Tom. III. str. 16.

liji kaže: „... prima societas in ipso conjugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis et quasi seminarium reipublicae¹.

I drugo glavno pravilo, koje se kao uzgredno u navedenoj Maćejevskoga izreci nalazi, tako pristaje naravi slovenskog prava, da bi čovjek rekao, da je navlaš zanj i izrečena bila. Poznato je kako je u opće pravo koje se na familiju odnosi, više nego ikoji drugi odsjek privatnoga prava puno moralnoga življa, koji se svakako lakše u običaju održava, nego li se zapisuje. A gdje će više toga nezapisanoga življa da bude, nego li ga biva u slovenskoj familiji, u naroda, koji rijetko da kad zapisuje i one pravne običaje, koji se lakše zaboraviti mogu.

Mi ovo posljednje radi toga napomenusmo, jer nemogući se u ovoj raspravi na običaj obazirati, nego prisiljeni budući ograničiti se na samo pisano pravo dubrovačke republike, i to tek na zakone izdate u starije doba²; da nepodpunost njezina, koja iz toga slijedi, nebudu nama u grijeh upisana.

Zakoni, koje ovdje upotrebismo i koji do danas nigdje štampani nijesu³ evo ćemo da ih nabrojimo:

a) Statutum sastavljen za knezovanja Mlečanina Marka Justinijana potvrđen i proglašen 15 maja 1272 god. — Sadrži dodatanje, većinom nezapisano običajno pravo, a razdijeljen je na 8 knjiga; knjige pak na glave. U 8. knjizi zapisano je i poznijih zakona, od kojih je najmladji od godine 1358.

b) Liber Reformationum, od kojih je najstarija zapisana 8 oktobra 1311 god. a najnovija 4 maja 1410 god. Cijeli je sadržaj podijeljen na 33 „pagine“ a ove u „capita“.

c) Liber Viridis, u kome je najstariji zakon od 29 februara 1358 g. a najnoviji od 27 novembra 1460 g. Ima u sve 507 glava.

¹ De officiis I. 17, 54.

² To jest samo do god. 1583 godine.

³ Valentinelli u svojoj „Bibliografija della Dalmazia e del Montenegro“ navodi istina i dubrovačke zakonske zbornike među štampane zakone, pa znade kazati i godinu štampi; mi ipak možemo jamčiti da se svi dubrovački zakoni do sada samo u rukopisu nalaze. Štampane su samo neke glave u kojim su odnosi Dubrovčana sa ostalim srpskim zemljama, i naredbe o dubrovačkim novcima, ali i to samo kao dodatci „Srpskim spomenicima“ izdatim grofom Medom Pucićem, u Biogradu 1858—1862.

d) Liber Croceus, u kome su ustanove počamši 10 decembra 1460 pak sve do drugog maja 1583 god. Sadržaj je razdijeljen na 231 „chartae“. Ali na mjestu ima tih „karata“ poveće koje jedna uz drugu nose isti broj, tako da ih je u sve nekoliko više, nego je na posljednjoj naznačeno ¹.

Zemljište, kojim je republika vladala, nije dakako prostrano bilo, ali neka niko za to ne pomisli, da je sve i svuda jednako bilo, dočim kako u narječju, tako i u običajima, u svakome pravcu javnoga i privatnoga života, bilo je znatne razlike među gradom sa svojom najbližom okolicom, i ostalijem predjelima: razlika, koja je do sada malo od pisaca opažana bila. Što se narječja tiče, najprvi bi naš učeni jezikoslovac Budman, koji primjeti da se pravo dubrovačko podnarječje ograničuje samo na grad Dubrovnik sa predgradjima i sa Gružem (Gravosa) i Cavtatom (Ragusavecchia), a u svemu ostalomu zemljištu republike da gospoduje hercegovačko podnarječje osim većeg dijela pelješkog poluostrva (Penisola di Sabbioncello) gdje vlada zapadno narječje srpsko-hrvatsko ². Isto tako i što se obiteljskog prava tiče, opažaju se podobne razlike, tako da se zakoni iz kojijeh mi crpismo oduose samo na grad Dubrovnik sa najbližom okolicom, o kojoj kazasmo da ima čisto dubrovačko podnarječje, zatim na pučanske ³ familije, koje su i u drugim mjestima živjele, a po svoj prilici i na dubrovačke kolonije trgovačke po tudjim zemljama --; po svemu ostalomu zem-

¹ Zakoni koji su izlazili u poznija vremena, pa sve do padenja republike, bili su zapisivani u „knjigu Velikoga Vijeća“ (libro del maggior Consiglio) a od tole su se erpali i privatno prenosili u poznije rukopise „žute knjige“, tako da ima rukopisa u kojim su izerpi zakonâ sve do 1803 god. Ali rukopis koji je nama pristupan, ne dopire nego do 1583 god., te nam nije bilo moguće obzirati se u ovoj raspravi na poznije zakone. Ali su u Dubrovniku osim zakonâ i običajâ bile izvorom prava i res judicatae kako u Rimu, toga radi svaki odvjetnik i sudac valjalo je da se obzire ne samo na zakon i na tako zvanu „praxis judicialia“ nego i na „liber sententiarum“: mi ipak nemogomo za sada ni jedno ni drugo upotrebiti.

Rimsko pravo u praksi bilo je „fons subsidiarius“ i u Dubrovniku kako i u Mitcima ali zvanično ili zakonom to nije nigda bilo potvrđeno.

² Grammatica della lingua Serbo-Croata. Vienna 1867 pag. XIII—XIV.

³ U Dubrovniku za republike narod se dijelio na vlastelu (nobili) pučane (cittadini) i krupni narod.

ljištu, a osobito po selima, ustroj familije bijaše, a većinom je i danas, sličan onomu koji vlada u svijem ostalim srpskim i hrvatskim zemljama. Na ostrvima samo, kako što u izgovoru tako i u pravu, ina opet svojijeh osobina ¹.

Kad god noviji znanstveno izobraženi filolozi hoće da raspravljaju ma i najsitnije pitanje svoje nauke, te u sravnjivanje udju, najradije se kreću u jezikoslovnim granicama triju najviših jevropskih plemena: romanskoga, germanskoga i slovenskoga; i pri tom usporedjivanju najviše se obziru na najstarije jezične forme svakoga plemena.

Mi koji priznajemo da je razvijanje prava slično jezičnomu organskomu razvoju, sljedićemo njihovu primjeru, pa prije nego počnemo razgovor o dubrovačkoj familiji bacit ćemo barem pogled na glavna načela, koja opažamo u ustroju rimske, germanske i slovenske obitelji, pa i ove posljednje kako mislimo da je u najstarije doba bila i kako se u glavnome i do danas kod srpskog, hrvatskog i bugarskog seoskog naroda održala.

Najstarija forma rimske familije u svojoj spoljašnjosti nalična je na slovensku: i u starom Rimu kao i kod Slovena vidimo često nekoliko užijeh familija (= muž i žena s djecom) zajedno življeti pod upravom jednoga domaćina; ali je u jezgri bila sasvim drukčija. Pater familias bio je gospodarom u najstrožijem smislu, sinovi i unuci življeli su u njegovoj vlasti (in potestate) i bili malo manje nego bespravni robovi: jer se ta vlast prostirala i na osobu i na život i na imetak njihov. Što se osobe tiče, otac je mogao s njima što je htio, a po starijem pravu i prodati ih ², a i samoga života mogao ih je lišiti (vitae necisque potestas) ³. Što se pak imetka tiče, djeca po starijem pravu nijesu mogla ništa za sebe steći, jer sve što je u kući bilo ili joj inače pripadalo, to je sve domaćinovo, i on sam može tim raspolagati ⁴. O strogosti te vlasti sam Gajus

¹ Dva povećá ostrva Lastovo (Lagosta) i Mljet (Meleda) imadijahu i svoja osobita pisana prava. Lastovsko je zapisano 1310 a inljetsko 1345 god. Sr. časopis Dubrovnik (U Zagrebu 1852 god.) III. 195 i sljedi. i Arkiv für Kunde öster. Geschichts-Quellen (Wien 1849) vol. II. 10 i sljedi.

² I prosto prodati i dati noxae causa § 7. I. 4. 8; Gajus IV § 75. 79.

³ Dyonys Hal. II. 26. 27; fr. 2. Dig. 48. 8. fr. 5. Dig. 48. 9.

⁴ Gajus II. § 86—96; III. § 163.

kaže: „fere nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus“ (I. 55). Vlast je ta kako glavni obruč koji duge zajedno drži, i koji kad pukne bačva se razaspe: jer očinom smrću članovi rimske familije idu obično svak na svoju stranu, dočim u slovenskoj umre množina otaca prije nego se zajedružna obitelj na sitnije razdijeli.

U Germanskoj obitelji nijesu istina članovi bili tako pušteni na samovolju domaćinovu, jer je on dužan bio svaku osobu koja je pod njegovom zaštitom (*mundium*) s pomoću svojte (*Sippe*) štiti i braniti¹ i nije imao prava na život svoje djece². Da je Domaćin bio ograničen i u raspolaganju imetkom familije, dosta nam je napomenuti da nije bilo oporuka³. Ali ovdje obično sin, kako poletarac tić, pošto je krila stekao, odlazi iz dosadanje roditeljske zajednice, pa traži gdje će sam za sebe posebno gnijezdo da savije⁴.

U slovenskoj familiji vlada načelo zadrugnosti i ravnopravnosti. Ni osobe članova koji zadrugu sastavljaju, niti imetak nije svojina ni domaćina ni pojedinca, nego cijele familije, kao nekakve moralne osobe, a pojedinci su samo zaživotni uživaoci, što ipak ne priječī da, kako kaza jedan starac srpski domaćin, kad je košnica zamatičila, da se čele mogu rojiti i prelaziti u praznike⁵ pa dosadanji međ i vosak podijeliti. Ali ni diobom pojedinac ne postaje neograničenim vlasnikom imetka koji mu u dio dodje, nego samo što od prijašnje jedne moralne osobe postaje diobom više njih. U ovoj vrsti familije, budući više otaca, pa više i djece, domaćin niti iz daleka nema one vlasti ni na osobu pojedinca, ni na obiteljski imetak, kako bi inače imao. Sam nazov zadruga (*communio oeconomica*) koji se najobičnije čuje u Srbo-Hrvata najbolje nam njezinu osobitost označuje. Domaćin ovdje ako i ima vrhovnu vlast nad cijelom zadrugom, kako i treba da je ima, nema je po sebi i radi sebe (*ex se, auctoritate propria*) nego jer mu je članovi dadoše (*potestas delegata*) pa došao on do nje izborom ili starješinstvom.

¹ Valter, Deutsche Rechtsgeschichte II. § 467.

² Ibid. II. § 503.

³ *Heredes successoresque sui cuique liberi; nullum testamentum.* (Tac. Germ. 20) Za ostalo sravni Valter I. c. II. § 469—476.

⁴ Valter II. § 507.

⁵ Glasnik društva srpske slovesnosti knj. 9. (od god 1857.)

Ko Dubrovnik i njegovu istoriju поближе pozna, znati će, kako su se na ovoj pitomoj zemlji dva sasvim različna etnografska elementa sticala, dok najposlije slovenski latinskoga bar u jezičnomu obziru ne nadvlada, po tomu nije ništa čudno ako vidimo, da se ova obadva življa i u dubrovačkom pravu objavljuju ¹.

Ali mi vidimo da se rimsko pravo ni u samome Rimu ne uzdrža preko srednjega vijeka u svojoj staroj ni jezgri ni formi, ni germansko u njemačkim, ni staroslovensko u slovenskim gradovima, nego da se svuda, manje ili više preinačivši se prilike i odnošaji, preinačiše se prema njima i prema novim potrebama gradjanskoga života i njihova pravna pravila. Iz toga slijedi, da i pravo, koje se u Dubrovniku razvijalo, valjalo mu je da odgovara najprije tim potrebama gradskoga života, obzirom na svoj osobiti položaj i na značaj naroda, ali to daleko nije zapriječilo, da se uz rimsko i mnogo značajnih crta iz slovenskoga prava ili tragovi njegovi sačuvaše.

Što se zbi sa drugijem pravnijem odnošajima, to bi i sa familijom. I u Dubrovniku forma obitelji dodje do toga, da je u opće naličila običnijem gradskim familijama zapadne Jevrope. A kakva je ta jevropska familija? To je skup ljudi, koji su u jednoj kući rođeni i odgojeni od jednih roditelja, gdje pojedinac tako rekuć pripada svojom nejakosti prisiljen, i dok ta nejakost traje. — Pošto steče silu da uža pokida, a on bježi da sebi traži blizu ili daleko mjestašće gdje će sebi da posebni stan zidje, zaboravivši obično i na one koji su ga na svijet dali i s mukom odhranili i na one s kojim je pod jednim krovom rastao — a kako li nebi na one, s kojim su rasli tek njegov otac, djed i pradjed? Riječju: u takim obiteljima preote mah najneograničenije načelo individualnosti.

¹ Germansko pravo nije moglo imati na dubrovačko skoro nikakva upliva, barem neposredno pošto Dubrovčani kako narod nijesu s Nijemcima dolazili ni u kakav bliži doticaj. Što srpski književni spomenici kazuju o saobraćaju Dubrovčana sa Sasima u srpskim zemljama u srednjem vijeku, to je bilo ni manje ni više, nego kako što su dolazili sa ljudima stotinu drugijeh naroda, s kojijem su se kako svjetski trgovci sastajali i rastajali. Osim toga Dubrovčani su bili dakako mnogo napredniji i razvitiji nego Sasi, a rijetko se događja, da izobraženiji narod, kako što i osoba, od manje izobraženoga kakav običaj poprими.

Mi rekosmo da je i u Dubrovniku ali tek spolja obitelj bila veoma slična toj općoj jevropskoj — jer zavirimo li dublje u njezinu sredinu, pa njezinu jezgru promotrimo, naći ćemo zaista crtu, kojim se bitno od nje razlikuje; što će se tijekom ove rasprave na više mjesta i samo pokazati.

I u danas još živućoj jugoslavenskoj zadrugi¹ najznačajnija crta, kojom se ona odlikuje od obične zapadne familije, jest da više oženjenih ljudi sa svojom djecom u jednoj kući žive i u jednoj kući ekonomiju vode. Da je take zajednice i u Dubrovniku gdjegdje bivalo, svjedoči nam sadržaj slijedećega zakona: „Si unus aut plures ex fratribus simul habitantibus perchivium quod ex uxoribus suis receperint in communitate aliorum fratrum posuerint, ordinamus, quod omnes expensae uxorum suarum, et heredum nec non et nutricum heredum faciant de tota communitate“². — A opet na drugom mjestu zakon kaže: „Mater potestatem habeat domandi omnibus filiis et filiabus suis aequaliter et non aliis de communitate arcam cum rebus intus habitis ad suam voluntatem“³.

Ovdje ako se nevaramo možemo razumjeti, da je u zadrugi bilo ne samo braće, nego i druge svojte. I slijedeći zakon koji naznačuje ko se ima brojiti domaćinom (quomodo intelligatur caput familiae) kao da potvrđuje naše mnijenje: „Quod nullus, qui habet uxorem et filium et qui divisus a patre est et stat per se extra domum patris et etiam ille qui habet uxorem et staret in domo patris cum sua uxore, tam si est divisus, quam non, et caeter alii qui sunt in potestate non intelliguntur caput familiae“⁴.

¹ Mi navlaš kazasmo jugoslavenskoj, i punim pravom, jer ona žive u svijeh slovenskih plemena na jugu. Do sada se istina to od ista znalo za Bugare i Srbo-Hrvate, ali po odgovorima, koji nam prispješe tu nedavno na naš „Naputak“ iz predjela po etnografiji slovenačkih, nalazimo zadrugu i u njih i to sa osobitom terminologijom odnošaja zadrugarskih, sasvim različnom od srpsko-hrvatske, što svjedoči, da ti Slovenci ne primiše od susjednjih Hrvato-Srba zadruge, nego da im je bila od vjkada svoja kako i njima, i najviše da im ju je njihovo susjedstvo pomoglo do danas uzdržati.

² Statutum IV. cap. 53.

³ Stat. IV. c. 57. i još na nekoliko mjesta dolazi riječ communitas ili societas u navedenom smislu. Pogledaj n. pr. Stat. IV. c. 15. 46. 54. cap. 67; Reformationes p. XXV. c. 2. 3; Croc. chart. 14.

⁴ Reformat. pag. XXV. c. 3. Ovaj zakon bi izdan 1333 god. povodom djelidbe zemalja u Ratu, predjel koji bi nedavno pred tim

Iz navedenoga zakona vidimo i to, da ni kad je sin izišao iz očine kuće i od nje se odijelio, nije se tim još prekinula sveza, koja ga veže za obitelj u kojoj je rođen.

I u Dubrovniku je vladalo načelo kako i u Rimu: da je go-lema državna korist nastojati, da se ugled (auctoritas) starijih po što po to uzdrži, pa premda je rimsko pravo i ovdje imalo uticaj, ipak s druge strane upliv slovenskoga prava i narav novijega građanskoga života zapriječije, da u dubrovačkoj familiji otac-domaćin postane despotom kakvim bijaše rimski paterfamilias.

Obazrimo se prije na odnošaj njegov k obiteljskom imetku. Istina je, da zakon na jednom mjestu dopušta ocu da može raz-dijeliti i za svoga života medju sinovima, pa i proti njihovoj volji cijelo imanje, a uz to, po djelidbi da može dokle je god živ pri-držati kod sebe nepokretna dobra (Stat. IV. c. 16). Ali opet ideja, da sinovi po samim sebi imaju pravo na ta dobra izjavljuje se u zakonu, koji odmah za tim dolazi, u kom se opredjeljuje, da otac može samo do četvrtine svoga imetka ostaviti za dušu, a i tu četvrtinu po svoj je prilici crkva radi svojih svrha ocu izvojštila. Isto tako može otac četvrti dio robova i robinja osloboditi (*servos etiam et ancillas manumittere hoc est francare*) ali i to, samo ako ih je od svoga bio kupio (*ita tamen si eos vel eas suo proprio comparaverit*), koji dodatak i po sebi samom dosta je značajan (Stat. IV. c. 17). Ni medju samijem sinovima nemože on svoje-voljno ostavljati od imetka jednomu više nego drugomu —: samo najstarijemu sinu dopušta mu zakon da može darovati na smrtnoj postelji štogodj, ali samo *usque ad nappum unum argenteum de libra una* (Stat. IV. c. 18). Isto tako može darovati i sinu koji ide u manastir nešto, ali nikako preko dijela, koji bi mu inače do-pao (Stat. IV. c. 66), naprotiv sinu svjetskomu svešteniku može darovati i do 50 perpera preko njegova dijela (Stat. IV. c. 68). Što se tiče inoga očina darivanja, zakon u kratko ali jasno kaže: *pater sine voluntate filiorum suorum aliquid donare non possit* (Stat. IV. c. 58).

Još nam više posvjedočuje prava članova obitelji na kućni imetak, zakon kojim se dopušta oženjenu sinu da za oca živa može oporukom do četvrtine svoga oćinstva raspoložiti, pa se otac

pridružen republici — a dioba se činila, toliko na domaćina; ali je razredjeno bilo, da se i nedomaćinima po koji dijelak učini *cum bona aequitate, ut bonum et justum fuerit*.

i protivio tomu, samo što u tom slučaju oporuka nemože biti izvršena, dok otac žive (ostale tri četvrtine idu i tako po očnoj smrti našljednicima toga sina) — i neoženjeni sin može istina taku oporuku učiniti, ali ne ako otac tome ne privoli. A i odluka toga zakona, da po smrti neoženjena sina, koji se još u očnoj vlasti nalažase (si in manibus et potestate patris decesserit), otac može dati za dušu pokojnikovu koliko ga je volja (quantum sibi placuerit) od kućnjega imetka, i da se ostali sinovi ne mogu tome oprijeti (Stat. IV. c. 19), lako na misao dovodi, da kad crkva nebi bila u doba kad je zakon izdat (1272 god.) tako moguća, da bi ostali sinovi bili imali pravo oprijeti se i tome očinome raspolaganju s kućnim dobrima.

Tek u **XVII** vijeku pod knezovanjem Mlečića Petra Justiniani uvuče se tudje načelo da otac može oporukom raspolagati cijelim imetkom, uništujući tako sve što je prije toga u tome obziru uzakonjeno bilo. Naš Mlečanin, kome dakako ni na kraj pameti nije palo, da obitelj može biti ustrojena i po drugim načelima, a ne samo po onijem rimskoga prava, kaže da je tu preinaku trebalo učiniti, jer da kako je do tada bilo to bijaše: „contra omnes leges et bonos mores et contra liberum arbitrium, et etiam contra honorem patris“. I samo propter reverentiam sancti matrimonii ograniči očinu volju pa naredi, da sinu nemože nikako poginuti deseti dio od onoga, što bi mu inače došlo u dio (Stat. VIII c. 94. od 1304 godine).

Rimsko pravo nabraja do 14 uzroka radi kojijeh otac može djecu očinstva lišiti (Nov. 115 c. 3): to očino pravo stegnuo je dubrovački zakonodavac na cigla četiri slučaja¹.

Što se tiče očina prava na sinovlju tečevinu, naši nam izvori sasma malo znaju kazati. U jednome zakonu, kojim se naredjuje, šta će da bude, kad otac sina od sebe očera, kazuje se medju ostalim, da od toga doba sin sve što teče, za sebe teče, a ne za oca i za braću, mogao bi po tomu čovjek misliti, da dok je s ocem zajedno u kući bio, da je za zajednicu oca i braće tekao. Tim se više može to tako tumačiti, što isti zakon izrijekom

¹ Si filius paterna officia oblitus verberaverit patrem et matrem suam — seu cum amica patris jacuerit — vel eundem patrem coram curia accusaverit tali accusatione hoc est de tali maleficio qua probata pater amitteret vitam vel membrum — aut si vitae ipsius patris vel matris per venenum vel alio modo insidiare truxerit. (Stat. IV. c. 23.)

naredjuje, da ako sin proti očinoj volji, pa bio i oženjen, hoće da od njega otide, da sve što bude unaprijeda tekao, to sve pridada u zajednicu oca i ostale braće (*quidquid ipse filius lucrabitur totum sit commune cum patre et fratribus suis*. Stat. IV. c. 13).

Premda se to i samo sobom razumije, zakon ipak na jednom mjestu, potvrđujući starinski običaj, naročito naredjuje: da djeca imaju svoje roditelje, ako su potrebni, podpomagati, da mogu pristojno živjeti (*ut decenter vivere possent*), ali pridodaje, da su to dužni i roditelji prama svojoj djeci raditi, ako su ovi u nevolji (Stat. IV. c. 44). Po tomu drugi zakon kaže, da roditelji moraju podpomagati kćeri kaludjerice, koje ne žive u manastiru (*Bizocha vel aliter viventem in poenitentia extra monasterium*) a po smrti štogod im i ostaviti (Stat. IV. c. 65).

Što se očine vlasti tiče vrhu osobe dječije, netreba ni kazivati, da premda je ona i u Dubrovniku po današnjem mjerilu mjereći prilično stroga bila, ipak nije ni sjena onomu, što je bilo u starijemu rimskom pravu. Evo nekoliko zakonskih naredaba, koje ovdje spadaju:

Očino pravo očinski kazniti djecu za manje domaće prestupke i samo se sobom razumije, ali ga zakon i izrijeком potvrđuje (Stat. IV. c. 73).

O očinom pravu pri ženidbi i udadbi svoje djece zakon kaže, da: ako sin još nije u godinama (*infra actatem legitimam*¹) otac ga može po svojoj volji ženiti (*uxorandi licentiam habeat*)² i prěiju što od toga dodje uživati (*frui*). Ali ako je sin odrastao, nemože otac ni jedno ni drugo proti njegovoj volji učiniti (Stat. IV. c. 12). I odrasli sinovi, kad hoće da se žene, otac im može to zabraniti sve dok se kćeri ne pouđaju (Stat. IV. c. 13) — pače otac može udati kćeri, pa se tomu sinovi i protivili (Stat. IV. c. 48).

¹ U „*Summarium*“ toga zakona, koji je dakako u poznija vremena bio pisan, stoji „*filio impuberi*“.

² U navedenom „*Summarium-u*“ —: *Sponsalia contrahere*. Ovdje je teško riješiti kako se ima čitati, jer teško je vjerovati da su oci svoje sinove tako nejake ženili (*uxorandi licentia*), čemu bi se u dobro uredjenu građu, kako je Dubrovnik bio, i crkveno pravo opiralo, a da uzmemo, da su ih vjerivali (*sponsalia contrahere*), neznamo kako su oci inogli već vjeridbom i prěiju primiti. Ipak prije bi se moglo uzeti, da se kad ter kad događjalo, da je otac i nejaku djecu ženio, jer pozniji zakoni ustanovljuju minimum mladoženjinih godina. (*Virid. c. 478, Croc. chart. 1*).

Otac može takodjer još nedoraslu kćer (*filiam inpuberem*) pa da je i ne pita, dati u manastir — ali ako je na godine došla (*habentem aetatem*) to ne smije učiniti proti njezinoj volji (*Stat. c. IV. 61*). Ako pak kći sama uteče iz doma, pa u manastir otide (*fugeret et iverit in monasterium*) dakle proti očinoj (ako oca nema materinoj, bratovoj itd.) volji, otac ne samo da je ne smije kući vratiti, nego je još dužan od svoga joj štogod dati (*teneantur ei secundum ipsorum voluntatem in aliquo providere. Stat. IV. 63*). U tomu bi slučaju stari Rimljanin dakako bio zagrmio *interdictum de liberis exhibendis*, ali je u srednjem vijeku erkveno pravo znalo načiniti posao, da bi se taj prirodni zahtjev o još tvrdje argumente sa svoje strane imao rastući.

Što se tiče zajedničkoga stanovanja, otac ako neće da žive više sa oženjenim sinovima, on ih može kad god hoće od sebe odaljiti; samo ako su prije njihovijeh žena u njega, valja da im ih povрати (*Stat. c. IV. 15*); neoženjene sinove ipak ne smije otac očerati, ako nije kakve njihove krivice ili pakosti (*Stat. IV. c. 44*); ali ako se otac drugom oženio, pa hoće odagnati sinove prve žene od sebe, valja da se obveže, da će im davati 12 perpera (*yperperos*) na godinu za troškove (*Stat. IV. c. 19*). Takodjer kad otac pri sinovljevoj ženidbi želi prćiju nevjestinu k sebi uzeti, a sin se tomu protivi, otac ga može očerati iz kuće (*Stat. IV. c. 12*). Sinovi naprotiv ne smiju proti volji očinoj iz kuće izaći, jer im inače otac nije obvezan ništa dati (*Stat. IV. c. 9*).

U pravu svakoga naroda ima nekijeh pravnijeh odnošaja, koji moralno nijesu mogući medju roditeljima i djecom, ili ako su i mogući, to biva samo pod nekim osobitim uvjetima, ili što se stvari ili što se forme tiče, i na te slučajeve nije zaboravio dubrovački zakonodavac, od šta nama evo pod oko padoše slijedeće dvije ustanove. Kad se roditelji sa sinovima ili kćerma pravdaju, nemogu pozvati svoju djecu na sud izvan Dubrovnika, a djeca roditelje mogu samo pred dubrovačkog kneza, koji im sudi u svemu po običaju (*Stat. IV. c. 6*). Na drugom se mjestu kazuje, da otac može biti svjedokom u raspi medju sinovima i kćerama (*inter filios et filias*¹) iste žene ma bio i sam (*licet sit solus*), ali mati da nemože.

Svršuje li taj uži odnošaj medju ocem i djecom još za života obojih?

¹ Summariu kaže samo *inter filios*.

U dubrovačkim zakonima barem u glavama u kojim je riječ o obiteljskom i nasljednom pravu (ako se dobro sjećamo) nije nigdje izrijekom kazano, kad očine vlasti nestaje. Da aetas legitima dječija dovodi preinake u nekijem odnošajima, to vidjesmo gore gdje riječ bi o ženidbi (rectius vjeridbi) neodraslog sina, ali da se očinska vlast tim nije svršavala, svjedoči nam medju ostalijem i već navedeni zakon, u kom se govori o oženjenim sinovima in patria potestate¹. Zakonite godine počinju za muškarce navršenom 14. a za ženske 12. godinom života. Ali naši zakoni na nekolikim mjestima u kojim je riječ o odnošajima, na koje godine života upliva imaju, navode često 18.² a gdje gdje i 20. godinu³ ipak neoznačuje ih nikakvim imenom.

A je li baš da vlast vrhu djece samo ocu pripada? Nije li moguće da i mati udionicom te vlasti bude? Znamo da rimska mati nije nikako mogla imati te vlasti, jer je i sama bila obično u muževljoj vlasti (in manu mariti) pa i poslije kad blaže naravi i običaji pa i samo hrišćanstvo mah preoteše, nemogoše matere doći ni do kakve vlasti vrhu djece, koja bi očinoj naličila. I sam car Justinijan, koji materama dopusti uzimanje tuđe djece za svoju ad solatium liberorum amissorum, nedade im toga prava, koje je i tada samo otac mogao imati⁴. Ni u starome germanskome pravu, budući žena već radi svoga spola do života pod zaštitom (mundium), nije mogla imati nikakve vlasti vrhu drugih⁵. Dubrovački je zakonodavac naprotiv više slijedio načela slovenskog prava⁶, načela, koja su primjerenija građanskomu životu, te ni materi nezakrati pravo neke vlasti nad svojom djecom. Pače na jednom mjestu zakon sasvim izjednačuje to materino pravo očinu: *equiparantes quoad filios matrem patri statuimus: quod illam potestatem quam habet*

¹ Reformat. pag. 25 c. 3.

² Srav. n. pr. Stat. VIII. c. 72; Viridis c. 337.

³ N. pr. Croceus charta 178.

⁴ Const. 5. cod. 8. 48. Gajus I. § 104.

⁵ O tom podčinjenju germanske žene evo što kaže Lex Rotharii 204 (205): „nulli mulieri libere sub regni nostri dicione legis Langobardorum viventem, liceat in suis potestatem arbitrium silpmundia vivere, nisi semper sub potestate virorum aut certe regis debeat permanere; sr. Valter Deutsche Rechtsgeschichte § 478—480.

⁶ O tomu pogledaj u našem spisu: „pravni običaji u Slovena“. Macejovski (Hist. prawodawstw III. § 33—37. V. § 47. 48) skoro svud mjesto patria potestas upotrebljuje wladza rodzicielska.

pater super filios in vita sua, eandem habeat mater post mortem viri sui, possidendo lectum ipsius. Ali premda taj sam zakon priglavljuje: „et illud quod filii tenentur facere patri in vita sua teneantur et matri possidenti lectum et bona mariti“ (Stat. IV. c. 20), ipak ima tomu i nekoliko iznimaka, kao n. pr. mati nemože, kao što vidjesmo da je ocu dopušteno, proti volji sinova razdijeliti medju njima očinstvo (Stat. IV. c. 20), kako što naprotiv nemože ni zabraniti diobu ako djeca to hoće (Stat. IV. c. 21); njezina svjedočba medju djecom svojom nema dokazne sile (Stat. III. c. 20).

Ništa nemože bolje označiti ustroj obitelji i obiteljsko pravo u koga mu drago naroda koliko položaj ženskih u familiji. Ali ništa nemože tako lako ni prevariti čovjeka u prosudjivanju toga položaja i dovesti ga na presudu najprotivniju istini, koliko uprav taj predmet, ako ga temeljito ne prouči, ne samo u sebi i za sebe nego i u njegovoj kausalnoj svezi sa cijelim ustrojem familije, i sa cijelom pravnom zgradom dotičnoga naroda.

Ko bi n. pr. pogledao nasljedno pravo ženskih u Dubrovniku, pa (kako će se niže pokazati) vidio, da je u njemu dosljedno vladalo slovensko načelo, da dok je god muških, ženske se ne puštaju na baštinstvo — morao bi dakako promisliti da se ženskim tim golema krivica činila, kako što se u opće i misli o tome načelu slovenske obitelji, a osobito jugoslavenske, gdje, ako će zadruga zadrugom da ostane, ne može inače ni da bude. Ali oni, koji bi tako sudili, mjerili bi nekadanje odnošaje sadanjim mjerilom — jer dakako da bi nepravedno bilo u današnjoj gradskoj familiji, gdje je individualni egoizam već do kraja dopr'o, kad bi u nasljedstvu ženske imale manjega prava nego muški. Ali ako se čini da su u Dubrovniku u nasljedstvu ženske zanemarene bile, zato su se i običaj i zakonodavac starali da je na drugi način i u drugijem odnošajima obezbjede: otele velika skrb, koju čovjek opaža u dubrovačkim zakonima o udadbi, o prćiji, riječju: o obezbjedi ženskinja u familiji i kako djevojke i kako žene i kako udovice.

Osobito o bračnom pravu ima dosta ustanova u našim zborskim zakonima; po tomu će i nama trebati o tome predmetu obšire progovoriti.

Premda su u opredjeljenju godina života, što se ženidbe tiče, gradjanski zakoni imali takmace u naredbama kanoničkoga prava, pak ih se nekoliko i o tome bavilo. Tako n. pr. zakon od 1458

god. naredjuje, da se muškarac ne smije ženiti prije neg navrší 20. god. a djevojka udati prije 12. (Virid. c. 478); ipak ta naredba nije trajala nego cigle dvije godine, jer već 1460 god. vraća se zakon na ustanovu crkvenog prava, naznačivši za muškarce minimum 14. a za djevojke 12. god. (Croc. chart. 1). Ali ima ustanova i kako i otkle čovjek da se ženi. Na jednome je mjestu n. pr. naredba da se niko ne smije kriomice ženiti (Virid. c. 237); a ina i drugi zakon koji se zabranjuje ženiti iz dalmatinskih primorskih gradova onijem koji nemaju čim da jamče prćiju koju bi primili (Croc. chart. 124). Premda za ovo posljednje zakon naročito kazuje, da je to radi obezbjede prćije inogradskih žena, a tim i časti Dubrovnika, mi mislimo ipak da je bilo tu i više političkih uzroka.

Nikakav drugi odnosaj familije nije toliko posla i muke davao dubrovačkomu zakonodavcu, koliko naredbe o prćijama. Ovdje je zakon ne samo nastojao, da ujamči svojinu ženi nad prćijom, da joj je obezbjedi i označi odnosaje muža i djece prema njoj, nego se bavio i tim kolika će da bude prćija, pa najposlije stade joj opredjeljivati i maximum. Dakako da taj predmet zdravo zasijeca u državne interese a to tim više u Dubrovniku gdje je vladalo načelo: „*quod filiae maritatae cum perchivio in residuo nullum jus habeant*“ (Stat. IV. c. 47) —; ali rad šta opredjeljivati maximum? Zakon nam i sam daje odgovor na to pitanje, pa kaže da je ta naredba potrebna bila, jer budući prćije prekomjerno velike postale, oci i braća da bi svoj imetak od propasti sačuvali, da su prisiljeni bili davati svoje kćeri i sestre u manastir mjesto da bi ih udavali.¹ Tu je dakako bilo i drugih uzroka, ali nebudući ovdje mjesta njihovu istraživanju, red nam je prijeći na važnije zakone o prćijama.

¹ Cum propter magnas dotes, auctas ultra omne jus debitum atque mensuram, habentes filias aut sorores nobiles, ut melius et decetius eas maritarent dando eis consuetas et usitatas dotes, necessario opus erat, ut se propriis bonis spoliarent, aut qui non intendebant spoliari et privari suis bonis propriis, eis necesse erat, quod dictas eorum filias aut sorores matrimonio idoneas et aptas in monasteria ponerent, contra omnem humanitatem et debitum, quare volentes his obviare et dictas excessivas dotes ad aequam et justam mensuram reducere, ut omnes habentes filias habilis eas maritare possint, providere decrevimus in hunc modum etc. (Lib. Vir. c. 180.)

Kćeri valja svakako dati prćiju i to ne samo da su roditelji dužni učiniti, kako što je i u novijem rimskome pravu naredjeno¹, nego dubrovački zakonodavac ide i još dalje pa zapovijeda, da ako je otac umr'o, braća moraju sestre u dati (*quae si fratre vel fratres habeant, ipsi teneantur eas maritare. Stat. IV. c. 50*) — što se dakako ima razumjeti, da brat sestri mora prćiju dati. Već u statutu, dakle 1272 godine, ima zakon, kojim se potanko nabrajaju komadi ruha, koje valja dati pri udadbi vlasteoskoj kćeri. Ko pak hoće, da novcem ruho zamijeni, valja mu 55 perpera platiti.

Tek 250 godina kasnije počese zakoni da maximum prćije opredjeljuju. Tako 1423 god. u jednom zakonu naređuje se: da niko ne smije ni dati, ni primiti prćije preko 2300 perpera, i to 1600 u novcu a 700 u ruhu i ženskom urešu, ipak to nije za udovice vrijedilo. Sankcija ovoga zakona bila je jako tvrda, jer osim globe od 1000 perpera, kojom se prestupniku prijeti, moradijahu se zakleti pri svakoj ženidbi svi oni koji ugovarahu prćiju, da nijesu zakona prekršili. Ali uz prkos tomu, kako pozniji zakon od 1446 god. kaže: „neimajući ljudi mnogo straha Božijega a malo časti pred gospodom na svaki mogući način eludavaju zakon.“ — Budući pak poskupljele svekolike stvari, koje se djevojkama u prćiju daju, dopušta se novim zakonom da se mogu dati i primiti u prćiju do 2600 perpera i platnenog rublja, kojega vrijednost ne smije prijeći 40 perpera. Kazna, koja prestupnika čeka, ovdje je još teža, nego u predjašnjem zakonu, jer osim globe od 1000 perpera prijeti zakon i šestomjesečnom tamnicom, a duhovnicima prognanstvom ili dvogodišnjim zatvorom manastirskim (*Virid. c. 371*). Ali ni to mnogo ne pomože, jer zakonodavac, jadikujući u zakonu od 1504 god. kako ljudi na svaki način obhode zakon, i ništa nego za velikom prćijom gramze, ustanovljuje strožiji način istraživanja zakonskog prekršaja i prijeti, da će od pape isposlovat duhovnu sankciju, da svaki prestupnik bude kažnjen *excommunicatione majori*, a qua, qui in eam incurrunt, absolvi non possint, nisi per sedem apostolicam (*Croc. chart. 127*). Godine 1450 bi

¹ Capite trigesimo quinto legis Juliae, qui liberos, quos habent in potestate, injuria prohibuerint ducere uxores, vel nubere, vel qui dotem dare non volunt, ex constitutione divorum Severi et Antonini, per proconsules praesidesque provinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare. *Frag. 19. dig. 23. 2.*

potvrđena ta naredba, samo što se sad maximum *préije* ustanovi na 1000 dukata, a vrijednost prtenini mjesto *prijašnjih* 40, bi *povišena* do 100 *perpera* (Croc. chart. 194).

Da se pak na druge načine ne bi eludavao taj zakon, bi 1555 god. naredjeno, da kad *vjerenik* prvi put otide k *vjerenici*, ne smije mu se na dar dati više od 10 dukata, a kad poslije *ženidbe* otide k roditeljima ili k braći *nevjestinoj* u pohode, dar ne smije *preći* 20 dukata (Croc. chart. 216).

Ni na *préiju*, koju nose vlasteoske *kéeri* u manastir, nije zakonodavac zaboravio, te naredjuje, da one koje ulaze u manastir sv. Klare ne smiju sa sobom odnijeti nego samo ruho, postelju i (molitvenu) knjigu: *familija njezina može tom prilikom objedati*, ali mu trošak ne smije *prijeći* 10 *perpera* (Virid. c. 209).

Zakon *izrijekom* kaznje, da je *préija* (koju nazivlje i „*dos*“ i „*perchivium*“, jer obje riječi istu stvar označuju¹), pa bila u *pokretnim* ili *nepokretnim stvarima*, *ženina svojina*, ali se *predaje* mužu, da njom vlada i od nje koristi da *uzimlje*, osim ruha i *dragocjenijeh stvari*, koje isto kao i *odjeća* i *ures* ostaju samo pod *ženinom upravom* i *raspolaganjem*. Ako je *préija* u novcu, tada pošto je mužu *predata*, kako *res fungibiles*, postaje dakako *njegovom svojinom*, ali ako ovaj nema svoga *imetka*, da bi je mogao *nadoknaditi*, ne smije biti *uzeta*, ni za *naplatu privatnoga* ni *javnoga duga muževljega*² a osim toga *žena* ima za svoju *préiju* *jus praelationis* na *svijem muževljim dobrima*, ali samo nad *dugovima*, koji *nijesu stariji neg što je pismo*, kojim se potvrđuje *primljena préija*. Ovaj je zakon u *statutu*, dakle u drugoj polovini 13. vijeka pisan, pa *premda* je već tada *rimsko pravo* imalo dakako *upliva* na *dubrovačko*, ipak *odluci*, po kojoj *senatus-consultum Vellejanum* tako *glasovit posla*, i *primljen* bi u većinu

¹ Premda u natpisu glave, kojom počimlju ustanove o *préiji* stoji: „*de dote et perchivio*“ pa da i zakon sam počimlje rječima: *volentes mulieribus super suis dotibus et perchivio providere etc.*, ipak mi čitajući cio zakon uvjerismo se, da te dvije riječi označuju istovjetnu stvar. To nam potvrđuje i mala nota na kraju lista, koju evo što kaže: „*perchivium, de quo passim in 4. libro, est dictio illyrica, significans dotem.*“ (Stat. IV. c. 1.)

² Zaista čudna naredba, osobito za *trgovačko mjesto* kakvo bijaše Dubrovnik!

zapadno-jevropskih zakonika, ni traga ne nalazimo: zakon bo naredjuje, da se u prćiju ne smije tegnuti, ako žena nije jamčila za muža (nisi ipsa uxor inventa fuerit fidejussisse pro viro suo).¹ Taj je pojav tim više čudan, što je sam Justinijan, koji je u opće podobro suzio pozivanje žena na taj privilegium, ipak uprav za slučaj gdje žena za muža jamči, naredio, da jamstvo ima biti ipso jure ništeto.² Ipak zakon u 8. knjizi Statuta, ali pozniji gore navedenome, odlučuje, da se žena (*mulier in potestate viri constituta*) ne može nikako obvezati kako dužnik (*ad debitum obligare*) preko 5 perpera, pa muž na to privolio ili ne; a kad bi se obvezala, da to ne može nanijeti nikakve štete ni prćiji ni ostalim dobrima njezinim (Stat. VIII. c. 32). Istina da je ovdje o dugovima (*de debitis*) riječ, a u pomenutom zakonu o jamstvu ženâ (*de intercessione mulierum*), ipak je moguće da ovaj posljednji preinačuje prijašnji zakon, jer je na svaki način i jamstvo obveza. Sve ostalo što žena dobije od svojih roditelja, ili od koga drugoga izim prćije, to je njezina kao osobina (*proprietas*) s kojom može po volji raspolagati, i muž joj od toga ne smije računa tražiti (Stat. IV. c. 5): isto tako i prsten, kojim ju je muž prstenovao, njezina je neograničena svojina (Stat. IV. c. 8).

Kako svuda tako i u Dubrovniku najobičnije je dakako bilo da su žene za muža išle t. j. u muževu kuću, ali je svakako slučajeva bilo, da je muž, kako što narod kaže, na ulaz ili na domazetstvo k ženi prelazio. Zakon u kome su pravila za taj odnošaj (Stat. IV. c. 70) svjedoči nam da je i u Dubrovniku kako i u predjelima gdje je jugoslovenska zadruga u običaju glavna zadaća domazetstvu da oživi i pomladi kuću, koja na samu kćer spada. Po tomu zauzimajući domazetstvo, do neke granice, mjesto koje drugovdje posinovljenju pripada, rijetko se ovo posljednje u starije doba i događalo: barem se nije osjećala potreba staviti pravila tomu odnošaju, jer osim ovoga zakonskoga članka ne nahodimo o tomu nikakve druge naredbe u našim zbornicima. Ipak domazetstvo kako se ovdje opisuje, u poznije je doba manje obično bilo, što nam svjedoči objašnjenje zakonskoga naslova (*de genero*

¹ Stat. IV. c. 1. 2; za načelo prior tempore potior jure koje ni za prćiju ne čini iznimke sravnj: *Croc. chart.* 132.

² Nov. 134. c. 8. otkle proisteče i poznata *authentica*: *si qua mulier* cod. IV. 29.

ad filiandum¹⁾ po svoj prilici docnije je pod uplivom rimskoga prava sve to više mah otimala forma posinovljenja.

Na zakone, koji obezbjeđuju prćiju ženinu, i kojih množina ima, mi se ovdje ne možemo pobliže obzirati — napomenut ćemo samo da je vladalo načelo: da za svaki slučaj valja da je ženina prćija obezbjeđjena, o čemu nam u jednome zakonu svjedoče riječi: „intentionis enim nostrae est, ut semper et in omni casu dos sive perchivium mulierum sit salvum“ (Stat. IV. c. 1). Toga radi naplata je prćije u sudovima dubrovačkim spadala među causae privilegatae, a bilo je kao pravilo da dobra muževlja jamče za ženinu prćiju²⁾.

Da je žena bila podložna mužu razumije se i samo sobom, ali nam zakon to i na nekoliko mjesta i izrijeком potvrđuje, isto kako i to, da muž i pred sudom i izvan suda, pravno zastupa svoju ženu; tako n. pr. zakon odlučuje, da žena koju zovu ad placitum nije dužna ići, nego valja čekati muža, ako ga nije u Dubrovniku, sve dok se ne povrati. Ako bi se žena ipak odazvala, muž može vazda, kako zakon kaže, placitum ipsum rumpere si voluerit quia uxor subjecta est viro suo (Stat. III. c. 7). — Ali da je muž dužan ženu hraniti i za nju skrbiti i to se razumije, pa za to zakon i naredjuje, da ko izdane ženu iz doma sve dok je opet ne primi, mora joj davati za troškove, što knez nadje za pravo³⁾.

A što će da bude s prćijom i imetkom, pošto se ženidba, radi smrti muža ili žene rastrgne? Najprije je naredjeno, da, ako su

¹⁾ „Filiandum“ verbum hoc latino idiomati est penitus ignotum effectusque illius recessit ab aula, ideo nec facile conjici potest tamen sententiam meam pondens existimo generum quem praesens capitulum dicit ad filiandum esse illum quem socer duxit domum suam habitatum copulavitque cum eo filiam. Sravni i u kazalu stvari u Statutu članak: adoptio.

²⁾ To je pravilo tako bilo običajem postalo da se skoro u svim aktima kojim muž potvrđuje da je prćiju primio, nalazi slijedeći uložak: „quam quidem dotem habui et recepi, super me et omnia bona mea, secundum ordinem et consuetudinem Ragusii“; ili: „Confiteor . . . habuisse et recepisse . . . pro dote et perchivio, super me et omnia mea bona, secundum legem et consuetudinem Ragusii“.

³⁾ Qui uxorem suam de domo expullerit, quousque ipsam recipere noluerit, teneatur sibi dare expensas et omnia necessaria secundum providenciam domini comitis et suae curiae.

se muž i žena za dobra života o tom pogodili, da bude po toj pogodbi (Stat. IV. c. 60). Ali ako toga nema, tad ide po zakonskim naredbama, kojih u našim zbornicima prilično dosta ima. Mi ćemo da ih svedemo na sljedeće glavne točke:

Već najstariji zakonik određuje, da udovica, dok se ne preuda, nego ostane na muževljoj postelji (*quae possidet lectum mariti*) može uživati dok je god živa svakolika muževlja dobra, osim one četvrtine, koju je on za dušu ostavio, što je, kako vidjesmo, po zakonu mogao učiniti (Stat. IV. c. 6. 21. 43; Virid. c. 479). Državna je vlast veoma skrbila, da se udovicama obezbjedi to njihovo pravo, pa je naredila da bez dopuštenja maloga vijeća udovica ne može ni prodati ni darovati *possedium* muževljijeh dobara, kao ni pravo na svoju prciju, inače posao nema nikakve pravne vrijednosti (Virid. c. 479. 490). Ali zakon dalje naredjuje, da je dosta, kad bi nasljednik njezina muža mogao dokazati, da je samo tražila da se preuda (*si alium maritum quaereret*) pa može odmah biti izagnana iz kuće i sa imanja pokojnoga muža (Stat. IV. c. 7). Ako je udovica bezdjetna, te neće da ostane u muževljoj kući, onda joj valja povratiti njezinu prciju (Stat. IV. c. 33). I udovica s djetom može tražiti da joj se odijeli prcija iz muževljih dobara, pa da joj se preda, ali samo tad, ako joj je namjera da se opet udade, drukčije ne (Stat. IV. c. 32). Ako je u ženinoj prciji bilo nepokretnina, koje je muž popravio i poboljšao, to je korist ženina, ako se svjedocima ili pismom ne može dokazati, da je to muž upravo od svoga potrošio (Stat. IV. 35).

Što se muževljega prava tiče na ženinu ostavštinu, to zakon samo na jednomu mjestu izrijekom kaže, da drugi muž umrvše žene, ako ova nije imala s prvijem djece (tako nam se bar čini da se mogu uzeti riječi *maritus mulieris non habentis ex primo marito heredem*) može uživati njezina dobra (*possidere*. Stat. IV. c. 50). A tim više mužu ostaje uživanje (*ususfructus*) ako je s pokojnom ženom djece imao; to ako zakoni naročito i ne kazuju, ali nam uzgredne izreke na nekoliko mjesta potvrđuju (n. pr. Stat. IV. c. 28, 36). Ali ako je žena imala djece sa prijašnjim muževima a s posljednjim ne, tad mužu koji ženu nadživi, ništa ne ide (Stat. IV. c. 41), nego mu je triest dana rok, da predade cijelu ostavštinu njezinim sinovima (Stat. IV. c. 39). Slična je tomu naredba i za udovice, koje djece imaju, pa se preudaju (Stat. IV. c. 30, 31).

Zakonodavac je osobito nastojao, da na svaki način štiti djecu prve ženidbe, pa bio otac ili mati, koji po drugi put u brak stupe. Tako n. pr. među ostalim ima zakon koji naredjuje, da udovac koji s prvom ženom imade sinova, ne samo da im ima dati sve što im je od matere ostalo, i da ih kod sebe hraniti ima, nego ako nebi od svoga imao otkle za to da troši, da može uzeti koliko treba od imanja druge žene (Stat. IV. c. 9). Drugi pak zakon daje oblast sinovima prve žene (a kad ovijeh nije i udatim kćerama) da ako vide da im otac troši od svoga za opravljjanje nepokretnina druge žene, mogu mu zabraniti da to ne čini (Stat. IV. cap. 37).

Zakoni koji bi se skrbništvom bavili, na broju ih mnogo nema, ali su zato oni koji se u zbornicima nalaze prilično opširni. Tutela legitima dubrovačkim zakonima nije poznata, ako nećemo da tako nazovemo naredbu, po kojoj mati po očinoj smrti biva tutrix svoje djece, i po starijemu zakonu: što je mati udovica, dok se nije preudala, nejaku djecu i pred sudom zastupala (Stat. IV. c. 77). Ali kako mati sama ne može obavljati taj posao, a zakon ne obvezuje drugu svojtu da ga se primi, to u pojedinim slučajevima sam knez izabira dva skrbnika, kojim se valja zakleti, da će naloženi im posao duševno obavljati. Kad bi bilo među baštinicima muškaraca, koji navršise 18. godinu (stariji zakon kaže: ad legitimam aetatem, perveniente dakle samo 14. godinu. Stat. IV. c. 77) može i bez skrbnika biti: pa se i tim starijim baštinicima uprava povjeriti može, ali uza njih, ako knez i malo vijeće misle da treba, mogu i skrbnike imenovati (Stat. IV. c. 42). Možda je suvišan skrbnik i tada, ako su ocem u oporuci imenovani „pitropi“, kojim je dužnost ne samo izvršidba oporuke, nego i zastupanje neodraslih sirota pred sudom (Sr. Stat. IV c. 76). Druge „tutela testamentaria“ u našim zbornicima nema. Da je „tutela dativa“ i u Dubrovniku kako i u Rimu bila smatrana kao „onus publicum“, sasvim protivno tomu što je u Germanaca bivalo, gdje je skrbništvo i zaštita bila važno pravo, svjedoči nam to, što naš zakon prijeti globom od 25 perpera, kad se ko skrbništva nebi primiti htio. Zakon naredjuje, da, pošto oženjen čovjek umre, da se „ex officio“ ima od njegovog imanja napraviti „inventar“ koji se čuva kod blagajnika „Sanctae Mariae majoris“.

Upravlјati inetkom i udovica pomaga isto kako što i svako dijete, čim navršī zakonite godine (muško 14. a žensko 12. godinu),

valja da pomaže skrbniku u upravi. Skrbnikov posao traje obično dok nasljednik ili više njih dodju do 18. godine, tad sa imanjem predaje njima i račun svoje uprave — ali knez i malo vijeće kad bi bilo uzroka tomu, mogu i preko 18. godine narediti da skrbništvo traje: za ženske traje i onako sve dok se ne udadu. Imetak pod skrbništvom ne smije se iznijeti izvan Dubrovnika, dok god svikolici muški nasljednici ne navrše 14. godinu, a i poslije toga sve dok skrbništvo traje, ne smije se to učiniti bez dopuštenja kneževa i maloga vijeća. Za skrbnika jamči sve njegovo imanje, a jamstvo prelazi mu i na nasljednike (Stat. VIII. c. 42).

U cijelomu privatnome pravu, kako je poznato, ni jedan drugi odsjek nije tako tijesno spojen sa obitelji, koliko pravo nasljedstva, pa je za to veoma teško jedno razumjeti, ako se čovjek i na druge ne osvrne. Ako je to tako u opće, u slovenskomu pa i u dubrovačkomu pravu po sve je ne moguće razložiti jedno bez drugoga. Ta i mi u ovoj raspravi govoreći o odnošaju domaćina prema domaćemu imetku, bijasmo usilovani obazreti se i na nekolike odnošaje nasljednoga prava. Toga radi mi ćemo se ovdje i na ostale važnije zakone našijeh zbornika, koji se na nasljedstvo odnose, obazreti.

Glavna pravila o nasljedstvu u našim zakonima mnogo nalice na ona, koja se nalaze u poglavitim dalmatinskim statutima, a što se ženskih tiče, odalečuje se od rimskoga prava toliko i tako dosljedno, kako malo koji dalmatinski municipalni zakonik. U svijem zakonima, koji se nasljedstvom bave, glavno je načelo, da samo muški nasljeduju, a ženskim se prćija i ruho daje: tek kad muških nema, red na ženske dolazi¹.

Ocu ab intestato nasljeduju sinovi „jure repraesentationis“ koje posljednje pravo imaju i same udovice sinova, dakako samo na „ususfructus“ onoga dijela, koji bi bio dopao njezinu pokojnomu mužu. Kćerama nema dijela, nego kako kazasmo braća su obvezana dati joj prćiju (Proc. chart. 65). Braća imaju „jus accrescendi“ na onaj dio, koji bi bio dopao pokojnoga brata, ako je umr'o bez oporuke, a izrijeком kaže zakon, da ni tu sestre nemaju šta tražiti, ali mati dok žive u udovstvu ima uživanje toga

¹ Sr. n. p. Stat. IV. c. 37, 38, 42, 65 VI c. 1. 95 sr. i rusku posloviu: „при братъ сестра не вотчинница“ koja prijedje i u starije pisano pravo n. pr. u Уложение вл. XVII 2; za češko pravo pogledaj: Jireček: Slovanské právo v Čechach a na Morávě. I 158.

dijela (Croc. chart. 65^b 65^c). Isto tako i otac ima „*ususfructus*“ na dijelovima materina baštinstva, koji bi bili dopali sinove koji umriješe ab intestato (Croc. 65^a.)

Ako je otac imao sinova (*filios*) od više žena, cijeli se imetak dijeli na jednake dijelove među svim sinovima bez razlike (Stat. IV. c. 25). Zakonodavac je osobito dosljedan ovome načelu: da i dok je muških ženske ne nasljeduju; ali od njega odstupa pošto je riječ o djeci prve ženidbe, koju, kako i na drugomu mjestu vidjesmo, osobito zaštićuje. Po tomu naredjuje, da ako među djecom prve žene nema muških, nego su svekoliko ženske, one baštine oca svoga jednakim dijelom isto kako i sinovi poznijih žena, — ali ako je muških među njima (t. j. među djecom prve žene) tada baštine samo ti muški, a njima se i opet valja zadovoljiti s prćijom, koju im braća dadu (Stat. IV. c. 26, 27). Eto kako i u ovijem užijem granicama i opet se javlja glavno načelo.

I mater nasljeduju djeca njezina, ali i ovdje kako i u očinstvu, najprije sinovi — a tek ako njih nema, tada kćeri (Stat. IV. 37). Ako je mati imala više muževa, njezinu prćiju dijele sinovi koje imade sa posljednjim mužem, a ostali imetak od oca, od matere i sa koje mu drago druge strane, to razdjeljuju među se sinovi, koje je imala sa svim muževima (Stat. IV. c. 38). Ako pak s posljednjim mužem nije imala djece, nego samo s predjašnjim, tad ta prijašnja djeca svekoliko među se dijele *in capita*: ali kako i svuda samo sinovi, a tek ako njih nema, kćeri (Stat. IV. c. 41). Ustanova o redu u nasljedstvu među sinovima i kćerama u ovome je zakonu prilično nejasna radi čudnovatih izražaja; vrijedno je da ih navedemo: *qui heredes bona ipsa per caput hominis dividens inter se, et in hoc foemina sit foemina fratribus suis, quae si fratrem masculum (sic!) non habuerit, sit ipsa idem masculus (!)*. Čudnovato je, da se ovaj zakon sa istim nesmotrenim riječima nalazi i u kotorskom statutu¹, po svoj prilici iz dubrovačkoga prepisan, kako što su i drugi dubrovački zakoni u kotorski statut prešli. Mi ovaj zakon tako protumačismo, jer nas i „*Summarium*“ njegov na to povlašćuje². Ako pak žena nema djece, njezinu pr-

¹ Sr. Reutz Verfassung und Rechtszustand der dalmat. Küstenstädte und Inseln im Mittelalter str. 332.

² . . . Filii dictae mulieris praefata ilius bona per capita invicem (exclusis feminis) dividant. 4 Foemina fratre carens in successione materna loco masculi habeatur. (Stat. IV. c. 41).

ćiju uzimlje otac, ako njega nije živa tad mati, ali ako je od imanja materina prćiju primila bila, tad i za živa oca ide materi. Ako roditeljâ nema tad ide braći, koja dijele in capita, ako braće nema, tek tad neudatim sestrama, a gdje ni njih nije, ide muškijem braćućedima (Stat. VIII. c. 95).

Medju dubrovačkim zakonima ima mnogo ustanova, koje se na testamente odnose. Mi ćemo se ovdje obazreti, samo na glavne naredbe materijalne strane njihove, formalne možemo po sve izostaviti.

Testamenti factio u opće počimlje tek kad čovjek na zakonite godine dodje (muški čim navrši 14. a žensko 12. godinu) prije ni po što (Stat. VIII. c. 29).

Što se pak napose oca, koji ima djece, tiče: mi već gore napomenusmo, da nije bio neograničen u pravljenju oporuke, i da tek noviji zakon izdan tudjincem knezom, očinu volju u tome skoro od svih granica oslobodi. Tim je manje u tomu obziru mati neograničena bila, i što se darivanja za dobra života, i što se raspolaganja mortis causa tiče. Tako n. p. u jednom zakonu se dopušta, da mati svoj kovčeg sa svim što je u njemu osim zlata, može darovati svojoj djeci, ali nikomu drugomu: samo kćeri kaludjerici može dati što je god volja iz kovčega svoga (de sua arca), a od prćije i haljinâ može oporukom raspoložiti samo do četvrtoga dijela (Stat. IV. c. 57, 64). Tek u poznijem zakonu (od 1365 g.) dopušta se ženi, koja sinova nema, da može polovinom svoga imetka oporukom po volji raspoložiti (Stat. VIII. c. 95).

Oporučniku dopušta zakon da sam imenuje izvršioce (pitropi) svojoj oporuci. Ako su pitropi nemarni, ili neće da ispune što im je naručeno, nasljednici pokojnikovi mogu ih tužiti nadbiskupu, a on ih prinudi da vrše svoju dužnost. Ta crkvena kompetencija ako i ne dokazuje da su oporuke crkvom uvedene, a ono svakako da je njoj mnogo stalo bilo do te institucije (Sr. Stat. IV. c. 74, 75, 76).

Sinovi pak sa svoje strane mogu se dakako i odreći i očinstva i materinstva, ako vide da im je više štetno nego koristno. Da bi razbio posljedice, koje iz načela solidarnosti slovenske familije izviru, a možda i uspomenu načela staroga rimskoga prava glede sui et necessarii heredes (fr. 14 D. 38. 16; fr. 11. D. 28. 2), dubrovački zakonodavac naredi, da ako sinovi odbiju baštinstvo, da nijesu dužni ni dugove roditeljske platiti.

U Rimu je *judicium familiae erciscundae* mogao biti samo po smrti očinoj: u Dubrovniku naprotiv dioba očinstva uplivom slovenskoga prava kako i gore vidjesmo mogla se dogoditi i za očina života. To se osobito onda zbivalo, ako je bilo djece od više žena, ipak u saglasju sa sinovima prve žene. Pri toj djelidbi otac uzimlje za sebe dio, kako i svaki od sinova, što nas živo opominje na diobu jugoslovenske zadruge: a opet na rimski upliv pravilo: da i „*venter*“ ima jednak dio sa ostalim sinovima (Stat. IV. c. 55.)

Po smrti očinoj, braća su se, kako je naravno, mogla dijeliti, ali mi vidjesmo, da se dogadjalo, da su i zajedno ostajala. Pače u jednomu se zakonu naredjuje, da gdje je neodraslih sirota, braća moraju zajedno živjeti i da odrasli ne smiju ni založiti, ni prodati ni darovati (*non possint impignerare, neque vendere nec denare*) nikakve nepokretnine, čime bi se škodilo neodraslim. Kad su pak svi došli na godine (*actas legitima*) tad nek im je na volju ili zajedno ostati ili se podijeliti (Stat. IV. c. 51). U drugome zakonu, ne samo da se ustanovljuju pravila za braću, koja zajedno žive, nego ih ima obširnijeh i za prćiju, koju su njihove žene dale u zajednicu (*in communitate*. Stat. IV. c. 52, 53).

Glavnija pravila za diobu braće medju se, koja stavlja ju dubrovački zakoni, vrijedno je ovdje i opširnije pripočeti.

Ako su samo dva brata, mlađji pravi dielove od kuća, pokućstva, brodova i ladja, a stariji dijeli vinograde, životinju, novce i roblje (*familiam?*). Ali ako je više braće, mlađji, pa da je i sveštenik, dijeli kuće i baštine blizu grada i mline, a bira najprije najstariji brat, tad onaj što je za njim do najmlađjega, ali za to biranje ostavlja se svakome osam dana vremena da se razmisli —; ostale zemlje dijeli najstariji brat, ma i sveštenik bio, a najmlađji bira, pa za njim redom ostali do najstarijega. Pekretne stvari dijeli srednji brat ili braća, a počimlje birati najstariji pa ostali za njim po redu, ali tako da onaj koji je dijelio najpošljednji dodje. Gdje braće nema, tad sestre dijele istim tim redom i načinom (Stat. IV. c. 79).

Mi već gore, pa i prije neg što počesmo navoditi pojedine znatnije crte iz poglavitijih zakona kazasmo, da je obitelj u Dubrovniku samo spolja naličila običnoj gradskoj familiji na zapadu evropskom, a da je u jezgri svakako od nje različita bila. Navodeći pak dotične zakone pa ih tako i opet čitajući, u tomu se

svome uvjerenju i još više utvrdismo, a neka je čitaocu da sudi, jesmo li se prevarili.

Mi svoju misao ukratko kazasmo o karakternoj crti te obične zapadne obitelji, pak ćemo sad ukratko da kažemo i to što mislimo o dubrovačkoj. Dočim je u zapadnoj familiji daleko pretežnije načelo individualizma nad svim ostalim, u dubrovačkoj nalazimo da je glavna ideja u familiji: cjelina, kojoj svakako valja da pojedina osoba od svoga nešto žrtvuje, premda se je i za pojedinca i ovdje dovoljno skrbilo, jer dakako da bez toga zajednica bi za duže vrijeme bila nesnosna i nemoguća. Otuda u dubrovačkoj familiji neki osobiti duh opće solidarnosti i uzajamnog zadružja medju članovima, duh koji im nalaže skrbiti jedno za drugo, pomagati se medju se, nadzirati jedno drugomu svakolika djela, jer dobro i zlo, čast i sramota, koju pojedini član familije svojim djelom na sebe pritegne, nije da se to samo njega tiče nego se proteže i na cijelu obitelj i porodicu, kojoj pojedinac pripada.

Svjedočbe, na koje se naše mišljenje oslanja, i koje smo već tijekom ove rasprave naveli, mislimo da će mu dosta biti za potvrdu — ipak možda neće suviše biti, ako i još neke tačke, koje amo spadaju, i o kojim se sjećamo, ovdje na zaglavi napomenemo.

Vidjesmo već, kako zakon naredjuje, da ako je po očinoj smrti, medju braćom i neudatih sestara ostalo, da braća sestre moraju udati, t. j. prćiju im dati, pa potrošili za nju ako treba i cijelo očinstvo, pače ako je očinstvo tanko, da im valja i od svoje tečevine na to priložiti (Stat. IV. c. 27). K tomu zakonu pridružuje se drugi, koji dodaje: da braća moraju sestrama prćiju dati, pa ako od oca nikakva imetka ostalo nije (Stat. IV. c. 50).

Bratu neodraslom, koji uljeze u manastir, braća koja doma ostaju netreba ništa da dadu, ali ako iz manastira izadje prije neg je godina istekla, a i poslije, ako još nije zakonite godine života prešao: pošto se opet kući povratio, dobije odmah jus postliminii, te ulazi opet u sva prava, kao član familije, kako da nije nigda iz nje ni istupio (Stat. IV. c. 67).

Za udovicu je naredjeno, da je može zastupati pred sudom ili otac, ili sin, ili brat, ili zet itd. koga ona izabere. Tu se ipak ne smije nikako promisliti na kakav njemački „mundium“, jer zakon sam izrijeком kaže, da su udovice suae potestatis (Virid. c. 479).

Zakon koji zabranjuje da se djevojka ne smije vjenčati, ako nijesu otac a za tim i mati privolili, slijedi nabrajajući: da ako

otac i mati nijesu više živi, dozvolu za udadbu daju braća, ako braće nema, stričevi itd. (Virid. c. 238).

Isto tako u zakonu u kome se ocu oblast daje, da može kazniti svoju djecu radi neposluha i zla ponašanja, ta se oblast daje, ako oca nema braći i sestrama, nad mladjom braćom i sestrama; zatim stričevima, tetkama itd. (Stat. IV. c. 73).

Ali ne samo da se za zla djela mogu kazniti članovi zakonite svojte, nego se to proteže i na nezakonite. Pa i ovdje ne samo da se ocu daje oblast da može svoju nezakonitu djecu, koja su se na sramna djela dala, kazniti batinom pa i prodati izvan grada, nego se ta oblast i zakonitim sinovima toga oca daje, a do neke granice i samoj ženi očevoj¹.

Značajna je i ta ustanova, da gdje god treba jamstva ili za najam javnijih dobara i carinâ, ili za izvršenje druge kakve obveze privatnoga prava prama državi, ova ne prima jamca za obveznika ni iz njegove obitelji ni iz rodbine (della stessa schiatta. Croc. chart. 14), jer ih svekolike u više obzira drži kao jednu osobu.

Mi se za sad nijesmo mogli upustiti u šire razglabanje ovoga predmeta, pa tomu glavne uzroke kazasmo, nadamo se ipak, da će ovo nekoliko nepodpunijeh crta moći pokazati, koliko bi vriedno bilo i dublijeh i opširnijih studija praviti na dubrovačkom pravu. Ovo je polje, na komu rodoljubivi naučnik oduševljenjem radeći, može tako obilnu znanstvenu ljetinu požnjati, kakvu mu nikakav pojedini sredovječni statut ili zakonik kaka drugoga jugoslovenskoga predjela, grada, općine, ne može dati. K tomu radnja je tim primamljivija, ali dakako u isto doba i teža, što je dosada upravo dubrovačko pravo na ugaru ležalo, kako može biti nikakvo drugo na slovenskom jugu². Isto kako što pisano, tako je dosad

¹ Stat. IV. c. 72. Si vero bastarda devenerit meretrix vel malefica aut ruffiana, tam ipse pater quam filii sui legitimi potestatem habent, castigandi et percutiendi eandem et expellendi et etiam extra civitatem vendendi. Et si bastardus ipse fuerit masculus et latro, aut habens in se aliud malum vitium, ipse pater et legitimi filii sui eundem ad voluntatem suam verberent et castigent, quam potestatem verberandi et castigandi in masculum et foeminam concedimus etiam uxori ipsius.

² Ni sam Reutz, koji se tolikom ljubavlju bavio dalmatinskim statutima i medju se ih sporedjivao, nije se dubrovačkih zakona ni dotaknuo, o njima bo kaže, da su medju svijem dalmatinskim „an sich würdiger Gegenstand einer Special-Geschichte“ (l. c. pag. 13)

a i još više nepisano pravo zanemareno bilo ¹; a i na opći život i ostale običaje ² staroga Dubrovnika nije se do sada obziralo koliko bi trebalo i koliko zaslužuju. Nadamo se ipak da će skorim u svemu tomu bolje biti.

¹ Izvori za nepisano pravo dubrovačko jesu najprije tako zvani „Usus fori“ od koga imamo tri dijelca, a to su:

a) Nikole Bone, Praxis judiciaria juxta stylum curiae Ragusinae, juxta legum dispositionem et morem curiae ordinata od 1571 god.

b) Stjepana Beneše: Praxis curiae ad formam legum et consuetudinum reipublicae Ragusinae od 1581 god.

c) Marina Tudisia: Praxis juridico-civilis fori Ragusini okolo 1770 godine. Zatim dolazi Liber Sententiarum i „Acta juridica“ među kojijem je osobite važnosti: zbirka oporuka, koje se nahode u arhivu okružnog suda dubrovačkoga.

² Do sada o tomu pišaše: Appendini, Notizie storico critiche sulle antichità storia e letteratura de Ragusei. Ragusa 1802. Tom. II c. 8-10. — Ban: Zrcalo povjesnice dubrovačke u časopisu „Dubrovnik“ II, III, gdje je nekoliko glava tomu predmetu posvećeno.

Nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena.

PRIODČIO V. MAKUŠEV.

Predano u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 29 travnja 1868.

Polazeći u Italiju da u tamošnjih arkivih i bibliotekah istražujem materijale za historiju slovensku stadoh po savjetu akademika A. A. Kunika na neko vrieme u Kenigsbergu da se razgovorim s profesorom Hopfom, koji je dugo putovao po Italiji i Grčkoj. Iznajprije sam mislio provesti u Kenigsbergu samo dva tri dana, ali rukopisni materijali koje nadjoh u pomenutoga profesora za historiju južnih Slovena, zadržase me u tom mjestu skoro cio mjesec dana.

Neka mi bude slobodno najprije kazati nekoliko rieči u uče-noj radnji profesora Hopfa, a po tom ću staviti kratak pregled rečenih materijala.

Redovni profesor kenigsberškoga universiteta i upravitelj tamošnje javne biblioteke, Karlo Hopf već preko petnaest godina bavi se historijom grčkom srednjega vieka. Njegova doktorska disertacija „De historiae ducatus Atheniensis fontibus“ (Bonae 1852) obrati na nj pažnju pruske vlade, koja mu dade sredstva da putuje po Italiji i Grčkoj, gdje provede četiri godine (1853—54, 1861—63). Po materijalih, koje sabra u javnih i privatnih arkivih i bibliotekah, napisa nekoliko monografija o grčkoj i italijanskoj historiji srednjega vieka i sada baš izide u enciklopediji Erša i Grubera njegovo veliko djelo „Geschichte Griechenlands im Mittelalter“. Dobro razumijevajući da se historija grčka srednjega vieka ne može misliti bez historije južnih Slovena i Arbanasa, profesor Hopf nije ostavio da ne prouči izvora slovenskih

i arbanaskih: tiem trud njegov dobija važnost i za nas Slovence. U njegovoj historiji grčkoj srednjega vjeka nalazimo ne malo kazivanja o historiji srbskoj i bugarskoj, — kazivanja, koje je crpao ponajviše iz rukopisnih izvora italijanskih i grčkih; ali je osobito važno za nas to djelo tiem, što daje nov odgovor na pitanje o slovenskom elementu u Grčkoj. Prof. Hopf ne pripada medju one učene Niemce, koji mrze na Slovence i koji bi željeli da vas svijet bude njemački, nego sa sviem nepristrano stojeći prema nam Slovenom, on ne može da pristaje na zastranjivanja slovenofilska, koja najposlije ne donose koristi nauci nego štetu. U takova zastranjivanja pripada i poznata teorija Falmerajerova o slovenizaciji Grčke: „das Geschlecht der Hellenen ist in Europa ausgerottet!“ G. Hopf ne odriče silnoga utjecaja Slovenom i Arbanasom na nove Grke; ali na temelju svih izvora, kako onih, koji su i prije njega bili poznati, tako i onih, koje je on prvi upotrebio, on dokazuje da Moreja nigda nije bila sa sviem opustošena, i da za svega srednjega vjeka nalazimo u njoj gusto naseljen grčki narod i čiste grčke trgovačke gradove, koji su imali znatna materijalna sredstva. On pokazuje više puta ne samo kako je zastranjivao Falmerajer, nego i kako nije sa čistom savješću upotrebljavao izvore i kako mu je nedostajalo kritike.

Prelazeći k pregledu materijala za jugoslovensku historiju, koje nadjoh u profesora Hopfa, napomenuti ću prije svega dva grčka nadpisa, važna za genealogiju srbskih vladalaca: jedan ih se nahodi u manastiru της Παναγίας Ζαχλουμείας u Trapezici blizu Ohrida i pripada godini 6806 (1298), vremenu Stefana Uroša II (Milutina); drugi nadpis od godine 6857 (1349), vremena Stefana Dušana silnoga, nahodi se na zidu manastira sv. Mihaila u Ljesnovu, blizu Kratova u gornjoj Maćedoniji.

Veoma su važne za historiju srbsku hrisovulje (na broj 20), koje je dao car Stefan Dušan silni god. 1346 manastiru sv. Jovana krstitelja na gori Menikejskoj blizu Sera: χρυσόβουλλα Στεφάνου τοῦ κράλλη καὶ βασιλέως Σερβίας καὶ Ῥωμανίας εὑρισκόμενα ἐν παλαιῇ τινὶ κώδικι καταγεγραμμένα τοῦ κατὰ Σέρβας περὶ τὸ Μενοίκειον ὅρος κατεμένου ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ ἐπ' ὀνόματι τιμωμένου τοῦ τιμίου εὐδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου. U prof. Hopfa ima priepis pisan 1856 godine s originala, kojega sada nema. Te hrisovulje svjedoče kako je umio car Dušan postupati s Grci, koje je nadvladao, i privla-

čiti ih na svoju stranu dajući im časne službe; u hrisovuljah se spominju: Jovan Paleolog Kantakuzin, koji je bio μέγας δομέστικος (u 3. hris.), — glavari (κέφαλοι) Βόλερος, Μυσινόπουλος, Χριστόπουλος, Θεόδωρος Παλαιόλογος (u 4.), — domestik Ιωαν. Ζαρχμανιώτης (u 6.), — protospator (πρωτοσπαθαρς) κύρ Ανδρόνικος Κατακούζηνος (u 8.), i nekoliko drugih. Podpis je na hrisovuljah: Στέφανος ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς κράλλης καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, — Στέφανος ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, — Στέφανος πιστὸς βασιλεὺς καὶ κράλλης ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, — ili samo: Στέφανος κράλλης. Nadam se da će te hrisovulje skoro izdati na sviet ruska akademija za nauke.

Veoma je važan, do sele učenim ljudem nepoznat izvor za historiju drugoga bugarskoga carstva djelo francuskoga viteza Roberta de Clary „La prise de Constantinople“ (1204). Originalni se rukopis nalazi u kraljevskoj biblioteci u Kopenhagenu br. 487; pisan je u početku XIV vieka, ima ga svega 128 velikih lista u dva stupca po 37 vrsta. Djelo je Klarijevo peti članak toga sbornika i počinje se na listu 100 ovako: Ichi commenche li prologues de Constantinoble. Comment ele fu prise. Apres si orres pour. coi on i ala. Chi commenche li estoires de chiaus qui conquissent Constantinoble. Si vous dirons apres qui il furent. e par quele raison il ialerent. Il avint en ichet tans que li papes Innocens estoit apostoiles de roume. et Phelippes roi de franche. uns autres Phelippes est qui estoit empereurs dalemaingne. Et le Incarnations estoit de M. et CC. et III. ans ou IIII. que uns prestres estoit maistres foukes avoit anon que estoit de nuelli. itd. — Pisac govori o sebi u posljednoj glavi (CXX) nazivajući se „vitezom Robertom de Clary“, i uz to uvjeravajući da se oštro držao istine i pisao kao očevidac. Iz glave LXXVI (l. 119) vidi se da je on zajedno s bratom svojim Vilelmom bio pri uzeću Carigrada: Quant aliaumes li clers uit que nus ni osoit entrer si soli auont, et dist quil ienterroit, si auoit illuee un cheualiers. 1. Sien frere Robert de Clari auoit anon, qui le defendi, et qui distquilni enterroit mie. Et li Clers dist que si feroit itd. O svom bratu Vilelmu de Clary, koj je bio u službi kod „monseigneur Pierom de Braichoel“ govori pisac i u gl. XCVIII. list 124.

Taj je rukopis prepisao prof. Hopf s diplomatskom točnošću i namjeravao ga je izdati među drugimi izvori u „Chroniques Gréco-Romains“; ali od toga izdanja ne bi ništa.

Po riečih Klarijevih bugarski je car Asen I nudio svojimi uslugami krstonosce obričući im sto tisuća vojske da vojuje na Carigrad, ako će ga oni vjenčati carem; nu priedlog njegov bi odbijen. Pisac tom prilikom opisuje Bugarsku i veli da je Asen bio vasal cara carigradskoga (gl. LXIV).

Jovan Asen nezadovoljan krstonosci učini savez s Kumani (opisuju se i oni) i posla posaobinu k papi u Rim s molbom da mu pošlje carski vienac; kardinal, koji na skoro iza toga dodje u Bugarsku, okruni ga za cara bugarskoga (gl. LXV).

U glavi 106 opisuje se sastanak Asenov s Pierrom de Braichoele.

U glavi 112 govori se kako se digao Adrianopol i kako je Asen s Kumani pobio krstonosce, koji tražiše da se spasu bježanjem. Tiem oslobodivši se Asen udari na Solun, razbi franceskoga markiza i obkoli grad; ali sv. Dmitar, pokrovitelj Soluna, ubi strielom Asena, kad spavaše, a Bugari se sa svojimi saveznicima Kumani ukloniše. Bugarsko carstvo dopade srodniku Asenovu Borisu. Baldovina nagovori vlastela, te zaprosi kćer Borisovu i toga radi posla k njemu znatnu posaobinu (gl. 116). Boris rado pristane na to, te s bogatom pratnjom posla mu kćer svoju u Carigrad (gl. 117). Car s vlastelom izide joj na susret; iza toga se opisuje svadba (gl. 118) i smrt careva u Solunu (gl. 119).

U putovanju Milanca Petra Kazole u Jerosolim godine 1494 spominje se mnogo koješta znamenito o Dalmaciji, a osobito o Dubrovniku. To je putovanje izdao Julije Porro u Milanu godine 1855 (*Viaggio di Pietro Casola a Gerusalemme tratto dell' autografo esistente nella biblioteca Trivulzio*. U 4. s predgovorom od 5 strana, teksta 112 strana; i na str. 113—131 primjedbe) prilikom svadbe Eveline Trivulcijeve i grofa A. Lumijareca, ali samo u 50 eksemplara, koji biše razdani rodbini i poznanikom rečenih mladenaca. Jedan od tih eksemplara dobi prof. Hopf, koji u to vrijeme bijaše u Milanu. Videći kako je to izdanje riedko, prepisah sve što se tiče Dalmacije i Dubrovnika; na str. 24—25 opisuje se Zadar, str. 26 putovanje od Zadra do Šibenika, str. 25 ostrva sv. Andrije, Hvar i Korčula, str. 27—32 opisuje se Dubrovnik, str. 103 opisuje se Korčula, str. 104—105 opisuje se Hvar.

Iz predgovora Porrova doznajemo da se Kazola rodio u Milanu naskoro poslije 1430 godine a umro 1508. Godine 1478 bio je canonico ordinario della Metropolitana; godine 1490 i 1492 na-

štampao dva Breviara Ambrosiana; g. 1494 izdao knjigu *Rogationum triduanarum*; god. 1499 naštao *Rationale Ceremoniarum Missae Ambrosianae*. A među neizdanimi djeli njegovimi nalazi se opis krunjenja cara Sigismunda u Milanu 25 novembra 1431 (odakle je odlomak izdao Muratori). Putovanje u Jerosolim svršio je godine 1494 (14 maja bio je pošao iz Milana).

U Kazole je znatno motrenje i kritički pogled: nevjeruje svemu što čuje, nego potvrđuje što je čuo svojim opažanjem, i u tom je važnost njegova kazivanja.

Interesantni se podatci za jugoslavensku historiju nalode u rukopisu koji pripada g. Scip. Volpicelli u Neapolju: Giovanni Musacchi, Despota dell' Epiro, Breve memoria de nostra casa Musacchi, godine 1510. Priepis ima prof. Hopf u Kenigsbergu (svoga skupa 96 str. u 4.). U tom rukopisu, u kom je historija arbanaska od početka XIV vieka, govori se i o Bugarih i Srbih. Počinje se ovako: „Havendo inviato di Roma“ itd. Za tim ide genealogia Musakijeva, a po tom: „Breve memoria de don Gio. Mosachi despota d Epiro ai suoi figlioli don Theodoro, don Adriano e don Costantino suoi figli et successori de quel poco che lui si ricorda et son nel anno 1510“. Dalje govori pisac kako su ga Turci izgnali iz njegovih zemalja te je pobjegao u Napulj i ondje se naselio sa svom svojom porodicom; za tim pripovieda kako je propalo grčko carstvo (la ruina del imperio di Constantinopoli e nostra), historija balkanskoga poluostrva 1363 do 1476. Iza toga kazuje kako je postalo ime i pleme Musakija: po njegovih riečih Musakije su bile rodom iz Carigrada i prozvale se Mollossachi od pokrajine Molossi (Molossia arbanaski Epir), kojom su vladali. Na starom grbu njihovu bio je izvor, kako skače iz zemlje; ali poslije dobiše drugi grb, na kom je bio okrunjen dvoglav orao sa zvjezdom u sriedi. Na str. 16—17, 28—31 nabrajaju se zemlje, kojimi su vladale Musakije; na str. 42—43 kazuje se o Skenderbegu. Na kraju str. 48 čitamo: „notam(ent)o per me don Constantino Mosachi a voi figlioli miei de tutto quello che segue appresso“, gdje dopunja što je naprijed priobćio otac njegov Ivan. Napomije da se u Andrije Angela u Mletcih nahodio srbski rukopis (scritto in ligua chiureliza serviana) o postanju srbskih despota (del origine delli despota de Servia). Na str. 50 do 52 govori se o Urošu II, o Lazaru, Nikoli županu i Balšićih. Na str. 63—90 nalazi se izvod iz poznate epirske kronike Todora

Spandugina (Spandolitio). Ostale strane zauzima genealogija doma Musakija, koji je zamro godine 1600.

I.

Nadpis od god. 1298 u manastiru Trapezičkom blizu Ohrida. ¹

Ἀνηγέρθη ἐκ βαθρῶν ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς
 Ζαχλομιτίας δι' ἐξόδου τοῦ πανευτυχεστάτου Καίσαρος Ἰούργουρ τοῦ κτήτορος,
 ἀνεστορέθη δὲ παρὰ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Λεαρόλα Ἰωνῆκ πρωτοθρόνου
 κυρίου Γρηγορίου κτήτορος ἐπὶ τῆς βασιλείας Στεφάνου τοῦ Οὐρόση μηνὶ Αὐγού-
 στῳ χί ,ς ω ς'.

II.

Nadpis od god. 1349 na stieni manastira sv. Mihajla u Ljes-
 novu kod Kratova.

Ἀνηγέρθη ἐκ βαθρῶν καὶ ἀνεστορέθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ Τα-
 ξιάρχου Μι. δι' ἐξόδου τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότης Ἰω. τοῦ Αὐβήρου καὶ τῆς
 πανευτυχεστάτης βασιλίσσης Μαρίας τῆς Αὐβερσίσης καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Κραι-
 κοῦ καὶ Δαμιανοῦ ἐπὶ τῆς βασιλείας Στεφάνου καὶ Ἑλένης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῶν
 Κράλη τοῦ Οὐρόσι μηνὶ αὐγούστῳ ,ς ω ν ζ' ἡδικτ. β'.

III.

Izvadak o Bugarskoj iz rukopisa: la prise de Constantinople
 (1204) franc. viteza Roberta de Clary.

LXIV. Havint apres on chu tempore que morchoffles li trai-
 tres fu empereur. et que los des franchois estoit si poure com iou
 vus ai pardeuant dit. et quil ratornoient durement leur nes et leur
 engiens pour assalir. que iehans li blakis manda as haus ba-
 rons de lost que se il le voloient coroner a roi. a estre sire de se
 tere de blakie. que il tenroit se tere et son roiaume dans. Et quil
 venroit en leur auiwe pour aider a prendre constantinoble. a tout.
 CM. hommes a armes. Or est. blakie une tere qui est du do-
 maine lempereur. et estoit chus iehans uns serians lempereur. qui
 wardoit une huiriere lempereur. Si que quant li empereur man-
 doit LX. chewaus. ou. C. que chis iehans li enuoioit. et venoit
 acourt cascun au deuant chou quil fust par mal de la court. Et
 tant quil i vint a .I. iour. et que uns escoullies uns des vissiers

¹ Neimajući u štampariji dosta slova velikih štampamo oba nadpisa malimi.

l'empereur li fist un loit fait quil le feri dunes corgies parmi le vissage. dont il eut moult gran duel. Et pourchu lait fait que on li fist. si sen parti iehans li blakis par mautalent de le court. et sen rala en blakie. Si est blakie une moult fort tere, qui toute est enclose dunes montaignes. si que on ni puet entrer. ne issir. fors. par. 1. destroit.

LXV. Quant iehans fu venus si commenche aatraire les haus homes de blakie. comme chis qui estoit rikes hons. et qui auques pooir iauoit. si leur commenche a prometre. et douner. et as uns. et as autres. Et fist tant que tout chil dou pais furent tot subiet aluj. et tant que il fu sires dans. Quant il fu sires dans. si traist il as commains. Si fait il tant que par un. que par et. quil fu leur amis, et que il furent tot en saine. Et que il fu ausi comme toussire dans. Or est commaine une tere qui marchist a blakie. Si mo dirai quel gent chil commain sont. Che sont une gent sauuage. qui neerent. ne ne semment. ne nont borde ne maison. Ains ont unes tentes defeutre. uns habitacles ou il se muchent. Et se viuent de lait et de fromage. et de char. Sil y a en este tant de mouskes. et de mouskerons. que il nosent issir hors de leur tente maire preu devant en liuer. En yuer si issent hors de leur tentes. et de leur pais. quant il voellent faire leur cheuauchie: Si vus dirons que il font cascuns dans a bien. X. cheuox. ou .XII. si les ont si duis quil les siuent par tout la ou il les voellent mener. Si montent puis seur lun. et puis seur lautre. Si a cascuns des cheuax quant il oivrent .I. sakelet pendu au muset. la ou se viande est. Si meniue si comme il siut sen maistre. ne ne cassent desrer et par nuit. et par iour. Si vont si durement que il von bien en une nuit et en .I. ior. .VI. iournees. ou .VII. ou .VIII. desrure. Ne ia tant comme il vont riens ne carkeront. ne ne prendront deuant au repairier. Mais quant il repairent dont si acuelent proies. si prennent hommes. Si prenent chou quil pueent a taindre. ne ia niron autrement arme. fors. quil ont unes vesteures de piax de monton. et portent ars et saietes. avec aus. ne ne croient autrement. fors en le premiere beste che soit. Johes commains auoit iehans li blakis en saiwe. et venoit cascun en preer le tere l'empereur duskameesme de constantinoble. Ne nauoit li empereur tant de pooir quil sen peust deffendre. Quant li baron delost seurent chou que iehans li blakis leur mandoit. si disent quil sen conselleroient. Et quant il se furent consellie. si eurent

maluais conseil. Si respondirent. que ne de lui ne de saiwe nauoient il cure. Mais bien seust il que il le greueroient. et que il mal li feroient sil pooient. et il leur vendi puis moult kier. Che fu moult grans deus et moult grans damages. Et quant il eut fali aous. si enuira arome pour se corone. Et li apostoiles y enuoia .I. cardounal pour luj coroner. si fu coronés a roi.

CVI. Or aviemes eulie aconter une aventure quil avint a monseigneur pierrom de braichoel. Il avint que li empereur henris estoit en ost. et iehans li blaks et li commain si estoient logie bien. .II. liwes ou mains loins de lost lempereur. Et auerent moult oi parler de mon seigneur pierron de braiechoel, et de se boine chevalerie. Et tant quil manderent .I. ior mon seigneur pierron de braiechoel par messages quil parleroient moult volentiers aluj, .I. ior et par conduit, et me sires preres respondi que sil auoit sauf conduit quil iroit volentiers. parler aaus. Et tant que li blake, et li commain enuoierent boins messages ostages alost lempereur, tant que me sires pierres fust reuenus. Adont si iala me sires pierres luj quart de cheualiers, si monta seur un grant cheual. si comme il vint pres de lost as blaks. Et iehans li blaks seut quil venoit si ala en contre luj. et des haus hommes de blakie avec. Si le saluerent. et vien vignierent. et si les warderent amoult gran paire. Cur il estoit moult grans. Et parlerent aluj dunes coses et dautres. Et tant quil li disent sire nous nous merveillons moult de vo boine chevalerie. Et si nous merueillons mout que vous estes quis en chest pais. qui de si loingtaines teres estes. qui chi estes venu pour conquere tere. de naues uous fissent il teres en vos pais dont vous uous puissies warir. Et me sires pierres repondi, la fist il de naves vus oi comment troies le grant fu destructe. ne par tor. ba ou il fisent li blak. et li commain. nous lavons bien. oi dire. Mout a. que che ne fu. ba fist me sires pierres troies fu a nos anchisseurs. Et chil qui en escaperent. si sen viurent manoir la dont nous sommes venu. Et pour che que fu anos anchisseurs. sommes nous chi venu conquerre tere. Atant si prist congie. si sen reuint ariere.

CXII. Puis si auint apres que une chites que li empereres auoit conquise reuela encontre luj. andernople auoit anon chele chites. Quant li empereres le seut. Si manda le duc de Venice. le conte locis. et les autres barons. si leur dist quil voloit aler a seir andernople qui estoit reuelee en contre luj. Et quil li aidassent a con-

querre chele chite. Et li baron respondirent que sil feroient il uolontiers. Et tant que li empereres sapareilla. et li baron daler. a chele chite. Quant il uinrent a chele chite. si lassissent si comme il sevient esluée. este me vus un iour ou Iehans li blaks et il et li commain atout moult grant gent venoient le tere de constantinoble. si comme il auoient autre fois fait. si trouuerent lempe-reur toute lost seant a andernople. Quant chil de lost virrent ches commains aches plichons vestus. si ne les douterent ne ne prisierent nient plus que un trope denfans. Et chil commain et chele gent venoient grandesme aleure. Si keurent il sus as franchois. si en ochisent mout. si les desconfissent il tous en chele bataille. Si fu perdis li empereres que on ne seut onques que il devint. Et li cuens locis. et moult dautres haus hommes. Et tant dautre gent que nous nen sauons le nombre. Mais que bien i perdien CCC. cheualiers. Et qui escaper peut si sen vint fuiant en constantinoble. si que li dux de Venice sen vint fuiant et asses gens avec lui. Et laisserent leur tentes. et leur harnas tout si comme il seioient achele chite. que onques noserent vertir chele part. Si ifu le desconfiture grans. Ensi fai tement se venia dame dieus daus. pour leur orguel. Et pour le male foi quil auoient portee a le poure gent de lost. Et les orieles pekies quil auoient fais. en le chite. apres chou quil leurent prise.

CXVI. Ne demoura mie lone tans apres. que iehans li blaks. et li commain. coururent en le terre le marchis. de salenike. Et li marchis estoit en se tere. Et tant quil se combali aches blaks. et aches commains. et que il fu ochis en cèle bataille. et se geut toute desconfite. Si va Iehans li blaks et chil commain si assient il Salenike. Si font drechier leur engiens pour assalir ale chite. Et le femme le marchis estoit remese en le chite. et chevaliers. et autres gens. avec lui. qui le vile defendoient. Or gesoit li cors mon seigneur saint dimetre en le chite. qui ne vaut onques souffrir que se chites fust prise par forche. Si de courroit si grans plentes doiler de chu cors saint. que chestoit une fine mervueille. Si auint si comme iehans li blaks se gesoit une matinee en se tente. que me sires. S. dimitres vint. si le feri dune lanche parmi le cors si lochist. Quant se gent et li commain seurent quil mors si se deslogierent. si sen ralerent en leur tere. Et puis apres si escai li roiaumes de blakie a un neuueu Iehans burous avoit anon. Chus burus si fu apres rois de blakie. et auoit une bele fille. Apres auint que li

empereur henris qui moult fu boins empereres se conseilla a ses barons que il porroit faire de ches blaks. et de ches commains. qui si fai tement verioient lempire de constantinoble. Et qui lempereur bauduin son frere li auoient mort. Tant que li baron li loerent quil enuoiaist acheluj burus qui estoit rois de salenike. blakie. et que il li mandast qui li donnast se fille. a femme. Et li empereres respondi ke femme de si bas parage ne prendroit il ia. Et li barrons disent. „Sire!“ si feres nous vous loons bien que vous vous accordes a aus. Car che sont le plus fort gent et le plus doutee de lempire ne de le tere. Et tant parlerent li baron que li empereres i enuoia. .II. cheualiers. haus hommes. Et si le fist atourner moult bellment, et sen alerent li message moult doutamment en chele sauuaage tere. Et quant il vinrent la. si les vauton destruire. Et toutes eures pallerent tant li message acheluj burus que il leur respondi que il enuoicroit volentiers se fille alempereur.

CXVII. Adonques si fist atorner burus li rois se fille moult rikement et moult noblement. et asses gent avec luj. si lenuoia alempereur. et li fist ballier. LX. sommiers. tous carkies dauoir. et dor et dargent. et de dras de soie. et de rikes ioiaus. ne ni auoit sommier qui ne fust couuers dun vermel samit qui si estoit lons quil trainoit bien. VII. pies ou. VIII. a cascun par derriere. ne ia tant nalaissent par boe. ne par laides voies. que ia en fust nus des samis escorchies. tout par cointise et par nobleche.

CXVIII. Quant li empereurs seut que le demisele venoit si ala en contre luj. et li baron avec luj. Et si en fist moult grant feste de luj. et de se gent. et puis apres si lespousa lempereur.

CXIX. Ne demoura mic grans tans apres que on manda lempereur a salenike pour couroner le fil le marchis a roi. Et li empereres iala. Et il leut couroune le fil le marchis. si amala dila. Et si i morut dont che fu moult grans damages et mout grans pities.

CXX. Ore aues oi le verite confaitement constantinoble fu conquise. Et confaitement li barons de flendres, bauduins en fu empereres. Et me sires Henris ses freres apres. Que ches qui ifu et qui le vit. et qui loi le teosmongne Robert de Clari. li cheualiers. Et a fait metre en eserit le verite. Si comme ele fu conquise. Et ia soit chon que il ne lait si belement contee le conquiste comme maint boin diteur leussent contee. si ena il toutes eures le droite verite contee. Et asses de verites en atentes quil ne peut mie toutes ramembrer. Explicit.

IV.

Odlomak o Dalmaciji i Dubrovniku iz putopisa Milana za Petra
Kazole od god. 1494.

Domenicha a VIII de Junio con la gratia de dio a XI hore zonsemo a Zara, a drito nome Jadra; e con grande letitia venendo de molte barchete smontassimo tutti e andoromo a udire missa. E poi se fece el desinare. E siando smontato el patrono per fornire la galea de alcune cose, per non havere altro che fare, me misi a vedere dicta citade, la quale è in piano non troppo grande, ma tutta pulita et ha de belli edifici. Non ha fosse in cercho, ne anche ponti levatori; ha belli muri in cercho e alti, uno casteleto da uno canto, assai in vista de fortezza per quello se può vedere. Tuta la citade è solata da piastrele vive a uno certo modo, che molti de li nostri Milanesi (dico quelli hanno le podagre ali piedi) non la potrebbono perambulare troppo aconcio. Non gli ho saputo vedere alcuno palazzo, dico de grande vista, ma case humili, et como ho dicto belle pariete: una piazzola quadra inante al loco, dove ministra ragione per li rectori li manda la Signoria. Altra piazza non li ho saputo vedere.

Sono stato in la sua giesia cathedrale, sub vocabulo de sancta Anastasia. È uno bello corpo de giesia, alta in el mezo in forma de una galea; tutta una volta tonda e longa pur de legname, et egli dipinto per man de boni magistri el testamento vegio. Ha uno coro bene ornato de stadii al nostro modo. Dico sono belli et merito, nam e giesia archiepiscopale. Non ha capelle voltate in el corpo, ma è fornita de altari a lato et bene ornati de anchone, majestate al nostro modo, de rilievo et bene adorate. De sopra del coro in alto, tra l'una pariete e l'altra ultra el crucifixo, che è in el mezo molto ornato, egli uno ligno che sostiene XIII figure asai grandí, tutte vestite ad auro; sono belle e molto naturali. Vidi el convento de S. Francesco, unde stanno li frati de Observantia; è assai bello et anche la giesia. Non hanno, per essere in citade, orto grande, per pigliare qualche recreatione, como hanno in molti altri loghi. Andai con li altri peregrini, peròche così era ordinato, ad una giexia de sancto Symeone; reliquia dignissima, e la piu bella che mai vedessi ne in Roma ne altrove; nam si vede tutto integro; non li manca cosa del mondo, non e in el volto,

non in le mane, non in li piedi; tene la bocha aperta, e di sopra non li sono denti. De questo non me ne maraviglio, perchè era vegissimo quando morite. Et fu quello che ebbe responso dal spirito sancto, che non vederebbe la morte fino a tanto, che non vedesse el fiolo de Dio, e che tolse in brazo el nostro Signore D. Jesu Christo, quando fu presentato in el templo de la nostra Donna, e che disse: „Nunc dimittis servum tuum domine, secundum verbum tuum in pace etc.“ Lo replicai el vederlo più volte. però che gli era una grande furia de peregrini, et anche de quelli de la citade e de contado, che concorrevano, perchè era di di festa. E quanto più el guardava, tanto più me pariva cosa stupenda eo maxime, che me ricordava el tempo de la sua morte, che non poteva esser manco de MCCCCLXXXIII anni. Fu tenuto con grande guardia. Li rectori de la dicta citade, como ho dicto, Veneziani, tengono le chiavi. La Giesia è assai bella, in el choro a fin X stadii molto notabili. El choro è facto solum da una parte. Ho extimato, che forniranno el resto col tempo, perchè ciò è fatto, è nuovo. In el locho, dove è dicta santissima reliquia, evvi una archa di sopra al locho ove è in alto, è tuta de argento inaurata, dove gli è scolpita la presentatione de Christo in el templo, et in mezo de dicta archa el titulo in latino, commo Ana regina d' Ungharia l' haveva facto fare. E li da peregrini se facevano de molte oblationi, e facevano tohare essa reliquia con pater nostri et anelli etc. In dicta citade è una bona abbatia del ordine de sancto Benedicto, sub vocabulo sancti Grisogoni martyr. È tenuta in comenda como le altre. Li sono ancora paregie altre Giesie tale e quale.

Lunedì a VIII de Junio, audita la missa et anchora la predica facta per el supramentovato D. fra Francesco in la Giesia Cathedrale, la qual predica fu molto bella, de conversione peccatorum, tollendo el suo thema, Gaudium magnum erit etc. et anche; facto el desinare, fu facto el comandamento a li peregrini a sono de trombata, che andava per la cità sonando e dicendo, che ogni homo tornasse a la Galea; perchè era cassato uno vento chiamato Sirocho, che ne haveva retenuto la notte precedente e fin a le hore XVIII del soprascripto giorno, e così intrati in Galea fece vella alle hore XVIII. Dicesi essere miglia CCC de Zarra a Venezia. E così navigando pian piano con pocho garbino se trovò di avere facto tra quelli scogli de Schiavonia, che sono senza numero e ben saxosi e aridi, miglia LXX da Zarra fino al Martedì se-

quente, che era a X de Junio, e conciossi el mare (e meglio se pó dire tra quelli scogli uno canale, perchè a me non pariva majore ch' el fiume del Po in Lombardia) in bonaza.

Martedì a hore III de giorno levossi di novo Sirocho, che gitava indreto la Galea, et abatendo tutte le velle fece gitare le anchora con grande turbatione del patrono, che desiderava insemma con li peregrini prosecute el cammino, e così stete sin al Mercore de matina.

Mercore a di XI de Junio al levare del sole fece stendere le velle, parendoli fosse levato vento al proposito de prosecute el viaggio; ma subito voltossi el tempo e ricolte tutte le velle, di novo fece gitare le anchora, travandosi havere facto per tutta quella mattina solum uno miglio, e fu in animo del patrono et anche de li sui consiglieri de tornare a Zarra, imperò che comenzava a mancare el pane, e già se meteva mano al biscotto, e tra quelli scogli, etiam che li sii qualche habitatione, tamen non se li trova pane; se li trova qualche castrato e anchora qualche capretto. Et anche vedendo, che non poteva procedere al camino, imperò che perseverava el vento contrario, considerava, che li sarebbe stato mancho spesa a tornare in dreto e fare scala a Zarra, sperchè altrove non si poteva caciare. Eravamo ben apresso a la citade de Subenico; ma non li poteva andare, imperò che la Galea era tanta, como ho dicto, che non si poteva caciare con remi. . .

. . . Poi respirati li marinari, tornarono suxo le velle, havendo nui vento al nostro proposito; e così caminando lassaveno de man drita de molte insule, tra le quali era domandata la insula de sancto Andrea disabitata e senza fructo. Dreto a questa sequitava la insula de Lissa, bona e optima, dotata de boni vini e de altri fructi; fanno anchora grande mercantie de sardelle, credo siano de quelle, che se vendono alle volte per inciove a quelli non le conoscono. Da mano sinistra al nostro camino da poi Subenicho lassavemo la città Treguriense, aliter Trau, e Spalatro, como se diceva, è città molto bona e tutte subjecte a la Signoria de Veneziani. Tandem Deo dante a le III hore de note se giunse a la città de Lesna aliter de Fara. Per esser de note non si fece scala per peregrini; ne anche li galeoti furono exauditi, per havere qualche formimento per la Galea: solum se tolse un pocho de aqua.

El Venere a di XIII de Junio, uscindo dal canale de Lesna da poi el levare del sole, se fece vella con vento assai tepido;

pur al montare del giorno comenzoe el vento a migliorare, e zom-
semo per mezo la citadela de Corzula, bella de vedere di
fora. Non si volse dimorare el patrono, per non perdere el vento
che a nui era prospero; e passassimo così remirandola di fora; e
dicesi è longe da Lesna miglia LX, e diceva el patrono, che da
certi anni in qua Re Ferdinando, quondam re di Napoli, li mandò
la sua armata per volerla furare a Veneziani, ma non ebbe honore
alcuno, perochè essi Curzolari se feceno gagliardi, e se defende-
rono da quello incorso senz' altro adjuto de la Signoria de Vene-
zia, a chi sono subditi.

Sabato a XIII de Junio se trovassemo a la matina per mezo
una insula de Ragusei da man drieta chiamata Melida, siando
passati la note precedente quelle altre insule de Corzula. E da
man sinistra sopra li monti pur de Ragusei gli era una terra molto
grossa, como se diceva, chiamata Stagno. Da la Galea non si
vedeva se non la cima de uno campanile per li monti diversi. Di-
ceva a me el pto. patrono, de chi spesso domandava de le cose ve-
devamo, che dicta terra era tanto grossa quanto Ragusa, ma non
così abitata. Li si fa el sale, e dicevasi, che Ragusei cavano ogni
anno del sale meglio de XL milia ducati, ultra el sale consumano
loro: è bello e bianco. E così sequitando el nostro camino con
bono vento, zomsemo a Ragusa, città de Dalmatia, alle XX hore,
e fecesi scala con grandi triumphi de bandere e segnali di bombar-
delle e trombete, concurrendo de molti Ragusei sopra la riva del
porto, e venendo de molte barche a la Galea per levare li pere-
grini, et anche li galeoti che portavano di fora le sue mercadantie
per fare li facti sui in Ragusa, come desideravano, sopra la piazza
di Ragusa; e così smotarono tutti li peregrini precipue quelli, che
se potevano muovere, et andarono con grande desiderio de rifre-
scarsi in dicta citade de Ragusa in Dalmatia sive Schiavonia; ci-
tade, per quanto ella è, bella in ogni conditione, siando sopra la
ripa del mare: è fortissima de mura, precipue verso la terra ferma.
Sono grosse dicte mure XXIII pedi ut fertur; io in più loghi le
misurai, non passavono XX: forse procedeva che la mensura fosse
majore de le altre. Ha de molte torri, et egli una ad uno cantone
verso terra ferma majore de le altre. Montai dicte mure con el pto.
Fra Francesco, el qual era acompagnato da molti religiosi de l'
ordine suo. Da quella torre se vede benissimo el sito de dicta ci-
tade. A me pare sia dicta citade triangulare; da dui latti li batte el

mare, da l'altra pur terraferma, uno monte alto; è in el mezo piana. Una via comenza intrando da la porta che vene dal porto, et andando di longo fin a la porta dove è el monastero de sancto Francesco; e da l'uno lato e l'altro de dicta via sono boteghe de ogni condictione. Tutto lo resto de dicta citade me pare che monti. Li aspecti de le loro case sono belli, e sono spesse, ita che non se li possa adjungere. La Giesia majore sub vocabulo de nostra Donna, è piccola per esser arhiepiscopale, pur assai bella, di fora è più bella che dentro; è de fora de pietre bianche como marmora. Ha de fora uno bello corridore facto con belle columnelle, per el quale se pò andar in cercho a dicta Giesia di fora; dentro ancora se pò andare, e vannoli fin a le donne di sopra ale spalte de dicta Giesia. È pocha dicta Giesia in el choro: ha una bella majestà, al modo nostro, de argento sopra adornato de parecchie figure. Altro de solemne non ho veduto in dicta Giesia. Hanno Ragusei per suo patrono sancto Blasio, et credo sia in grande veneratione, però che molti de dicti Ragusei, ed anche fora di Ragusa pur Schiavoni, sono per loro nome domandati Blasio. Ne hanno Ragusei una Giesia vicina a la Giesia Cathedrale et anche a la piazza; per quella è, è molto ornata, de marmo molto polito dentro e de fora. Ha dicta citade uno convento de sancto Francesco; vivono li frati de dicto convento in bona observantia, e li alogiava frate Francesco Triulcio con li sui. Per esser in questa citade de Ragusa me pare el più bello habbia veduto in questo camino, et anche dico fora de Venezia. Ha una bella Giesia. El suo altare ha una majestà de argento sopra aurato de dui ordini de figure cubitali: à XII figure per ordine. In l'ordine superiore in el mezo egli uno Deo Patre. In l'ordine inferiore in el mezzo egli una Nostra Donna col fiolo in brazo, e como ho dicto, ogni cosa de argento: per majore suo ornamento li sono de molte prede, e de ogni colore; perchè sono grosse dubito assai che non siano fine, perchè quando fosseno fine, sarebbe li con pocha guardia uno grande thesauro. Non trovai chi me cavasse de tal dubio. Dal lato sinistro del dicto altare gli è una capeleta, che pur anchora lui ha una bella majestà de alcune figure d'argento sopradorato. Ha dicta Giesia uno bello choro e grande; ha una bella sacristia, e assai ben fornita de alcune reliquie coperte de argento. Fra le altre cose digne vidi V volumi de libri, che contengono el psalterio; credo che tra Christiani non siano li più belli. El convento non si potrebbe migliorare; uno

bello claustro con lo suo capitulo, che ha dentro tre altari asai ornati; poi li sui rectorii e dormitori etc. Tutte le cose pertinenti ad uno simile locho è ornato. Ha tra le altre cose tre zardini, l'uno più in alto che l'altro, saltem de VIII scalini, forniti di pomeranze, de granati et altre cose digne; superchiano tutto el convento. Sono poi tutti li frati tanto amorevoli e caritativi, che mai non vidi di più; nam ultra a le carezze facevano al pto. fra Francesco et ali compagni sui, anche ne facevano a me; et intendendo che di continuo ne fanno maxime a forastieri et Italiani. Ha dicta citade uno bello monastero de sancto Dominico de Observantia; ha anchora paregi monasteri de donne de Observantia. Fora de la citade sopra uno scoglio in el mare egli uno monastero del ordine de sancto Benedicto de la congregazione de sancta Justina. Certo è locho da religiosi, pieno de ogni amenità; sono remoti da ogni conversatione, sono in el mare, et hanno de belli zardini. Se si fornirà, como è comenzato, serà una bellissima cosa: tuttavia se li lavora. Ha dicta citade, secundo la grandezza sua, uno bello palazzo, unde sta de continuo el suo rectore, aliter chiamato el capitano; unde gli è tra le altre cose una bella sala, facta a similitudine de la sala, dove fano li signori Veneziani el suo consiglio generale, con li sui banchi a dicta similitudine. Vero è che non li sono le sedie adorate, como sono a Venezia; per seder el suo major. Ha pur però el suo celo lavorato de auro e de azurro fino. Egli poi uno certo loco molto ornato, dove da audientia el pto. rectore insiema con X savii. Hanno uno armamentario in dicto palazzo, dove, inter alia, mostrano una certa quantità de arme li ha mandato a donar lo Illmo. Sre. Duca de Milano. Hanno insuper dicti Ragusei, ad similitudinem deli signori Veneziani, uno locho facto verso el suo porto, qual domandano l'arsenale, dove anchora loro fanno fabricare Galee e Nave; et hora ghe ne erano IIII, parte de fornite, e parte de fornire. Hanno uno conducto de aqua dolce, el quale vene de la longha; e con quello conducto fanno masnar VIII molini in diversi logi fora de la cità; poi intrando in dicta cità serve a molti loghi, specialmente in dui, dove sono fabricate due fontane publiche, una ala porta de sancto Francesco facta con molti bochelli, l'altra apresso a la piazza pur con paregi bochelli. Li concorrono de molti popolari a pigliare del aqua. Poi anche serve dicto conducto a li fratri de sancto Francesco. Sono in dicta citade de molte cisterne per ricogliere le aque

pluviali, e sono migliori da bere che l'acqua del dicto conducto. Sono Ragusei verso terra ferma copiosi de belli zardini, dove hanno de le caxe molto ornate per andar a solazo. Hano de le viti assai, e fanno bone malvasie e altri vini assai, secundo el loco. Hano etiamdio uno castello fora de la citade sopra a uno certo monticelo verso el mare. Io non so quello li possa giovare; non posso comprendere se li potesse dare soccorso de la citade se per disgratia fosse expugnato. E domandando da uno Raguseo a qual proposito el potesse venir a la citade, se li fosse el campo non potendoli dar soccorso, me disse se li potrebbe dare da una certa torre de la citade con una corda. Me parse una responsione assai inepta, et la lassai cosi. Satis est che ogni giorno se li muta el castellano, et non per voce de populo ma solamente a voluntate del rectore el quale se trova esser. Fanno anchora far la guardia sopra uno monte che superchia la terra verso terra ferma. Per quello ho potuto intendere non fanno grano per suo spendere; et che mancandoli usano de quello de Puglia. Como ho dicto, fanno de boni vini vermigli e optime malvasie; dicono sono migliori che quelle de Candia; io non ho potuto far questo giudicio. Fanno questi Ragusei grande quantitate de cera; de altri fructi pur assai. Perche la povertate del contado fa concorrere la brigata a la citade el Sabato et anchora la Dominica, perchè, con ciò che portano, pono tochar qualche bagatino. Credo anche sia stata questa frequentia de populo per rispetto a la Galea de peregrini, li quali compraveno pur assai roba precipue pertinente al mangiare et bere. Non ho però saputo vedere ne gustar uno bono pane; me pare sia pane azimo, e sia senza levato al modo nostro. Ha questa citade in genere belli homini, e quanto più sono gioveni più pareno de grande esser. Tutti e veghi e zoveni et anche li puti vanno toghati a la Veneziana, e molto spessi. Forse hanno facto el suo perforzo per monstrarsi a tanti forestieri in el tempo è stata li la Galea. In vero sono molto civili e piacevoli a forestieri, saltem de parole: E per quello ho potuto comprendere, vedendo le loro Giesie, ho giudicato siano molto divoti, e fanno de grandi sussidii a religiosi precipue ad observanti, e poi tra quelli a li fratri de sancto Francesco. Hanno piacere li sia dato de la Signoria per el capo. Pareme non esser incongruo, imperò che sono liberi, ne pagano tributo ad altri che al Turco, che sono XX mila ducati, e diventano XXV mila in anze se fornisha l'anno: e questo è

ogni anno: in vero sono molto vicini. Fanno anchora ogni anno uno dono de V mila ducati al re de Ungaria, a li quali sono raccomandati. Altra gravezza non ho potuto intendere habiano al presente. Attendono a far fabricare uno porto voleno fortificare, et in alargare la fossa de dicta cità verso terra ferma. Sarà una bella fortezza quum sarà fornita. Le donne de Ragusa per haver uno stranio habito per la major porte, anche loro pareno haver stranii volti. Io non lo so scrivere; ben dico che l'habito suo è più che onesto; nam ultra che portano le sue vesti extreme alte di sopra coprindose fina la gola, hanno poi una certa cosa che pare una coda de uno grasso ariete, dinante li va fin sotto a la barba e dreto fin suso a li capelli. Per la qualitate de la citade ho veduto, precipue el dì de la festa, de belle donne non in troppo numero, asai belle, ben ornate de zoje, pur a la fogia predicta, ma pompose de auro de argento et anche de perle; et anche hanno piacere ad esser vedute anche da forestrici; vanno però con grandissima honestate fora de caxa; per quello posso intendere non sono troppo dedite al lavorare ne guadagnare. Et re versa quando ho inteso li modi de li Ragusei tuti me sono piaciuti; excepto che non è homo, che possa tener vino in caxa etiam che nasca sopra el suo; e quando ne vogliono, bisogna lo mandino a piagliare a la taverna; e le loro donne e famigli, se ne vogliono, bisogna in oculo facino el simile; et ideo anchora loro sono da poi più tepide al lavorare. E forse che anche Ragusei mantengono questa costuma per qualche razone a me occulta. Forse che quando se servasse questa costuma a Milano, non li sarebbono tante podagre quante li sono et ad homini et a donne. — La Signoria o vero libertate de questi Ragusei se governa a questo modo: ogni mese fanno uno rectore, che sta in el palazzo, come el Duca a Venezia; non se parte fora del palazzo durante el dicto mese, se non li è causa urgente, e se pur li accadesse andare di fora, va con VIII copie de donzeli di nanti, e dreto a lui li altri offitiali. Hanno X de consiglio, li quali stanno sempre presenti al pto. rectore, quando da audientia; e ciò si fa per li dicti X, è facto; e questi X durano II anni; et hanno uno suo secretario, el qual ogni cosa pertinente al stato scrive, et è cremonense de natione, ha uno grande credito, et è una piacevol cosa.

La Dominica a XV de Junio (perchè sempre etiam se facesse scala io tornava a dormire in Galea) smontai de Galea con lo

Mco. patrono, e feceli compagna, prima a odire la missa in la Giesia di sancto Francesco; et odicta la missa andò a spazo per un pocho fora de la citade, poi voltosi per andar in Galea, et havendo grande compagna, il lassai et andai ala Giesia Cathedrale a odire la predica comenzata già per el venle. D. fra Francesco, el quale ha molto contentato quello populo per farli quella predica, et gli mostrorono per effecto, mandandolo a presentare molto copiosamente. Fu predica molto utile a chi la intendeva, imperochè sono Schiavoni, et credo che tutti non intendesseno la lingua. Hanno bene latino; credo che le donne ne habbiano pocho, pur la Giesia era piena. (Govori da je propovied o tom bila, kako je koristno putovati k sv. mjestom). Finita la predica l' accompagnai a sancto Francesco, e li steti con li sui compagni a disnare, poi me ridussi a Galea per scrivere alcune littere al paese.

Lunedì a XVI de Junio dissi missa in la sacrestia del dicto convento de sancto Francesco a contemplatione del pto. D. fra Francesco, el quale se sentiva alquanto rotto. Jo poi fiuta la missa, facendo tutta via el Mco. patrono con sono de trombeta intendere a peregrini e galeoti, che facto el disnar ogniuno si riducesse in Galea, perchè intendeva far vella, disnai al convento de s. Francesco con li compagni del predicatore siando molto bene preparato, e con grande humanitate da li frati. Poi facto el disnare, con licentia del pto. predicatore insena con li compagni me misi in barcha, et andai al monastero de sancta Maria del ordine de sancto Benedicto posto sopra uno scoglio, como di sopra è descripto, e ritornando restai a la Galea. Andando li compagni a levare lo predicatore con certi altri frati che volevano venir in Jerusalem, e intrato che fu ogni homo in Galea, ale XVII hore fece vella e con pocho vento.

Venere a XVII de ottobre a grande hora gionsemo ad Corzola cittadella de Dalmatia polita como una bella zoja: non ha ponti levatori ma porte de mura, e più forte serie quando serà fornito uno muro comenzato verso el mare Pare dicta cittadella a la prima xia in piano, ma intrando in quella si monta a tutte le vie alquanto: sono le vie scure e strette, ma solate de petre. È edificata sopra uno saxo: li sono de molte caxe edificate a la moderna e pompose che bastaria a una grande citade con petre bianche como mamori, intagliate. A me parse in quello loco una maraviglia tante belle caxe. La sua Giesia cathedrale, per la sua qualitate e ancho de la citade, è bella, facta tutta de belle petre

quadrate. Bello coro e bene offitiata. È piena dicta cittadella de persone, e sanno li homini quasi tutti lingua Italiana. Domandando la causa, me fu dicto era, perchè praticaveno assai per Venezia. Vestisseno in publico como Veneziani. Le loro donne non debono temer freddo, vanno scoperte in tutto da le mamelle in suso; le spalle e lo petto è scoperto; fanno quelle donne, che le mamelle retenghano li loro panni, e non li caschino fino sopra li pedi. A me pare sia povera de ogni cosa excepto de vino, qual hanno assai in habbitantia e bono. La insula non è troppo coltivata, perchè la major parte de li homini sono galeoti e de continuo stanno per mare . . .

Opisujuci Lesinu govori o zidovih njezinih: Quanto a li sui edificii io non gli ho veduto altro de bello excepto el palazo del regimento. Le altre case sono molto humili e sono rare. Ne sono alcune comenzate sopra el lito del mare. Saranno belle quando saranno fornite, e dicesi che erano de alcuni Ragusei partiti per le grande gravezze. Le persone povere e de mala conditione, superbe fin a le femine; ita che li offitiati non li sanno fare el suo offitio. Quanto più li sta el forestero tanto più ha de bisogno. Ha vino, del resto non c'è grassa. Bisogna viva quella terra del pane de Puglia. La sua Giesia episcopale è al basso, chiamata sancto Stefano.

U nedjelju 19 oktobra svi putnici otidoše na službu božju u crkvu sancta Maria de le gratie, dove stanno li frati del ordine di sancto Francesco de observantia. El monastero se fa de elemosine de marinari: è sopra uno saxo bianco, e così como si vole fare qualche edifizio, bisogna cavare el saxo: fu comenzata la giesia e anche el monastero per uno D. Johanne Soranzo, per uno grande miraculo li fece la Nostra Donna . . . li stanno fin a XII frati . . .

V.

Odlomci o Srbiji, Zeti i Arbanaskoj XIV—XV vieka iz rukopisa (1510) bivšega despote epirskoga Jovana Mosachia.

Brevi memoria de li discendenti de nostra casa Musachi.

Havendo inviato di Roma il Sr. Andrea Angelo a me Don Constantino Musachi una geneologia di quelle, che lui ha facto stampare: de Imperatori Romani et Constantinopolitani et di Regi, Principi et Signori, et in quella dice, che Constantino sesto figlio di

Michael Imperatore, il quale discende de la stirpe del Magno Constantino, non computando pero li dui primi di tal nome, cioè il Magno et il figlio, questo sesto Constantino ha generato Comin, che nacque dopo la morte del patre, et Zooi, che per havanti nacque, la quale ebbe per marito Britanio del midesimo genere. Le matre delo quale fù Theodosia del genere di Theodosio Imperatore Augusto, che in lei fini tal genere. Per la quale ebbe il Regno di Apolo (Avlona) et Illiria, de la quale Zooi ha generato Marco Britanio et Elena, che ebbe Lazzaro, che fù primo dispoto del 1350 del infirior Servia dta. Bulgaria, et il dto. Marco Britanio a generato Suvan Andrea altramente Stephano Re di Apolo et Illiria et Sor. di Musachia, et il detto Suvan Re ha generato tre figlioli Vocasino, Andrea et Coico. Questo Andrea secundo genito ebbe il titolo de Sebastocrantos, et fù Sor. di Epiro, et è quello, che mio patre havea noticia, che nella sua memoria ghe annotato seguendo gli altri nostri discendenti, sincome appresso viderete, et con voi figlioli miei sono dodici linie incomenzando da Britanio Re predicto, et li altri antecessori si nel nostro arboro come anco in detta genealogia piu distintamente si vedeno.

Historia e genealogia della casa Musachia scritta da D. Giovanni Musachio Despoto dell' Epiro.

Jo Don Gio. Molosachi despoto d' Epiro, essendo discacciato per il Turco fora di mia casa, et privato de detto stato, pervenni nel Regno di Napoli, dove la bona memoria del Re Ferrante Vecchio d' Aragonia me provedette del vitto mio e de mia casa con promissione d' aumentare, et darme la terra d' Apice et altre cose oltre d' havere accettati noi in sua corte. Ma la mia iniqua fortuna non satia ancora, per la sua morte e repentine guerre restai come nave senza nocchiero in gran tempesta privo de faculta, e senza intendere la lingua Italiana. Et havendo io allevato e nutrito voi figlioli miei, D. Theodoro, D. Andriano e D. Constantino, con due vostre sorelle Donna Helena e Donna Porfida in questo paese si come a Dio piacque, non senza miseria e fatica et quando io pervenni in questa parte, voi D. Theodoro erivo d' un anno e mezzo, e D. Andriano d' un mese e mezzo, et voi D. Constantino nasctivo in questo Regno. Et accio sappiate la ruina del Imperio di Constantinopoli e nostra dico itd. Paleolog protiva Kantakuzena doziva Amurata I, koji uzme Adrijanopol. Amurat II. udari na Srbiju u Bugarsku; ma Lazaro, dispoto di Servia e Marco Re di Bulgaria,

e Theodoro Mosachi secondo genito di nostra casa et altri signori d' Albania uniti insieme vennero alla battaglia, e fur rotti i Christiani, e a morte il pto. Theodoro, che portava seco grossa banda d' Albanesi, e fù prigionero il detto Lazaro de Servia, e poi fù fatto morire. Per il che incominciaro le continue guerre de Turchi in Albania, nelle quali ce morsero de molti Sigri. e gentil huomini, e mancando il valor delli sopradetti, mancorno anco li stati, e se perse la citta de Croya in tempo di Baicete primo de questo nome, e e dapoi la Velona, benche sempre ce defendeamo; ma la forza del Turco sempre cresceva e le nostre diminuavano. Il Sr. Andrea mio avo fù sposseduto in quel impeto del Baycete da una parte del Levoli (Devoli, Ochida) et della Musacchia, le quali pure le ricupero. Il resto del stato non lo perse mai, et il Sigr. Giuno mio padre e vostro avo possedette detto stato paterno, et anco lui perse la Musachia, e questa pur ricuperò. Li Signori giovani d' Albania erano tutti morti quasi, et erano rimasti questi Signori: il Signor Arainiti Comnino, il Signor Coico Barsa, il Signor Nicolo e Paulo Ducagnino, il Signor Giuno Mosachi mio padre, il Sr. Andrea Tyria, il Sr. Pietro Spani. Tutti questi erano vecchi, e li più de loro declinati de forze e de stato, erano vivi alcuni figlioli de questi, ma pochi, che per le continue guerre erano consumati come ho detto, non pero ce defendeamo al meglio possibile, benche haveamo perso assai paese.

Quando poi in tempo del secondo Amuratte arrivo Scanderbegh, figlio del sr. Gio. Castrioto, qual signoreggiava la Matia in Albania, questo l' havea donato il padre al detto Amuratt con due altri fratelli tutti piccoli, li due morsero; lui se chiamova Giorgio Castriota. Ma quando si fe Turco, lo chiamorno Scanderbegh, che Scander vol dire Alessandro, e begh vol dir Signor. Questo crescendo riuscì disporto savio e volente, poi la morte del padre fuggì dai Turchi. Mandando il Turco il bassa de Romania contra l' Ungari, menno anco con lui Scanderbegh; onde il detto bassa fù rotto, fuggendo li Turchi, il ditto Scanderbegh fuggì con l' altri, onde per sorte il Cancelliero del Bassa se trovo con lui. Scanderbegh lo fe prendere, e lo strinse, che le facesse una commissione in nome del Turco al Governator de Croya, che le consignasse la terra a lui; alla fine il Cancelliero la fé (benché recusasse) secondo il suo volere. Poi fece morire detto Cancelliero, che no lo revelasse. Allora Scanderbegh prese il camino con alcuni Albanesi, che erano con lui, et

arrivato in Albania, et entrato in Croya, disse al Governatore l'ordine ce lo consegno a lui, e s' insignori di Croya terra fortissima. De questo li sigri. d' Albania n' ebbero gran piacere, e Scanderbegh si fè subito Christiano.

Poi fecero consiglio detti sigri. d' Albania in Alesso, chi ce ando personalmente e chi ce mando suoi sustituti, talche il detto Scanderbegh fù creato e fatto lor Capitano in Albania, e ciascuno contribuiva, de gente e de denari pro rato, et anco alcuni figlioli di questi signori militavano sotto di lui, si per imprendere la guerra, come anco per difendere loro stati; per essere detto signor pratico alla guerra e valente fù fatto capitano, et ogn' uno l' obediya.

Et il ditto Scanderbegh adomando per moglie la figlia del sr. Aragniti Commينو, lo quale sr. lo mando a consultare con lo sign. Giuno mio padre, che il detto sign. Aragniti era cognato a mio padre, perchi le ebbe per moglie la sign. Maria Mosachi sorella de mio padre com ho detto, per il che detto matrimonio fu concluso, e prese la signa. Andronica Comminota per moglie. Questa era mia sorella consoprina, et hebbe nome poi Scanderbergha per il nome del marito. Et finche visse detto Signore, sempre con sua virtù e valore et ajuto de questi signori fe gran stragge de Turchi con molte vittorie non senza morte de nostri signori et cavalieri.

Ma al fine crescendo le forze del Turco, et havendo preso la Bulgaria, la Servia, la Bosna, la Morea e tutt' il resto de quelli paesi, non possevano più resistere.

Ce prese anco a noi la Musachia e Belgrado capo de Musachia detta. Ma mio padre morse poco avanti, oltre la vecchiezza, de dispiacere, e cosi anco il signr. Aragniti Commينو suo cognato.

Il signr. Scanderbegh vedendosi anco lui affannato da inimici con poca speranza, l' assaltò la febre in Alexio, e li morse nel 1466. nell' anno de sua età 63. Possete considerare qual restò quel paese havendo perso un tal capitano; pochi figliuoli de signori erano remasti, che non fossero morti in sì lunghe e crudeli guerre, li vecchi erano già quasi tutti morti sì per l' età come per il dolore.

La signr. Scanderbergha sua moglie sene passò in questo Regno de Napoli morto il marito, una col signr. Gio. suo figlio giovenetto, e se ne passorno con detta signora due mie sorelle, gli loro mariti fono morti in quelle guerre; l' una fu la signora Maria, che fu moglie al signr. Mossachi Commينو, detto dal volgo Dangelino; l' altra fu la signa. D. Helena, che fu maritata col signr. Giorgio Carles.

La detta signra. D. Maria menò seco una figliola nomine signra. Donna Porfida grande. Et la signra. Donna Helena menò seco un'altra figliola Donna Visacca. Et anno altre signre. vennero. Onde dal detto Re forno ben accolte.

Jo restai nel paese nostro, et altri signri. restaro nelli loro stati de quel poco, che ce era remasto con favore de Venetiani, sempre travagliando e defendendo circa sei anni, benche possedeva poco del stato, ch' il resto era preso.

Et quando il Re Federico d' Aragonio, allora Principe, ando con l' armata del Re Ferrante suo patre per prendere Durazzo a Venetiani, allora io me trovava al nostro paese in la Mosacchia minore detta Latomonista chiamato dal providitore della sigria. de Venetia, che stava in detta città de Durazzo. Andai con bona gente da piedi e da cavallo in favor de Venetiani al soccorso de Durazzo, e la liberai dal detto Principe Don Federico.

Ma Venetiani, fando poi pace, non me volsero includere in quella, anzi me lassaro che fosse preso, e questa fu la ricompensa, benche prima Maometto Principe de Turchi più volte me scrisse le lettere sue, in caso che volesse andare da lui, e portarle anco voi figliuoli miei, che me prometteva sua fe con molti giuramenti de lassarme governatore de tutto quel paese, e voi tenervi in sua corte e farve gran signori. Ma io non volsi mai lassare la mia Santa e vera fede ne tampoco non farle conoscere a voi. Non me lassai trasportare dall' avaritia ne dall' abitudine dell' honori, per assai persuationi che me faceva. Ma il detto Turco fando poi pace con Venetiani, quando li donaro Scutari, non me volsero comprendere in questa com' ho detto, anzi promisero in lor mano venisse. Talche da questo da alcuni gentilhuomini de Durazzo fui avvisato, che subito fuggisse. Fui costretto allora travestirme, de notte disconosciuto andai in una barca, qual per sorte era per partire; non sapendo ch'io fosse, me passò in queste parti, e fù nelli 1476 incirca, e così anco quell' altri signori d' Albania chi fuggi, e chi se fe Turco, il tutto ando in roina; e mia moglie vostra madre nomine Maria Ducagnina era già gravida de Don Adriano, e nell' estremo del mese del parto quando fuggendo andò in la città de Durazzo travestita in casa d' alcuni gentilhuomini nostri amici, dove li partori il predetto D. Andriano, il quale fù mandato a battezzare come figliuolo de vilano trovato, senza sapere li compari a chi fosse figlio, e Don Theodoro e Donn' Helena p pur disconosciuti

stavano in casa d'altri gentilhuomini. Quando poi in un tratto vennero li commissarii delli Turchi cercando per la città vostra madre, e li figliuoli, questa vostra madre fù subito nascosta sotto un capiziale de letto de piuma, e poi conciato il letto, talche non pareva. E cercando il commissario Turchesco la casa a Dio piacque per sua misericordia che non le trovassero, et in questa maniera scampò il furore del Turco da divenire in' le sue cudele mani essa con li figliuoli. Onde li detti gentilhuomini con alcuni huomini da bene nostri vassali da li ad un mese nolizaro destramente un navilio, dove l'imbarcaro una con li figliuoli e l'accompnarono infino in Puglia a salvamento.

Da questo signr. Theodoro nacque il signr. Andrea Masachi secondo, lo quale fù Sevastocrator, il quale combatti il Re Vuca-sino, ch'era Re de Bulgaria e dominava quasi insino ad Andrianopoli, et era sempre stato inimicissimo del imperatore de Constantinopoli. Allora fece un grosso esercito e veneva a far l'impresa d'Epiro, che signoreggiava e possedeva detto signr. Andrea, che havendo noticia de tal avvenimento del pto. Re, il detto signr. Andrea fece un bello esercito in detto suo paese, e menò seco tutti baroni e gentilhuomini, et anco parenti et amici, et andò al' incontro del detto Re, dove c'incontrarno in un loco nomine la Montagna de Peristeri, e li ve una fontana nominata Dobrida, e la se divide l'Albania dalla Bulgaria, e li fecero la giornata. Nella quale ruppe e fracassò detto Re, e lo fè prigione, e lo prese uno suo creato nominato Duslandi; et havendo inteso questo l'Imperatore de Constantinopoli, ch' haveva havuto tal vittoria detto signr. Andrea, n' ebbe gran piacere per esser sempre suo gran inimico, atteso che l'havea tolto quasi insino ad Andrianopoli, e per segno d'amore et allegrezza de tal vittoria il detto Imperatore le mandò a donare sue arme cioè l'Aquila con due teste incoronata colla stella in mezzo, dico l'arme dell'imperio, et anco le donò il titolo de Despoto d'Epiro con privilegio con lo sigillo d'oro, et anco l'invioò una sedia despotale, nella quale era de perle ricamata detta insegna dell'aquila, et hebbe l'investitura de detta città de Costurri seu Castoria, la quale acquistò il detto signr. Andrea dal detto signr. Marco Craglia per forza d'arme, et in detta impresa invocò in suo ajuto il Rè Balsa suo genero, ch'ebbe per moglie la signa. Comita Masachi sua figlia prima genita, et invocò aneo in suo ajuto l'altro suo genero nominato signr. Groppa, signr. della città

d'Ocrida gionto con un gran paese, qual tutto era il suo. Questa città d'Ocrida è appresso ad un lago, dal quale nasce il fiume Drino, nel quale lago se piglia assai carpioni, trotte e più pesci nobili. Questo signr. Groppa ptto. d'Ocrida hebbe per moglie la sigra. Chirauna seconda figlia sua, e così la soggiocò e de continuo è stata de nostra casa e despotato detta città de Costurri.

Il sign. Scanderbegh morse nell' anno 1466 alli quatro de Decembre, visse anni 23 dopo che ritornò a farse christiano, e quando venne, era di circa anni 40. Siche visse circa anni 63. Durò la guerra continua del Turco col sigr. Scanderbeg circa anni 24, e dopo la morte de questo durò con l'altri sigri. d'Albania circa anni sette, e il predetto sigr. Scanderbegh fù savio e valente, ben disposto, e fù il più gran sigre. de tutti suoi predecessori, che dopo che recuperò la Matia stato paterno s'insignori della città di Croia ch' il padre non l'hebbe, e dopo che fù stato Capitano generale delli sigri. d'Albania da li a poco spatio de tempo tende designo d'insignorirse de tutto questo paese, fe prigione il sigr. Gio. e il Sr. Coico Balsa fratti e li mandò al Re Ferrante vecchio in Napoli, chi li tenesse prigionì, e li tolse il stato loro ch' era tra Croia et Alessio, dico il paese della Misia. Tolse anco al sign. Moise Comnino il stato suo, quale era in la Dibra, il quale Moise era huomo de core, e che valeva, non possendo sopportare tal violentia, se n'andò al Turco, il quale Turco il fe Capitano d'un suo esercito, e lo mandò contra Scanderbeg, ma dopoi li mandò a dire, che ritornasse, che lo teneria da fratto; e Moise, conoscendo che lui stava mal sicuro col Turco, anco per non ingrandir questo con sangue de Christiani, se ne ritornò, et essendo morto mio padre, ce tolse anco a noi la Pomonista cioè Mosachia minore et similmente ad altri sigri. il paese de Commi e de Randisia, che non se ne potevano aiutare, perche lui già se ritrovava apoterato delle gente de guerra, et il Turco v'era sopra ad ogn' ora, e tanto più le crebbe la speranza, quanto che Papa Pio secondo volse fare la cruciata; ma depoi ch' il detto Papa morse, incominciò a perdere detta speranza, et alla fine il Turco el levò a noi et a lui d'impaccio, che così piaque a Dio per li nostri peccati . . .

Notamento per me Don Costantino Mosachi a voi figlioli miei de tutto quello che segue appresso.

Dico che Don Gio. mio padre e vostro avo lassò a miei fratti (str. 49) et a me la retro scritta memoria de nostra casa,

de tutto quello, che lui sapeva et havea notitia, tanto de nostri descendenti, com' anco del stato.

Et io ve lasso alcune altre particolarità et memorie de più antiquità de quello che lassò mio padre a noi, le quali sono state ritrovate in alcune chroniche antiche delli Rè e Despoti de Servia, e similmente in alcuni altre croniche delli greci Imperadori, le quali da Venetia me l' ha inviate il sigr. Andrea Angelo della Imperiale stirpe Constantinopolitana, senza però che mai presentialmente m' havesse visto ne conosciuto se non per nome, ne io mai visto lui, lo quale primo da Roma me scrisse e poi da Venetia, e così ce semo alcune volte per lettere visitati etc.

E ve certifico, che ragionando con detta sagra. contessa de Muro un dì de tal memoria me disse, che sua sigria. la teneva scritta in un suo libro, quale fece venire e se lesse, e s' approbò con questa, che tanto più la tengo per vera et authentica, la quale qui vederete, che parla de tutti li Rè e Despoti de Servia, et anco del progenitore de nostra casa, sicche questi tre fratti, donde noi descendemo qual vederete, descendano da stirpe Imperiale.

Don Costantino mando a V. S. lo transunto li promesi da Roma del' origine delli Despoti de Servia, et anco del sigr. Andrea vostro progenitore, scritto in lingua Chiureliza Serviana, tradotto in lingua Italiana; arrivato (str. 50) poi in Venetia, me son ricordato de V. S. come deggio. Ma la modò nel' 1545.

Fu un signore overo Imperadore nominato Magnamo, il quale havea in suo potere l' Epiro, la Macedonia, la Dalmatia, con le due Servie, et tutta la nova Roma alias Romania, dal quale fu generato Urosio Cieco, il quale per le virtù sue da ciascheduno era honorato et obedito, il quale generò Stefano, che successe all' imperio suo, e lui generò Urosio 2.; il quale mancò senza heredi, onde che li Principali suoi se devisero l' Imperio suo. Al Conte Lazaro pervenne la inferior Servia, e la superior Servia overo Bulgaria a Nicolò Suppano, e tutta la nova Roma alti tre fratelli: Vocation che nome regio teneva, Andrea et Coico, che dall' Imperial stirpe de Bertanio Imre. descendevano, dominorno certamente te quelle parti e città maritime, e dividendo, le pervenne in sua parte e dominio l' Epiro.

E della stirpe del prefatto Magnamo nacque Balsa Re, al quale pervenne in suo potere quella parte della Baiana prossima a Scutari persino al mare, et hebbe Scutari, Antivari, Cataro, Alesio con

tutta una parte della Dalmatia e Drivasto, benché tributaria per l'accordo annuale, li confini delli quali paesi era il fiume Neritva, e quella città Alba greca, e tutto quel tratto; questo Re Balsa ebbe per moglie la figliola d' Andrea Masachi, e con questo signorò genoro una figliola, e detta (str. 51) sigra. Morse, e con l'altra moglie generò tre figlioli, Giorgio, Stratiomirio e Balsa; soccedendo nel Regno Stratiomirio hebbe per moglie Yrine figliola de Mogano parente del sgr. Angelo, dalla quale Gerine nacque Giorgio, e morendo lei il prefato Stratiomirio hebbe poi per moglie Miliza figliola de Lazzaro Despoto de Servia, delli quali nacque Alba. . . Et Alba sopradetta fù maritata con Coico overo Golem. Lazaro fù preso da Amurat Principe de Turchi, e fatto morire, per la cui morte volendosene vendicare Milos, con un pugno le uccise Amurat, e fù morto lui, sicché Giorgio soccedendo nel Despotato, dal quale fù generato Gregorio, Stefano e Lazzaro, Teielina et Lisabeth altramente Miliza, la quale hebbe per moglie il sr. Alesio Span, della stirpe de Theodosio Impre. Teielina have Amurath II, et ha generato Giovane e Maria, e de Miliza nacque Marco, Biasio, Lucia, e Demetria, Angela et Andriana, et Gio. ha generato una figliola maritata col conte Frangipane.

E Maria have Bonifatio V Marchese de Monferrato, della quale nacque Goglielmo, e Lucia sopradetta have lo sigr. Pietro Angelo dell' Imperial stirpe constantinopolitana nato e procreorno Paulo, Alesio, Gio., Andrea, e Geronima Angela ha e lo sr. Stefano (str. 52.) Ducagnino, e procreorno cinque figlioli, e Demetra have un barone del Re Ungaria Matias suo affine, e procreò cinque figlioli, et Andriana have Gio. Micheli, patritio Veneto, e procreò figlioli e figliole.

О пријеносу тијела св. Луке у Смедерово.

PRIOBĆIO ILARION RUVARAC.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 15 lipnja 1868.

Наумивши повјест о пријеносу тијела св. Луке јеванђелиста у град Смедерево при деспоту Ђурђу Бранковићу из рукописа манастира Врдника, који је П. Ј. Шафарик још 1831 г. описао (види сада Geschichte der serb. Lit. стр. 227) списати и у једном од наших часописа штампати, веома сам се обрадовао, кад сам у првој књизи рада југославенске академије прочитао четири листине о истом предмету, те зажелим да и поменути наша повјест у истом органу на свијет изиђе. Што се у четвртој и гледом на нашу повјест најважнијој листини, коју је већ Фарлати у *Illyr. Sacrum* IV стр. 75 издао био, о пријеносу Лучиног тијела из Цариграда у Рогус а одтуда у град Смедерево казује, слаже се у главним моментима с нашом повјести.

Прије нег што о самом рукопису, из кога је ова повјест извађена, коју рекнем, покушаћу вријеме пријеноса св. Луке у Смедерево одредити.

„Неци списатели глаголют, яко ка та времена принесени кише мощи святаго Азки апостола ка митрополию града и сѣвъ“ ријечи су последњег деспота србског Ђурђа Бранковића у рукописној кроници његовој на стр. 721.

„Та времена“ назначио је извор његов, штампани у архиву III летопис: „Anno 6957—1449 moritur quoque exarcha et metropolita Grachanski Kir Dositheus, et S. Lukas Apostolus translatus est Grachaniczam.“ Што летописац каже да је св. Лука пренесен у Грачаницу, биће погрјешка, јер је и по повјести и по листини тијело св. Луке пренесено из града Рогуса у Смедероно и положено у митрополији смедеревској, гдје је лежало све до пропасти деспотства српског (г. 1458).

Деспот Бурђе „**бѣше воиньствъ кѣ землѣ босньскѣи на нѣко-
го иноплеменика, иже грады его съ мѣстоу прѣвѣмша**“, кад му је неко
напоменуо о св. тијелу Лучином у Јелади и побудио га да прве
кораке учини ради пријеноса истог тијела у своје отачаство. То
је могло бити 1448 г.; јер су код те године хрватски у архиву
IV штампани љетописи забиљежили: „**tada pobiše Srbli Tomaša
kralja bosanskoga**“, а и горепоменути Бранковићев љетописац вели:
„**anno 6956—1448 Jonas proelio vicit regem Bosnensem Tho-
mam**“, које се мјесто исправити има по љетопису код Шаф. стр.
78: „**кѣ лѣто 6957—1448 септемвриа 6 разен оома крала оомашина**“
(у неизданом љетопису библиотеке карловачке: „**разен тома оомаша
крала**“), ср. Енгла Geschichte v. Serbien стр. 398.

На основу предизложеног мислим да смијем тврдити, да је
тијело св. Луке пренесено у Смедерево године 1449, и даље из
окодности, што се у повјести каже за тијело „**идеже** (т. ј. **кѣ ми-
трополѣи смедеревскои**) и до нѣца лежить“ закључити, да је како цијела
служба тако и повјест у њојзи између 1448 и 1458 године са-
стављена и списана.

У рукопису иде најприје служба св. апостолу Луци, ког се
памет 18 октобра свршава; за тим иде „**Мессѣа генѣра 12 прѣне-
сенїе моцѣмъ свѣтаго славнога апостола и евангелиста доуки**“. Прва
стихира на малој вечерњи: „**по достоинїю те славити песими доу-
ховинни срьбьскѣи цркви кѣсѣуѣстѣи блжение и ославлѣиѣи уѣстноу
ракою моцѣи твоѣхъ доуко благовѣстїиуе хрїстоу юже просвѣтитѣи нѣи
сїанин уюдѣсѣ твоѣхъ**“. После је службе иде „**повѣсть ѿ прѣнѣсенїи**.“
итд., иза ње „**слоко похвално скѣтомоу апостолу**“ а завршује се
„**параклисомъ свѣтомоу**“.

Рукопис је по свој прилици оригинал и сада цѣлиѣм, јер се
служба та само у Смедереву свршавала. Доцније је доспѣо руко-
пис у манастир Раваницу, гдје се већ године 1512 налазио, као
што се из записа на посљедњем листу види: „**сїа книга раванѣиѣа
свѣты лѣка, како бѣсть прѣнѣсенѣа уѣстѣи моцѣ оу славноу граду смѣ-
дереву при деспоту ѣзрѣи и госпожде еринѣи писѣхъ азъ грѣшныи и
мѣшии кѣ иноцѣхъ нареѣены свѣтемъ крѣщенїемъ мѣхѣиѣи ѣрмонѣхъ кѣ
лѣто 7020—1512. то лѣто пѣкиише тѣрѣи жеглигово, окуе полѣ, многа
скрѣь бѣсть**“. Књигу је ту г. 1641 патријарх пећски Пајсије „**пре-
уѣтѣи**“ и у ман. Раваницу натраг послао¹, од куда су раванички

¹ В. Гласник XXII стр. 211.

Иъ кда есть вина сего свѣтлаго праздника? имѣ яко дѣлаа на-
метъ принесенїа сквернаго тѣлесе лоуки ксескханаго апостола. како
же и ѡтъкоудоху сїе скровниче уѣстнїише злата и висера и каменїа мно-
гоцѣннаго зде принесе се? зде годѣ есть вашен любки къ покѣсти слово
кзкзедель, яко да вѣдѣрен слоухи ѡблвкзвють, невѣдѣрен оуслышеть. . . .

По времени же мноузе новоуірсїемъ божїимъ фрзгомъ константинъ
градъ прѣемнїишъ многа тѣлеса свѣтихъ въземлюще ѡтъношаху къ странн
свое, и свѣршїише тѣло апостола съ ракою възымше къ корабль ѡтъне-
соше и некропїнскою же поуїнноу прѣнлоуѣше прїидоше къ келлаху
близъ града нарицѣнаго роуоу съ¹, и тоу оубо казньмъ морьскїимъ
кззвннїишъ се плавати корабль нпрѣдѣ нсѡстаклахоу, апостола оубо къ
ѡнѣхъ стрлнхъ прѣемкати нзволнхшоу. Кораблнн же не разоумѣюще
къ поутъ скон нти тыраху се, и слнко оубо ѡнн троуждяху се, нмѡжан-
шесъ каынн кззкнзяху се и равно горамъ зрнн бѣхоу, дондеже корабль
къ брѣгомъ нпрїази се, и томоу разбывншоу се плавъ ѡтъ ннхъ оугонсзшесъ,
слнко кѣстнїици быти къ своихъ странахъ уоудесн свѣтаго. Каынн же
возымше ракоу нвоже слоугн ѡтъ кога послани и сїю яко роукалн на
соушншъ нзнеснше, длаеуе ѡтъ мора ѡстакнше. Жнтелѣ же землѣе ѡнне
слѣкнше се и ракоу длаеуе мѡра на соушн ѡбрѣтнше и сїю ѡтѣврѣзше тѣло
свѣтаго видѣше цѣло и нескрѣжденно много блгговхнїе нсноушнюще; оу-
зрнше же и свѣтъкъ джеснѣ при погоу его, и сего проухнше разоумѣше,
яко апостолъ хрїстоу лоука есть, и съ нмѡгою радостїю възымше нго
къ градъ кнесомше. Земла же оубо ѡна ннходнхъ къ, и жнтелѣ на ннн
гладемъ томннн и кззлнн нмѡгїишъ сѣдѣжннн. По снхъ же збо землѣ
нмѡгонлоднхъ бысть и кззкн блггїишъ кннспн, и кззы прѣждс кыкнше
нрѣстѣше. Жнкоуѣрен же на ннн сїѣ видѣше разоумѣше яко прннш-
ствїемъ апостола хрїстова сїѣ сѣдѣше се, и нмѡгоу оубо кѣроу, нмѡ-
гоу же любови, нмѡго же оусердїе къ томоу нмѣхоу, ксесгда нпрхѡдеѣе
съ скѣрїамн и кззлнн и нмѡгїишъ дзроносїемъ того слалкнху, уоудесн
кндеѣе и нсѣкаенїѣ разнвнїишъ ндоуѣтъ нннннюще. Кѣше же клады-
уѣствоуѣе землѣю тою караль деснотѣ (блгвоуѣстннъ сы) и ксхотѣ
збо ракоу свѣтаго нпрнестн къ славннїишъ скон градъ нарѡоу², и

¹ Градъ у Етоліїи, в. Гласник XIV стр. 313: Краль Симеон (Синиша — по-
лубратъ цара Душана) напусти цїѣлу Етоліју Албанесїамъ и тако по-
дїѣлѣ Етоліју два Албанеза: један узѣ Ахелюу — а други Арту и
Роуос. Лекиѣн у Oriens Christ. II, стр. 199: Arta hodieque Larta.
Artensi (metropolitae) hodie subsunt — Ro g o u s, exigua civitas de-
cem millibus Prevetza distans.

² Кара Токко упаде г. 1390 у Епир те мало по мало завлада цїѣлимъ
прѣдѣломъ јужно од Јаїнне лежѣшмъ — и једнїмъ дїѣломъ Етоліје — и

приньдъ оубо повелѣ възети ракоу. слоугамъ же прикоснувшимъ се толма неподвижна бысть якоже стѣни каменнымъ, на ныхъже градъ създанъ бѣ. Сѣа оубо видѣвъ зѣло встраши се, помишамъ яко негодованіе светаго на немъ бысть, но ниже съ властію повелѣ възети его. възвративъ же се къ скоу скръбію оудржнмъ пакы приходитъ съ скѣцями и кадхлы късе-домовне отьбрьвенными главами, несобоуєнными же ногами и пѣши шьствоующе и молкы многыє сѣтворше и слызи оубо пролѣкше ннѣтоже оуспѣше, такожде оубо рацѣ неподвижныє быхши. и многа оубо времена тоу прѣбысть.

Грѣхомъ же нашимъ множешии се и божіе негодованіе на насъ множише се и їзмалѣтскіимъ родомъ якоже отьць непокоривіе сыни жьздомъ итѣимъ наказоваше. и се оубо бѣ уловколюбіа его... (агарени) странн многыє прѣемше даже и до маладн доспѣше. ѡбладающеу же тоу оть срѣди сыратію кышоу акіе коєкода агаренскін сїю прѣемлеть, граждани же оубо ракоу светаго... въ црьккн положивше и тоу прѣбысть устворолѣтноє ѡбхожденіе.

Латиномъ оть городовъ сконхъ множьство злата послалюцимъ къ воєвождѣ агаренскомуу възети сїе, онъ же мре и златолюбивъ сы оубоихъ се сѣа сѣтворити, паує же апостолю господню иноудъ шьствовати хотешѣ. Въ таже времена срьбскла скѣитра сѣдрѣжаше деспоть гюргъ съ сыномъ своимъ възлюбленіимъ деспотомъ ладзаромъ¹, багоуєстникъ сы и ѡ православнѣи кѣрѣ кеми подвижає се, наследіе сѣа нмѣє оть прѣродителеи, прѣдѣли же зѣть сѣи и гради съ подѣлєицимъ нмѣ примѡрїемъ и ѡб онъ поль истроса и сакы, гради и кси мнѡгѣи въ оугьрсцѣи земли и уєсть не мала земля глаголеміе бо сна сѣдрѣжаше, патрижненіе же храбрьства его и доблєсти по кысоуду прослоутює ѡбнѡшаше се, добродѣтелеи множьство, нинже вѣсть слово моужа наврышати, къ ксен подьслѣнѣнѣи слава прохѡждаше. Бѣше же конньствє въ земли босньсцѣи на итѣкоєго иноплѣмєнника, ниже грады его съ дѣстію прѣемша.

Здѣ прїиде къ нємоу нѣкто глаголює: яко оубо свєщенноє тєло лоукы апостола въ сѣладѣ єсть, и оубо посланъ єсмь оть живѡущихъ въ нїєи мохити твою дрьжавѡу, яко да послєшии къ амирѣ агаренскомуу

назва се деспотомъ од Романије. Умрьо је г. 1429. Синовцу његовомъ Карлу II. отму Турци Јаѣину и Етолију г. 1431. Који је од ове двојице «Карал деспот»? (в. Францу стр. 128 и 154; Филеја историју грчке преведену од К. Б. Рајхинга стр. 143). Нарта ће бити Арта или Ларта.

¹ „Въ лѣто 6955—1446 дек. 18 жени се деспоть Лазарь и постави се деспотомъ.“ Цѣф. М. стр. 78.

искоушити или испросити сіе. Сіихъ оубо слышавъ дръжавїи многою радостію обыють бысть. и єдиногѡ ѡтъ снѣбканта своего зготовля послалеть къ амирѣ съ дарн мнѡгѣи ми. онъ же приидь въ андріанополь и дари оубо амирѣ и сътрапом его принесе прошеніе дръжавнаго деспота възвѣрять. апостолю же оумекуншоу срьдце амирѣ іакоже и оуутелю єго дрѣкле и понитьскому пилатоу, въскортъ просимоу дароуметь и писанїа збо съ мнѡгѣи мнѡзрѣніемъ къ тамошнему коєкоу послалеть сіе подати. писанїомъ же ѡнѣмъ принесеномъ къ дръжавному деспоту многою радостію обыють быхъ съ ксѣмъ домоу своимъ.

Въскортъ послалеть митрополита призереньскаго и єдиногѡ ѡтъ снѣбканта своихъ съ слоугами мнѡгѣи мнѡзрѣніемъ нмѣ писанїа ѡтъ амири принесенїа. ѡни же поутѣ юмше се елико нѡгъ скорости къ ѡсими двѣ десети днен бѣлаахъ постигоше, и възискаше ѡного нрѣжде възвѣстникаго ѡ телесн апостола не ѡбрѣтоше, никомоу же ѡтъ тамо живкоушихъ о семь вѣдѣхъ. Зде збо съмотрѣти подобеть ѡтъ вѣщен истинноу, іако самъ апостоль бѣ възвѣстїи о себѣ, оутанже се ѡбразомъ нмѣ и оуутель єго томъ и клеѡнѣ къ поутѣ шьстоуе. Посланїи же писанїа въроуують тамошнему коєкоу, ѡнъ же проуть сїа съкѣрѣлеть кїи ѡбразомъ можно єсть възети ракоу апостола, възбраненїа ѡтъ нже тамо живкоушихъ коє се. ѡ уоудесе! джидовъ глаголь подобеть рецїи: кто богъ велѣи іако богъ нашъ, ты єси богъ творен уоудеса. іакоже бо дрѣкле подызынїи бысть оуутель валамоу вмѣсто клетки благословити исрѣлиа, сїице и агаринїи оуутель бывають посланїи възети ракоу апостола, и послалеть къ тамо соуцїи глаголю: слышѣхомъ іако дѣли ѡтъ клѣсти нстѣзати хотѣшен ѡтъ амири посланїи приходеть, съкрїнте се збо да не мнѡжѣство клѣсти ѡбрѣтше мнѡшанше дѣли ѡтъ клѣсти нстѣжоутъ. ѡни же лѣсти не разоумѣше съкрїше се, плѣе же апостолю сїице дѣнствоуюшъ, повѣзѣвають же уѣстїю ракоу къ градскоую коуѣ ѡтъ-нести, послалетъ же прїити хотѣїи възети сїю и врати скрокими введе сїихъ, да іако оубо рацѣ прикосноуше се, толмѣ ѡблѣгуєтъ се, іако мнѣти не носѣїи сїю тѣхъ носити....

Къ малихъ днѣхъ въ срьбьскыѣ прѣдѣли приходить, извѣстїю іако и аггеломъ томъ сьшествоуюшїи... повелѣнїе же бѣ дръжавнаго деспота патріархоу збо митрополїтоу же вѣстѣи и нгоуменомъ, іагда оуслышеть уѣстїю ракоу въ прѣдѣли єго приходещоу съ мнѡгѣи дароносїемъ срътати сїю. Патріархоу же тогда болѣзнію съдрѣжимоу¹ и понти немощноу соуцоу, послалеть клѣросъ свои съ вѣскїи оукрѣшенїемъ црьковнїи, іакоже ѡбыуа єсть въ антїахъ исходити. подобїе и

¹ Патріархъ пеѣски бїо је тада Нїкодіа.

митрополити и иеромени съ своимъ клироси акіе оусрѣтахъ ракоу носещую священное тело апостола съ свѣтлинками и свѣщами свѣтлыми и кадили благовѣщаниими, пѣснями и пѣни проклаждающе сію. Державніи же деснотъ съ сномъ своимъ отъ града изышѣхъ и келію свѣтлою сплываюша и дни поутышѣствіа сѣкорше, къ всеероу въ мѣстои кси ѡбитае. въ ютрѣшны же днь въздвигше се священною ракоу срѣтають ѡтѣдзѣе състѣше пѣни къ нѣи шѣтковаше. ѡткрѣзѣ же рацѣ бывши припадають покланяють се съ страхомъ и любовію ѡблѡбизающе тело апостола и отъ многы радости слъзи испущающе и сіе ѡблѡбизающе глаголаху: дньсь спасеніе намъ же и нашен дръжавѣ бысть пришествіемъ твоимъ господь апостоле! къ богоу же глаголахъ: келіи еси господи и уоудна дѣла твоа, яко своего апостола къ нашему смиренію и недѡстѡнствоу послаа еси, кровниче паче злата и ксера и каменіа мнѡгѡцѣннаго, намъ въздѣлѣвши и любѣзѣвши. Сіа и нѣа мнѡгазъ благодѣреніа богоу же и апостолау въздаше намы къ поутѣ шѣтковахоу священни рацѣ послѣдоюще. и днюу къ всеероу прѣклоншоу се къ прѣжиен кси ѡбитае. На оутрѣа же съ священною ракою къ градѣ оубо шѣствіе творахоу свѣщамъ предѣдоущимъ и клирикѡмъ ракоу ѡкрѣжающимъ съ пѣснями и пѣни апостолау подобающимъ. людѣ же сѣтъвахъ се, ѡки оубо оусрѣтающе, ѡмы же проклаждающе, да яко къ градѣ растоаніа нѣтихъ ныриць приближише се, оусрѣтаеъ благоуствѣа деснотѣа іерѣна съ уѣды нхъ ѡбогдѡрѡванниими и съ ксѣми домовниими, и отъ мнѡгаго благоговѣнствѣа кѣри же и люкке изженіа ѡставляше и пѣни шѣтковающе къ свѣщенни рацѣ прѣидоше, и сен на землю положеніе и ѡтвѣрѣсте бывши съ оумиленіемъ и слъзми тело апостола ѡблѡбизають, благодѣреніе мнѡго богоу же и апостолау въздающе: ѡномоу яко сего пославшоу, семоу же яко къ нымъ пришедшоу. и тако священни рацѣ послѣдзвюще къ поутѣ шѣтковахъ. Да яко близъ града быше, оусрѣтаеъ мнѡго мнѡжество народѣа, священноинокѣ, инокъ же и священникѣ и діакѡнѣ и прохѣихъ богатѣихъ же и оубогѣихъ съ женами и дѣтми своимъ въ роукахъ свѣще дръжеше яко близъ подобити се звѣздамъ небеснымъ. Дръжавніи же повелѣ священникѡмъ възѣти ракоу и носити сію съ свѣщники позадѣрѣнниими и кадили и кѣвотѣи и рипидами, якоже ѡбыуаи естъ въ нсходѣ свѣтыи слѡужбѣи. Народѣу же припадающе къ рацѣ и въсѣмъ тѣлю прикосновеніе къ нѣи свое спасеніемъ итѣнѣимъ, только оутѣшѣніе бысть яко не мощи си напредѣ носити се. Сіа видѣвъ дръжавніи деснотѣа повелѣ итѣкѣимъ отъ слѡужѣрѣихъ ѡкроужити свѣщенники съ ракою и поутѣ тѡрити сен. и сіимъ ѡбразѡмъ іедѣа къ градѣ прѣиде, и прѣвѣе въ црѣковь полатиоую кыссениа бысть, таже всеероу присѣвѣшоу въ полатѣу кыно-

снт се, кытхренїа радн дръжакнаго синьканта, множьство бо бѣ. и въсе-
нощное пѣніе научише божьсткыи пѣсны съ сладостїю въспѣваху се,
дръжакїи оубо прѣдстоаху съ радостїю и оуцнлениємъ многїиымъ даже
до скнтающаго дне, и славословїю оубо скончавшюу се изыху въ црьккѣ
скещенїаа рава кыснт се. и божьсткыи слоужбѣ свѣршншии се, де-
спота ладара роуками покланїемъ дръжакнаго рава подымалст се и по-
срѣдѣ града носнїа быкають съ пѣннн и пѣсннн многїиымъ, скѣтнлнкомъ
и кадїломъ благовоинымъ и всакомъ оубрашенїю црьковномоу прѣдндоу-
щюу, архїереомъ же и еписк(о)помъ съ скещенннкы сїю оуброужающнмъ и
дръжакїиымъ съ кстѣмъ домоу своимъ и синькннтоу послѣдоущїиымъ
градъ прохождаше, ... стѣнн града да оутврьдѣт се и не пово-
лѣннн прѣбоудѣтъ.

Сїнцѣ градъ промѣдѣше въ мнтрополѣ прїидоме, иже дръжакїиымн
новосъздавнпоу и оубрашеннпоу, кыноутрѣ же црьккѣ скещенннзю ракоу кынесше
отъ десно свѣтнхъ двѣрен положнше.

Дръжакїи же деспотъ мнтрополїтоу збо градъскымъ и
еписк(о)поу¹ покелѣхъ сїю съ ошзесткомъ влнстн, въ нолатоу вызра-
тн се и праданнхъ радостнхъ сѣткѣрь въсѣхъ оуурѣдн и нхже подобаше
дари поуѣтъ въ скоа отъноустн. Всуероу же прнскѣвшюу звѣщрнїе дръ-
жавнннн прїенїи мнтр(о)полїтѣ же и епнскоу захлѣуенїа на ракоу кызла-
гяють сїю занеуатѣкше...

Дръжакїиїхъ же дѣщи прѣкородна фелонѣ апостолахъ отъ
снрьскїихъ златотканїи сѣткорнн послалѣть оуѣхати тѣло апостола...
Многа же и разлнчнла благоуханїа оу рамы нсхождаахѣ, оубога оубо ꙗко
мнро многѣцїино, оубога же ꙗко днзавѣ, оубога же ꙗко крншѣ, нногад
же ꙗко цѣкнн разлнчнїи и кѣлѣко благовоицо, и оубога црьккѣ тѣїю
нсплнннше, оубога же и въсоу оубрадоу црьккнноу, оубога же и въне
оубрадн нсхождаше, и оубога мло крѣмс благооуханїе прѣсташе, оубога
же нножлнше дръжаше. Сїнцѣ разлнчнѣ прѣтнкоуѣ се и въсако некрнне
отысмлше отъ срьдѣцъ малодоушнннхъ, да не кто възымннѣ ꙗко нека аро-
таѣа въ кувѣть скѣтаго кызлагают се... Множьство же народа прнхождаше
недѣжннѣ прнносѣще и отъ доухъ лоукавїихъ сьдържнїе прнкодѣсѣ нсцѣ-
ленїа разлнчнѣ прннемахоу кыждо по скоенн вѣрѣ... Моушнїиї же отъ доухъ

¹ Митрополит је био тада у Смедереву Атанасије. В. Даничићев рјесник
I. стр. 19 и уговор између деспота Ђурђа и Јанка Хуњадија г. 1451
склопљен, на ком је ударен и печат «Athanasii Metropolitani de Zen-
derego.» В. Katona Н. С. XIII. р. 778. Атанасије је по свој прилици био
митрополит Браничевски а епископ, који се мимо њега спомиње,
његов викар — или двореки епископ

SVEČANA SJEDNICA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

29 listopada 1868.

I

BESJEDA PREDSJEDNIKOVA.

Jedva je velenučena gospodo akademici i velecienjeni slušaoci! minula godina dana, od kako smo porod jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti slavili narodnom upravo svetkovinom. Prizor onaj, komu bismo svjedoci onoga dana, probudi u nami i učvrsti pouzdanje i nadu u životnu snagu ovoga učenoga zavoda, a tiem ujedno u bujnije razvijanje učene knjige na slavenskom jugu. Jer kada preuzvišeni pokrovitelj nad ovim hramom znanosti, komu njegova darežljivost položi osnovni kamen, zaprosi blagoslov neba; kada naša braća s gornje i donje Save izjaviše putem svojih zastupnika našem zavodu svoju iskrenu radost; kada ga učeni sborovi s obalâ Dunava, Vltave, Neve i Moskve pozdraviše kano svoga ljubazna najmladjega druga: onda se mogosmo uvjeriti, da se taj hram nauke sbilja u sgodno vrijeme podigao; da naš narod i srodna mu plemena živo čute, od kolike jim on za narodnu prosvjetu može biti koristi, pa da mu pored milosti s gora i obćega sućuvstva nemože izostati ni nutrnja sila, koja će ga životom nadahnuti.

Kao što u životu naroda u obće tako u njegovu duševnom razvitku naposeb jedna godina priliči trenutku u vječnosti. Sadanja visina prosvjete, do koje se popeo um čovječji, plod je silnih duševnih napora i mnogih stoljeća. Što su vekovi na vidik iznieli, to si naš narod može polagano prisvojiti i u vlastitu baštinu pretvoriti. Koliko može jugoslavenska akademija našem narodu u tom duševnom razvoju pripomoći, podobna je učiniti neprekinutom i sustavnom radnjom više godina. Ako je akademiji već u prvom

svojem početku za rukom pošlo sakupljati u jedno kolo razpršene književne sile, te ove sile voditi ravnim smjerom prama jednoj cيلي; ako je ona utrla stazu ozbiljnoj u nas nauci; ako je ukriepila pouzdanje u samostalnu budućnost naše narodne knjige — onda si može laskati, da je sretno svoju radnju započela, koristno prvu godinu proživjela; a ovo tiem više, što izvanjske okolnosti, pod kojih uplivom i ona stoji, njezinu trudu niesu najpovoljnije.

Ovu posljednju izreku budi mi čestita gospodo! dozvoljeno utvrditi onom obćenito priznanom i povješću svjetske prosvjete podkriepljenom istinom, da kao što nauka tako i hramovi njezini stoje kod svakoga naroda u vječitom i najtješnjem saobraštaju s njegovim društvenim i državnim životom. Znanost, koja neprekoračuje praga učenjačke sobe; znanost, koja se neuvrježuje u sve odnošaje društvenoga i državnoga života, da jih svojim svjetlom razsvietli i ugrije — takova znanost, da se poslužim mudrom prispodobom spasiteljvom, priliči svieći pod sudom, priliči bljutavoj soli, koja „nije za što osim da se prospe na polje i da je ljudi pogaze“. Prema tomu zavod učeni, koj se neosvrće na potrebe javnoga života, ili koj je zaokružen kužnim zrakom neprijaznih društvenih i državnih odnošaja, priliči stablu na hridi, kojemu je sudjeno da prije ili poslije uvene i usahne.

Jugoslavenska se akademija nemože do duše potužiti, da ju takav smrtonosan zrak okružava, jer, kada nebi i drugoga bilo, može se pozvati na djelotvorna čuvstva svoje domovine i svih prijatelja narodne prosvjete. Ali odgovor na pitanje: koliko je sve ono, što izvan ovoga znanosti hrama biva, podobno koristno uplivati na samostalni razvitak narodne knjige — odgovor na ovo pitanje ostavljam vašoj štovana gospodo! razboritosti. Svaki nas, istina je, rado priznaje, da je od ovo trideset godina iza našega prieporoda samosviest narodna ojačala, težnja se za samostalnim životom utvrdila; da se pomoćju narodne knjige duševni i narodni vidokrug znamenito razširio, po čem se osvješteni dio naroda osjeća biti članom velikoga plemena, komu je dosudjena velika budućnost u zadruzi s ostalimi naprednimi narodi. Sve to svaki nas rado priznaje; te mu ovaj za kratko vrieme golemi napredak daje poručanstvo, da će narod, koj svojom snagom probi nadgrobnicu, pod kojom ležase, svladati i ostale zapreke, tiem više što se za najuzvišenije pomisli čovječanstva nebori samcat i što kola povjesti ne može obustaviti ni jedna, koliko jaka, protivna sila. Priznavajuć

ovo nesmiemo si ipak zatajiti ni toga, da su granice, unutar kojih kreće se sveudilj javni život naše domovine, i narodnoj knjizi takav okvir namienile, u koj se većma pristoji sniinka tuđjih misli i ćuvstvi nego li izvorna slika naših narodnih težnja. Neka se dignu zapornice, kojima su viekovi zajazili riekü narodnoga nam života; neka se dadne puku duševna hrana njemu probavljiva; neka se velikaške dvorane i građanske sobe otvore narodnomu sboru; neka narodni duh zavlada u svih granah državnih; neka se učevni zavodi okrunë arcopagom znanosti — pa da onda vidite, kako će narodna knjiga procvasti; kako će se suradnici i umni plodovi jugoslavenske akademije množiti; kako će znanje i umienje do ugleda doći.

Sciënim, da nebih iskren bio, kada nebih bio ovdje iztaknuo ova dva obzira, na koje imade jugoslavenska akademija pravo stupajuć poslije jedne godine svoga života pred domoljubno obćinstvo s računom o svojoj radnji. Naša akademija podpada pod one iste zakone, po kojih se razvija svako organičko tieło; i njoj je prevaliti mladost da do muževnosti dospije; i ona je podržvena uplivom koji stoje izvan njezina područja. Organički razvoj ostavimo njezinim nutrnjim silam; a višjoj promisli i geniju našega naroda propustimo, da uklone sve zapreke, koje još na putu stoje narodnoj prosvjeti.

Ako ove obzire uzmemo na um, te o njima omjerimo prvogodišnju radnju jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: onda ćemo se uvjeriti, da je ova radnja podpunoma prema umnim i materijalnim sredstvam našega zavoda; i da je ovaj pošao onim putem, koj mu propisuju književne potrebe našega naroda. Akademija postade učnim središtem naučne knjige i naših književnika, kojima je već tiem mnogo pomoženo što svako njihovo djelo nadje u njoj utočište i podporu. Ona se pobrinula, da sakupi i uredi učena sredstva, koja će našim književnikom olakotiti učena iztraživanja. Ona je stupila u doticaj s učenicim sborovi ne samo slavenskoga plemena, nego i drugih izobraženih naroda; a tiem daje našim književnikom priliku, da si prisvoje svaki napredak evropske nauke i da ju našem narodu predstave u domaćem odielu. Ona je učenicim razpravami svojih članova zaronila u dubljinu narodnoga jezika, u davninu narodne prošlosti, u narav naše domovine; a priprave učinila da se na vidik iznese bogatstvo narodnoga sbora, zametnula izdavanje književnih, povjestnih i pravnih spo-

menika našega naroda; te djelotvorno započela iztraživanje prirodnih odnošaja i tajna naše južnoslavenske a imenito hrvatske domovine.

Evo to je onaj uspjeh, koj jugoslavenska akademija može pred svet iznieti na izmaku prve godine svoga djelovanja. Moje će obćenite rieči obširnije i potanje potvrditi izvješće, koje će tajnik akademije odmah priobćiti. Ja sam dakle riešen dužnosti, da o tom na široko govorim; ali nesmiem propustiti ove prilike, da se u ime akademije nezahvalim tako oblastim kako pojedinim rodoljubom, što no su joj svojom prijazni olakotili mučan posao. Žao mi je naposeb, što nemogu ove zahvalnosti izjaviti od lica u lice našem visokomu pokrovitelju, koj je i ove godine svojom neobičnom darežljivosti zasvjedočio iskrenu i nerazorivu privrženost prama našem zavodu. Bude li jugoslavenska akademija ovim korakom napried stupala; budu li joj se tako narod kako oblasti, gdje joj je njihovo sudjelovanje nužno, rado odazivali; uzraste li radenost njezinih članova u onoj mjeri, u kojoj će se njezino književno područje širiti: onda neima sumnje, da će i ovaj zavod svake godine više i više jačati, te u sve odnošaje našega narodnoga razvitka dublje zasizati, doisto samo na korist naše i obćenite prosvjete; pa da će mnogo k tomu doprinieti, da se jug-iztoku Evrope prizna dostojno mjesto u vieću narodâ.

II

IZVJEŠTAJ TAJNIKOV.

Godina dana, koja se skoro navršila, prva je cijela godina u radnji jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Što je prva, za to će tko je pravedan lasno opravdati što nije u njoj više uradjeno, i o onom što je uradjeno suditi će blaže. U to se uzdajući mislim, da jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti može s radošću pogledati na radnju svoju od prošle godine; jer može u njoj naći jamstvo da će — ako joj radnja onom mjerom kojom se počela razvijati, uznapreduje — skorim doći dotle, da sa svim ispunjava želje onih prijatelja narodnih koji ju osnovaše ili osnovati pomogoše i koji ju i danas svakom prilikom podpomažu.

Radnja se jugoslavenske akademije ponajprije pokazuje u razpravah i drugih člancih, čitanih javno ili predanih za štampanje u razrednih sjednicah. U tom dielu radnje po razredih jugoslavenske akademije učinjeno je ovo:

U razredu historičko-filologičkom pravi član g. S. Ljubić obraćajući pažnju našem narodu na stare spomenike s nadpisi i likovi, koji se iskopavaju po našoj domovini, i toga radi pokazujući važnost njihovu za nauku u obće, a na po se za historiju naše domovine, priobći ih nekoliko (u „arkeologičkim crticah“), te po jednom izmedju njih iz prve polovine prvoga vieka nadje mjesto negdašnjemu gradu dalmatinskomu, koji je dosta bio poznat po imenu, ali mu se mjesto nije znalo. Isti član u drugoj raspravi pretresa stvar važnu u historiji našega naroda, na ime kako je dubrovačka republika u najvišoj državnoj vlasti stajala prema mletačkoj do druge polovine XIV vieka, i razloži ju po izvorih, osobito mletačkih. — Pravi član i predsjednik g. dr. Fr. Rački razvi upravo svu historiju našega naroda na kraju XIV i u početku XV vieka, iznesav na vidjelo znameniti pokret, koji u to vrieme prolazāše po svemu narodu našem, a u kom se javljaše težnja

našega naroda da mu se utvrdi podpuna državna samostalnost. Isti član obznani iz jednoga vatikanskoga rukopisa azbuku ćirilsku, neobičnim načinom brzega pisanja radi promienjenu, za paleografiju slovensku od važnosti ne male. Isti i jedno od najnovijih historičkih djela naše književnosti procieni. — Pravi član gosp. M. Mesić u raspravi o banovanju Petra Berislavića opisa veliku i tešku borbu zapadnoga diela našega naroda u početku XVI veka, i pokaza veličinu junaka u rodoljuba, koji je u toj borbi vodio svoj narod naprežući sve sile svoje da bi ga sačuvao od propasti. Isti član i recenzijom jednoga historičkoga djela pomože napredovati narodnoj književnosti. — Pravi član g. dr. P. Matković trudeći se oko etnografije, statistike i geografije priobći izvještaj o moskovskoj etnografskoj izložbi; osim toga dokazuje potrebu da se u trojednoj kraljevini postavi statistički odbor, o kom će još imati čast reći koju rieč; i pretresa najnovija geografska djela o zemljah našega naroda. — Pravi član g. V. Jagić obznanivši prije nepoznat odlomak apostolara glagolskoga prinese ne malu dobit paleografiji slovenskoj raspravom o tom spomeniku, u kojoj znatno popuni i popravi karakteristiku, po kojoj se dieliše glagolski spomenici na bugarske i hrvatske. Isti član u recenziji jednoj procieni jedno djelo o historiji naše književnosti, a u drugoj govoreći o najnovijem izdanju narodnih naših pjesama razvi misli svoje o postanju sadašnje naše narodne poezije obširnije nego što je mogao u svojoj historiji književnosti. — Pravi član g. I. Brčić dokaza iz starih rukopisa što se prije nikako nije znalo niti je komu na um padalo da se u glagolskoj bukvi u starije vrijeme slovom **h** pisao broj 800; a to dokazavši nadje i pravo mjesto tomu slovu medju drugim slovima u bukvi glagolskoj. Isti član u drugoj raspravi potrudu se dokazati da je i rimska crkva u staro vrijeme imala službu na slovenskom jeziku svetima Ćirilu i Metodu. — Pravi član g. Fr. Kurelac od blaga svojega rječničkoga, nakupljena pomnjom riedkom i trudom još redjim, pokaza mnoštvo načina, na koje narod hrvatski ili srbski od najstarijih vremena do danas kazuje misli koje se u latinskom jeziku izriču riečju placere. — I ja priobćih nekoliko zapisa ne sa svim neznatnih iz nekoliko rukopisa; obznanih gramatičko djelo Konstantina filosa pisca XV veka, znatno ne samo tim što je jedino svoga roda u staroj našoj književnosti, nego i tim što u sadašnjoj neslozi medju slovenskimi filolozi o načinu štampanja starih rukopisa može biti

od pomoći; trudih se pokazati pravila kojih se drže naši glagoli u svojoj akcentuaciji; i prosudih o dva lingvistička djela. — Dopisujući član g. M. Hatala prenoseći u našu književnost svoje misli koje je objavio u najnovijem latinskom djelu svom, započe oko našega jezika radnju, koja je po tih mislih potrebna za nauku o jeziku, te pokaza koji se konsonanti po dva ili više nalaze u početku rieči u našem jeziku. — Dopisujući član g. V. Pacel priobći trud svoj kojim je rad bio pokazati koliko i kakovih složenih oblika može biti u našega glagola. — Još dva učena čovjeka imaše diela u radnji ovoga razreda, na radost jugoslavenske akademije to veću što niesu članovi ujizini; na ime učeni Rus g. V. Makušev priobći nekoliko izvora dosele neupotrebljenih za historiju južnih Slovena, i g. I. Ruvarac, profesor bogoslovije u Karlovcih, priobći izvod iz djela stare naše književnosti o prienosu tiela sv. jevangjelistu Luke u Smederevo.

U razredu filozofičko-pravoslavnom pravi član g. A. Veber priobći svoja istraživanja s filozofske strane o upotrebljavanju vremena u hrvatsko-srbskom jeziku. Isti član i jednu knjigu o sintaksi našega jezika pretresa. — Pravi član g. dr. P. Muhić razlaga kako su se u rodu čovječijem a osobito u slovenskih naroda razvijale pravne ideje u obće a na po se one koje idu i kazueno pravo. — Pravi član g. dr. Bogišić trudi se pokazati obiteljsko pravo kako je bilo po pisanih zakonih u Dubrovniku u staro vrijeme. Isti član obznani rukopis XVI vieka, u kom je opisano narodno običajno pravo, kako je bilo po Dalmaciji; i priobći nekoliko priloga za noviju historiju našega naroda. — Pravi član dr. B. Petranović razlaga šta je u našega naroda po starom pravnom običaju bila osveta, mirenje i vražda.

U razredu matematičko-prirodoslovnom pravi član g. Lj. Vukotinović priobći svoja istraživanja o moslavačkom granitu i o hrastovih u Hrvatskoj, izmedju kojih obznani jedan prije nepoznat. Isti član opisa osobine kamenoga uglja i pokaza mjesta gdje se kameni ugalj nalazi u trojednoj kraljevini. — Pravi član g. Ž. Vukasović priobći svoja istraživanja o organih, kojima neke vrste bubina čine zuku koja se od njih čuje. — Pravi član g. dr. J. K. Šloser učini početak jednoj struci naturalnih nauka u našoj književnosti; to je geografija biljna trojedne kraljevine. — Pravi član g. J. Torbar položi trud da ponovi spomen čovjeku kojim se narod naš može ponositi, Dubrovčaninu Rogeru Boškoviću, razloživši

teoriju njegovu o prvim elementih materije, i pokazavši kako prema njoj stoji današnja nauka o atomih. — Dopisujući član g. dr. S. Šubić istumači šta je „vjetrna pijavica“.

Ovaj dosele spomenuti rad svoj predaje narodu jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u knjigah, koje pod imenom „rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“ izlaze po četiri na godinu, tako da su osim jedne za godinu 1867, ove godine već izašle tri, a jedna će izaći do nekoliko dana; ali je i iza nje preteklo pomenutoga rada još za jednu knjigu, koja će biti prva godine 1869. — Kako se vidi, ovaj je dio radnje obilat, a nadati se je da će se sve više umnožavati; za to je jugoslavenska akademija već mislila kako bi svake godine još po jednu knjigu ovakoga rada izdavala, u kojoj bi bili odvojeni od pravih rasprava samo spomenici književni, koji mogu što god osvijetliti u historiji našoj državnoj ili crkvenoj ili književnoj; i nije izgubila nade da će joj to dopustiti stanje njezino.

Osim pomenutoga rada ima i drugoga kojim se jugoslavenska akademija trudila pomoći narodnoj književnosti.

Njenim troškom izašla je na svijet hrvatska terminologija medicinska, koju je izradio dr. Dežman, i o kojoj se akademija nada ne samo da će biti korisna sudskim liečnikom u njihovih poslovih i mnogo pomoći da se i u tih poslovih utvrđuje čisti narodni jezik, nego da će i samoj nauci poslužiti osobito kao dobar, prečišćen prilog za potpun rječnik narodnoga jezika.

Veliko djelo pravih članova svojih, gg. dr. Šlosera i Ljud. Vukotinovića „Floru hrvatsku“, djelo, koje sam lani imao čast spomenuti, primila je jugoslavenska akademija da ga izda na svijet; ono se još od svršetka prošle godine štampa bez prekida, te će početkom iduće godine biti predano učenomu svijetu kao liep znak kolikom se ljubavlju i kolikim trudom i kod nas njeguju nauke.

I za dobro izdavanje starih pisaca naših, potrebno koliko poznavanju stare književnosti toliko i obradjivanju nauke o jeziku, postarala se jugoslavenska akademija, predavši taj posao odboru, u kom su članovi filologičkoga odsjeka razreda filologičko-historičkoga i članovi filosofičkoga odsjeka razreda filosofičko-pravoslovnoga. Po načelih koja je taj odbor postavio, i pod upravom jednoga izmedju članova njegovih, već se ne samo štampaju troškom jugoslavenske akademije nego će do malo dana i na svijet izaći pjesnička hrvatskim jezikom pisana djela Marka Marulića,

koja je sabrao i za štampu pripradio gosp. I. Kukuljević Sakcinski.

Za historiju svojega naroda počela je jugoslavenska akademija velik posao: pravi član njezin g. S. Ljubić, bavivši se prošlih godina u Mletcih, prepisao je u tamošnjem arhivu spomenike koji se tiču historije hrvatskoga ili srbskoga naroda; te spomenike, kojih će biti više knjiga, i koji još nisu nigdje štampani, odlučila je jugoslavenska akademija izdati na svijet, i oni se pod upravom historičkoga odsjeka razreda filologičko-historičkoga već u velike štampaju tako da će još ove godine izaći jedna knjiga.

To je književni rad, s kojim jugoslavenska akademija ove godine stupa pred svoj narod.

Ali ima u radnji njezinoj jošte posala koji će trajati više godina a koji su samo priprava za veća djela.

Taki je posao sabiranje gradje za rječnik, koje se lani započelo a ove godine vrlo živo napredovalo. Osim što se pri samoj akademiji pod upravom jednoga između članova filologičkoga odsjeka sabirala gradja za rječnik iz svih štampanih umotvorina narodnih, još je jugoslavenska akademija dobila četiri vrstna pomoćnika za taj posao, na ime gg. M. Valjavca i Seb. Žepića profesore u Varaždinu, Fr. Petračića profesora u Senju i St. Novakovića profesora u Biogradu, koji za pristojnu nagradu po uputstvu, koje im je dato iz filologičkoga odsjeka, sabiraju i akademiji šalju gradju za rječnik iz starijih knjiga. Osim toga, prvi između imenovane gospode, prof. Valjavac, poslao je i akademija odkupila dobro izradjenu sbirku kajkavskih rieči, koje se ili nikako ne nahode u rječnicima ili se ne nahode u onom značenju u kom ih je g. Valjavac čuo. A od g. St. Novakovića dobila je akademija dobar broj narodnih rieči koje se govore u Srbiji a nema ih u rječnicima. — Pravi član jugoslavenske akademije dr. V. Bogišić poslao je svoj priepis sbirke narodnih rieči pisane prošloga vieka na Ratu. — Od gospode profesora Lovra Kukuljice i kanonika Stjepana Skurle u Dubrovniku dobila je akademija nekoliko sbirke rieči pisane prošloga vieka, u kojih su najviše imena životinja i bilja. — Jednu sbirku botaničkih imena bio sam ja srećan donieti iz Dubrovnika prepisavši je iz rukopisa tamošnje biblioteke male braće, pisana prošloga vieka. — Obilatu sbirku narodnih rieči poslao je g. Mihovio Paulinović, župnik u Podgori u Dalmaciji; da bi i tu sbirku

mogla jugoslavenska akademija upotrebiti kao svoju, o tom se sada dogovara s imenovanim gospodinom.

I skupljanje gradje za narodno običajno pravo, kojemu će takodjer trebati više vremena, napredovalo je tako da čim se skupi još toliko koliko je sada već ima, moći će akademija misliti o štampanju prvoga svezka. Vriedni pomagači u tom poslu, koji se potrudīše svaki u svojoj okolini doznati i poslati odgovore na pitanja stavljena u napatku, koji je za ovaj posao izradio dr. V. Bogišić, bili su prošle godine u trojednoj kraljevini: g. Mijat Stojanović viši učitelj u Zemunu, g. Pavao Andrić župnik u Strošincih u Slavoniji, g. Vladoje Šmid pravnik u Beču iz Valpovačkoga kotara u Slavoniji, g. Stjepan Kućak kandidat filologije iz Zagreba, g. Gjurjo Bjelošević doktorand prava iz Zagorja, g. Nikola Radić iz Žumberačkoga kotara upravitelj župe Sošičke, g. M. Cugšvert učitelj u Bednji u Varaždinskoj županiji, g. Ivan Potočnjak učenik u Bečkoj politehnici iz hrvatskoga primorja, g. Ivan Vidović učenik u Bečkom universitetu iz okoline Zagrebačke, i nepoznat pisac iz Dalmacije, koji premda nije poslao svojih odgovora, ipak je stvar mnogo podpomogao naštapavši ih u „Narodnom listu“ zadar-skom; — iz Srbije g. Živojin Radonjić sveštenik u Lojanicah u okrugu Šabačkom, g. Kuzman Cvjetković sudski pisar u Milanovcu iz okruga podrinskoga, g. Dragoljub Jovanović pravnik u biogradskoj velikoj školi iz okruga Gurgusovačkoga, g. Maksim Krstić iz Podrinja učitelj u Krupnju; — iz Hercegovine g. Vuko Vrčević, konsulatski agenat austrijski u Trebinju; — iz Bugarske g. Stef. Zaharijev iz Pazardžika.

Što se tiče pisanoga prava južnih Slovena, o kom je jugoslavenska akademija lani odlučila da u osobitom sborniku izda na sviet spomenike u kojih se ono nahodi, a najprije da se sastavi koliko je moguće podpuna bibliografija tih spomenika, — i taj je posao napredovao toliko da je rečenu bibliografiju skoro dovršio pravi član dr. V. Bogišić. Dalje postupajući u tom poslu akademija će najprije samo tu bibliografiju štampati da bi ju — ako joj što nedostaje — mogli popuniti prijatelji historije jugoslovenskoga prava, i akademija se nada da će im iduće godine već biti u ruku. A kad to bude, onda će akademija lasno pristupiti k izdavanju sbornika pravnih spomenika našega naroda.

Uz ovu književnu radnju jugoslavenske akademije dužan sam spomenuti da su joj dolazili književni poslovi, izmedju kojih neki

premda nису naučna istraživanja, da bi ih akademija mogla primiti u svoje knjige, opet su taki da mnogo mogu poslužiti nauci, i da je za to jugoslavenska akademija željela svakojako da izidu na sviet, te po mogućstvu nagradivši ih postarala se da izidu u kom časopisu. Taki su poslovi bili članak g. V. Čolakova o narodnih običajih bugarskih, koji je već izašao u jednom ovdašnjem časopisu, i članak g. L. Zora o „ribanju u Dubrovniku“, koji će skorim izaći može biti u istom časopisu.

Još se jugoslavenska akademija trudila pomoći književnosti podupirući vrijedne književnike u poslovih njihovih. Pomoć određena lani pravomu članu g. V. Jagiću da bi pohodio biblioteke u Dalmaciji, u kojih se nalaze djela starih pisaca hrvatskih, nije mogla lani biti upotrebljena, nego je upotrebljena ove godine. Također je akademija ove godine dala pomoć pravomu članu g. dr. P. Matkoviću na put u Dubrovnik da bi u tamošnjem arhivu popunio svoje historičke poslove.

I drugim načini starala se je jugoslavenska akademija pomoći da se književna radnja u našem narodu podiže i širi.

Videći da se statistika trojedne kraljevine skoro i ne obrađuje, a imajući na umu kako je obradjivanje statistike ne samo korisno nego upravo i potrebno koliko nauci toliko i državnoj upravi, odlučila je sastaviti odbor, koji bi sabirao statističke podatke o našoj domovini, uređivao ih i obznanjivao; a prije nego bi tu odluku svoju izvršila, ne moguci sama onoliko pomoć dati njegovanju statistike kolika mu je potrebna, i budući da se podaci statistički ne mogu drugačije dobavljati nego preko zemaljskih vlasti, zamolila je visoku vladu zemaljsku da bi odredila najpotrebniji trošak statističkomu odboru i podpomogla ga naredbom da mu se šalje statistička gradja. Za cijelo će visoka vlada biti uvjerena koliko i ko o potrebi i koristi takoga odbora za trojednu kraljevinu, te se svak može tvrdo nadati da napomenuta molba ne će za dugo ostati neispunjena.

A što književnu radnju osobito podiže i širi tako da joj pripada među najpreče potrebe, to su biblioteke i druge naučne sbirke. I s te je strane mnogo učinila jugoslavenska akademija; a što je učinila, na tom je dužna zahvaliti prijateljem narodnoga napredka, koji ju u nastajavanju, koje je samo u toj stvari njezino, podatljivo podpomogoše. Sbirku listina grofa Keglevića, u kojoj ima oko 6000 originala od XIII do XVIII vieka, kojima se

gdjekoji odsjek naše historije može znamenito osvijetliti, kupila je jugoslavenska akademija za 1500 for., od kojih joj dvije trećine darova sam preuzvišeni pokrovitelj njezin. — S presvjetlim gospodinom Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim učinjen je ugovor, po kom će jugoslavenska akademija kupiti njegovu velikim trudom sastavljenju, za historiju i književnost našega naroda veoma znatnu biblioteku za 20.000 for., od kojih je jednu četvrt darovao također preuzvišeni pokrovitelj jugoslavenske akademije, obećavši da će i više dati ako zatreba, a više od jedne četvrti već su do sada upisali drugi narodni prijatelji i rodoljubive obćine, na ime uzoriti gospodin kardinal nadbiskup zagrebački Juraj Haulik 2000 for., presvjetli gospodin grof Julije Janković 1000 for., presvjetli gospodin grof Ladislav Pejačević 1000 for., slobodni kraljevski grad Zagreb 1000 for., presvjetli knez Filip Bathyany 500 for., presv. barun Metelo Ožegović 500 for., presv. barun Nikola Vranyczany 500 for., i slobodni kraljevski grad Varaždin 500 for., osim mnogih manjih priloga koje drugi rodoljubi po mogućstvu svom upisase ili već položise, tako da se akademija tvrdo nada da će i ostatak sastaviti ljubav k narodnomu napredovanju. — Isto tako rodoljubivimi prilozi dobavila je jugoslavenska akademija narodnomu zemaljskomu muzeju vrlo dobru sbirku misirskih starina, koja je bila porodice baruna Kolera, za 3000 for., od kojih je opet jedna trećina prilog preuzvišenoga pokrovitelja jugoslavenske akademije. Ovo što se tiče narodnoga muzeja držim za dužnost spomenuti kao nastajavanje jugoslavenske akademije oko podizanja nauka u obće, a što je ona činila na po se kao upraviteljica narodnoga muzeja, to će se potanko javiti u izvješću o narodnom zemaljskom muzeju, koje će se u svoje vrijeme objaviti.

Na znamenit napredak narodnoj književnosti biti će i to što je složnim nastajavanjem i Matice ilirske i jugoslavenske akademije po želji obiju njih učinjeno da se Matica ilirska sdruži s akademijom tako da Matica i u napredak sama upravlja svojim imanjem, a čist dohodak od njega, po što se odbiju troškovi za upravu i po što se odbije onaj dio koji se po pravilih njezinih ima pribijati glavnici, daje jugoslavenskoj akademiji da ga ona u ime njezino upotrebljava na iste književne svrhe na koje bi ga Matica po svojih pravilih upotrebljavala, i na svu dojakošnju njezinu i i njezinih članova korist. Ovo je toliko već svršeno da samo još treba formalnim ugovorom utvrditi. I Matica i akademija nadaju

se da će se na ovaj način bolje izvršivati književni zadatak Matičin, a akademija, kojoj su neki poslovi jednaki s Matičinimi, moći će svoju radnju bolje udešavati.

Jedno za to da bi se radnja njezina lakše poznavala gdje treba, a drugo za to da bi i sama lakše doznavala što se u učenom svijetu radi, jugoslavenska je akademija nastajavala stupiti u svezu s nekim akademijama i učenicima i književnim društvima šaljući im svoje knjige u promjenu za njihove. Ali je u tom bila uzdržljiva poznajući sile svoje, te je samo onim akademijama i učenim društvom slala svoje knjige, o kojih je napried smjela misliti da će im i slaba djela njezina biti mila. Najviše njih već i šalju jugoslavenskoj akademiji svoje knjige, na ime: kraljevska akademija u Monakovu, kraljevska akademija u Berlinu, institut francuski u Parizu, carsko rusko geografsko društvo u Peterburgu, carsko društvo „ljubitelej estestvoznanija“ u Moskvi, društvo „ljubitelej rossijskoj slovesnosti“ u Moskvi, učeno društvo srbsko u Biogradu, društvo historičko-literarno poljsko u Parizu, c. k. geološki državni zavod u Beču, c. k. centralna komisija za traženje i čuvanje građevinskih spomenika u Beču, c. k. statistička centralna komisija u Beču, kr. češko učeno društvo u Pragu, c. k. moravsko društvo za poznavanje zemlje u Brnu, narodni zavod Osolinskih u Lavovu, c. k. učeno društvo u Krakovu, Matica slovenska u Ljubljani, Matica dalmatinska u Zadru.

Za dužnost svoju prema narodu svojemu držala je jugoslavenska akademija slati knjige svoje na dar naučnim zavodima zemaljskim; tako je „rad“ svoj slala: biblioteci arcibiskupskoj u Zagrebu, biblioteci pravničke akademije u Zagrebu, bibliotekama velikih gimnazija u Dubrovniku, u Karlovcima, u Osijeku, na Rieci, u Senju, u Sapljetu, u Varaždinu, u Vinkovcima, u Zagrebu, u Zadru i u Novom Sadu, i bibliotekama viših realnih škola u Kotoru, u Rakovcu i u Zagrebu.

Prelazeći k stanju jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dužan sam napomenuti da joj po odluci zemaljskoga sabora pripada stan u ovom „narodnom domu“. Nastajavanjem vis. vlade zemaljske, kojoj je akademija na tom zahvalna, ovaj je dom, istina, kao imanje narodnoga zemaljskoga muzeja ljetos predan jugoslavenskoj akademiji kao upraviteljici narodnoga muzeja; ali je ona ipak samo svoju pisarnicu mogla u njem namjestiti, a sama se još

nije mogla nastaniti onako kako joj treba, jedno za to, što više prazna prostora nije u njem zatekla, a drugo što ju je visoka vlada zemaljska ponudila stanom u kući koja je sazidana za zemaljsku bolnicu u savskoj ulici, i tu ponudu akademija sa zahvalnošću primila, te misli da je samomu visokomu mjestu, s kojega je ponudjena, dužna počekati da se ponuda izvrši.

Što se tiče novčanoga stanja, kako sam lani ovakom svečanom prilikom imao čast kazati, glavnica jugoslavenske akademije, uložena na zakonite kamate u zemaljskoj blagajnici, koncem godine 1866 bila je 200.720 for., a čistoga dohodka od te glavnice, po što se odbije jedna petina, koja se svake godine dodaje glavnici, i po što se odbije poreza, bilo je 7856 for., koje je jugoslavenska akademija imala da upotrebi godine 1867. Kako je ona taj dohodak upotrebila rečene godine, to je po pravilih svojih obznanila u drugoj knjizi „rada“ svojega i u novinah. Toga dohodka preteklo je preko troškova rečene godine, i ostalo da se godine 1868 upotrebi 2980 for. 5 n. Na svršetku godine 1867 bilo je glavnice uložene na zakonite kamate u zemaljskoj blagajnici 223.020 for. Kad se ta glavnica isporedi s glavnicom, kakva je bila na svršetku godine 1866, vidi se da je od svršetka godine 1866 do svršetka 1867, dakle za jednu godinu dana, glavnica porasla za 22.300 for.; a tako je porasla koje petinom godišnjega dohodka, koja se dodaje glavnici, koje isplatom priloga obećanih prije, koje novimi prilozima. Čistoga dohodka od glavnice god. 1867, po što se odbije jedna petina i poreza, bilo je 8780 for., koje je akademija imala da upotrebi ove 1868 godine. Kad se s tim čistim dohodkom sastavi još onih 2980 for. 5 n., što je od predjašnje godine preteklo, i 1006 for. 10½ novč., što se docnije pro našlo čista dohodka nestavljena u dohodak predjašnje godine, došlo je jugoslavenskoj akademiji na trošak za ovu 1868 godinu 12.766 for. 15½ n. Kako je ona to upotrebila, objaviće, kad se računati za ovu godinu svrše, početkom iduće godine kako u novinah tako i u „radu“ svom.

Kako već spomenuh, dolazili su prošle godine novčani prilozima od mnogih između onih rodoljuba kojim je još predjašnjih godina drago bilo pokazati ljubav svoju k narodu tim što su primili na se dužnost da podpomogu ovaj narodni zarod; a bilo je i novih priloga, kojima se ljubav k umnomu dobru narodnomu

zasvjedočavala. I jedne i druge priloge sa zahvalnošću svojom prema rodoljubivim priložnikom objavljivala je akademija u novinah. I knjiga mnogo dobijala je akademija na dar, o čem je zahvalno javljala u knjigah svoga „rada“. Ali završujući ovaj izvještaj samo želju jugoslavenske akademije ispunjam izjavljujući i ovom svečanom prilikom njezinu najtopliju zahvalnost na svakom daru, koji joj i najmanje može pomoći da u radnji svojoj napreduje.

III

IZVOD IZ RAZPRAVE

PRAVOGA ČLANA DR. J. SUBOTIĆA

o dramatičkoj umjetnosti i svjetsko-historijskom životu naroda.

Kazavši kako je prije osam godina postalo u Zagrebu narodno kazalište, kako se u isto vrijeme sastavila kazališna družina u Novom Sadu, te se po Srijemu, Bačkoj i Banatu skúpila glavnica za narodno kazalište u Novom Sadu, i kako je ljetos osnovano kazalište u Biogradu i u Pragu, napominje da se u isto vrijeme svuda, gdje je to bivalo, pojavljivao življi politički pokret, te stavlja pitanje: „biva li to slučajem, ili je to višom kakvom svezom skupčano, nuždom uslovljeno sbivanje?“ Na to pitanje traži odgovora u historiji. Počevši od starih Grka nalazi da je „grčki narod u ono isto vrijeme kad je mjesto, položaj, ime i važenje medju narodi ondašnjega svijeta potražio, i kazalište svoje osnivao“. Isto nalazi i u Engleza, i u Franceza, i u Španjolaca, i u Niemaca i u Talijanaca i u Magjara. Tako i historijom slovenskih naroda potvrđuje da se i u njih, kad su god kao narodi tražili sebi položaj medju narodi, i dramatička umjetnost podizala, premda misli „da slovenske dramatičke umjetnosti još nije bilo, već da će se tek od sada roditi“. Iz toga izvodi „da ona sila, koja u narodih dramatičku umjetnost proizvodi, stoji u najtješnjoj svezi sa silom onom što narodom svjetski državni položaj nabavlja“, i upravo „da je to jedna i ista sila koja u politici život naroda stvara, a u dramatici to stvaranje reproducira“. A po tom „gibanje naroda našega na polju narodnoga kazališta može nam služiti znakom da se u njem probudila sila, koja mu ima pribaviti mjesto i položaj u krugu drugih evropskih naroda, i da će neprestano raditi, dok do svoje cieli ne dodje. A gibanje političke ove sile u narodu mora po zakonu, koji se kod drugih naroda pokazao, i na polju naše dramatičke sve dotle veće i svjetlije pojave izvoditi, dok nam se dramatička umjetnost podpuno ne razcvjeta i primjereno joj savršenstvo ne dostigne.“

Književne obznane.

Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. U Zagrebu 1868. knj. IX. str. 343.

Iza tri godine, kako je izašla VIII knjiga arkiva (1865), dolazi društvo za jugoslavensku povjest i starine pred naš sviet s novom knjigom. Ova je knjiga prema prošlim jednako razdijeljena. Iz političke povjesti donosi: 1. *Chronicon breve regni Croatiae Joannis Tomašić Minoritae*; 2. Prievod iz magjarskoga od K. Szabóa o bugarsko-magjarskom ratu g. 888. Iz crkvene povjesti od A. Pernara o malobratskoj državi sv. Križa hrvatsko-kranjskoj. Iz književne povjesti: 1. Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga od V. Jagića; 2. Književnici u Hrvata s ove strane Velebita u prvoj polovini XVII vieka od I. Kukuljevića S.

Iz ovoga već sadržaja razabrat će svaki, da su u ovoj knjizi najznamenitiji članci Tomašićev ljetopis i ona oba iz naše književne povjesti. S prievodom Szabovljeve razprave nije ni nauka ni naša knjiga dobila ništa. Ja bar, izuzam duha magjarskoga, nisam u toj razpravi ništa našao, što nebi bilo poznato od drugud, a na poseb iz djela Hilferdingova i Büdingerova. I Pernarova razpravica običan je člančić za kakav časopis.

Ja ću se dakle stegnuti samo na ona tri sastavka i priloga.

Mi južni Slaveni u obće a Hrvati napose niesmo sretni sa svojimi ljetopisci. Dočim ovo vrelo za povjest drugim narodom, a osobito Niemcem i Talijanom, teče veoma obilato, kod nas je ono dosta slabo. Istina je, da je mnogo ljetopisâ utonulo u onom uzburkanom moru, kojim je ladjica naše domovine u prošlosti plovala. Sam Ivan Kukuljević S. navodi (str. 4—8) više takovih lje-

topisa, koje napominju naši stariji povjestnici, za koje mi sada neznamo, kano što ljetopisi i bilješke Mihajla Solinjanina iz XI vieka, Baltazara Splječanina, arcidjakona Ivana Kosničkoga iz XIV vieka, Emanuela Hrvojeva bilježnika, Matije Držića, Ivana Barbeto, Kristofora Krizonia i Marka iz Dubrave, svih ovih iz XV vieka, onda Ljudevita Beccatellia i Eusebija Kabožića te Mihajla i Fausta Vrančića iz XVI vieka. Evo dakle dvanaest ljetopisa, za koje danas neznamo; a prvi je od njih one dobe, o kojoj nam se nesačuvaše nikakovi spomenici osim nekih listina i bilježaka.

Revni urednik „arkiva“ priobći nam u ovoj knjizi ljetopis do sada neobjelodanjen, o kojem se pače do nedavna mislilo, da je pošao tragom onih izgubljenih drugova. Ovaj se rukopis sačuvao u knjižnici knezova Auersperga u Kranjskoj, a bio je poznat već Valvazoru i Schönleбену. O samom piscu znade se samo toliko, da je živio u polovici XVI vieka i da je bio član franjevačkoga reda. Rukopis, iz koga je g. I. K. naštaupao taj ljetopis, po muienju je njegovu autograf samoga Tomašića. On to izvadja odatle, što je konac ljetopisa: „finis per me fr. Joannem Tomasich . . .“ istom rukom pisan, kojom je pisan sav ostali rukopis. Ali ja mislim, da taj razlog nedokazuje autografstva; jer kada bi i tko drugi prepisao bio ljetopis iz autografa Tomašićeva, nebi doisto bio izпустio ni one zaključne bilješke. Trebalo bi dakle iz drugih Tomašićevih pisama dokazati, da je naš rukopis njegove sblja ruke. Ni ja nebih imao razloga sumnjati o autografstvu, da me nenukaju na to pogreške izdanja, ako su ove u ostalom u samom rukopisu, i koje se nebi mogle Tomašiću pripisati, nego jedino kakovu nevještu prepisaču. Jer koliko je Tomašić i bio slab latinac, toliko je ipak poznavao jezik taj, da nebi bio napisao n. p. frigavit mj. fugavit (str. 15), niti bezmisli aperina, apatrum (str. 17), cumnam, magestates (20) itd., a niti nebi bio na jednom te istom listu pisao sada Zorobelus, pa opet Zorobalo, sada Sirmia pa opet Srimia itd. Ja dakle držim, da je rukopis našega izdavanja samo priēpis i to dosta izkvaren, a neporičem da nije taj priēpis istoga vieka, jer za točno naznačenje dobe valjalo bi mi imati sam rukopis.

Šta se nutrnje vriednosti Tomašićeva ljetopisa tiče, prem se naši do sada poznati ljetopisi nemogu o bok staviti svojim suvremenikom talijanskim i njemačkim, pače ni češkim i poljskim, to se naš ljetopis nemože ni iz daleka prispodobiti s Tomom arci-

djakonom glede načina pripovijedanja, a s Pavlom Pavlovićem glede obilatosti sadržaja. Ono što Tomašić pripovijeda iz povjesti do njegove dobe, bez svake je skoro vrijednosti. On počima sa smrću Atila, te onda prelazi na kralja Svinimira (Zorobelus, kod ugarskih ljetopisaca „Zolomerus“). Viest o smrti toga vladara hrvatskoga, koja se čita kod Tomašića, nalazi se izuzvan njeke dodatak u hrvatskoj kronici i u barberinskom rukopisu Tomine povjesti solinske. (Sr. moju ocjenu str. 68. 69, 101—102.) U ostalom propušta se kritici, da ovu viest ocieni. Iza toga preskoči naš ljetopisac na kraljevanje Bela IV, imenito na tadašnju provalu tatarsku. Ovdje on zabilježi hrvatsko predavanje o bitki „iuxta castrum Gelen (Jelen) vulgo Grobnich“. Što se za tim govori o Ljudevitu I, to nam je mnogo obširnije i točnije poznato koje iz ljetopisâ ob obsjednuću grada Zadra (1345—46) koje iz talijanskih i ugarskih izvora. Od god. 1398 pripovijeda ljetopisac neprekidno o ratovih turskih, između kojih kano da mu je najbolje poznata bila bitka na krbavskom polju pod Udbinom dne 11 rujna 1493, koju je uzastopce slijedila „prima destructio regni Croatiae“. Ali ni ovdje nije ljetopisac dosta potpun i pouzdan (Sr. Mesićevu razpravu u književniku II. 62—66). Sgode svoje dobe stisnuo je Tomašić na dva lista (str. 29—32). Mnogo nepouzdaniji je ljetopisac u kronologiji. Evo dva tri primjera: Ladislav mu bješe krunjen 1057 mj. 1077; „Zorobelus“ je umro prve od ovih godina, dočim je on još 1089 živio; Ljudevit povede vojsku u Hrvatsku 1340, dočim je on tek dvie godine kasnije naslijedio očev prijestol; Mlečani su god. 1378 mj. 1409 dobili Zadar od Ladislava napuljskoga; god. 1398 provališe Turci u Bosnu, a kralj Toma bijaše kod Jajca, dočim je onda vladao kralj Stjepan Ostoja, a Toma tek 1443—59; bitka na Kosovu bijaše 1425 mj. 1389 itd. itd. Ako dakle izuzmemo to, što kod Tomašića nalazimo zabilježen gdjejoj sukob s Turci u gdjejoj mjestancu hrvatskom u doba njegovo — neće se naš povjestnik mnogo okoristiti ovim ljetopisom.

Tiem ipak nećemo da reknemo, da nam nije mило što je Tomašićev ljetopis štampan: pa kada i nebi bilo s drugoga razloga, sada bar znamo, što je sve u tom ljetopisu, čemu li se mogosmo od njega nadati ili nenadati.

Mnogo se više radujemo objema razpravama, koje smo gore iztaknuli. Jagićeva razprava (str. 65—151) je dopunak njegove vrstne historije književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, bez

koje nebi smio biti ni jedan svjestan Hrvat i Srbin. U historiji je pisac govorio o naših narodnih pričah i o njihovu izvoru (str. 83 do 117). Sada navodi pisac odlomke ovaj predmet i ovu struku književnosti razjasnjujuće iz dva rukopisa bogate Kukuljevićeve knjižnice. Jedan od njih pisan je u Dubrovniku god. 1520, ali je bez početka. Na prvom mu mjestu dolazi „upravo ona ista stvar, koju čitamo u Posilovićevoj knjizi“ štampanoj prvi put god. 1647 pod imenom „eviet ot kripostih duhovni i tilesnie“, a prievod je iz talijanskoga: *fior di virtù*. Po tom ova književna starina ide svakako medju proizvode srednje dobe. Ali osim ovoga odlomka moralnoga sadržaja imade u rukopisu još nječega, što je za nas znamenitije, a to su prilozi apokrifskoj literaturi. Do nedavna malo se u nas znalo, da u našoj književnosti srednje dobe imade prievoda iz apokrifskih knjiga, kakovih imadu druge književnosti u izobilju. Pače može se kazati, da su učena iztraživanja o apokrifskoj literaturi u obće nastala tek u novo doba, od kako su njezine proizvode sakupili Fabricius, Gfrörer, Lawrence, a osobito Thilo. Što je Fabricius i Thilo učinio za ovu vrst literature u jeziku grčkom i latinskom, to je učeni Rus Nikolaj Tihonravov učinio za slavenske prievode objelodanivši: „pamjatniki otrečenoj ruskoj literaturi“ (S. Peterburg 1863. Moskva 1863. knj. I. II). Prem imade medju ovimi spomenici i naših obitelji srbske (sr. I, 308): drago nam ipak, što je Jagiću pošlo za rukom naći takovih spomenika pisanih našim jezikom, a tim jasno dokazati, da je i našem narodu bio u srednje doba, kano i susjedom njegovim, poznat ovaj proizvod davnih vremena i obično nejasna izvora. Ovamo ide „čtenie od Abrama“ i „od smarti Abramove“ (l. 37 rukopisa). Jagić je ovomu odlomku pridodao nekoliko paralela iz ruskoga teksta: „otkrovenie Avraama“. Jedno i drugo bit će prievod apokrifna spisa: Ἀβραάμ, inače pod imenom ἀπὸ ἀβραάμ Ἀβραάμ poznatoga već erkvenomu otcu sv. Epifaniju, po kojem je taj spis bio izmišljen od gnostičke sekte sethianske (haer. 39. 5). Naslov ruskoga teksta jest sgoljni prievod grčkoga poznatoga već u III stoljeću. Znamenito je što se u drugom, glagolskom rukopisu Kukuljevićeve biblioteke na l. 221 čita „apokrif o Avramu i njegovoj smrti, i to upravo onako, kako je u ruskom tekstu“ kod Tihonravova. Ovaj je rukopis od god. 1468, dakle za 52 godine stariji od pomenutoga ćirilskoga. Jagić je taj odlomak preštampano (str. 89—91) ćirilicom. On drži oba izvoda za „prievod

sa crkvenoga slovinskoga teksta obraćen na jezik narodni: u čem se s piscem podpunoma slažem.

U ovu vrst sredovječne literature idu odlomci priobćeni iz istoga glag. rukopisa: o krstnom drve, o Adamovoj glavi, kako je Isus plugom orao, kako je Prov Isusa bratom prozvao, kako je Isus popom postao, čtenie ot Adama. Sve znamenitije osobe staroga i novoga zavjeta postaaše predmetom ove lažne pisarije. Kod gnostikâ bijaše na glasu apokalipsa Adamova (Epiph. haer. 31, 8); Nazarci, Zabeji imali su knjigu Adama (izdao ju Norberg: codex Nasareus, liber Adami appellatus, syriace transcriptus. Londini 1815); navode se još „liber poenitentiae Adae, liber de filiabus Adae, genealogia Adae“ itd. Imade lažnih spisa o Evi (ἐὐαγγέλιον Εὔας), Sethu, Mathusalachu, Chamu, a osobito o Mojsiji (apocalipsis Moisis, εἰκθήκη Μωϋσέως, ἀνάληψις Μωϋσέως, λόγος μουσικῆς Μωϋσέως), Salomonu i prorocih. Isus njegova majka, Ana, Joakim, Josip i apostoli dali su povod mnogim lažnim spisom, kojimi se nastojalo izpuniti praznine u njihovu životu pripoviedanu u evanđelju i činih apostolskih ili pako utvrditi krivu nauku; takovi su n. p. εὐαγγέλιον καὶ τῶν Ἐβραίων διὰ τῶν σατρῶν, historia de Joachim at Anna et de nativitate Mariae et de infantia salvatoris, historia Josephi fabri lignarii, evangelium de nativitate S. Mariae, ἀναφορά Πεντέου Παύλου, πράξεις Πέτρου itd. itd. Ja nesumnjam o tom, da su oni odlomci, koje navodi Jagić, privodi iz ovih apokrifskih knjiga. Prema tomu nemislim, da bi bugarski pop Jeremija bio sastavio ili izmislio priču „о дрѣвѣ крестномъ“ kako mu podmetaše već presbyter Kozma. Ova je priča došla s ostalimi apokrifnimi knjigami iz izтока kroz Manikeje i Pavličane, a pop Jeremija ili Bogomil valjda ju sauno prisvoji i u svojoj obćini udomaći. Ali o tom drugdje.

Ovimi primjetbami htjedoh svratiti pozornost g. Jagića i drugih, koji se bave povjesti naše knjige srednje dobe, na nesumnjiv postanak i izvor ove vrsti naših spisa. Vriedno bi bilo, da naše odlomke prispodobe s izvornici, kojih su mnoge navedeni muževi objelodanili. Jagiću svakako ide ta slava, što je prvi u nas iznesao na vidik književne spomenike ove vrsti.

G. Jagić nas u toj razpravi upozna s književnimi starinami srednje dobe, a g. Kukuljević predstavlja nam cielu povorku naših književnika s ove strane Velebita, koji su živjeli i našu knjigu njegovali u prvoj polovini XVII vieka. On navodi u tom prvom

dielu svoje obširne razprave ne manje od 37 književnika, koje dieli u pisce bogoslovnih i pobožnih djela, u jezikoslovce, pjesnike i povjestnike. Kod svakoga opisuje mu život i navodi djela to štampana to sačuvana u rukopisih. Mnogi od ovih pisaca obnašali su visoke časti, državne i crkvene, u našoj domovini; s toga su oni svojim položajem duboko zasizali u sudbinu njezinu. Iz ovoga već razloga bilo se piscu upustiti u hrvatsku povjest XVII vieka. Ali on nije propustio ni jedne prilike, da sgode, koje stoje u svezi sa životom dotičnoga književnika, ne samo natukne, nego i čim obširnije razredi. Na tom smo mu trudu veoma zahvalni, tim više što je ovom prilikom izdatno se poslužio svojom bogatom knjižnicom. Tako je on, da navedem njeke primjere, u životopisu Ane Katarine Zrinjice i supruga joj Petra Zrinskoga (str. 158—188, 211—224) obširno progovorio o poznatoj uroti Zrinsko-Frankapanskoj, te ju novimi podatci znamenito razjasnio. U životopisu biskupa Benka Vinkovića (1581—1642) i Petra Petretića (1604—67) proslavio o nastojanju, da se onaj dio našega naroda, koj se sa strane preko Une i Save doseli u varaždinsku krajinu, privede k uniji. Puni su takodjer pouke životopisi Ivana Tomka Marnavića, Franje Glavinića i bar. Jur'a Ratkaja.

Ova je razprava g. Ivana Kukuljevića tako zanimiva, da je moramo toplo preporučiti svim našincem. Iz nje će oni mnogo naučiti, te prispodobivši okolnosti naše domovine one dobe sa sadašnjimi, razrede, iz kojih potekoše ovi pisci, s visinom ili nizinom, na kojoj stoje sada njihovi suplemenici u području narodne prosvjete . . . doći će do svakojakih ugodnih i nepovoljnih zaključaka. Hrvatsko plemstvo onoga vremena umjelo je kretati ne samo mačem nego i perom. Ivan Sakmardi Dijankovečki, Stjepan Berislavić, Ivan Krušelj, Atanasije Georgičević, gr. Petar Zrinski i njegova visokorodjena supruga, Matija Magdalenić, Franjo Ladanji itd. bili su plemići rodом i umom. Veći dio ovih književnika pripadao je po svojem zvanju crkvi. Nikola Stepanića Selnički, Benko Vinković i Petar Petretić sjedjahu na stolici biskupije zagrebačke, te bijahu, osobito oba posljednja, kako meceni tako i književnici. Kaptol zagrebački može se ponositi, što zauzimaše u njem odlična mjesta književnici one dobe M. Čehović, K. Kalmandi, Lj. Bedeković, P. Jagustić, R. Levaković, J. bar. Ratkaj i K. Kupinić. I redovi, koji su tada živjeli s ove strane Velebita, dadoše vriednih našoj knjizi pomagača; tako Franjevci: P. Jančića,

D. Grozdeka, J. T. Marnavića, R. Levakovića i Fr. Glavinića; Pavlini: Ivana Belostenca, M. Briglevića i I. Jaskaja, napokon Isusovci: N. Krajačevića, P. Ljubića, N. Galovića, J. Habdelića, I. Patačića. Možemo li se i danas pohvaliti takovim složnim na književnom polju sudjelovanjem i učešćem svih razreda i stališa? a koji izdašnjim bi nam ono danaske rodilo plodom!

Ovakovim i drugojakim će se štilac baviti umovanjem i pri-spodabljanjem čitajući Kukuljevićevu razpravu. Kada sam čitao na str. 268 o Glavinićevu putovanju (1626) u Španjolsku, odkle da je on donio na Trsat „velik broj knjiga i rukopisa“, sjetio sam se viesti priobćene njemačkim putnikom u dodatku br. 200 „Augsb. Allgemeine Zeitung 19 Juli 1857.“ Ovdje se naime čita sljedeće: „O porto. Na jednoj najvišjih točaka leži prostran samostan, u kojem je razi zemlje njeka vrst galerije slikâ, u prvom pako spratu grad-ska knjižnica i učiona umjetnička. Rukopisno blago nemože se ovdje u obzir uzeti, te je vrijedno, da se više kano kuriosum na-pomene jedan staroilirski rukopis (eine altillyrische Hand-schrift) i slikovna predstava velike parade Augusta II saksonskoga s njemačkim i francezskim tekstom“. Kada je naš Glavinić mogao donieti rukopisa iz Španjolske, mogoše i naši rukopisi obratnim putem doći u bližnju Portugaliju. Spomen ove viesti budi tom prigodom na ovom mjestu zabilježen, nebi li se kome prilika ude-sila, da nas obavijesti o tom nepoznatom „staroilirskom rukopisu.“

Dr. Fr. Rački.

Novija djela Miklošićeva.

Čitao sam negdje, gdje kažu, da slovinski narodi uniju s ve-likim poštovanjem stare pergamene na sviet iznositi te se vatreno prepirati za gramatiku i pravopis, ali da ne umiju graditi ni že-ljeznica ni parobroda. Bilo ne bilo u tih riečih što god istine, ele pravdanjem za gramatiku i pravopis ne podiže se ipak slo-vinska filologija jošter na visok stupanj. Naučno ispitivanje slo-vinskih jezika i njihovih književnosti, ako se tako razumieva slovinska filologija, nije se jošter u velike razvilo. Koliko nas ima i koliko raznih narječja govorimo, broj naučnih istraživača naših slovinskih jezika vrlo je malen! Ja se i nehotice opominjem onih Vukovih rieči, koje su gotovo istinom postale. On reče jednom, da je takieh ljudi, koji pitaju za što je onako i odkuda je što u

jeziku postalo, jedan u sto godina dosta! Jer ako baš i nije jedini, a ono se ipak mimo sve ostale u slovinskoj filologiji odlikuje jedan čovjek, kojega je već od mnogo godina obrazovano slovinstvo naviklo smatrati središtem slovinske filologijske nauke — to je prof. Miklošić u Beču.

Kako se ispod ruke umjetničke od gruba kamena vještīm kretanjem dlieta savršena umotvorina pomalja, tako su i u prof. Miklošića zametci naučnog obradjivanja slovinskih jezika razvili se i narasli do savršenih naučnih djela, te su već blizu kraju svome. Iz pojedinih dielova njegova velika posla možemo sada već raspoznati svu veličinu zamišljene cielosti. Njegov zadatak bješe golem — da prema načelima današnje filologijske nauke, na temelju duboka historijskog izučanja, izradi sve dielove slovinske gramatike. Tko zna, u kakovu je stanju Miklošić taj predmet našao, kad se ga prihvatio, a kakav ishodi kao rezultat njegova umnog rada, bit će mu teško presuditi, da li je trebalo veće odvažnosti, laćajući se trudnog posla ili veće vještine i nauke, izradjujući ga. Kamo će ljepša pohvala Miklošićevim djelima, nego li što baš svako pojedino narječje slovinsko mora da prizna, da mu je Miklošić položio onaj fundamenat naučni, na kojemu se može pouzdano graditi.

Naučna načela Miklošićeva, ne za to što su njegova, nego što su istinita, prodrieše u svako slovinsko narječje, gdje se i koliko njeguje slovinska filologija. Miklošić ima učenika i sljedbenika svuda po slovinskom svijetu; da ja zbilja i ne znam za sada još u slovinskoj filologiji drugih tako zvanih škola, van jednu Miklošićevu, u koju spadaju i oni filolozi slovinski, koji baš ne će to da priznaju!

Želeći dakle u našem akademijском organu obznaniti novije knjige, koje se bave slovinskom filologijom, čija su djela vrednija, da ih na prvom mjestu spomenem, ako nijesu Miklošićeva? da gdje je tko i obogatio u najnovije doba slovinsku filologiju tolikimi umnim plodovi kao Miklošić? Ja sam god. 1865, u drugoj knjizi „Književnika“ obznanio njegov veliki rječnik staroslovenskog (starobugarskog) jezika, rekav o njemu, da je djelo, kojim bi si veliki meštar današnje slavistike već jediniem, da i nema toga mnogo više, podigao bio neoboriv spomenik slave te zaslužio najveće priznanje kod svega slovinstva. Nu uz rječnik i nakon njega izadje još nekoliko znatnih rasprava, o kojih nije u našoj književnosti do sele gotovo ni rieč rečena. Evo ih:

1. *Die nominale zusammensetzung im serbischen.* Wien 1863.
2. *Die bildung der ortsnamen aus personennamen im slavischen.* Wien 1864.
3. *Die verba impersonalia im slavischen.* Wien 1865.
4. *Die fremdwörter in den slavischen sprachen.* Wien 1867.
5. *Die slavischen monatsnamen.* Wien 1867.
6. *Der praepositionslose local in den slavischen sprachen.* Wien 1868.
7. *Vergleichende grammatik der slav. sprachen. IV. Band. Syntax.* Wien 1868. Erste lieferung.

Ove rasprave, osim djela spomenutog pod br. 7., izadjoše medju spisima bečke akademije; nekoje su u tiesnu savezu sa starijimi raspravami iz predjašnjih godina, kao pod br. 2. „die bildung der ortsnamen aus personennamen“ s raspravom od g. 1860 „die bildung der slav. personennamen“; a rasprava pod br. 1. „die nominale zusammensetzung im serbischen“ može se smatrati nastavkom onoga, koje je izašlo god. 1858 pod naslovom: „die bildung der nomina“. Sve pak ovo zajedno, dodavši tomu još i raspravu od g. 1857: „die wurzeln im altslavischen“, ispunjuje onaj dio moderne gramatike, koji stoji u sredini medju fonetikom i oblicima: to je nauk o osnovih i gradjenju rieči. Nasuprotiv rasprave pod br. 3. i 6. „die verba impersonalia“ i „der praepositionslose local“ — to su dielovi komparativne sintakse slovinskih jezika, čemu je na po se namienjeno čitavo djelo, pod br. 7., za sada samo jedna svezka. Napokon rasprava pod br. 4. „die fremdwörter in den slavischen sprachen“ jest specijalan dio slovinskog rječnika, važan po historiju i kulturu samieh ovieh naroda, a rasprava pod br. 5. „die slavischen monatsnamen“, takodjer leksikalno-etimologijske naravi, zasieca duboko u slovinske starine.

Sve su ove rasprave izradjene po istih naučnih principih. Svagdje se slovinski gramatik, bud na početku bud na kraju djela, obazreo na općenito, da tako rečem, indoevropsko stanje onoga pitanja, kojim se upravo bavi, te je umio toliko i toliko puti ne samo razne pojave slovinske gramatike osvietliti primjerima iz inieh jezika, nego i protivno slovinskimi primjeri budi protumačiti budi potvrditi mnoge vlastitosti stranih jezika. Tiem je načinom krasnije, nego li i čim drugiem, dokazano, da su slovinski jezici zbilja put od puti i krv od krvi jedne cielosti indoevropske. Ali ovo svraćanje vriedi još i više. Ono nam svjedoči, kako nijesu van puste fraze naricanja onieh slovinskih filologa, koji misle, da

još nije nadošlo doba, da bismo slovinske jezike poredjivali sa ostalimi indoevropskimi.

Sva se Miklošićeva djela, pa tako i napried pomenuta, odlikuju riedkim obiljem upotrebljenieh izvora, a uz to čudnom precizijom i kratkoćom. Ako i tko, to umije on u malo rieči mnogo izreći te se svemu suvišnomu ukloniti. Svaka njegova rasprava ima neki monumentalan karakter: čovjek bi rekao, da ne govori pisac, nego sama stvar!

Napokon gdje nema specijalnih razloga, drži se Miklošić tog pravila, da za temelj naučnog istraživanja uzima dialekt starobugarski iliti staroslovenski te uza nj redja i niže ostale slovinske jezike. Protiv samog pravila ne može biti prigovora, ali kojim se redom nastavljaju ostali slovinski jezici, u onome ne će se svi filolozi s njime složiti, jer će biti i takovieh, koji bi voljeli da za starom bugarštinom slijedi nova (Sr. o tome „Književnik“ I. 126). U nećemu je i sam Miklošić svoj predjašnji način malko preinačio. Čineći na ime još jednako tu razliku između dialektu štokavskoga i čakavskoga, da mu je onaj samo srbski, ovaj samo hrvatski, uveo je sada taj dualizam i u novija svoja djela tako, da razlikuje srbsko od hrvatskoga, govoreći o svakom narječju za sebe. Što je Miklošića na to rastavljanje sklonilo, da li razlozi naučni ili drugi kaki, to nije nigdje kazano.

Rasprava, spomenuta gori pod brojem 1., odustaje od tog posljednjeg pravila te se obazire samo na naše (srbsko ili hrvatsko) narječje; ali Miklošić kazuje tomu i razloge, na ime: 1. što je u Vukovu rječniku najpouzdanije sabrano samo čisto narodnje blago, kao ni u jednom slovinskom rječniku; 2. što su u istom rječniku rieči zabilježene naglasima i 3. što ima među svimi slovinskimi naše narječje najviše nominalnih kompozicija! I zbilja ovdje se istom pravo vidi, kako se naš jezik ne samo mimo sva južnoslovinska narječja, nego čak mimo sve slovinske jezike ističe bujnom originalnošću u kompozicijah, gdje ne znaš, bi li se većma divio nekoj mladjahnoj nestašnosti ili pak dosjetljivu humoru, koji vlada u tih kompozicijah.

Ova je rasprava i povrh stroge naučne vrijednosti znatna za našu književnost još s neke praktične ruke. Kako sav život našega naroda, onako dolazi i hrvatski jezik u sve to tješnje odnošaje s kulturom zapadne Evrope, koju nama Niemci donose: iz tog doticanja postaju kojekakve nove, od prije neznane potrebštine, kao

u svemu, tako i u jeziku. Nove ideje, nove misli, novi pojmovi — e tomu se hoće bogami i nov jezik, to će reći, jezik udešen napram oniem potrebstinam. Poznato jest, da njemački jezik svojom gotovo neograničenom sklonošću ka sastavljanju rieči daleko nadmašuje snagu jezika našega. Odatle nastaje po naš jezik opasnost, da u tvorenju novieh rieči, bez kojih zbilja ne možemo ostati, zavedeni originalom njemačkim, koji nam se čak za mozak priliepio, zalutamo preko krajnih granica onoga, što je našem jeziku dopušteno. Ova nas dakle rasprava neka pouči, što se u hrv. jeziku može sastaviti, što li ne može.

U redjanju gradje držaše se Miklošić teorije staroindijskih gramatika, koja je u novije doba u kojećemu preinačena i ispravljena. Miklošić razlikuje, kao i Justi, puko primicanje od pravoga sastavljanja. Primjeri, koji su navedeni kao primicanje, ne moguše me uvjeriti, da bi to bila onaka starinska ostavština, kako ima pravog davnog primicanja n. pr. u jeziku staroindijskom, baktričkom itd. Tomu je dokazom, rekao bih, već i to, što je upravo u tom redu naših kompozicija često prva rieč turska; pak može biti da je taj način gradjenja sastavljenih rieči i postao stranim utjecanjem. Po značenju valjalo bi nekoje primjere pribrojiti posesivnim kompozicijam, tako zvanomu bahuvrīhi, kao debelguza, gvozdenzuba, svilengaća, šarengaća, šarentrba, crvemperka itd.

U pravoj kompoziciji nema gotovo nikakieh primjera za dvan dva, kako indijski gramatici taj slučaj zovu. Za ono, što je indijskoj gramatici karmadhāraja, nahodi Miklošić u našem jeziku ove slučajeve: 1. da je sastavljen adjektiv sa substantivom; 2. particip sad. vr. akt. sa substantivom. Meni se tumačenje Miklošićevo, da je n. p. u smrdibaba, smrdivra prvi dio sastavljenika particip sad. vrem., vrlo dopada¹; nasuprotiv tumačio bih sastavljenike: brzoplet, brzorek, zlotkalja itd. drugačije od Miklošića. Jer kad se bliže promotre primjeri navedeni u Miklošića kao kompozicija imena pridavnoga sa samostavnim, mislim da je

¹ Šlajher u Beiträge IV. 115 poredjuje slovinske primjere varimeso itd. sa francuskimi kompozicijami kao cache-entrée, cache-nez, garde-fou, garde-bonnet itd. te misli, da će starina samieh kompozicija u hrv. i srb. jeziku najboljina odlučiti, jesu li to starodavne formacije u jeziku ili pak novije primicanje gotovieh rieči, jedne uz drugu. Može biti, da bi se dalo oboje tumačenje sastaviti

pravieh takovieh kompozicija vrlo malo; da ja bih čak smio reći, da to i nijesu ni dobre ni liepe kompozicije, kao n. p. bjelobjug, modrokos. Svi ostali primjeri istog slučaja, kojih i više ima, dadu se po mojem mišljenju ljepše protumačiti kao kompozicija imena pridavnoga sa participom ili nekim njegovim izvodom. Ja bih dakle rekao, da kompozicije brzolov, brzorek, brzoplet, zloprelja, zlotkalja, tankoprelja itd. nijesu postale od adjektiva: brz, zao, tanak i od substantiva: lov, rek, plet, prelja, tkalja, nego od adjektiva, koji je ovdje adverbijalne vrijednosti, i od participa iliti njegova izvoda. To bi dakle bio onaki slučaj, kaki pominje Justi na str. 95 t. 7. Oblici lov, rek, plet itd. nijesu dakako više participi; ali kad se uvaži ona čitava ljestvica varijacija, kojoj je particip potvrđen u drugih jezicih (sr. Justi str. 42—46), ili kad se ume na um, što posta i u nas od participa, ako je u prvom dielu kompozicije, tada ne će biti ni po što presmjelo tumačenje oblika lov, rek, plet, ako rećemo, da su to bud krnji ostatci bud dalje tvoreni izvodi iz nekošnjih participa. Tako bi bio brzolov mjesto brzolovč, a brzoplet u jednom značenju što brzoplety a u drugom što brzo pletomъ itd.

Ovako tumačenje protežem ja i na tatpurušu te što Miklošić tumači u ovisnoj kompoziciji (abhängigkeitskomposita) kao sastavljenike od substantiva sa substantivima, smatram ja kompozicijom substantiva sa participom aktivnim, tako da substantiv visi o participu bud u akuzativu bud u kojem drugom padežu. Sr. Justi str. 103 t. 3. Što dakle Miklošić kaže „die formen ber (buhober, vinober); der (greboder); žer, žder (kostožer, hljebožder); kov (mirokov); kop (trnokop); krp (kotlokrp); liz (čankoliz), lok (krvolok); lom (vratolom); met (vjetromet); met (trnomet); mor (mišomor); pera (loncopera); rest (litorest); sad (rukosad); ser (krvoser) und tuk, altsl. тѣтъкѣ (solotuk) sind als substantiva anzusehen“, to držim ja, da su krnji participi, a to baš ne treba, da su sami participi aktivni, nego može gdje koji i pasivan biti. N. p. rukopis i rukosad tumačio bih upravo onako,

tako, da će biti u našem jeziku i pravieh starinskih kompozicija, gdje je nekoč zbilja particip sadržan bio, kao n. p. smrdivrana, smrdipotok, kažiput itd., a za tim da je jezik po krivoj analogiji, držeći to za imperativ, tvorio takodjer silu novieh kompozicija, koje se u jeziku više kao šala uzimaju.

kako Miklošić tumači bogoljub, t. j. kao kompoziciju od substantiva i pasivnoga participa.

Napokon mislim, da se smiju kompozicije: zloguk, zlo-sluh, zlopogledja itd. isto onako tumačiti, kako sam gori rekao za zloprelja, tankoprelja itd., ja ne bih ovo od onoga rastavljao.

Samo se kaže, kada to tako tumačim a ne držim pravilnimi u duhu našeg jezika kompozicije, kao modrokos m. modarkos (valjda po brzu izgovoru modr-kos, kao još danas što se u Dubrovniku govori dobr-dan), da ne bih nigda ni za bahu-vrihi-kompozita gologlav, golobrad, dugorep itd. rekao, da su postala od sastavljenih substantiva: gologlava, golobrada, dugorep, jer je to skroz protivno naravi našega jezika, nego bih rekao da su one kompozicije načinjene od: gola glava, gola brada, dugrep itd.

Na ovu misao dovede mene vrijedni prijatelj g. Gjuro Daničić, koji je već u kratko i progovorio o tome u „Književniku“ III. 588, a ja svraćam čitatelja onamo, da isporedi ono s ovim. Za što pak tu razlikost između Miklošićeva i Daničićeva te mogega tumačenja važnom smatram, kazat ću odmah. Ako se na ime reče, da je u našem jeziku dobra i pravilna kompozicija karmadhāraja od imena pridavnoga i samostalnoga, tada su zaštićeni i ovaki sastavljenici našeg jezika, kojih ćete naći među novimi tvorinami književnimi: velekrst (po njem. grosskreutz), velekněz (njem. grossherzog), velevlást (grossmacht), itd.

Raspravom pomenutom pod br. 2 nastavlja a po gdje što i popunjuje Miklošić svoju, prije nekoliko godina izdatu dragocjenu monografiju o imenih osobnih. Ovinna je dvjema monografijama pokušano trieznim, na današnjih načelih filologijske nauke osnovanim načinom tumačiti slovinska imena osoba i mjesta, što je ne samo zanimljivo nego i korisno po mnoga pitanja u jeziku, narodopisu, historiji, genealogiji itd. I zbilja svijet se je vazda rado bavio ovim poslom, samo što žalibog sve do najnovijeg vremena bijahu ovaka tumačenja budi šaljivo-smiešna budi, što je još gore, naučno-luda; a u tom posljednjem broju ima i naš narod nekoliko zastupnika! Kao u nijednom gotovo filologijskom pitanju, tako se nije ni u tome baš ni znalo, na što da se najvećma gleda; mislilo se, da nema ništa preče, nego li iznaći kako god tumačanje, samo da se odoli čudnoj želji, što koji nomen proprium znači. A sada?

Glasoviti njemački filolog Pot, koji je u tom poslu svoju golemu nauku pokazao, razlaže današnji zadatak tog pitanja posvema drugačije. Ne radi se, kaže on, baš o tom, da se silno mnoštvo imena vlastitih izjasni i osvietli; naše su potrebe dublje, strogo naučne. Dokazati nam je, da i nomina propria imaju života, prem da ih obično mrtvimi smatramo; da i u njih živi duh, ali kad što skriven te ga valja naučnim ispitivanjem na svjetlo izmamiti. Nomina propria, ma kojeg jezika i naroda bila, nijesu nesmisleni stvorovi, nijesu djeca samovolje ljudske; i tu vladaju stalna načela, vlada zakonitost, koja će ih poredjati u nekoliko hrpa, a ovieh i ne će baš tako mnogo biti.

Ući u trag oniem zakonom, bijaše zadatak ovakieh djela, kao što je Miklošićevo sa gledišta slovinskoga, ili Potovo: „die Personennamen, insbesondere die Familiennamen und ihre Entstehungsarten“ sa općenijega gledišta indoevropskoga. Miklošić razlikuje u svojim djelima opći dio od posebnoga; u općemu govori o gradji i o načelih nadijevanja imenâ; u posebnom izbraja sama imena alfabetskim redom po osnovih, od kojih rieči postaju. U prvom se dielu kazuje, od kakieh nastavaka postaju imena osobna, kako li su sastavljena i što prema tomu gotova rieč znači; u drugom se izlaže sve bogatstvo sviju slovinskih narječja bez razlike. Ako je opći dio znatan, jer nas upoznaje s analizom, a ono nam se u drugome predočuje sa svim konkretna, raznolika i zanimljiva, slika samieh imena. Već puko ogledanje onieh hrpa dovodi misaona čovjeka na mnogojako razmišljanje. Eto davnieh, tisućgodišnjih svjedoka o skromnom obiteljskom životu slovinskom; eto bar nekieh iskrica, koje iz daleka svijetle kao sitne zvjezdice sa visoka neba! Eto svakojakieh spomena iz onog pradavnog predkršćanskog vremena, kad su još svi slovinski narodi kao jedno bili, jednako mislili i ćutili, jednako željeli i mrzili, jednako se bojali i nadali!

Miklošić izbraja 480 osnovnieh rieči iliti osnova, od kojih bivaju imena osobna, a 373 takove, od kojih postaju imena mjestna. Vriedno bi bilo potanje poredjivati, kako su u tom kolektivnom broju zastupana pojedina narječja; od kojih osnova ima jednako tvorenieh imena osobnih svako slovinsko narječje, koji li su poznati samo nekiem? A kada se preko historijskih spomenika, starih povelja i listina, sve dublje u starinu prodire, to su si i nomina propria poedinieh narječja sve to srodnija; mnogomu imenu nesta već iz davna spomena u životu narodnom, a nekoč se je u

spomenicah čitalo: dokaz, da je tada i u narodu živjelo. Tako na pr. u jednoj povelji latinskoj od kralja Andrije g. 1198 dolazi pristav (praestaldus) Vratislav (Vratislaus) sin Vratislava iz Zagreba (Vratislai de Zagrabia); u povelji kralja Andrije II. od g. 1209 pominje se u okolici varaždinskoj jedan Vekeslav (t. j. Večeslav)! I kakieh liepih imena jošter ima u naših starih latinskih poveljah! N. pr. u znamenitoj listini, koja je štampana kod Karare u djelu: archivio capitulare di Spalato; u listinah glagolskih itd. S te će se strane moći djelo Miklošičevo znatno popuniti, ili da pravije rečem, novo prikupljene rieči trebat će ponamještati pod osnove njegova zbornika.

Rasprava pod br. 3. „o neosobnih glagolih“ posta, to nam kazuje sam Miklošić, iz njegovieh priprava ka slovinskoj sintaksi. Svi slučajevi neosobnih glagola, kako ih upotrebljuju slovinska narječja, gdje ima što sintaksa o tome govoriti, poredjani su po nekojih pravilih i protumačeni. Ali to još ne bi dosta Miklošiću, već nam je u posebnom uvodu najprije nacrtao kratku historiju toga pitanja, da vidimo, kako su neosobne glagole shvaćali u staro i novo doba toli gramatici koli filosofi; a za tiem je dodao i svoj sud o tome pitanju. Ovaj uvod puno vriedi ne samo za slovinsku, nego i za općenitu, indoevropsku lingvistiku; osobito pak zanima filosofiju, na koliko umuje o jezičnih pitanjih. S te je strane s velikim poštovanjem progovorio o Miklošičevoj raspravi umni njemački filolog i filosof Štajntal u „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“, knj. IV. str. 236. Miklošić motreći pitanje, kako i valja, najprije s gledišta jezičnoga, dokazuje, da ne valja glagola, kao: grmi, es donnert, pudet, mélei, zvati neosobnimi, jer je svaki od ovakieh glagola već po svojem obliku podvržen jednoj gramatičkoj osobi, i to trećoj jednine. U takieh dakle glagola da ima gramatička osoba, ali nema subjekta; za to ih Miklošić i zove glagolima bez subjekta (subjectlos). Oviem je dokazivanjem darnuo po nešto u Štajntalovo umovanje u knjizi: „Grammatik, Logik und Psychologie“, gdje on pobijajući Herbarta, što bješe ustvrdio da ina logičkih sudova i bez subjekta, izreče dvie izreke, kojih gramatika ne može da usvoji: 1. da tako zvani neosobni glagoli nijesu izvorni (206); 2. prem da na nekih mjestih pomenute knjige dopušta, da gramatika može imati izreka bez subjekta (204—205), opet na drugih mjestih smatra „es“ od glagola „es blitzt“ subjektom (207, 209). Ali je Štajntal obe ove iz-

reke porekao već u svom članku: „Carl Philipp Moritz über die unpersönlichen Zeitwörter“, u Zeitschrift für Völkerpsychologie, I. sv. str. 86 i 89; ondje mu nije više njem. „es“ subjektom, a za verba impersonalia kaže izriekom, da bi krivo bilo smatrati ih neizvornimi (Es wäre also ein Irrthum zu glauben, die Impersonalia wären nicht ursprünglich). Oboje potvrđuje iz nova u ocjeni Miklošičeve rasprave, na gori pomenutom mjestu, te poriče što bješe rekao u knjizi: „Grammatik, Logik und Psychologie“.

Tako se dakle Štajntal i Miklošić, idući, smije se reći, svaki svojim putem, ipak sastaju na jednom cilju te se slažu u bitnom tumačenju tako zvanih neosobnih glagola. Jedan i drugi tvrdi, da ono što se obično zove verbum impersonale, nije zbilja glagol neosoban, jer svakojako ima bar treću osobu jednine, a Miklošić dokazuje poredjivanjem jezika još i to, da vrlo često što je u jednom jeziku izrečeno kao verbum impersonale, u drugom je verbum personale; pače da ima mnogo glagola, koji su u istom jeziku čas verba personalia čas verba impersonalia. Jedan i drugi tvrdi, kao konsekvenciju upravo pomenute vlastitosti tih glagola, da se kod toga pitanja i ne radi o nekoj posebnoj naravi samieh glagola, nego o posebnoj konstrukciji onieh glagola, t. j. o konstrukciji bez subjekta. To i jest uzrok, za što pitanje o neosobnih glagolih u sintaksu spada. Jedan i drugi tvrdi, da su verba impersonalia od starine u jezicih. Napokon jedan i drugi tvrdi, da u njemačkom „es“ nije izrečen subjekt; a Miklošić poredjujući više jezika dokazuje, da malo gdje i ima ekvivalenta njemačkomu „es“ (n. pr. kod Slovnijana jedino u doljno-lužičkom narječju kao germanizam vono ili to: vono se blyska). Još ostaje između Miklošića i Štajntala ta razlikost, što se Miklošić zadovoljuje jednim faktom, da subjekt nije izrečen, te ih za to i zove glagolima „bez subjekta“, a Štajntal videći, da su to po obliku svakojako predikati, koji nešto izriču i to u trećoj gramatičkoj osobi, misli, kako je ono što se izriče, protegnuto na treću osobu, onako da bi se imala i ta treća osoba na nekaki subjekt protezati; ili drugima riečma: Miklošić drži, da obično razlikovanje između subjekta i predikata kao da su to svagda potrebiti dielovi izreke, nije utemeljeno na razlozih jezičnih; a Štajntal pita po analogiji, neka se protumači, kako to da ima glagola s nastavkom treće osobe a da nemaju subjekta, te misle da i tu valja svakojako subjekt tražiti. On pristaje za nevolju uz tumačenje Grimovo, da verba impersonalia

protežu svoje predikativno značenje na nekakav subjekt, kojega ili ne mogu ili ne će da iskažu. Štajntal se dakle u toliko razlikuje od Miklošića, što i preko onih granica, za koje misli Miklošić da su stavljene tumačenju gramatičkomu, iste subjekt glagola neosobnih; ali pristaje inače uza nj, da onako nenaravno popunjavanje kojekakvih subjekta, što su ih stari gramatici silovito izmišljali, ništa ne vrijedi.

Prostor mi ne dopušta, da i tumačenje slovinskih impersonalija potanko pratim. I tu je Miklošić mnogo više podao, nego li naslov njegove rasprave kazuje; on je obogatio komparativnu lingvistiku monografijom, koja se odlikuje ne samo obilatiem sadržajem, nego još više zgodnim prispodabljanjem jednovrstnih pojava u više raznih jezika. Samo se kaže, da je odatle i jezik slovinski mnogo koristi crpao. I zbilja slovinski će čitatelj naći u toj raspravi primjera, koji su sami sobom čudnovati, gotovo nerazumljivi; ali kada se onako isporode sa srodnimi pojavama inih jezika, kako je to Miklošić učinio, ostaju doista još jednako zanimljivi, ali prestaju biti nerazumljivi. N. pr. sravni, kako je Miklošić osvietlio primjere: i bylo chvíle polj., i hiljadu bješe ranjenoga hrv. (str. 20—22), i poredi tomu takodjer Daničićevu sintaksu, str. 3 pod zvjezdicom.

Na novo, veoma prostrano ali slabo obradjeno polje vodi nas Miklošićeva rasprava pod br. 4., kojoj je zadatak, da protumači bar najvažnije strane rieči, što su ih slovinska narječja od drugih jezika uzajmila. To je dakle malen etimologijski rječnik stranih rieči, koje su kod Slovinjana, ne od danas ni od jučer, već od davna u životu te se govore i pišu naporedo s onimi, koje su izvorom svojim domaće blago. Nekoč nijesu leksikografi i etimolozi ni umjeli raspoznati, što je u dva ili više jezika srodno od starine, pače istovetno, što li uzajmljeno iz jednoga jezika u drugi. Ne znajući toga, pisa Solaric čudnu knjigu: Rimljani slavenstvovavši; ne znajući toga, Kolar još čudniju: Staroitaliju slavjansku; ne znajući toga, postadoše u opće mnoga etimologijska čudovišta, kakimi i slovinska literatura prilično obiluje, osobito ako uvažimo, da valjanieh etimologijskih djela gotovo i nemamo. Varao bi se do duše, tko bi mislio, da je nova filologija već do danas sve sumnje uklonila: ima još i sada mnogo sumnjivieh rieči, za koje ne znaš pravo, da li su izvorna starina ili su se iz jednoga jezika

u drugi doselile kao gotove skitalice; ipak današnja etimologija ima dva dosta znatna biljega, po kojih prilično pouzdano raspoznaje, što je samo od starine srodno i na jednom izvoru zajednički gradjeno, što li kasnije uzajmljeno. Jedno su zakoni fonetski, po kojih se u jednom jeziku napram ostalim s njim srodnim pravilno pomieraju glasovi rieči izvornih, tako da mi danas umijemo doslutiti, kako će po domaćih fonetskih zakonih glasiti rieč x jezika A, ako ona u srodnih jezicima B, C, D . . . prema njihovim fonetskim zakonom glasi b, c, d . . . Odatle sledi, da gdje je srodnost rieči od starine, ondje ima gotovo u svakom jeziku ona ista rieč drugačiji oblik, a to s toga, što ondje vladaju fonetski zakoni; nasuprotiv kod uzajmljenih rieči prelazi, ako ne uvijek, bar vrlo često, čitav oblik iz jednoga jezika u drugi tako, da se ovakova rieč lako na prvi pogled raspoznaje — ovdje dakle ne vladaju fonetski zakoni. Na pr. grčki *thymos*, lat. *fumus* i slov. *dym* ista je rieč, ali u svakom jeziku drugačije glasi — jer vladaju zakoni fonetski; nasuprotiv glasi naša rieč: temelj, u grčkom sa svim tako: *themelion* — a tu ne vladaju zakoni fonetski, i za to temelj nije prava slovinska, već uzajmljena rieč iz grčkoga jezika. — Drugi ima način raspoznati rieči izvorne od uzajmljenih — po gradji. Ako je rieč tvorcna onakim nastavkom, kojega inače u onome jeziku nema, to nije domaća, već strana, uzajmljena rieč. Na pr. prem da rieč *kladenac* govore i pišu čak *hladenac*, što je postalo od sjećanja na *studenac*, ipak historija ove rieči dovodi najposlije na izvor stran, neslovinski; jer u starih spomenicima dolaze oblici: *kladęzъ* i *kołodezъ*, a to je gradja nastavkom neslovinskim *ęzъ* ili *ęgъ*, pak i korien *klad* nije ništa drugo, nego staro njemačko *kald*, koje poredjuju etimolozi s latinskim *gel-idus* (sr. Corssen, Krit. Beitr. 64), a slov. korien *klad* ne pristaje amo svojim značenjem. Za isti pojam imamo, čudnovato, mi Hrvati i Srbi još dvie strane rieči: po istočnih krajevima govore: *bunar*, po Dalmaciji: *puč*; u Marulića naidjoh takodjer na: *bleča*, što će po svoj prilici biti talj. *bacino*, t. j. sred. lat. *baccea*. — Napokon ima osobita vrst uzajmljenih rieči, kojih je oblik slovinski, ali su po stranih uzorima gradjene, to će reći prevedene. Ovdje se uzajima značenje, dakle i psihička predstava onoga, što rieč znači, iliti tako zvana *nutarnja* forma rieči. Na pr. stara slovenština stranom zadržala grčku rieč *dijavolъ*, stranom je prevedela po uzoru njemačke rieči *unhultha* u neprijaznъ.

Ovo su načela, po kojih je sastavljeno djelo Miklošičevo. Ono sadržaje blizu dvie tisuće raznih rieči — broj dosta neznan, kad se uzme na um, da su tu zastupana sva slovinska narječja. Nu Miklošić kazuje i sam, da u njegovoj raspravi dolaze same onake strane rieči, koje su važnijeg značenja za istraživanje jezika i starina; i onake, kojim je teže do izvora doći, budi što je oblik ili značenje rieči jako preinačeno, budi što je malo poznat jezik, odakle rieč ishodi. Ovako je nutarnjom vrednoćom ispunjeno ono, što nestaje u obsegu.

Strane rieči, ako baš i nijesu uvijek znak duševnog siromaštva, nijesu za cieto ni dokazom duhovne i kulturne suprema-cije, već svakojako prije svjedočanstvom neke podločnosti, u kojoj stajase ili stoji kulturni razvitak jednoga naroda naprama drugomu. Recimo dakle, da take rieči, bez kojih nije nijedan jezik, nijesu upravo svagda na čast narodu, ali su za ispitivanje i naj-davnijih odnošaja izmedju domaćega i stranih naroda vrlo važne. Strane su rieči statistika utjecanja stranih pojmova, stranoga života i kulture u domaće pojmove, život i kulturu. Vriedno bi bilo motriti, čij i kakav se upliv stranih elemenata ogleda u slovinskih jezicima preko ove rasprave Miklošičeve. Našli bismo, scienim, da se ta statistika stranih rieči sa sviem liepo podudara s položajem geografskim pojedinie narječja kao i s odnošajima, o kojih historija što god pripovieda. Na priliku starobugarsko ili crkvenoslovinsko narječje sadržaje najveći broj stranih rieči grčkih, ali uz to znatno mnoštvo upliva njemačkoga; pače njemačke rieči, kad se porede s grčkimi, pokazuju više kulturnih elemenata, nego li grčke, koje se po najvećma kreću oko novog nabožnog života, t. j. oko kršćanstva i njegovih obreda. Pri tome je znatno, što većina onieh iz njem. elementa dobivenieh rieči ne živi samo u jednom, crkvenoslovinskom, narječju, nego gotovo svuda po slovinskom svijetu. Tako su n. pr. rieči: bljuda, crkva, čabar, hiža, kabao, knez, lanac, lihva, liek, mrha i marha, mzda, načve, orudje, pila, penez, sklęzъ, šlēm, useręg, velblъdъ, vrt itd. njemačkog izvora, a većini slovinskih narječja poznate. Bijaše li ovdje crkvenoslovinsko narječje onaj opći rasadnik, iz kojega su se ovake rieči rasijale i u druga narječja slovinska, ili su uljegele onamo različitim putevi, to se ne može lako presuditi. Ako je ono prvo istina, bar dielomice, to bi nam bio i opet nov dokaz, kako je starobugarsko narječje, već samiem tiem što su ga Ćiril i Metod

odabrali te uzvisili na čast književnog jezika, silno utjecalo u sva ostala narječja. Nego povrh ovakieh stranih rieči, koje su općenito poznate, idjaše svako narječje u daljem razvitku još svojim privatnim putem, primajući u se čas više čas manje tudjih elemenata od svoga najbližjega susjedstva. To bi se moglo prozvati uzajimanjem drugoga reda: takove strane rieči žive obično samo u užih kruzih, u jednom ili dva narječja. I tu se vidi velika pocijepanost slovinskih naroda te razlikost njihovieh vanjskih odnošaja. Svako gotovo narječje ima druge izvore, odakle vadi strane rieči, pače i ti se izvori čak mienjaju u razno doba. U Slovenaca ima sila njemačkih rieči: po Miklošičevoj raspravi dolazi na 50 romanskih (latinskih i taljanskih) preko 100 njemačkih, oko 15 magjarskih i oko 5 turskih. Nasuprotiv je u hrvatskom ili srbskom jeziku većina stranih rieči dobivena iz taljanštine; njemačkih i grčkih ima prema njima istom na polovicu, a magjarskih i turskih opet na polovicu od ovieh. Ovi bi brojevi dakako drugačije stajali, da se razluče pojedini krajevi našega naroda, ili da se stariji jezik rastavi od novoga. Kako je silan upliv bio romanskoga (lat. i talj.) elementa na naš jezik, dokazuje znamenito još kajkavska hrvāština, koja je u spomenicih starijih viekova puna taljanskih rieči; osobito su znatne onake kulturne rieči, koje bi po današnjih okolnostih isto narječje za celo uzajimalo iz njemačkoga jezika.

Kad i kad teško je reći, odakle je upravo koja rieč uzajmljena, jer joj ina traga u više raznieh jezika, a u slovinsko koje narječje ne treba da je ušla baš iz samog izvora. To se osobito tiče mnogieh rieči, koje su romanskoga (lat. i talj.) roda, a sva je prilika, da su k nama došle preko Niemaca, kao n. pr. barilo, barka, cigla, dežma, daska, filar, funat, krzno, kuhati, kuhinja, lagva, misa i miza, mito, olěj: ulje, oltar, opat, panica, pehar, ploskva, skrinja itd. Nekoje su strane rieči po tome zanimljive, što se u slovinskih narječjih upotrebljuju u dvojakom obliku, a to je dokaz dvojaka uzajimanja, prem da je izvor rieči samo jedan; n. p. biškup uzajmismo od Niemaca, episkop i episkup od Grka, a jedan je izvor rieči grčki episkopos; isto se tako razlikuju: krst i križ, kalež i kelih, monah i mnih, papa i papež itd. Nešto je malo drugačiji slučaj, kada slovinsko narječje iz nova sa strane uzajmi rieč, koju je upravo slovinski narod i poklonio nekoč onomu stranomu jeziku. To osobito biva u nas, kada se liepe slovinske rieči vraćaju u domovinu u nagrdjenom magjarskom obliku, kad što i

s modifikacijom u značenju, kao: akov, astal, čata, čorda, doroc (m. darovac), gazda, soba (m. izba) itd. Što je u tih primjerih pokvaren oblik rieči, to je kad i kad straniem uplivom podmetnuto rieči krivo značenje, kao n. pr. našem plav njemačko blau; tako je prava naša rieč obr ili obrh postradala zbog njemačkoga ober itd.

Budući da nije svagda lako riešiti, čije je što i tko je od koga uzeo, ostavi i Miklošić više rieči, ako i ne neprotumačenih, a ono bar neodređenih, kako su u slovinska narječja doprle, ako nijesu njihove od starine. Čudnovato, da upravo za nekoje po kulturne odnošaje vrlo znatne rieči ne može etimologija nikako odlučiti, čija su svojina. Rieči kao što su hljeb, plug, staklo smatra Miklošić njemačkimi, a mnogi njemački etimolozi uzimaju, da su slovinske. N. pr. Lotner u zeitschr. 11. 175 smatra hljeb njemačkom, ali plug i staklo slov. riečju; Ebel uzima, da je staklo njemačka rieč (zeitschr. 13 449), a protivnog je mnijenja Diefenbach, itd. Sравни još Miklošićevo razlaganje rieči: hlevъ, konoplja, kotъka, kupiti, lukъ, lъnъ, plъkъ, porъ, prēsъnъ, repa, ruho, skotъ, telega, vъdova.

Koliko je liepa i vrlo poučna ova razprava, mogao bih o njoj još mnogo govoriti; ali se nadam, da je već i to dovoljno svjedočanstvo, da ovaj prilog k etimologijskomu ispitivanju slovinskih jezika više vriedi, nego li mnoge debele knjižurine, pune etimologijske tlapnje. Pod konac svraćam pažnju čitatelja na Miklošićevo tumačenje važne rieči babuni, koju on oštroumno u savez dovodi s bogomilstvom i balkanskom gorom babunom; a može biti da će gdjekoga zanimati, ako spomenem, da sada i Miklošić nomen proprium Niemac izvodi od slov. adjektiva niem.

Iz osobitieh razloga pripominjem ovdje jednu rieč, koje nema Miklošićeva rasprava, a ja je smatram tudjinkom: to je adjektiv tamašan, koji je u našoj starijoj knjizi vrlo dobro poznat, i substantiv tamaša, koji se ne upotrebljava toliko. Da je tamašan postalo od tamaša, o tom nema sumnje; a tamaša znači: burlo, scherzo, šala. Na pr. u Gučetićeveu rozariju str. 44: Griech je vraga često imenujući: jošte u tamaši, kako to opće, govoriti itd. Rieč dakle tamaša nije ni što drugo, nego li talj. tambascia, koje ima isto značenje s našim tamaša t. j. šala, igra, radost, veselje.

Miklošićeva rasprava pod br. 5. „slovinska imena mjeseci“ vrlo je naočito svjedočanstvo, kako gotovo svako tumačenje, ko-

jemu treba nauke filologijske, dan današnji sa sviem drugačije rezultate na svjetlo iznosi, nego li još prije nedavna vremena. Za to je puniem pravom Miklošić umah na početku svojega djela naglasio, da se njegovo tumačenje mnogo razlikuje od dojakošnjih pokušaja. Ova je razlikost postignuta tiem, što su pojedina slovinska imena tumačena strogo po zakonih današnje nauke, a dobiveni odatle smisao osvietljen krasnim paralelami iz inieh, srodnieh i nesrodnieh jezika; da gdje gdje i pomogoše istom ove paralele, da se od samog imena nekaki smisao uhvati. Napokon je ovdje skupljena obilata gradja, kao nigdje prije: to su primjeri poizvadjeni iz svih slovinskih narječja, i to ne samo iz štampanieh knjiga, nego čak iz rukopisa (osobito za staru bugarštinu). Ali to je i trebalo da se ovako uradi, jer kako dobro kazuje Miklošić, u tumačenju slovinskih imena mjeseci ne bi dovoljno bilo, da se tek onoliko rieči od prilike skupi, koliko bi ih dotjecalo u pojedinih narječjih, da se svakomu od dvanaest mjeseci po jedno ime nadjene; nego tko je voljan tumačiti tako zvana imena mjeseci, valja mu i preko poznatih astronomskih granica, dakle preko broja 12., u svakom narječju, sabrati svekoliko nazivanje raznih, kraćih i dužih, odsjeka jednoga godišta, što ga je razvio prosti narod prema mienam u životu prirode, prema svojoj godišnjoj radnji i drugim, nabožnim ili narodnim, običajem. Tu se ima tražiti pravi izvor oniem riečim, što se danas zovu imena mjeseci; i baš za to, što se narnarod nije vezao ni na kakav stalan broj imena, ima ih vrlo mnogo. Ovo svekoliko bogatstvo, obazirući se poglavito na slovinska narječja, podieli Miklošić u 6 hrpa: u 1. su imena iz bilinstva, u 2. iz životinjstva, u 3. iz prirodnieh pojava, u 4. iz poljskih radnja, u 5. iz religioznih obreda, poglavito kršćanskih praznika, u 6. rieči tvorene po redu mjeseci; ali ovakieh imena nema nijedno slovinsko narječje.

U prvoj hrpi dolaze imena, tvorena od ovieh rieči: bob, breza, cviet, črešnja, dub, ječam, klas, lipa, list, mur, sviba, trava, trn, vries, zelen, zoriti, žut. U tu hrpu spadaju naša imena: cvitanj (u pjesnika Zoranića iz Nina; za cielo samo pjesnička rieč), čerešnjar (stara srbska rieč), lipanj, listopad, svibanj, travanj, zrilvoće (opet u Zoranića, poetska rieč). Ovamo bi spadala i naša šaljiva rieč vrbopuc (sr. kod Miklošića: trnopuk).

U drugu hrpu spadaju imena od osnovâ: crv (tu se po Miklošićevu razumieva neki *coccus polonicus*, koji se nekoč mnogo

upotrebljavao za bojadisanje, a mjesec črven i črven naznačuje vrijeme, kada su te crvice brali), greti, izok (cicada), koza, kimati, mlieko, rjuti (odakle naš rujan, to će reći doba rikanja jelena, kad no upaljeni jedan drugoga dozivlju), vuk i još nekoje rieči, od kojih nema formacija nijedno slovinsko narječje, ali ima primjera u srodnih jezicah.

U troćoj su hrpi ovake rieči osnovom mjesečnih imena: babin ljet, gruda, jar, jesen, draga — brod, led, ljut, lagati (odakle naš lažak¹ i ožujak), noriti (?), pozder, prosijati (odakle naš prosinac, kad no počme svjetlost prosijavati, t. j. dan rasti), sunce, stud (sr. naš studeni), suh (sr. sušac), trusiti, zima, žar (ova rieč, vele, da dolazi i u nas za značenje mjeseca julija).

Četvrtu hrpu sastavljaju imena mjeseci od ovakieh rieči: kolo (naš kolovoz), kositi, mlatiti, sijati, sjeći (siečani), srp (srpanj), vino (sr. naš vinober u poslović), žeti; za tim obrok i praha (brache).

U petoj su hrpi sada već gotovo same rieči od crkvenieh praznika kršćanskih, kao: božić, mša, novo ljet, sviećnica, petikosty, svi sveti; za tiem imena od svetaca: Andrija, Dmitar, Ilija, Gjuragj, Grgur, Jakov, Ivan, Luka, Mandaljena, Martin, Mihovil, Petar, Filip. Naš narod katoličkog zakona najvoli danas upravo ovaka imena mjeseci; ali nema sumnje, da je taj izvor dosta kasan, pak ga ostala narječja i ne upotrebljuju rado.

Medju tamne rieči broji Miklošić veljaču, ali pristaje uz Erbenovo tumačenje, da će to značiti „velik“ mjesec, dokazujući još srodnimi primjeri, da ima zbilja naroda, koji razlikuju „velik“ mjesec i „malen“ mjesec. Nu za što se upravo Februarius zove velikiem mjesecem, toga ne znamo.

U slovenskih „Novicah“ g. 1868 br. 11—18 obznanuje na obsirno ovu Miklošićevu raspravu poznati slovenski filolog Fr.

¹ Vuk pominje u svom rječniku, da se lažak govori u Dubrovniku; ali i Relkoviću, koji pisa Kućnik, poznata je ova rieč, nu on ju uzima za mjesec April, jer pjeva (na str. 171) ovako:

Travanj misec imenom se izda,
on bo travom i cvitjem se gizda;
nikoji ga prozivaju lažkom:
to znaš što je u jeziku naškom.
Lažak vrime svakojako laže itd.

Levstik. U njegovoj (jošter nedovršenoj) obznani ima i dodataka, po najviše etimologijske naravi, kojih se većina odlikuje prevelikom slobodom u poredjivanju i izvadjanju.

Malena raspravica pod br. 6 dokazuje nam, da u slovinskih narječjih jošter živi lokal bez priedloga. Ako smo to već i znali od prije, opet su ovdje poznatiem obsežnim upotrebljavanjem najraznijih izvora, koje karakteriše svako djelo Miklošićevo, posabranu toliki primjeri lokala bez priedloga, osobito iz crkvene slovinštine, kolikim se čovjek ne bi nigda ni nadao. I ovim znakom starine nadmašuje stara bugarština svako drugo slovinsko narječje; u nje ima još mnoštvo takieh primjera, kaki drugdje više i ne žive. Jer ako i imadu samostalnih lokala u značenju mjestnom, na pitanje: gdje, takodjer neka druga narječja, osobito ih je mnogo u staroruskom, a ono su lokali uz glagole, budi proste budi sastavljene, u svakom drugom narječju nečuveni, nasuprotiv u staroj bugarštini vrlo obični. Take vrsti lokali dolaze uz ove proste glagole: kosnati sę, n. pr. kosni sja kostihъ jego, orlu kasajuštu se vysotahъ nebesnyhъ (ja ove primjere navlaš spominjem, jer ima u nas ljudi, zovu se filolozi, koji to drže za genitive na — ah!), viseti, vezeti (haerere), držati sę, jęti sę, četati sę, obęststvovati, krępiti sę. Glagola, sastavljenieh s priedlozina, ima mnogo više; taki priedlozi jesu vъ, do, za, na, obъ, po, pri, prę, sъ, u, n. pr. zazręvъ svoihъ gręsęhъ, bozę nadęja sja, vašihъ nadęja sja molitvahъ (u takoj se je konstrukciji jošter osjećalo prvobitno realno značenje glagola nadęjati sę), petę povęsenъ bystъ na dręvę, gorahъ piležaše vysokyhъ itd. — Lokal bez priedloga sa značenjem vremena dolazi samo kod nekih rieči, kano: dan, noć, zima, ljeto, jesen, jutro, pak i te su većinom, n. pr. u nas uvijek, same za sebe i bez kakve druge rieči (osim onom-a-dne i onom-lani). — Napokon ima lokala bez priedloga sa značenjem načina, kako što biva; sa značenjem uzroka, za što što biva, i sa značenjem odnošaja, napram kojemu što biva. Za svaki taj slučaj naći će stara bugarština bar po koji primjer tog padeža bez priedloga; ostala pak narječja tek za značenje načina. K onomu, što Miklošić za hrvaštinu navodi tribi i mani (zaman), može se dodati i godi, n. pr. u Marulića: komu veće stati u grih ne bi godi, a valjda i koli (колѣ): bditi ne bi koli, u istoga Marulića; sr. sa današnjim kolje, dokolan ili dokon i dokolica, u istom značenju.

Sva do sada spominjana djela Miklošićeva nadmašit će značenjem i obsegom njegova sintaksa slovinskih jezika (pod br. 7), koja upravo poče izlaziti pod poznatim naslovom „vergleichende grammatik der slavischen sprachen“, i to kao „vierter band“. Djelo izlazi u svezkama, u prvoj ima 8 araka; a po što se kaže, da će ih u svemu biti do 50, to se valja nadati, da će još 4 do 5 takieh svezaka izaći. Već po tome, koliko se obznajući da ima djelo biti, bit će ono najznamenitiji pojav današnje slavistike, osobito kad se uzme na um, da Miklošić ne prosi parieči za ludu; — kamo li istom, kad šuvažimo, da je to sintaksa slovinskih jezika, dakle najteži dio gramatike i prema današnjem stanju filologijske nauke u opće i prema dojakošnjim rezultatom sintaktičkog ispitivanja u slovinskih jezicima na pose.

Kako je teško dan današnji pisati sintaksu, priznato je općenito od sviju trieznih poznavalaca ove nauke a protiv tog općenitog priznanja ne pomažu ni čije doskočice, ma i dosjetljive bile. Što je n. pr. Šlajher pišući gramatiku litvanskog jezika uzimao za ugled čak knjigu iz prošloga vieka; ili što se Kurcius opeta hvali korišćen, koju je crpao iz one gramatike Šlajherove — to nije ništa drugo, van konkretnimi primjeri priznata istina onieh rieči, koje na jednome mjestu Kurcius izriče: für eine durchgreifende Neugestaltung fehlen hier noch die wissenschaftlichen Vorarbeiten. Ova je teškoća i povećana tiem, što ima još i danas u filologijskom ispitivanju između pojedinieh znalaca načelnih razlikosti, koje osobito u sintaksu zadiru. Poučno, ako i jednostrano, izlaganje ovieh razlikosti naći ćete u L. Lange-ovoj raspravici: „die bedeutung der gegensätze in den ansichten über die sprache für die geschichtliche entwicklung der sprachwissenschaft.“ Nije ovdje mjesta, da o tih razlikostih na obširno govorim; ali toliko će ipak svakoga čitatelja zanimati, da pita, može li se već iz ove prve svezke Miklošićeve sintakse razabrati, uz koji princip on pristaje. Mislim, da se ne ću prevariti, ako rečem, da bi se za princip Miklošićeve sintakse mogle uzeti ove zlatne rieči Štajntalove: „der sprachforscher soll sehen, was in einer sprache wirklich ist, nicht aber wie sie vorausgesetzte, irgendwoher gewonnene begriffe und formen bezeichnet“ (Zeitschr. für völkerpsych. III, 236). To je, drugima riečima govoreć, načelo podpune individualizacije, koje ne dopušta, da se za tumačenje pojava jezičnih uzimaju u pomoć kakve gotove kategorije ili sistemi spolja, o kojih bi se mjerila tobožnja

pravilnost ili nepravilnost pojedinieh jezika. Prema tomu načelu kazuje Miklošić sa svim na prosto, da će njegova sintaksa tumačiti najprije značenje pojedinieh vrsti rieči, za tiem pojedinieh oblika rieči. S toga dieli svu sintaksu u dva diela: prvi je dio o značenju vrsti rieči (von der bedeutung der wortclassen); drugi će biti o značenju oblika rieči (von der bedeutung der wortformen). U prvom dielu dolaze iza kratka uvoda ova poglavlja: 1. o samostavu, 2. o pridjevu s priložima o spolu i broju, 3. o brojniku, 4. o zaimenu, 5. o prislovu, 6. o veznicih, 7. o glagolu. Od ovieh poglavlja donosi prva svezka prva četiri, dakle: o samostavu, pridjevu, brojniku i zaimenu.

Upuštati se u potankosti ovoga djela, nije sada još zgodno, a nije ni tako lako moguće, dok nam nije još ni petina cielosti poznata. Ali već iz toga, što prva svezka pruža, rekao bih da se može dobro razabrati općenita narav Miklošićeve sintakse, i da se može već sada izreći, što će biti djelo njegovo napram do sada poznatieh sintaksam pojedinieh slovinskih narječja. Sudeći po ovoj svezci, mislim ja, da će se za sintaksu još sjajnije nego li za prvi i drugi dio Miklošićeve komparativne gramatike obistiniti ono, što je do sada životom i napredkom slovinske filologije dokazano, da je i ovo djelo sa sviem novo i samostalno, da stoji na visini današnjeg naučnog ispitivanja, pače da i granice nauci razmiče tiem, što uvodi u njezino kolo sve bogatstvo jezika slovinskih; a napram domaćoj znanosti slovinskoj da će činiti epoku onako, kako i ostali do sele poznati dielovi komparativne gramatike Miklošićeve. To je lako dokazati. Uzmimo samo i najbolje i najobširnije sintakse, što ih ima koje slovinsko narječje, te poredimo što se ondje nahodi o samostavu, pridjevu, brojniku i zaimenu s naukom Miklošićeviem o tih vrstih rieči, pak ćemo umah uvidjeti golemu razliku izmedju onoga i ovoga. I takova će dakle narječja crpati velik dobitak iz djela Miklošićeva, kamo li istom ona, u kojih još i nema prave sintakse ili gdje su tek pojedini dielovi sintaktički ispitani, kao n. pr. u nas značenje padeža u knjizi Daničićevojoj.

Glavna je krepost sintakse Miklošićeve, koliko vidimo na prvoj svezci, što se vjerna gori pomenutomu principu drži onoga, kako pjesnik kaže, ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici; pleraque differat et praesens in tempus omittat. Tu dakle ne ćete naći, kao n. pr. u ruskoj sintaksi od Buslajeva, čitavieh odlomaka iz logike — jer gramatika nije logika —; niti ćete naći pred

svakom vrsti rieči općenieh refleksija naravi negramatičke, za kojima bi dolazila istom aplikacija pojedinih jezika kao post equitem atra cura — već je ovdje kazano, n. pr. o samostavu ono i onoliko, na koje dovodi gramatika pomno i tanahno motrenje samostava slovinskih; isto tako o pridjevu ono i onoliko, koliko na nj spada itd. Ali bistri pogled mog nezaboravnog učitelja kao i njegovo daleko razgledanje po slovinskom i neslovinskom svijetu nadje kod svake dojako tumačene vrsti rieči toliko znamenitieh i spomena vrijednieh pojava njezine sintaktičke porabe, da se čovjek gotovo divi onoj sili, kojom je pojedinim narječjima toliko tajna izmamio. Pojedina poglavlja, n. pr. ono o zaimeu narastoše čak do veličine dragocjenih monografija, sastavljenieh u duhu današnje komparativne lingvistike s pomnijim ogledanjem na dojakošnje rezultate naučnog ispitivanja o onoj vrsti rieči. Tiem kao i tiesnim spajanjem sviju slovinskih jezika, uzevši dakako za temelj gradje narječje starobugarsko, zaslužiti će sintaksa punijim pravom naslov komparativne gramatike, nego li predjašnja dva diela, u kojima je svako narječje na poseb izlagano.

Zahvaljujući g. Miklošiću na ovom novom trudu njegove duboke učenosti, koji će s radošću pozdraviti sva slovinska narječja, izričem vruću želju, da bog da te se skorim sretno dovelo kraju.

V. Jagić.

Cyrille et Méthode. Étude historique sur la conversion des Slaves au Christianisme; par Louis Leger. Paris. 1868. XXXV. 1—230.

Prem je i u novije doba bilo u Francezkoj književnika, koji su se rado zanimali s našim narodom, ovdje spominjem Lamartina, Cypriena Roberta, Blanquia, Thouvenela, Ubicinia, Dozona, Saint-Reni Taillandiera, Emila de Laveleya itd.: ni jedan ipak od njih nije u toliko pozvan, da zapad obaviesti o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti njegovoj, koliko naš prijatelj dr. L. Leger. On je velikim trudom stekao znanje slovjsenskih jezika; on se upoznao s književnošću slovjsenskih naroda; on je duže vremena živio u Pragu, proputovao slavenski jug od Gorice i Ljubljane do Zagreba, Biograda i Novoga Sada, te svuda motrio narod, njegovu čud, običaje i težnje a svuda obćio s njegovimi u prosvjeti kolovodjama.

Leger je dojakošnjimi svojimi djeli pokazao ne samo svoju iskrenu privrženost prama Slovjentstvu, nego i temeljito poznavanje njegova književnoga i državnoga stanja. Mimoišav njegove razprave, koje priobći u raznih časopisih i dnevnicah francezkih, kao što u „revue du cours litteraires, revue critique, revue moderne“, i koje su s veće česti našem svietu poznate iz prievodâ, dosta budi ovdje navesti njegove obširnije spise, kano što jesu: „chants héroiques et chansons populaires dès Slaves de Bohême (1866), la Bohême historique, pittoresque et littéraire“ (1867), „de Nestore rerum Russicarum scriptore“ (1868). Navedena djela o češkoj književnosti i povjesti izhodiše Legeru, da ga češko učeno društvo u Pragu imenova svojim dopisujućim članom.

Najnovije djelo Ljudevita Legera, o kojem naumismo nekoliko rieči progovoriti, steče mu na parižkom sveučilištu čast i stepen doktora „dès lettres“; a dokazano poznavanje slovjenske književnosti uvede ga na stolicu učiteljsku u kolegiju „de France“, na koju ga u svojstvu docenta ne davno pozva vlada francezka. Mi se tomu odlikovanju radujemo, jer smo uvjereni, da će naš prijatelj sa ove stolice točno o našem stanju obaviešćivati mlađi naraštaj svoga naroda, iz koga imadu izaći učitelji, književnici, zastupnici i državnici.

Što je L. Legera potaknulo na ovo djelo, to on kaže u uvodu: „Od nekoliko su godina u nas napisana znamenita djela o vjerovjerskih počecih latinskih i germanskih naroda. Dosta je napomenuti imena Migneta, Ozanama i Montalamberta. Narodi slovjenskoga plemena ostadoše obćenito izvan kruga naših iztraživanja . . . Nu Slovjeni, u zao čas za nje valjda i za nas, slabo su u nas poznati. Mi o njihovoj prošlosti i njihovoj sadašnjosti znamo samo štogod obćenito i nejasno . . . Nije dosta učiti povjest Slovjena od posljednjih 20 ili 30 godina; već se treba hrabro vratiti do njihova početka, valja prisustvovati kod njihova vjerskoga i društvena poroda . . .“

Iz ovoga razloga, da naime budu Francezi ob onom velikom dielu, kojim su slovjenska plemena unišla u red kršćanskih naroda, tako obaviešćeni, kao što su već obaviešćeni o tom velikom dielu kod narodâ romanske i germanske obitelji, bio je Leger naumio pisati djelo o pokršćenju svih slovjenskih naroda. Ali se on sbog nestašice i vremena i izvorâ napokon stegnu na životopis slovjenskih apostola, koj bi i u onom ovećem djelu bio središte i jezgra (X.).

Leger dieli svoju knjigu na tri česti: u prvoj (gl. I. II.) razlaže narodopis slovjenski, i stanje vjersko i društveno naroda prije nego li dodjoše k njemu blagovjesticai sv. Ćiril i Metod; u drugoj (gl. III—IX) pripovieda djelovanje oviju blagovjesticnika i napokon u trećoj (IX—XIII) govori o nastavljanju ovoga djelovanja kroz njihove učenike, te o glavnom djelu samih apoštola: u liturgiji i knjizi.

Prije nego li Leger započe svoja razmatranja, navede kako pomoćne knjige, koje je savjetovao u svojoj radnji, tako i izvore. Glede prvih milo mi je potvrditi, da Leger nije propustio ni jednoga boljega djela u slovjenskoj književnosti, napisana u novije doba o životu slov. apoštola. On se je takodjer poslužio svimi pouzdanijimi izvorima, latinskim, grčkim slovjenskim, kao što su: svjedočanstvo Anastasije bibliotekara, papinske poslanice, legende slovenske, grčke i latinske (gl. uvod str. XIX—XXXV).

Prva čest (str. 1—54) pisana je „ad usum“ francezkih čitalaca, te bi u djelu pisanu za Slovjene mogla malo ne sva izostati. Ovdje je pisac po najviše po Šafariku nacrtao prahistoriju slovjenkih plemena, te orisao njihove prvobitne običaje, i stanje kulturno i religiozno. Kod nacrtu etnografičkoga upotrebi Leger priliku, da kod svojih zemljaka razprši krivu o Rusih nauku Poljaka Duchinskoga, koju su i francezki pisci rado prihvatili (n. pr. Hinko Martin: *la Russie et l' Europe*), jer laska njihovoj politici.

U drugoj česti pripovjeda Leger život slovjenkih apoštola. On je tudier sljedio navedene izvore, koji su i drugim novijim životopiscem poznati bili; s toga nenalazimo u tom odsjeku nikakvih nepoznatih podataka. Ali valja nam pohvaliti, da je Leger u dvojbenih pitanjih svagdje sledio izvjestnije povjestničke rezultate. Tako n. p. viest žit. sv. Konstantina gl. VIII., da je Konstantin u Chersonu našao evangjelje i saltjer „*роушъкими писмени писано*“ proteže Leger na gotski prievod i gotsko pismo (str. 67) a ne „na slavensko“, kako je Hilferding ovo mjesto tumačio. Leger odbacuje (str. 87—90) mnogo poznije predavanje, da bi bugarski knez Boris po Methodiju pokršćen bio, dočim se taj čin obavi g. 864/5, kad su se slov. apoštoli bavili u Moravskoj. Leger prihvati moje mnijenje o godini Konstantinove smrti stavljajući ju na 14 veljače 869 naprama Ginzelu, koj ju stavlja na 14 velj. 868. Ali se on s druge strane odluči za 5 siečnja r. g. kano dan, kojega bi Konstantin posvećen za biskupa, dočim po

mojem računu taj se čin obavi 26 prosinca 868. Mislim, da se oboje kod Legera (str. 104. 108) nedade u sklad dovesti.

U trećoj česti svoga djela pripovieda Leger najprije (gl. X), koji su učenici djelo slov. apoštola nastavili u Moravskoj, kako je ovo djelo propašću moravske države ondje uništeno i kako je ove za Slovjenstvo zapadno pogubne katastrofe spomen ostao u u narodnoj pjesni. Onda priedje pisac da nacerta, (gl. X) kako su učenici sv. Cirila i Methoda djelo njihovo nastavili u Bugarskoj i kolikimi se zaprekami imala boriti preostala medju zapadnimi Slovjeni baština ovih blagovjestnika (gl. XI). Napokon (gl. XIII) govori Leger o književnom djelovanju sv. Cirila i Methoda, te razpravlja važno pitanje o pismu obretenom po Konstantinu filozofu. Ovdje si pisac postavi tri pitanja: koja su ona djela, što ne se mogu pripisati sv. Cirilu i Methodu, i koja jim bješe sudbina? u kojem jeziku slovjenском biše ona djela pisana? koje od obiju slov. pisama, cirilica ili glagolica, može se s većom vjerovatnošću pripisati Konstantinu? Odgovarajuć na prvo pitanje povede pisac kratku ali jasnu rieč o prievodu sv. pisma na jezik slovjenski. Leger odgovarajuć na drugo pitanje prihvati izvještnije mnienje, po kojem jezik stari knjiga crkvenih „zauzima naprama sada živućim jezikom slovjenским ono mjesto, koje ide latinskomu naprama živućim romanskim“. Onaj se jezik „govorio na južno-iztočnom poluotoku Evrope; bude malo po malo prihvaćen po narodu bugarskom, plemena inače turanskoga, te se od njega prozva jezikom bugarskim, kano što je francezki jezik, postavši iz latinskoga, primio ime od jednoga naroda germanskoga... Stari dakle crkveni jezik nije drugo nego jezik slovjenski, kano što su ostali jezici slovjenski, te nemože druge povlasti nad svojimi sestrani zahtievati, nego da je od njih stariji“. — U trećem pitanju sledi Leger mnienje, koje je navlastito u Rusiji obljubljeno: da je naime Ciril grčko-slovjensko pismo, ili sada tako zvanu ćirilicu, obreo. On navodi glavne razloge, koji se obično navode za ovo i za protivno mnienje, te nastoji pobiti razloge, iz kojih njeki, osobito poslije novijih iztraživanja Šafarikovih, drže, da je glagolsko pismo izum Konstantinov. A što sudi pisac o postanku glagolice? „valja se — sciени — vratiti na mnienje Dobrovškoga, mutatis mutandis. Znamo, da je liturgija slovjenska od vremena Methodovih proganjana bila. Iztočno razkolje, koje tada nastade, učini ju sumnjivom Rimu, tim više što je pismo Cirilom stvo-

reno veoma slično grčkomu. U takovu stanju stvari imao je neki neposredni učenik naših apoštola obresti koncem IX stoljeća novo pismo uzevši mu za osnov nekadanje slovjske rune i cirilovo pismo grč. slovjsko, a nastojeći, koliko je mogao, sakriti ove svoje izvore, iz kojih je novo pismo povadio. Tim bi se protumačio kako karakter starine pisma glagolskoga, tako tragovi glagolice u pismu cirilskom“. — Čitateljem je „rada“ prepirka u tom pitanju toli dobro poznata, da nemislim, da bi sama stvar ili njihovo znanje dobilo, kada bi stao ovu novu, ili bolje popravljenu hipotezu Dobrovškoga pobijati. Osim toga, valja nam se još potrpjeti i izčekati nova svjetla prije nego se izrekne konačni sud u ovoj književnoj razpri. Legerovo umovanje nije podobno u meni potresti protivno mnijenje, koje sam kušao na drugom mjestu obširnije obrazložiti.

Leger je svojim djelom potpunoma postigao onu svrhu, koju mu je namienio. On je sve, što je do sada valjanije bilo pisano o slovjskih apoštolih, o njihovom crkvenom i književnom radu, marljivo i savjestno pokupio te razgovjetno i zanimivo prema ukusu svojih zemljaka razredio u svojoj knjizi. Francezka se književnost neće moći u buduće potužiti, da joj nisu poznate „les origines religieuses des peuples slaves“. U tom će obziru ona ime Legerovo dodati k imenom Migneta, Ozanama i Montalemberta. I ovo je, čega radi s priznanjem pozdravljamo g. Ljudevita Legera uvodeć ga ovom knjigom u kolo naših ozbiljnih štilaca, te ga podjedno bodrimo, da na ovom koliko teškoim toliko zaslužnom putu uztraje. Glavni uzrok i prvo poticalo nepovjerenja izmedju narodâ je — neznanje. Tko radi o tom, da se narodi uzajamno upoznaju, blagovjestnik je kršćanske ljubavi i sveobćega pobratimstva. A k ovoj ciele ima težiti čovječanstvo.

Dr. Fr. Rački.

Drugi izvještaj o sabiranju narodnijeh pravnijeh običaja.

Evo me da svoju dužnost ispunim, te da rodoljubivom općinstvu javim, što se za ovo nekoliko mjeseca odkad izadje prvi izvještaj (gledaj Rad I), u poslu sakupljanja pravnih običaja uradilo.

Gradju koja mi do današnjega dana do ruku dodje (izuzamši ono što je već objavljeno u prvom izvještaju) poslaše mi sljedeća gospoda :

Iz trojedne kraljevine:

Iz Hrvatske: Mn. pošt. i plem. gosp. Nikola Radić, upravitelj župe sošičke (preko g. F. Smičiklasa, kandidata profesure u Beču), posla odgovore na sva kolika pitanja, koja se u „Naputku“ nalaze, osim na 22 posljednja. Oni se odnose jedino na žumberački kotar. —

Gosp. M. Cugšvert, učitelj u Bednji (varažd. županije), odgovori na 174 prva pitanja, ali obeća, da će, čim mu poslovi dopuste, i na ostala odgovoriti, i to opširnije nego što na dosadnja. On je odgovarao za okolicu bednjansku, t. j. za cijelo zemljište između Lepoglave i Jesenja, Trakošćana i Očure, koje leže u kotaru ivanečkomu, varaždinske županije.

Gosp. Ivan Potočnjak, učenik na bečkoj politehnici (preko g. Luke Zore, slušaoca klas. filolog. u Beču), posla odgovore na skoro svakolika pitanja, koja se tiču uže obitelji i diobe zadruga. Gosp. je Potočnjak osobito pazio, da u odgovore uplete i primjera i narodnijeh izreka, čim je njegova radnja dvostruku važnost stekla. Običaje je zapisao samo za mjesto Novi u Vinodolu, u Hrvatskom Primorju.

Gosp. Ivan Vidović, slušalac na velikom učilištu u Beču, posla odgovore na 6 pitanja iz privatnoga, a na 5 iz javnoga prava, a odnose se na zagrebačku okolicu i to na sela: Šestine, sv. Šimun, Remete, Bukovac, Gračane, Granešinu, Čučerje i Planinu, koja se drže sa sjevera i sjevero-iztoka na okupu.

Iz Dalmacije: Već studenoga mjeseca prošaste godine počеше izlaziti u zadarskom „Narodnom listu“ odgovori na pitanja onim redom, kako se u „Naputku“ nalaze, pa tako u svakom drugom ili trećem listu i do danas slijede. Do sada je štampano do preko 200 odgovora: po tomu se nadam, da neće ni ostala još dugo odgovora čekati. Žao mi je samo što neznam imena dopisnikova: do sada samo obaznah da je klerik u pravoslavnom sjemeništu zadarskom, i radin rodoljub. Ipak bi mi trebalo znati za koju okolicu u Dalmaciji odgovora, što molim sl. uredništvo „Narodnog lista“, da mi izvoli javiti.

Gosp. Stjepan Ljubiša, zastupnik na carskom vijeću, odgovori mi na riječ, na nekoliko pitanja, koja se tiču svojte u budljanskoj okolini, a obeća, da čim mu prije vremena preostane, da će mi i na ostala pitanja pismeno odgovoriti. Gosp. Ljubiša znade

svekolike sitnice narodnoga pravnoga običaja cijeloga zavičaja svoga, a ponešto i Crne gore kako malo ko drugi, toga radi zaista bi šteta bila, kad ne bi vremena našao, da ih zabilježi

Iz Slavonije: Mn. pošt. g. Pavao Andrić, župnik u Strošincima (preko vis. dostojn. ordinarijata đakovačke biskupije), odgovori na svakolika pitanja koja su u „Naputku“, i to za selo Strošince u varaždinskoj pukovniji.

Gosp. Vlodoje Schmidt, pravnik u Beču (preko g. Luke Zore) posla odgovore na 29 pitanja iz privatnoga i na 10 pitanja iz javnoga prava. Gosp. Schmidt obeća, da će preko budućih ferija i još na mnoga pitanja odgovoriti. Navedeni odgovori odnose se na selo Bizvoce u valpovačkom kotaru županije virovitičke.

Iz Hercegovine: Gosp. Vuko Vrčević, c. kr. konsulski agenat u Trebinju, posla odgovore na svakolika pitanja, i to tako opširno i sa toliko primjera, slučajeva, opisa sudskih raspravâ, da je tim napunio 26 tabakâ. Ovo je svakako najbogatija i najzanimljivija radnja što mi do sada dodje. Osim toga g. Vrčević mi obeća, da će i još nekoliko običaja opisati, koji su u tješnjoj svezi sa mojim pitanjima. Dopisnik je odgovorio ne samo za trebinjsku okolicu, nego i za Crnu goru i za Boku kotorsku, što je sve na svome mjestu i označio.

Iz Srbije: G. Kuzman Cvetković sudski pisar u Milanovcu Rudničkoga okruga (preko g. drž. savjetnika Jovana Gavrilovića a nastojanjem pravnika na biogradskoj velikoj školi g. Svetislava Vulovića), posla odgovore na 103 pitanja iz porodičnoga, 7 iz realnoga a 23 iz obveznoga prava. Gosp. dopisnik je rodом iz sela Babine blizu Drine (opština Ljubovijska, srez Azbukovački, okružje Podrinsko), pa se odgovori na tu okolicu i odnose.

Gosp. Dragoljub Jovanović pravnik na biogr. velikoj školi (posredstvom navedene gospode) odgovori na 92 pitanja iz porodičnoga prava, na 11 iz prava stvari, na 12 iz pr. obveza i na 25 iz javnoga prava. Odgovori se tiču Niševca i ostalih sela sreza Svrliškoga (okr. Gurgusovačko sada Knjaževačko).

Gosp. Maksim Krstić učitelj u Krupnju (vorošica u Podrinskom okružju, nedaleko Tršića, preko g. Stojana Novakovića tajnika učenoga društva u Biogradu, a nastojanjem vis. ministarstva prosvjete) odgovori na 63 pitanja iz porodičkoga prava i to po običajima koji žive u gornjem kraju okruga Podrinskoga ili u srezovima Azbukovačkom i Radjevskom.

I ovaj se put svi odgovori iz Srbije odlikuju i jasnošću i sadržajem: što se posljednjega svojstva tiče napose mi je napomenuti odgovore g. Cvetko ića, koji se starao da svuda u opisu umetne narodnijeh izreka i nazivlja, uprav kako treba. U Srbiji gdje je važnost sakupljanja pravnijeh običaja do sada najbolje pojmljena bila, nadati se da će se još mnogo suradnika naći pa da ćemo od tamo prilično mnogo gradje dobiti. Željati bi bilo da bi se, osobito u predjelima koji graniče sa Bugarima a i sa Vlasima, ili u onijem gdje Srbi s jednijem ili s drugijem pomiješani žive, suradnika našlo; gradja iz takijeh predjela ne samo da je veoma zanimljiva, nego je i osobite vrijednosti za naučne svrhe. Ali ovdje da radnja korisnija bude, valjalo bi preporučiti svakomu radniku da pažljivo bilježi: da li običaj o kome je riječ žive u svih susjednijeh ili pomiješanih plemena, ili samo u jednoga: a gdje mu je moguće da se obazre na sličan običaj, koji se nalazi i preko narodopisne ili državne granice srpske.

Iz Bugarske: Gosp. Stefan Zaharjev iz Pazardžika odgovori na svakolika 175 pitanja iz porodičnoga prava. Oni se odnose na Bugare zapadne Trakije.

Književnik g. Ljuben Karavelov (Bugarin) kaza mi da je i on sam već nekoliko pravnijeh običaja za Bugarsku zapisao i da će mi prvom prilikom rukopis poslati, ali do sada još mi ništa do ruku ne dodje.

To je sve, što sam o naloženomu mi poslu imao da javim: a iz javljenoga svak može vidjeti da ako se i nije baš mnogo uradilo, da je posao, ako se na prilike obrnemo, ipak prilično napredovao.

Pošto se uz ovo što je već poslano, od prilike još ovoliko gradje prikupi, početi će akademija misliti na štampanje prve sveske. Ko dakle želi da mu radnja odmah u prvu svesku dodje, nek se požuri i pošalje čim prije svoje odgovore.

Pri zaglavi ovoga izvještaja rado primjećujem, kako ovo poduzeće akademijino nije ni u drugim slovenskim zemljama ostalo bez odziva. U Galiču n. pr. neke su novine kao „Pravda“ objelodanile poziv uprav za sabiranje pravnih običaja, pozivljući se na naš primjer, a iz te iste zemlje našlo se ljudi koji se k podpisanimu obratiše, da bi im poslao po koji eksemplar „Naputka“ za taj posao. Razumije se, da im je želja i ispunjena bila.

Svoj gospodi i moralnim osobam, koji su ovdje ili kako dopisnici ili kako prijatelji poduzeća navedeni, zahvaljujem u ime akademije ovom prilikom najtoplije, i molim ih, da i u buduće na ovaj važni posao ne zaborave.

U isto doba mole se sl. uredništva svijeh kolikijeh jugoslovenskih novina, da kad bi se kakov dopisnik sa „odgovorima“ javio, kako onaj u zadarskom „Narodnom listu“, da bi ih izvolila primiti i u svoje časopise uvrstiti.

1. Jula 1868.

Dr. V. Bogišić.

IZVODI IZ ZAPISNIKA

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 28 ožujka 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački, pravi članovi: V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurclac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić; članovi drugih razreda: dr. P. Muhić, A. Veber, Lj. Vukotinović.

1.

Pravi član S. Ljubić čita razpravu „ob odnošajih republike dubrovačke s Mletačkom do 1358“ za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Odsjek filologički predloži da se razprava dopisujućega člana M. Hatale „početne skupine suglasah hrvatskih i srbskih“ tiska u „radu“ iz obzira na našu književnost, premda odsjek ne nalazi u njoj rezultata koji ne bi već bili poznati iz djela samoga pisca i premda misli da se ne može opravdati polemički način, kojim je pisana. Predlog ovaj bi primljen.

3.

Pravi član Gj. Daničić predade članak o gramatičkom djelu Konstantina Filosa pisca XV vieka, za koji članak bi odlučeno da se tiska u „radu“.

Skupna sjednica 19 travnja 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, S. Ljubić, M. Mesić, Lj. Vukotinović, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odobrena bi odluka razreda matematičko-prirodoslovnoga da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana Lj. Vukotinovića: „o kamenom uglju i o kiselini ugljičnoj“, čitana u javnoj sjednici 21 ožujka.

2.

Po odluci razreda filologičko-historičkoga odobreno bi da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana S. Ljubića „ob odnošajih

republike dubrovačke s Mletačkom do 1358“, čitana u javnoj sjednici 28 ožujka.

3.

Odobrena bi odluka istoga razreda, da se tiska u „radu“ razprava dopisujućega člana M. Hatale: „početne skupine suglasah hrvatskih i srbskih“ čitana u javnoj sjednici 4 prosinca 1867 a predana 20 ožujka 1868.

4.

Odluka istoga razreda da se tiska u „radu“ članak pravoga člana Gj. Daničića: „o gramatičkom djelu Konstantina filozofa“ bi odobrena.

5.

Po odluci istoga razreda odobren bi štamparski trošak za historičke spomenike, na ime po 22 for. od arka u 500 eks.

6.

Odobren bi štamparski trošak za liečnički rječnik dr. Dežmana, i to po 22 $\frac{1}{2}$ for. od arka u 500 eks.

7.

Tajnik javi da će trećina Flore hrvatske skoro biti doštampana, te bi po predjašnjoj odluci mogla izaći, ali da pisci iz naučnih razloga žele, da ciela izide u jedan put, a toga radi potrebno je odobriti da se bez prekida štampa. Pošto pisci izjaviše da je g. A. Jakić gotov štampati Floru do kraja tako, da mu se ove godine isplati samo koliko bi trebalo po predjašnjoj odluci platiti, a ostatak iduće godine, odlučeno bi da se Flora bez prekida štampa.

8.

Odbor odredjeni pa pregleda prijedlog upravljajućega odbora Matice ilirske o sdruženju Matičinu s jugoslavenskom akademijom, javi da nikako ne može preporučiti, da se rečeni prijedlog primi. Po tom na predlaganje pravoga člana A. Vebera odlučeno bi javiti upravljajućemu odboru Matice ilirske, da bi akademija pristala da se s njom sdruži Matica ilirska tako da jugoslavenska akademija upravlja sama zakladom i ostalim imetkom Matice ilirske, da prihode od zaklade matičine i od ostaloga imetka njezina upotrebljava na svrhe na koje ih je Matica sama dužna po § 2 svojih pravila upotrebljavati; najposlije da i sadašnjim članovom Matice ilirske, i onim koji bi se u napredak mogli smatrati kao članovi Matice po prilogu, koji bi priložili zakladi matičinoj, daje bezplatno svaku knjigu koju izda troškom matičine zaklade.

9.

Pročitana bi dopis kralj. namj. vieća od 17 ožujka br. 3383, u kom se javlja da jugoslavenska akademija ima od svoje glavnice čistoga dohodka g. 1867 na trošak za godinu 1868 8780 for., k čemu pristupa 1006 for. 10 $\frac{1}{2}$ n. čistoga prihoda, što joj u trošak za godinu 1867 nije bilo uračunano, svega dakle 9786 f. 10 $\frac{1}{2}$ n.

Po tom dopisu zaklada jugoslavanske akademije ovako stoji:

I. Pregled imetka ove zaklade, sastavljen po kr. hrvatsko-slavonskom računovodstvu dne 26 siječnja 1868.

A. P r i h o d :

1. Preostatak koncem godine 1866 i to:			
a) u gotovu novcu	436 for.	7 ¹ / ₂ nč.	
b) u javnih i privatnih obveznicah i dionicah	222.238 " — "		
		222.674 for.	7 ¹ / ₂ nč.
2. Dobrovoljni prinesci tečajem godine 1867 i to:			
a) u zlatnom i srebrnom novcu . .	30	" 69	"
b) u bankah	6.401	" 21 ¹ / ₂	"
c) u javnih obveznicah	12.280	" —	"
d) u dionicah	350	" —	"
3. Kamate od aktivnih glavnica: . . .	12.040	" 54	"
4. Dobitak od prodanog zlata i srebra: .	105	" 86	"
5. Vjerovne operacije:			
a) kupljene hrv. slav. razteretnice .	19.900	" —	"
b) za izždriebane dionice	105	" —	"
6. Povraćene glavnice:			
a) od zemaljske konkurencionalne zaklade	6.300	" —	"
b) prepisanja radi koncem god. 1866 izdate javne obveznice	8.000	" —	"
c) prepisanja radi u prijašnjih godinah izdate dionice	200	" —	"
Ukupni prihod godine 1867 .	288.387 for.	38	nč.

ad 6—c. Polag naknadne iztrage na temelju odpisa namj. vieća br. 5557 ex 1867 umalila se je prošle godine izkazana svota od 900 for. na 200 for.

B. R a z h o d .

1. Dohodarina i 7% od kamata	714 for.	78 ¹ / ₂ nč.	
2. Pisarnički troškovi obstojavšega odbora	100	" —	"
3. Nagrade	157	" 75	"
4. Troškovi akademije znanosti	5.000	" —	"
5. Za kupljenje hrv. slav. razteretnica (gledi točku 5—a)	15.038	" 48	"
6. Razni pomanji izdatci	20	" 4	"
7. Izždriebane dionice (gledi točku 5—b)	100	" —	"
7. Za prepis izdate obveznice	9.880	" —	"
Ukupni izdatak g. 1867	31.011 for.	5 ¹ / ₂ nč.	

ad 8. Ove obveznice izdate jesu tekar koncem mjeseca prosinca 1867 za prepis, što do sada učinjeno nije, a valja ih dakle kao aktivne glavnice u očevidnosti držati.

Izdatak dakle godine 1867 iznaša . . .	31.011 for.	5 1/2 nč.
Ako se od onostrano izkazanoga prihoda od odbije izdatak sa . . .	288.387 for.	38 nč.
	31.011 for.	5 1/2 nč.
pokazuje se koncem god. 1867 blagajničko stanje sa . . .	257.376 for.	32 1/2 nč.

Ovo sastoji:

a) u gotovom novcu . . .	4388 for.	32 1/2 nč.
b) u hrv. slav. raztereticah . . .	162.010	" — "
c) u temeško-banatskih . . .	190.000	" — "
d) u bukovinskih . . .	5.000	" — "
e) u erdeljskih . . .	100	" — "
f) u veliko-varadskih . . .	100	" — "
g) u obveznicah narodnoga zajma . . .	17.210	" — "
h) u kovnicah (metalliques) . . .	8.500	" — "
i) u obveznicah loterijskoga zajma od godine 1860 . . .	10.000	" — "
j) u privatnih obveznicah . . .	8.218	" — "
k) u dionicah narodnoga kazališta . . .	2.500	" — "
l) u dionicah narodnoga doma . . .	250	" — "
m) u dionicah d' assicurazione dalmatica . . .	20.000	" — "
Ukupno kao gore . . .	257.376 for.	32 1/2 nč.
Ako se pod točkom 8 izkazana svota od . . .	9880 for.	— "
pribroji, pokazuje se koncem godine 1867 savkoliki imetak sa . . .	267.256 for.	32 1/2 nč.

II. U smislu dopisa kr. namj. vieća od 17 ožujka o. g. broj 3383 ukazuje se koncem godine 1867 stanje plodonosno uložених glavnica zaklade akademijske sa 223.020 for., a 5%ni dohodak po odbitku 7/10ne dohodarine sa godišnjih 10.863 for. uračunavajuć pako k tomu dobitak od prodanoga srebrnoga novca sa 108 for. ukupno sa 10.971 for. Od ovoga iznosa ostaju akademiji za g. 1868 na raspolaganje četiri petine ili 8.780 for.

Na dalje polag konačnoga po zemaljskom računovodstvu sastavljenoga obračunanja akademijske zaklade za god. 1867 unišlo je u akad. zakladu tečajem ove godine ukupno 24.704 for. 59 nč. I od toga prihoda pripadaju četiri petine ka godišnjemu dohodku, a one, odbivši 277 for. 79 novč., što no su potrošeni u različite svrhe, iznose 1006 for., 10 1/2 nč. Ovaj je iznos naknadno pridružen prihodu od god. 1867, koj je polag visokoga dopisa kr. nam. vieća od 3 lipnja 1867 iznosio 7.856 for. Prema tomu iznosio je čisti dohodak akademije minule godine ukupno 8.862 for. 10 1/2 nč.

Ovo je dakle čisti dohodak, što no će ga jugoslavenska akademija god. 1868 trošiti u smislu svojih pravila:

preostalo od god. 1867 (vidi „rad“ knj. II.			
str. 240—41)	2.980	for.	5 nč.
naknadno uračunani višak	1.006	„	10 1/2 „
4/5 čistoga prihoda od glavnice koncem go-			
dine 1867	8.780	„	— „
Ukupno	12.766	for.	15 1/2 nč.

10.

Pročitani bi dopis kralj. namj. vieća od 2 travnja br. 4297, kojim se javlja, da je kralj. dvorska kancelarija odobrila odluku društva „narodnoga doma“ da se „narodni dom“ preda jugoslavenskoj akademiji kao upraviteljici narodnoga muzeja, i da je ravnateljstvu društva „narodnoga doma“ naloženo da pripravi sve što je potrebno da bi moglo čim prije predati rečeni dom.

11.

Tajnik javi da su osim onih novih članova za koje je prije javio još i ovi zahvalili na izboru i obrekli pomagati akademiji u njezinoj radnji: Fr. Palacky, W. W. Tomek, G. Wenzel i M. Ban.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 29 travnja 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački, pravi članovi istoga razreda V. Jagić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić, drugih razreda dr. P. Muhić, A. Veber.

1.

Dopisujući član V. Pacel čita razpravu: „o načinih i vremeni hrvatsko-srbskoga glagola“.

2.

Od g. V. Makuševa primljeno bi nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena, i predano historičkomu odsjeku na pregled.

3.

Primljen bi od g. Zora članak o „ribanju dubrovačkom“ i predan na pregled filologičkomu odsjeku.

4.

Tajnik javi, da je odsjek filologički dobio kao gradju za rječnik od pravoga člana dr. V. Bogišića prepisanu malu sbirku narodnih rieči, koja je pisana na Ratu 1759 i sada se nalazi u biblioteci male braće u Dubrovniku, i od profesora u gimnaziji biogradskoj g. Stojana Novakovića podobar broj narodnih rieči, i da isti g. Novaković i gospoda M. Valjavac i Seb. Žepić profesori

u gimnaziji varaždinskoj, i F. Petračić u gimnaziji senjskoj izpisuju iz štampanih knjiga gradju za rječnik, koji sprema akademija.

Skupna sjednica 14 svibnja 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi dr. P. Muhić, dr. J. Šloser, dr. B. Šulek, A. Veber, Ij. Vukotinović, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

Predsjednik javivši da će se 15 o. m. pred vladinim povjerenikom predavati jugoslavenskoj akademiji imetak društva „narodnoga doma“ predloži da akademija izmedju sebe odredi tko će taj imetak primiti. Na to bi odlučeno, da predsjednik s pravim članom dr. J. Šloserom i s tajnikom u ime jugoslavenske akademije kao upraviteljice narodnoga muzeja primi imetak društva „narodnoga doma“.

Sjednica razreda filozofičko-pravoslavnoga 16 svibnja 1868.

Predstojnik dr. P. Muhić, pravi član istoga razreda A. Veber, drugih razreda: dr. Fr. Rački, S. Ljubić, V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

Čitana bi razprava pravoga člana dr. V. Bogišića „o obiteljskom pisanom pravu u starom Dubrovniku“.

Skupna sjednica 21 svibnja 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, S. Ljubić, V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odbor određen u predjašnjoj sjednici javi da je u ime akademije kao upraviteljice narodnoga muzeja primio 15 o. m. imetak društva „narodnoga doma“ po inventaru, koji zajedno s primljenim stvarmi predade; a to su osim kuće poznate pod imenom „narodni dom“, na kojoj ima duga 2.940 for.: a) kao imetak narodnoga doma koje u javnih papirih od vrijednosti, koje u gotovu novcu 145 for. 91 nč. b) zaklada Haraminčićeva, a u njoj koje u javnih papirih od vrijednosti, koje u privatnih obligacijah, koje u gotovu novcu 10.396 for. 4 nč. Na to bi odlučeno da u sadanji odbor za upravu narodnoga muzeja stupe još pravi članovi dr. P. Muhić i S. Ljubić, pa da taj odbor smisli i predloži način na koji bi akademija najsgodnije mogla upravljati napomenutim imetkom, a dotle da on i njim upravlja.

2.

Pročitano bi pismo preuzvišenoga gospodina pokrovitelja, biskupa J. J. Strosmajera od 15 svibnja, u kom javlja da će, kad

god akademija htjet bude, položiti 5000 for. za nabavu biblioteke Kukuljevićeve, i ako bude potreba i okolnosti mu dopuste, da je pripravan na to i više žrtvovati. Cielo pismo glasi ovako:

Slavna akademijo!

Na poziv od 9 svibnja 1868 čast mi je odgovoriti: da ću ja drage volje ono 5000 for. što sam obećao za nabavu Šafarikove knjižnice kad god uzhtjene slavna akademija položiti za nabavu knjižnice Kukuljevićeve. Ako mi budu okolnosti dopustile, i ako bude nužda, pripravan sam u tu svrhu i više žrtvovati. Ja nedvojim, da će ju i ostala plemenita gospoda, koja su onom prilikom, kad se je o Šafarikovoj knjižnici radilo, na žrtve pripravnici bili, kod svoje rieči ostati.

Radi se o istoj stvari, pače scienim, da kako god su braća Česi onom prilikom mislili, da jim ne samo patriotska dužnost, nego i čast narodna nalaže, da nedopuste, da se knjižnica Šafarikova iz zemlje iznese, tako i mi Hrvati da nećemo nipošto dopustiti, da ona sredstva književna, koja su našinci velikim trudom skupili, i koja nam u našoj oskudici toliko trebaju, u tuđ svet odputuju.

U ostalom s osobitim štovanjem ostajem slavnoj akademiji na svaku službu najpripravniji

15 maja 1868.

Strossmajer v. r.
biskup i pokrovitelj akademije.

Sjednica razreda filozofičko-pravoslavnoga 10 lipnja 1868.

Predstojnik dr. P. Muhić; pravi članovi: V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

Čitana bi razprava pravoga člana dr. Božidara Petranovića: „o osveti, mirenju i vraždi po negdašnjem hrvatsko-srbskom pravnom običaju“.

Sjednica historičko-filologičkoga razreda 15 lipnja 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački, pravi članovi M. Mesić, V. Jagić, S. Ljubić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić.

1.

Primljen bi i predan odsjeku historičkomu na pregled članak g. I. Ruvarca: „prienos tiela sv. Luke u Smederevo“.

2.

Primljen bi i predan pravomu članu dr. P. Matkoviću na pregled g. Šabljar „mjestopis Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Istre i kotara grada Trsta“.

Skupna sjednica 15 lipnja 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi: dr. P. Muhić, A. Veber, V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković, I. Jurković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Odluka razreda filozofičko-pravoslavnoga da se tiska u „radu“ razprava pravoga člana dr. V. Bogišića „o obiteljskom pisanom pravu u starom Dubrovniku“ bi odobrena.

2.

Po odluci razreda filologičko-historičkoga određeno bi da se nagrada za gradju za rječnik koja se kupi iz štampanih knjiga razmjerava tako, da se za 12 primjera ispisanih po uputstvu daje 8 n.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 8. srpnja 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački, pravi članovi istoga razreda: V. Jagić, S. Ljubić, M. Mesić, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić; pravi članovi drugih razreda: dr. P. Muhić, I. Jurković.

1.

Čitana bi razprava pravoga člana I. Brčića „o službi rimskoga obreda za svetkovinu blaženih Cirila i Metoda iz časoslova XIV vjeka“, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Na molbu pravoga člana dr. P. Matkovića odlučeno bi da mu jugoslavenska akademija dade u pomoć 100 for. da putuje u Dubrovnik, da bi u tamošnjem arhivu popunio svoje historičke poslove.

Skupna sjednica 9 srpnja 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački, pravi članovi: dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, A. Veber, J. Torbar, V. Jagić, M. Mesić, dr. P. Matković, Lj. Vukotinović, I. Jurković, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pročitao bi dopis ravnateljstva Matice ilirske od 5 srpnja, u kom se javlja da je u glavnoj skupštini Matice ilirske odlučeno da se Matica ilirska sdrži u jugoslavenskom akademijom tako: a) da Matica preda svekoliko književno djelovanje svoje, naznačeno § 2 njez. pravila, jugoslavenskoj akademiji da ga izvodi sasvim samostalno, t. j. bez ikakvoga utjecanja sa strane Matičine, — b) da glavnica Matice ilirske, kao i s njom sruženih zaklada, zajedno s upravom toga imetka i na dalje ostane u rukama same

Matice, — c) da Matica svojim imetkom upravlja tako da bude vezana sav godišnji novčani dohodak, odbivši troškove upravne i onaj dio, koji se ima po pravilih pribijati glavnici, stavljati na dispoziciju jugosl. akademiji, koja će taj dohodak novčani trošiti na svrhe naznačene u § 2 Matičinih pravila; — i najposlije da mješovit odbor Matice ilirske i jugoslavenske akademije izradi izpravu o ovakom sdruženju, i kako Matici tako i akademiji predloži na potvrđenje. Pristavši jugoslavenska akademija na ovako sjedinjenje odredi u pomenuti mješoviti odbor sa svoje strane prave članove: M. Mesića, V. Jagića i dr. P. Matkovića.

2.

Po odluci historičko-filologičkoga razreda određeno bi da se pravomu članu dr. P. Matkoviću dađe 100 for. u pomoć da putuje u Dubrovnik da bi u tamošnjem arhivu popunio svoje historičke poslove.

3.

Odredjena bi ciena rječniku dr. Dežmana 1 for. 50 nč.

4.

Odobrena bi odluka razreda historičko-filologičkoga da se tiska u „radu“ rasprava pravoga člana g. I. Brčića „o službi rimskoga obreda za svetkovinu blaženih Cirila i Metoda iz časoslova XIV vjeka“.

5.

Kako je već upisano toliko novca za biblioteku g. I. Kukuljevića, da bi se moglo početi s njim ugovarati, određeni biše pravi članovi Lj. Vukotinović, M. Mesić i V. Jagić, da u ime akademije stupe u ugovaranje s g. Kukuljevićem.

6.

Na predlaganje odbora muzejskoga određen bi odbor, koji će upravljati „narodnim domom“ i u onom odnosu stajati prema akademiji u kom po svom poslovnom redu stoji odbor, koji upravlja naučnom strukom narodnoga muzeja, a u taj odbor biše određeni pravi članovi dr. J. Šloser, Lj. Vukotinović i dr. P. Muhić.

7.

Odlučeno bi, da svečana sjednica bude mjeseca listopada.

Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razreda 29 srpnja 1868.

Predstojnik dr. J. Šloser; pravi članovi istoga razreda: dr. B. Šulek, J. Torbar, Ij. Vukotinić, ostalih razreda: dr. Fr. Rački, dr. P. Muhić, V. Jagić, S. Ljubić, tajnik Gj. Daničić.

1.

Pravi član J. Torbar čita razpravu „o Boškovićevih stavlinah materije n apram današnjemu stanju atomistike“, za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

2.

Primljena bi na pregled razprava dopisujućega člana dr. S. Šubica: „kaj da so hudourni vrtinci“.

Skupna sjednica 2 kolovoza 1868.

Predsjednik dr. Fr. Rački; pravi članovi: dr. J. Šloser, dr. P. Muhić, dr. B. Šulek, V. Jagić, S. Ljubić, Ij. Vukotinić, M. Mesic, dr. P. Matković, tajnik Gj. Daničić.

Odbor odredjeni u skupnoj sjednici 9 srpnja da u ime jugoslavenske akademije stupa u ugovaranje s g. Ivanom Kukuljevićem za odkup njegove biblioteke, javi da je imenovani gospodin voljan dati cielu svoju biblioteku, t. j. sve štampane knjige, rukopise i listine, po katalogu koji se u njega nahodi i u kom je popisana ciela biblioteka na ceduljah, za 20.000 for. tako da mu se polovica te cienne izplati odmah čim preda akademiji biblioteku po rečenom katalogu, a druga polovica u godini 1869, za koju polovicu da mu se akademija podjamči, i da se kamate na tu drugu polovicu odbiju od ostatka priloga, koji je on jugoslavenskoj akademiji upisao a još sasvim ne izplatio; dalje, da se od prodaje izuzme jedan kodeks listina, koji je on sam iz arkivâ i iz knjiga prepisao, te ga sprema za štampu; i najposlije pošto biblioteku preda, da mu se one knjige, od kojih bi se eksemplari nalazili u muzejskoj biblioteci, dadu na revers da ih uživa do smrti, a on za tu poslugu da ostavi akademiji i one sve knjige koje bi poslije ove prodaje nabavio. Javivši ovo pomenuti odbor predloži da akademija pristane na taku pogodbu, i k tomu dodade da se osim dobrovoljnih priloga, koje je akademija već počela sabirati, onih 5000 for. što je god. 1863 obećano od strane narodnoga muzeja za Šafarikovu biblioteku, sada upotrebi za ovu. Pristavši akademija na sve ovo, odluči da rečeni odbor prema ovom prijedlogu učini s g. Kukuljevićem predbježni ugovor u ime akademije.

Sjednica filologičko-historičkoga razreda 7 listopada 1868.

Predstojnik dr. Fr. Rački; pravi članovi istoga razreda: V. Jagić, Fr. Kurelac, dr. P. Matković i tajnik Gj. Daničić; članovi drugih razreda dr. J. Šloser, Lj. Vukotinović.

1.

Pravi član Gj. Daničić čita iz članka prije predanoga: „o gramatičkom djelu Konstantina filozofa, pisca XV vieka.“

2.

Isti član predade razpravu „o akcentuaciji u glagola“ za koju bi odlučeno da se tiska u „radu“.

3.

O izvorih za historiju jugoslavensku, koje je priobćio g. V. Makušev, odlučeno bi da se tiskaju u „radu“.

4.

Za članak o prienosu tiela sv. Luke, koji je priobćio g. I. Ruvarac, pošto je pregledan i u historičkom i u filologičkom odjeku, odlučeno bi takodjer da se tiska u „radu“.

5.

Za članak g. L. Zora o „ribanju“ odlučeno bi da se piscu dade 25 for. za rukopis, koji je poslao i prema tomu za ostatak koji će poslati, a rukopis da se ustupi uredničtvu „Dragoljuba“ da ga štampa, i da se piscu dade do 50 eksemplara preštampanih iz „Dragoljuba“ troškom akademije.

6.

Na priedlog pravoga člana dr. P. Matkovića odlučeno bi zahvaliti g. Rešetaru dvorskomu suvjetniku i kot. kapetanu u Dubrovniku, što je istomu članu, kad se ljetos bavio u Dubrovniku, bio u pomoći pribavljajući mu pristup u tamošnje arhive.

Sjednica matematičko-prirodoslovnoga razreda 12 listopada 1868.

Predstojnik dr. J. K. Šloser, pravi članovi; J. Torbar, Lj. Vukotinović, tajnik Gj. Daničić.

Za raspravu dopisujućega člana dr. S. Šubica „kaj da so hudourni vrtinci“ odlučeno bi da se štampa u „radu“, i to po želji g. pisca slovenski.

Knjige i druge umotvorine

koje je jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti sa zahvalnošću primila.

Od kancelarije njegova veličanstva cara ruskoga: Памятники дипломатических сношений древней России съ державами иностранными. Томъ IX. С. Петерб. 1868.

Od instituta francuzkoga: Les papyrus grecs du Musée du Louvre et de la bibliotheque impériale. Publication préparée par Letronne, exécutée par W. Brunet de Presle et E. Egger. Paris 1866. Papyrus grecs de Louvre et de la bibliotheque impériale. Planches. Paris 1865.

Od g. Mestrovića: Gedanken über Wehrverfassung und militärische Volkserziehung. Lemberg 1868.

Od g. dr. Fr. Račkoga: Istinačene symbola apostolskoga, to jest virrovanya kardinala Bellarmina, prinčeseno u slovinski yazik po Petru Gaudenciju alli Radovčiču. U Rimu 1662.

Od g. M. Popovića: Српске Новине. У Биограду 1849—55. 1857—59. — Видов дан. У Биограду 1861—67. — Суд убицама кнеза Михаила I. У Београду 1868.

Od g. P. Bezsonova: Русское государство въ половинѣ XVII вѣка, рукопись, издалъ П. Безсоновъ. I. II. Москва 1859. 1860. — О промыслѣ. Сочиненіе тогоже автора какъ и „русское государство въ половинѣ XVII вѣка“. Москва 1860.

Od g. N. Borisijskaja: Сборникъ матеріаловъ, относящихся до геологіи южной Россіи. I. Харьковъ 1867.

Od g. A. N. Atanasjeva: Сказка и мифъ. Воронежъ 1864. — Поэтическія воззрѣнія Славянъ на природу. I. Москва 1865.

Od g. V. Makuševa: Сказанія иностранцевъ о бытѣ и правахъ Славянъ. С. Петерб. 1861. — Матеріалы для исторіи дипломатическихъ сношеній Россіи съ Рагузской республикой. Москва 1865. — Исслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника. С. Петерб. 1867. — Задунайскіе и адриатическіе Славяне. С. Петерб. 1867.

Od narodnoga zavoda Osolinskih u Lavovu: Biblioteka Ossolińskich. X. Lwow 1868.

Od redakcije „Pravde“ u Lavovu: Правда 1867. — Мета 1865. — Словарь нѣмецко-русскій черезъ О. Партицкого. I. II. Львовъ 1867. — Поезні Тараса Шевченка. I. II. Львовъ 1866. 1867. — Сонъ, поэма Т. Шевченка. Львівъ 1865. — Переяславська вѣсть, трагедія С. Галки. Львівъ 1867. — Поезні Ю. Г. Федьковича. II. III. Коломия 1867. 1868. — Istoga, Въ день скону Т. Шевченка. Львівъ 1866. — Klimkoviča, Тарасові на вічну пам'ять. Львівъ 1866. — Тараса пилі роковини, у Відні 1866. — Cognogora F. Письмо народовцівъ руськихъ до редактора политичнѣй часописі „Русь“. У Відні 1867. — Volja, Т. Братское посланіе Украинцевъ сербскому обществу „Зоря“. Вѣна 1868. — Письмо до громади. Львівъ 1863. — Ответъ Бояну-Стебельскому на письмо до Кулиша. Львовъ 1867.

Od učenoga društva srbskoga: Гласник XXIII. У Биограду 1868. — Српске народне приповијетке. Скупно Вук Врчевић, на свијет издало српско

учено друштво. У Биограду 1868. — Српске народне игре. Покупио и описао Вук Врчеваћ, на свијет издало српско учено друштво. У Биограду 1868.

Od g. Jov. Gavrilovića: Ръчникъ географическо-статистичный Сербіе. У Биограду 1846. — Законъ за апотеке с фармакопејом у Србији. 1865.

Od kr. akademije za nauke u Berlinu: Monatsberichte 1868 Januar, Februar, März, April, Mai, Juni, Juli.

Od kr. českoga društva za nauke u Pragu: Neuere Abhandlungen, bd. III. Prag 1798. Abhandlungen, bd. 5—8. Prag. 1818—1824. Neuer folge bd. 1—5, Prag 1827—1837. fünfter folge bd. 1—14. Prag 1841—1866. sechster folge bd. 1. Prag 1868. — Sitzungberichte, jahrgang 1859—1867. — Staří letopisowе českí od roku 1378 do 1517. W Praze 1829. — Základy starého místopisu Pražského. Sestavil W. W. Tomek. Odd. I. II. 1.

Od g. St. Novakovića: Крѣпѣлија од М. Чајковскога, Превео Стојан Новаковић. У Биограду 1863.

Od c. kr. učenoga društva u Krakovu: Sprawozdanie komisji fizyograficznej, roku 1866. 1867. Kraków 1867. 1868. — Pamiętka obchodu pięćdziesiątej rocznicy zawiązania towarzystwa naukowego krakowskiego. Kraków 1868.

Od g. A. Bjelovskoga: Wstęp krytyczny do dziejów Polski. Lwów 1850.

Od c. kr. geologičkoga državnoga zavoda: Jahrbuch 1868. April—Juni. Juli—September. — Verhandlungen 1868 Nr. 7—13.

Od kr. vel. gimnazije u Osieku: Izvčštje 1867^{7/8}. U Osieku 1868.

Od kr. velike realke u Zagrebu: Izvčšće 1868.

Od kr. vel. gimnazije u Varaždinu: Izvčštje 1868.

Od c. kr. velike gimnazije u Senju: Programm 1867-8.

Od c. kr. velike gimnazije u Vinkovcih: Programm 1867-8.

Od kr. male gimnazije u Požezi: Izvještje 1868.

Od kr. male gimnazije u Karlovcu: Programm 1868.

Hlavní a průmyslová škola na Smíchově 1868. (izvješčće.)

Od g. L. Legera: Cyrille et Méthode. Paris 1868. — De Nestore rerum russicarum scriptore. Lutetiae Parisiorum 1868. — Les Slaves en 1867 Agram et les Croates. Paris 1868. — La chronique tcheque de Dalimil. Paris 1867.

Od g. E. Sayousa: De epistolis sive sancti Bonifacii sive ad sanctum Bonifacium. Lutetiae Parisiorum 1866.

Od g. J. E. Wocela: Pravěk země české. V Praze 1868.

Od Matice dalmatinske: Gorski vijenac, sačinio P. Petrović Njeguš. U Zadru 1868. — Ručna knjiga za obćinare, za obćinske upravitelje i perovodje uredili S. J. i K. Lj. U Zadru 1868.

Od g. D. A. Parčića: Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski). U Zadru 1868.

Od g. P. Budmana: Grammatica della lingua serbo-croata (illirica). Vienna 1867.

Od uprave velike tehničke škole u Građcu: Programm 1868-9.

Od c. kr. centralne komisije zur erforschung und erhaltung der Baudenkmale: Mittheilungen. XIII J. März—April. Juli—October.

Od c. kr. statističke centralne komisije u Beču: Statistisches Jahrbuch der österr. Monarchie für 1866. Wien 1868. — Statistisch-administrative Vorträge 1866—7. Wien 1867.

Od g. Jova Petrovića: Julinae P., Краткое введениe въ исторію про-
схожденія славено-сербскаго народа. 1765. — Житіе и славныя дѣла государя
императора Петра великаго. I. II. Въ Венеціи 1772.

Od g. E. Opačića: Vorträge über Strategie von H. A. Leer. Aus
dem Russischen übertragen von E. Opačić k. k. Hauptmann. Wien 1868.

Od g. Fr. Kurelea rukopis: Praxis judiciaria juxta stylum curiae
Rhaeusinae, excripta ex authographo Nicolai Joannis de Bona per Ant.
Craglevich 1779.

Od g. Milana Grločija listina od 1411 na koži.

Od Matice slovenske u Ljubljani: Národní koledar 1869. — Olikani
slovenec. Spisal I. Vesel. U Ljubljani 1868. — Slovenski Štajer. 1. V
Ljubljani 1868.

Od g. N. Folnegovića župnika: Ramus viridantis olivae, a p. E. Pa-
vich. Budae 1766. — Libri exegetici tres de Scythis, Amazonibus, Hunnis
atque Magaris a r. p. Innocentio Deserico. Budae 1753. — Jerosolymi-
tana peregrinatio principis Nicolai Christophori Radzivili. Jaurini 1753. —
Canones conciliorum, Joanne Sagittario collectore. Basileae 1553. s tiem
je vezano: Samuelis liber prior, scholiis explicatus autore Joanne Brentio.
Francofurti ad M. 1554. — Aeneae Sylvii opera. Basileae. — Corpus
juris hungarici. Tyrnaviae 1696. — Liber epistolarum sancti Hieronymi
(bez mjesta i godine). — Monumenta illustrium virorum, cura et studio
Marci Zverii Boxhornii. Amstelodami 1638. s tiem je vezano: Marci Zuerii
Boxhornii Chronologia praecipuorum imperiorum. Budissae 1638. — Isaci
Casauboni epistolae, item Merici Casauboni epistolae, curante Theodoro
Janson ab Almeloveen. Roterodami 1709. — De latinitate mediae et in-
fimae aetatis liber, sive antibarbarus, a Christophoro Cellario. Jenae 1710.
s tiem je vezano: Chr. Cellarii curae posteriores de barbarismis. Jenae
1709. Appendix ad curas posteriores. Jenae 1708. Chr. Cellarii judicium
de vindiciis latinae linguae Borrichianis. Jenae 1707. Jo. Ludovici Praschii
Rosetum. Jenae 1702. Jo. Ludovici Praschii de latinismis et barbarismis.
Jenae 1704. Paganini Gaudentii obstetrix litteraria. Jenae 1704. — Joannis
Secundi opera. Lugduni Batavorum 1631. — Herodoti Halicarnassei histo-
riae libri IX et de vita Homeri libellus, interpret. L. Vallae et Conr.
Heresbachii, ab H. Stephano recogn. Francofurti 1584. — Marci Antonii
Mureti orationes, epistolae et poemata, cura J. E. Kappii. Lipsiae 1741.
— Diogenis Laertii de vitis, dogmatis et apophthegmatis clarorum philo-
sophorum libri X. Hesychii Ill. de iisdem philos. et de aliis scriptoribus
liber. Pythagoreorum philosoph. fragmenta. Is. Casauboni notae ad lib. Dio-
genis. Eunapii Sardiani de vitis philosophorum et sophistarum liber. Omnia
graece et latine. Genevae 1616. — Apophthegmatum ex optimis utriusque
linguae scriptoribus, per Des. Erasmus Roterodamum collectorum libri octo.
Basileae 1550. — Aurifodina artium et scientiarum omnium monstrata ab
H. Drexelio. Antverpiae 1641. — Alphabetum Christi a Raphaele Sadelerio

imaginibus exornatum. Monaci 1619. — Henrici Cornelii Agrippae ab Nettesheym de incertitudine et vanitate scientiarum declamatio invectiva, denuo ab auctore recognita (bez mjesta i godine). — C. Julii Caesaris quae extant. Ex recensione Jos. Scaligeri. Amstelodami 1644. — Euphormionis Lusinini Satyricon (bez prvoga lista). — Rerum Transylvanicarum libri quatuor, auctore Joanne Betlenio. 1664. — Petri Godofredi Carcasonensis de amoribus libri tres. Lugduni Batavorum 1648.

Od carske ruske posaoibine u Beču: Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches, auf Kosten der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, herausgegeb. von K. E. v. Baer und Gr. v. Helmersen. Bd. 25. Schmidt's Glehn's und Brylkin's Reisen im Gebiete des Amurstromes. St. Petersburg 1868.

Od g. R. Habe: O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantyńskiego u narodów słowiańskich. Warszawa 1868.

Od g. M. Hattale: De mutatione contiguarum consonantium in linguis slaviciis. Pragae 1865. i rukopisi: „Prikazanje suda obćenoga“, „Komediya od Rasca“ (bez početka) i odlomak o surti Isusovoj.

Od kraljevskoga zavoda za nauke, književnost i umjetnost u Mletcih: Atti, tomo XIII, Serie III, disp. 1. 2. 3.

Od velike gimnazije u Novom Sadu: Prvi Program 1867-8.

Od g. Tomislava Padavića više rukopisa, medju njimi akta prošloga vieka o sduženju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, i o porodici Verančića i Martinovića itd.

U knjižarnici Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera) u Zagrebu mogu se dobiti knjige jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i koje izlaze njezinom pomoću:

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga I. II. III. IV. V. U Zagrebu 1867. 1868. Ciena svakoj knjizi 1 fr. 25 nv. a. v.

Povjestni spomenici južnih Slavenah. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga I. U Zagrebu 1863. Ciena 3 for. a. v.

Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Napisao V. Jagić. Pomoću jugosl. akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga I. Staro doba. U Zagrebu 1867. Ciena 1 for. 20 novč. a. v.

Rječnik lěčničkoga nazivlja. Sastavio dr. Ivan Dežman. Troškom jugosl. akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1868. Ciena 1 for. 50 novč. a. v.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti poziva svakoga tko bi se bavio skupljanjem gradje za rječnik hrvatskoga ili srbskoga jezika, osobito iz usta samoga naroda, da bi joj poslao što ima skupljeno ili što unapredak skupi, a ona će takovu gradju odkupljivati i što bude za štampu štampati kao gradju za rječnik, o kojem i sama radi.

